CIVILIZÁCIÓS KORSZAKVÁLTÁS ÉS IFJÚSÁG

A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái

Változatlan utánnyomás

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
KÖNYVTÁR
Szeged

16057
SZTE Egyetemi Könyvtár
J000335075

SZEGED
1993

Szerkesztette:
GÁBOR KÁLMÁN

Írták:
BALOG IVÁN, LYNNE CHISHOLM, GÁBOR KÁLMÁN, WIM MEEUS, MOLNÁR PÉTER, QUINTEN RAAIJMAKERS, WILMA VOLLEBERGH, MEREDITH WATTS, JÜRGEN ZINNECKER,

Fordították:
BALOG IVÁN, KLEMENT ILDIKÓ

Borítóterv:
SZŐNYI ETELKA

JUHASZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
Könyvtár
Közp. napló 189813/199 6. sz.
Nap. napló 10647/199 6. sz.

Kiadja a Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága

© **Gábor Kálmán, 1992**

TARTALOM

Előszó 1

Jürgen Zinnecker: A fiatalok a társadalmi osztályok terében (Új gondolatok egy régi témához) 5
1. A társadalmi hatalom forrásai és stratégiái (Vázlatok a társadalmi reprodukció elemzésének programjához) 5
2. Az ifjúsági habitus osztályspecifikus reprodukciója 9
2.1. Felső rétegek (nagy tőkevolumen) 10
2.2. Kispolgárok (közepes tőkevolumen) 11
2.3. Alsó rétegek (csekély tőkevolumen) 11
2.4. Kulturális osztályfrakciók 13
2.5. Gazdasági osztályfrakciók 14
3. Az ifjúságideológiák és a tudományos ifjúságfogalmak társadalomban elfoglalt helye 17
4. Uralkodó ifjúság-koncepciók, tradicionális és aktuális harci frontok . . . 21
5. Vonzás és taszítás az ifjúsági ideológiák erőterében 23
6. Egyéni opciós lehetőségek a helyzetidegen ifjúságkoncepciók számára 27

Jürgen Zinnecker: Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban 29
1. A Kutatás állása 29
1.1. Fejlődéspszichológiai kutatási tradíció 32
1.2. Neveléstudományi kutatási tradíció 33
1.3. Társadalomtudományi kutatási tradíció 33
1.4. Kultúratudományi tradíció 35
1.5. Társadalomtörténeti kutatási tradíció 35
2. Megalapozott feltételezések a gyermekkor és az ifjúság jövőjéről 37
2.1. A gyermekkor és az ifjúság az életpálya kialakításának és a bizonyítványok megszerzésének kényszere alatt 37
2.2. A címek megszerzéséért és a karrierek kiépítéséért folytatott konkurenciaharc mint az ifjúság meghosszabbítója . . . 38
2.3. A fiatalok elhelyezkedése a társadalmi térben mint a „kulturális frakció" része 38
2.4. A foglalkoztatottak társadalmának válsága és az ifjúsági moratórium, mint az alulfoglalkoztatottság rendszerének része 39
2.5. Iskolaszerű tanulás az iskolán belül és kívül 40

2.6. A felgyorsult és lelassult életidő kettős mozgása 41
2.7. A gyermekkor és az ifjúság piacközvetítette ellenőrzése 41
2.8. Korai biografizálódás 42
2.9. A poszt-adoleszcencia és az ifjúsági moratórium differenciálódása 43
2.10. A belső világkép növekvő jelentősége 43
2.11. A fiatalok és az öregek közötti generációs ellentét és a hatalmi egyensúly jövője 44
2.12. A családon belüli kapcsolatok átalakulása 44
2.13. A szülők mint életpályatanácsadók és a privát lobby 44
2.14. A „tartalékokat képező" és a „hosszú pórázon tartó nevelés" 45
2.15. A privátlét és a nevelés felértékelődése 46
2.16. A nemek szerinti történelmi polarizálódás leépítése 46

Lynne Chisholm: Élesebb lencse vagy új kamera? (Ifjúságkutatás, ifjúság és társadalmi változás Nagy-Britanniában. A kutatás jelenlegi állása és megalapozott feltételezések a gyermekkorról és az ifjúságról) 49
1. Bevezetés 49
2. Az angol ifjúságkutatás kritikai megközelítésben 50
2.1. Áttekintés 50
2.2. Szociális—kulturális reprodukció, nemi problematika és az aktív szubjektum 53
2.3. Ifjúsági átmenetek és társadalmi reprodukció 54
3. Fiatalok és szociális változás: trendek és kilátások 56
3.1. Áttekintés 56
3.2. Demográfiai változások 58
3.3. Társadalmi egyenlőtlenségek és kulturális tőke 58
3.4. Munkával kapcsolatos értékek és munkamegosztás 61
3.5. A „munka" jövője 62
3.6. Oktatás és ifjúság, mint kulturális frakció 64
3.7. A fiatalok a termelésben és az újratermelésben 65
4. Következtetések 68

Meredith Watts—Jürgen Zinnecker: Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai 71
1. Az ifjúságcentrizmus- („Jugendzentrismus"-) skála 72
1.1. Politikai érdeklődés és párt-azonosulás 72
2. Ifjúságcentrizmus és csoportstílusok (Gruppenstile) 74
3. Következtetések 76

Wim Meeus—Quinten Raaijmakers—Wilma Vollebergh: Politikai intolerancia és ifjúságcentrizmus a serdülőkorban (Áttekintés a Hollandiában folyó kutatásokról és néhány újabb keletű longitudinális vizsgálati eredményről) 79
1. Bevezetés 79
2. Nem és politikai intolerancia: „maszkulin parádé" a serdülőkorban 80
2.1. Nem és politikai intolerancia 80
2.2. Maszkulin parádé a serdülőkorban 83
2.3. Nemek szerinti különbségek a politikai intolerancia terén (longitudinális elemzés) 85
2.4. Következtetések 86
3. Ifjúságcentrizmus, kapcsolathálók és konfliktus a szülők és a kortárscsoport között 87
3.1. Ifjúságcentrizmus, politikai intolerancia és politikai pártpreferencia 87
3.2. Az ifjúságcentrizmus, mint a szülők és a kortárs csoport közötti konfliktus indikátora 88
3.3. Ifjúságcentristák és személyes kapcsolathálók longitudinális elemzése 93
3.4. Következtetések 95
4. Utóirat 95
Függelék 96

Gábor Kálmán: A középiskolát végzettek középosztályosodása 99
1. Kiindulópontok 99
1.1 A nemzedéki szerveződés 99
1.2 A fiatalok társadalmi státusza 100
1.3 Iskola és társadalmi reprodukció 101
2. A középiskolák rekrutációs köre 103
3. A középiskolát végzettek céljai 104
4. A családi és középiskolai státusz kölcsönhatása és életkarrier 106
5. A fiatalok társadalmi csoportjai — életstratégiák 111
6. A középosztályosodási folyamat és csapdái 116

Gábor Kálmán—Balog Iván: Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében 119
1. Elméleti és metodológiai keretek 119
2. Célok, aspirációk, csoporthovatartozási tudat 123
3. Burzsoá és/vagy citoyen → polgárosodás? 126
4. A polgárosodás felemássága: a dzsentrizálódás 128
5. Összegzés 129
Függelék 132

Balog Iván: Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években 135
1. Az értelmiség kezdődő kihullása az osztályhatalomból 135
2. A „második egyetem" az „első egyetem" reformjáért 137
3. Menekülés úri viharból 141
4. A „Második egyetem" intézményesülése az „első egyetem" keretei között: elit zárványok vagy szakmai műhelyek? 147
5. Sztrájkolók az amerikázók ellen 153
6. Összefoglalás 157

Gábor Kálmán—Molnár Péter: Az ifjúsági kultúra korszakváltása (A magyar és a nyugatnémet fiatalok a nyolcvanas években) 159
Tézisek 159
1. Bevezetés 160
2. A klasszikus ifjúsági modell és az ifjúsági életszakasz bővülése 163
3. Az ifjúkori életút eltérései a kulturális színvonal szerint 168

Gábor Kálmán: Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái ... 173
Tézisek 173
1. Bevezetés 175
2. A Bourdieu-féle modell adaptálása és ifjúságcentrizmus 175
3. A fiatalok társadalmi orientációs mintái 177
3.1. A társadalmi orientációs minták összehasonlítása és a történeti háttér 178
3.2. A társadalmi orientációs minták az átmenetben 182
4. A kulturális minták hasonlósága és különbözősége 183
5. Az ifjúsági csoporthovatartozás különbözősége és hasonlósága 187
5.1. Az ifjúsági csoporthovatartozás iskolázottság szerint 187
5.2. Társadalmi konfliktusérzékelés, politikai cselekvés, ifjúsági csoporthovatartozás 189
5.3. Az ifjúsági csoporthovatartozás nemek szerinti különbözősége és hasonlósága 191
5.4. Az ifjúsági csoporthovatartozás és ifjúságcentrizmus 193
5.5. Az ifjúsági csoporthovatartozás Nyugaton és Keleten az átmenetben 195
6. Összegzés 197
Melléklet 198
Az ifjúságcentrizmus skála itemjei 198
A társadalmi orientációs minták itemjei az általunk vizsgált hat dimenzióban 198
Függelék 201

Index 205
Irodalom 209

ELŐSZÓ

Ebben a kötetben az elmúlt öt év nem problémamentes kutatási eredményeit közöljük. Az első nehézség, amelybe ütköztünk, azon irodalmi és kutatási kapcsolódási pontok megtalálása volt, amelyek mintegy lehetőséget adtak a magyar fiatalok új szempontú megközelítéséhez. Ez közel sem volt egyszerű, ugyanis nyugatnémet kollégánkkal, Jürgen Zinneckerrel való együttműködés során visszatérő vádként hangzott el, hogy mit akarunk egy nyugatról adaptált elméleti megközelítéssel, illetve Molnár Péter kollégámmal közösen végzett magyar és nyugatnémet összehasonlító vizsgálattal, két olyan társadalmat választva kutatási terepül, amelyeket falak választanak el egymástól. Mit is akartunk? Mindenekelőtt ifjúságot — nem „ellátási problémát" vagy „kormetszetet" — akartuk kutatni, azt az ifjúságot kívántuk vizsgálni, amely életstratégiákat, valamint társadalmi, kulturális és politikai cselekvési és társadalmi orientációs mintákat sajátít el és alakít ki, amely végső soron a magyar társadalomban is új társadalmi csoportok, rétegek és osztályok kialakulását valószínűsítheti. A nyolcvanas évek első felében folyó kutatásaink arra hívták fel figyelmet, hogy a „fű alatt" a fiatalok életstratégiájában, cél- és értékrendszerében ugyan változás figyelhető meg, de az intézményi abroncsok nyoma — azok lassú leválása ellenére is — még bénító erőként hatottak, s hatnak ma is. Éppen ezért a nyolcvanas évek közepén a józan ész ellenére (gazdasági, megélhetési problémák stb.) a Zinnecker-féle „scenáriót" választottuk, mert úgy gondoltuk, hogy az alapvető kérdéssé az válik, hogy van-e esély a fiatalok polgárosodására, illetve milyen társadalmi orientációs és cselekvési mintákat hoznak létre annak megvalósítására. Szociológiai támpontként Pierre Bourdieu munkásságát vettük alapul.

Pierre Bourdieu Distinction c. könyvében a társadalom szerkezetét olyan többdimenziós térként értelmezi, amelyben a kulturális és anyagi tőkejavakkal rendelkező egyének különböző pályákat járnak be, és alakítják ki egymáshoz való viszonyukat, és így jönnek létre azok a kollektív aktorok, amelyeket akár osztályoknak is nevezhetünk. A francia társadalom szerkezetének ilyen elemzéséből az tűnik ki, hogy a francia társadalomban az osztályok (mindenekelőtt a felső és középosztályok) egyre inkább „átcsúsznak" a kulturális mezőbe, ami determinálja a kulturális és politikai cselekvést. Jürgen Zinnecker a Bourdieu-féle megközelítést az ifjúságra adaptálva azt állítja, hogy az ifjúság kulturális mezőbe kerülésével a fiatalok — mint specifikus kulturális és politikai javakkal rendelkezők — külön aktorként jelenhetnek meg a társadalmi térben.

Meg kell jegyeznünk, hogy Bourdieu modelljében alapvető, hogy a kapitalizmusban létezik, sőt központi szerepet játszik az elkülönült gazdasági mező, s így a gazdasági tőke történetileg is a szimbolikus tőkekonverziók és rekonverziók „beszámítási pontjaként" szerepel. Míg az ipari kapitalizmus korában a kulturális tőkére való konverzió a gazdasági tőkeviszony generálta egyenlőtlenségek reprodukcióját és legitimációját szolgálta, addig a posztindusztriális fejlődési pályára való áttérés korában a kulturális tőkét a gazdasági váltja fel, ami a középosztály számára nyújt felemelkedési lehetőséget.

Honi viszonyaink megértéséhez — mint e kötet több tanulmányában hangsúlyoztuk — viszont tekintetbe kell vennünk azt, hogy a magyar társadalom egyrészt más, másrészt fejlődésében megkésett. Más annyiban, hogy nálunk a (Nyugaton derivátum-jellegű) politikai (szociális?) tőke volt az, amelyből a konverziók kiindultak. Ezek ráadásul egy hiánygazdaságban — ahol a tőke tőkésülése akadályokba ütközik — csak szegregált térben történtek. Eleinte — egészen a '80-as évekig — csak a politikai és a kulturális tőke egymásra való átváltása folyt.

A magyar fejlődés megkésettsége, (azaz a nyugatival való összemérhetősége) akkor kezdett felmerülni, amikor a '80-as évektől — a második gazdaság nagykorúvá válásával — megkezdődött a kulturális és elsősorban a politikai tőke gazdasági tőkévé konvertálása. Továbbra sem lehetséges azonban ennek a fordítottja, mert az első gazdaságban fennmaradtak a monopolhelyzetek (sőt, a kulturális tőke egyre fokozottabban váltható át politikaira). Így a középosztály számára a felemelkedést még mindig csak a gazdasági mező lassú kiépítése, a „gründolás" kínálja, ennek kulturális—politikai legitimálása, bebiztosítása viszont továbbra is kilátástalan, s így e frakció tagjai az ilyen célokat — legalábbis az elit kínálta formákban — nem is követik.

A kulturális tőke és politikai tőke szoros összefonódásából — különösen a politikai elit álwesternizációja következtében — számos ellentmondás adódik. Az ifjúsági kultúra felső szinten alternatív, közép és alsó szinten inkább fogyasztói elemeket, sőt közép és alsó szinten csakis fogyasztói elemeket vehet át, miután a gazdasági tőke konvertálása akár politikai, akár kulturális tőkére szinte lehetetlen. Következésképpen a politikai rendszerváltás úgy zajlott le Magyarországon, hogy a fiatalok döntő többsége távol tartotta magát mind a politikától, mind az új rendszerrel való azonosulástól.

Ha tehát az eredeti Bourdieu-modellből indulunk ki, akkor a fiatalok céljai, aspirációi, mentalitásai a kulturális mezőben végső soron a kulturális elit mintakövetésében ragadhatók meg — amely közvetett módon a politikai érdeklődés növekedését jelenti —, az általunk használt megszorítások viszont éppen arra hívják fel a figyelmet, hogy a magyar fiatalok többsége nem helyezhető el sem az egyik, sem a másik pólus mentén.

Az ifjúkor ugyan mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában felértékelődik, de nem, illetve csak megszorításokkal kerül előtérbe a kulturális tőkének mint a modern reprodukciós módok összességében egyénileg elsajátítható hatalmi forrásnak a növekvő fontossága. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Magyarországon a kulturális tőke megszerzése csak korlátozott mértékben válik a civilizációs fejlődés motorjává.

Az ifjúsági kultúra kibontakozását tehát Magyarországon a társadalmi reprodukciós folyamatok oly mértékben korlátozzák, hogy nyilvánvalóvá válnak azok a derivátumok, amelyek a politikai rendszerváltás és az új rendszer kiépülésének nem éppen ellentmondásmentes időszakában lényeges eltérést mutatnak/mutathatnak a civilizációs fejlődés centrumában kirajzolódó trendektől.

Ha a Bourdieu-féle modellt a keleti államszocialista társadalmakra alkalmazzuk, egy vonatkozásban kísértetiesen hasonlít a nyugati modellhez, mégpedig a gazdasági tőketulajdonosok hiányában. A hatalmi tőketulajdonosok mellett a kulturális tőketulajdonosok egyre fontosabb alrétegként jelennek meg a keleti társadalmak uralkodó osztályában. Zinnecker modelljét adaptálva pedig azt mondhatjuk, hogy a magyar ifjúság-felfogást

azok az ifjúságkutatók reprezentálták, akik az uralkodó osztály tagjaként egyre inkább a polgári értelmiségi ifjúságfelfogást képviselték.

1. A magyar ifjúságkutatások elitközpontúak voltak: ez azt jelenti, hogy olyan jelenségekre összpontosítottak, amelyek többnyire az ifjúság elit csoportjaira voltak relevánsak (identitásválság), az ifjúság széles csoportjai mintegy kiegészítőként avagy az elit mintákat csakis elfogadó ifjúsági csoportokként jelentek meg.

2. Az ifjúságkutatók kutatókból politikai szereplőkké váltak: az ifjúságkutatás az uralkodó osztályon belüli „harcmezővé" vált, az ifjúságkutatók pedig ezen harcok fő- és mellékszereplőivé.

3. Az elit szemszögéből való megközelítés igen fontos eredménye volt, hogy az egyének mint cselekvő aktorok jelentek meg. Következésképpen már akkor érzékelték az uralkodó osztály válságát, amikor például a Kolosi-féle társadalmi struktúra-felfogás a magyar társadalmat mint a keleti társadalmak legjobbikát aposztrofálta.

4. Ez azonban nem feledtette, hogy az ifjúságkutatás hatalmon belül volt, következésképpen elterjedt az a felfogás, ha a hatalom összeomlik, összeomlik a társadalom is. Ezen látásmódnak erénye volt kritikus volta, a hátrányok feltárása, megmaradt viszont paternalista, illetve „súgó" jellege.

Az eddigi vizsgálatainkból az tűnt ki, hogy ezen paternalizmusnak volt és van érvényessége. Az ifjúsági csoportstílusok egyik fontos jellemzője azoknak származási, lokális, nem-szerinti meghatározottsága. Ez az elkülönülés kifejezésre jut a fiatalok kulturális tevékenységében és kulturális ízlésében. A két szélső pólust az egyetemista fiatalok elit, illetve a szakmunkástanulók fogyasztói kultúrája képviseli. Azt is láttuk viszont, hogy az ifjúsági csoportstílusoknak a fiatalok körében való egyre nagyobb mértékű kibontakozása a származási és a nem-szerinti korlátok oldódásával jár, valamint a fogyasztói, illetve agresszív ifjúsági kultúrák (skinheadek, punkok) térhódításával, amely az etnikai (cigányok, zsidók) előítéletek felerősödésével párosul. Eddigi vizsgálódásaink fontos eredménye, hogy az ifjúsági csoportstílusok nem indukáltak politikai cselekvést, sőt a politikától mint a felnőtt világ egyik „úri passziójától" undorodva fordultak el.

Kérdésként vetődik fel, hogy a politikai rendszerváltás következményeként ezen — az ifjúsági kultúra részeiként létező — mentalitások, kulturális cselekvési minták megjelennek-e valamiféle politikai cselekvési mintaként, és ha igen, a politikai cselekvési mintává konvertálódó ifjúsági kultúra milyen politikai magatartást alakít/alakíthat ki.

Az is kitűnt eddigi vizsgálatainkból, hogy a tradicionális elit kultúra erodálódása figyelhető meg a 80-as években, különösen a vidéki egyetemi hallgatók körében. Ez összefügg azzal, hogy főleg a középosztályhoz tartozók vesztették el hitüket az intézményes karrierben, és fordultak a kulturális frakciók mintái helyett a „fű alatti" kisburzsoá minták felé. Mindezek arra ösztönözték ezeket a fiatalokat, hogy az elit minták megkerülésével a nyugat-európai fogyasztási minták felé forduljanak. Ezáltal az elit, mindenekelőtt a politikai és kulturális elit elveszti mintaadó szerepét.

Ez az új rendszer kiépülése idején létrehozott/hozhat egy ellentmondást, ami abból adódik, hogy a magyar fiatalok elit csoportjai (egyetemisták, főiskolások, gimnazisták) nem az alternatív kultúrától motiváltan kapcsolódnak a politikai (köz)életbe, hanem

inkább az az ambíció vezérli őket, hogy a párt-rend összeomlásával itt az idő a tradicionális elit kultúra restaurációjára, illetve kisajátítására.

Ez különösen azon egyetemi hallgatók körében feltételezhető, akik az eddigi párt-rendet cinikusan kihasználták és hajlamosak lehetnek a rendszerváltást hatalomváltásként értelmezni, az eddigi elit-gyűlöletüket pedig nacionalista identitáspontokhoz kötni, ha úgy tetszik: a polgári középosztály-jövőt „úri középosztály"-jövővel helyettesíteni. Ironikusan fogalmazva a politikai cselekvési minták nem a civilizációs korszakváltáshoz, hanem a civilizációs nosztalgiához kötődnek.

A kérdés az, hogy a fiatalok elit csoportjai számára vajon lehet-e követendő és követhető stratégia az, hogy az eddig megszerzett citoyen-értékeket burzsoá mentalitással, magatartásformákkal, értékekkel kiegészítve alakítsák ki az új kulturális elit mintákat — vállalva a versenyt a feltörekvő középosztállyal, ezáltal gerjesztőivé és termékeivé váljanak a polgárosodásnak, és tág teret adjanak az alternatív ifjúsági kultúra kibontakozásának. Vagy pedig: az elit kultúra privilégizáltságának védelmében egy új párt-rend eszközeivé válnak, amely az alternatív ifjúsági kultúrát ismét a perifériára szorítja, esetleg a kiváltságosok „játékszerévé" silányítja.

Gábor Kálmán

JÜRGEN ZINNECKER

A FIATALOK A TÁRSADALMI OSZTÁLYOK TERÉBEN

Új gondolatok egy régi témához

Forrás: WILHELM HEITMEYER [szerk.] *Interdiszciplináris ifjúságkutatás. Kérdések, problémák, új orientációk.* Juventa: Weinheim/München, 1986. 99—132. p.)

Az, aki jelenleg empirikusan vagy elméletileg az ifjúsággal foglalkozik, bizonyos dilemma előtt áll. A tudományos viták a témák és perspektívák sokaságát kínálják, amelyeknek gondolati összekapcsolása gyakran nem sikerül. Az eszmék piacán egymással konkurrálnak az ifjúkor struktúraváltozásaira vonatkozó kijelentések, a jelenlegi generációs helyzetek értelmezései, a fiatalok körében ható szubkulturális stílusokról szóló esettanulmányok, az ifjúság és egyes szociokulturális csoportok melletti vagy elleni politikai kijelentések és az ifjúságkutatásban beállt téma- vagy paradigmaváltás mellett kardoskodó vélemények. A lista folytatható.

A következőkben egy olyan elméleti sémát szeretnénk felvázolni, amely lehetővé teszi, hogy a társadalmi tér struktúrája, az ifjúság társadalmi helye, az osztályspecifikus habitus és az ifjúság ideológiai koncepciói között összefüggést állítsunk fel. Hogy egy ilyen szintézisen alapuló pillantást vethessünk az ifjúság és az ifjúságkutatás horizontjára, „egy óriásnak a vállára" kell állnunk, méghozzá P. Bourdieu-éra. A francia kultúra- és struktúrakutató kidolgozott egy alapkoncepciót, amelyet számos empirikus tanulmány támaszt alá, nevezetesen a jelenlegi nyugat-európai osztálytársadalmakban jelenkező tér alapkoncepcióját. (Bourdieu—Passeron 1971; Bourdieu 1973; Bourdieu 1981; Bourdieu 1982; Bourdieu 1983; Bourdieu 1985; Liebau—Müller—Rolli 1985; Honneth— Schwibs 1986). Ebben a tanulmányban az ilyen, az ifjúságkutatásban és ifjúságelméletben fellelhető problémafelvetések teoretikus újrafogalmazásának heurisztikus gyümölcsöztethetőségére igyekszünk rámutatni.

1. A TÁRSADALMI HATALOM FORRÁSAI ÉS STRATÉGIÁI
Vázlatok a társadalmi reprodukció elemzésének programjához

Az a feladatunk, hogy megvilágítsuk az ifjúság betagolódását a társadalmi struktúrák reprodukciós folyamatába, különösen tekintettel az osztálytársadalomra. Intellektuális segédeszközként Bourdieu kibővített tőkeelméletét használjuk. A társadalom reprodukciója eszerint a társadalmi csoportok közötti konkurrenciaharcban zajlik le. A harcmezőn különböző tényezők vannak, a *gazdasági tőke* — mint primus inter pares — mellett ilyenek különösen a *kulturális* és *társadalmi tőkék*. A kulturális tőke a történelem folyamán felhalmozott kulturális gazdagsághoz való hozzáférhetőséget jelenti, a társadalmi tőke pedig azokat az esélyeket, hogy a társadalmi kapcsolatokban más csoportokat tudjunk mozgósítani

a saját cselekvési céljainkhoz. Az egyes tőkefajták a társadalmi hatalom különböző forrásait reprezentálják. A különböző hatalmi formák bizonyos határok között egymással kölcsönösen kicserélhetők — a gazdasági tőke birtoklása például felhasználható a kulturális javak és privilégiumok megszerzéséhez. A tőke továbbá különböző létezési módokat ismer. Így Bourdieu megkülönbözteti a kulturális tőkénél az „objektív állapotot" (tárgyakban, pl. a könyvekben vagy gépekben materializálódott kultúra), az „intézményes állapotot" (ezek pl. az iskolai képzés során megszerzett címek és rangok) és egy „belsővé tett állapotot". Ez utóbbi alatt az egyén által elsajátított és belsővé tett kulturális praktikákat és értékeket érti.

A szociális osztálytársadalom tipológiája a tőkének azon volumenéből és összetételéből adódik, amely az egyes társadalmi csoportoknak egy adott időpontban rendelkezésére áll. Az empirikus elemzések céljából Bourdieu egy egyszerűsített kétdimenziós sémával dolgozik. (1. sz. ábra) A függőleges tengelyen a tőke mobilizálható összes volumene — tehát az összes tőkefélesség együttesen — a döntő. A legtöbb rétegződési vagy osztálymodell a társadalmi csoportokat ezen hierarchikus skála szerint csoportosítja. A tulajdonképpeni újítást a második, vízszintes tengely beillesztése jelenti, amely a tőketulajdon összetételét veszi számításba. A kulcskritériumot a kulturális és a gazdasági tőke viszonya jelenti. Balról a kulturális tőke túlsúlyát találjuk, jobbról egy ellentétes konfigurációt. Ott a gazdasági tőke túlsúlyban van a kulturálissal szemben. Az így jelölt társadalmi tőke mentén térben lehet elrendezni a különböző foglalkozási csoportok társadalmi pozícióit.

A *társadalmi erőtérben hat centrumot* jelölünk ki, amelyek ifjúságelméleti nézeteink szempontjából központi helyet foglalnak el. (Az 1. sz. ábrán A—F betűkkel jelöltük e hat csoportot.)

— Az uralkodó osztály a tőkekonfigurációnak megfelelően két frakcióra bomlik: a kulturálisan erős frakcióra — „polgári értelmiségre" (A) — és a polgárok gazdasági tőkén alapuló csoportjára — a „burzsoáziára" (B).

— A tőkemennyiséget alapul véve ennek megfelelő tagolódást találunk a kispolgárság körében a társadalmi tér középső részében. A bal oldalon csoportosulnak a kulturális tőkéjükön nyugvó új kispolgári rétegek, akik egzisztenciájukat és fejlődésüket a kibővült szolgáltatások társadalmának köszönhetik — „kispolgári értelmiség" (C). Jobbra ettől az iparosok és kiskereskedők tradicionális „kispolgárság"—a (D) foglal helyet.

1. sz. ábra. Társadalmi pozíciók (társadalmi—foglalkozási kategóriák) a tőketulajdon társadalmi terében
— Séma Pierre Bourdieu szerint 1979/1982 —

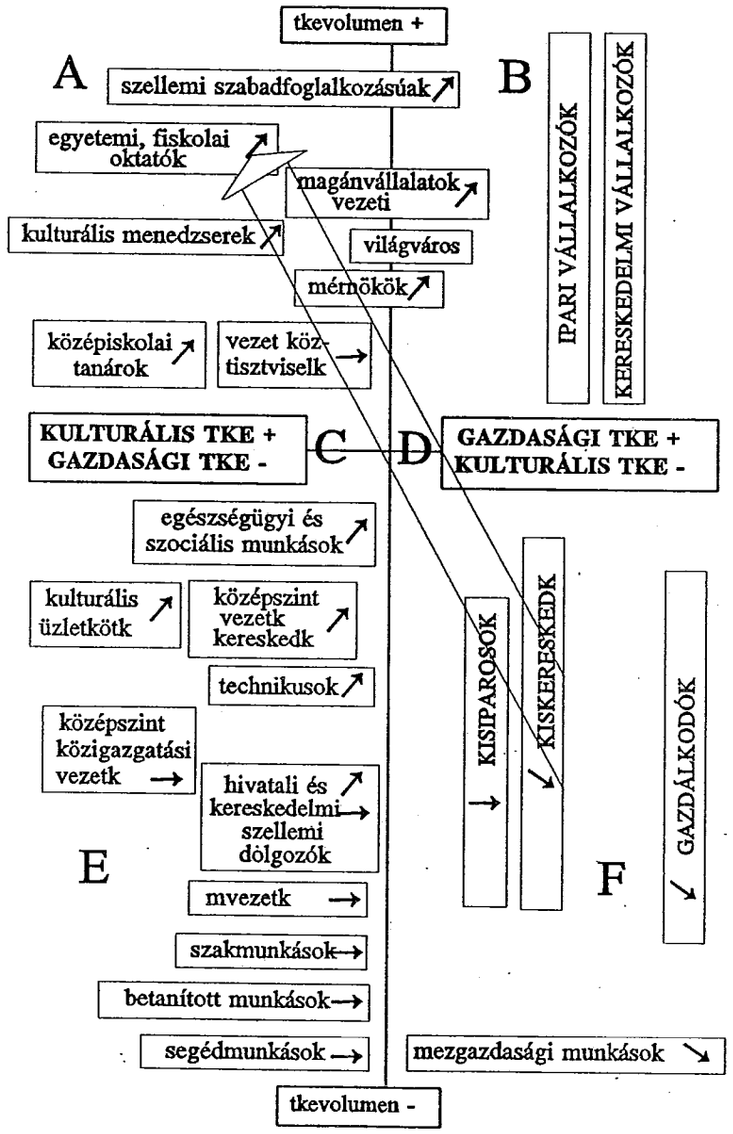

— A társadalmilag alávetett, tőkeszegény csoportokat a tulajdon nélküli, „bérből élők" (E) és a „tőkeszegény önállóak" (F) alcsoportjaira bonthatjuk. Az előbbiek a szakmai kvalifikáció megszerzésére, az utóbbiak pedig elsősorban szerény tulajdonuknak átöröklésére hagyatkoznak, mint például a kisparasztok vagy a kisiparosok.[1]

Az osztályokat a társadalmi térben egy hat mezős sémán ábrázolhatjuk, melyre a későbbiekben visszatérünk (2. sz. ábra).

2. sz. ábra. Az osztályok társadalmi térben való elhelyezkedése

TŐKEVOLUMEN +

GAZDASÁGI TŐKE - / KULTURÁLIS TŐKE +		GAZDASÁGI TŐKE + / KULTURÁLIS TŐKE -
A. polgári értelmiség	B. burzsoá	
C. kispolgári értelmiség	D. kisburzsoá	
E. tőkeszegény bérből élő	F. tőkeszegény önálló	

TŐKEVOLUMEN -

A társadalmi térben elfoglalt ellentétes pozíciók — a társadalmi túlélési harcban a rendelkezésre álló és hiányzó tőkeforrások szerint — egyéni cselekvési stratégiákat eredményeznek, amelyek osztályspecifikus habitussá és életstílussá szilárdulnak. Bourdieu a homológia strukturalista fogalmát használja ahhoz, hogy a társadalmi pozíció, a habitus és az életstílus hasonlóságát jelezze.[2] Ennek megfelelően az uralkodó felső réteg habitusa az egyik oldalon, és a kispolgárságé a másik oldalon megfelel a társadalmi össztőke-pozícióhoz kötött hozzáférhetőségi lehetőségüknek. A társadalmi, hatalmi forrásokhoz való mindenkori hozzáférésnek megfelelően rajzolódnak ki a különbségek: a kulturális fogékonyság a felsőrétegekben, az igényes kultúrbuzgalom a kispolgárságban, avagy a „szükséges javára döntés" az alsó rétegekben (Bourdieu 1982, 286 pp.).

Az osztályspecifikus ifjúságszituációk elemzéséhez a következő dimenziók szükségesek, amelyeknek homológiája megállapításra kerül (3. sz. ábra).

3. sz. ábra. Az osztályspecifikus ifjúságelemzés modellje

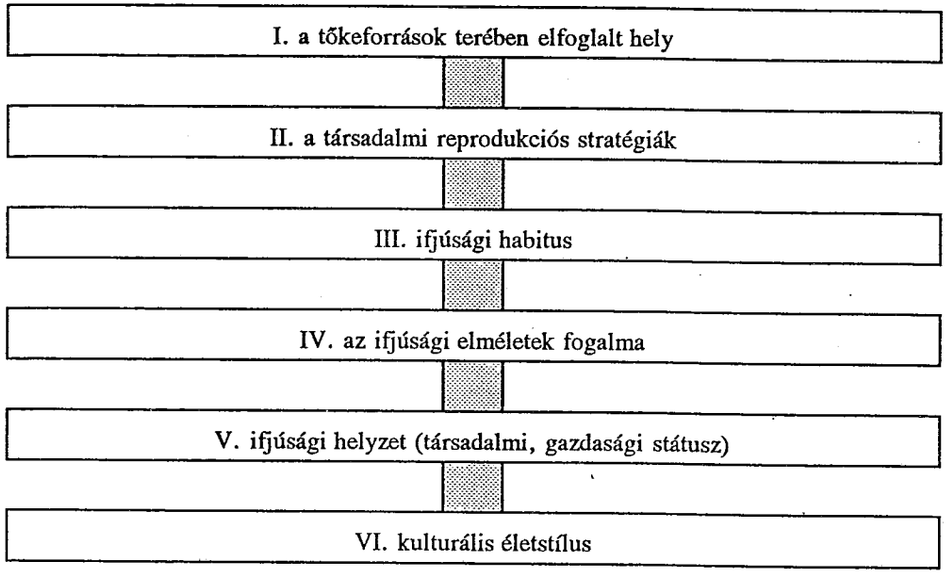

2. AZ IFJÚSÁGI HABITUS OSZTÁLYSPECIFIKUS REPRODUKCIÓJA

Az ifjúságnak az osztályhelyzet reprodukciójául szolgáló stratégiákkal összefüggésben kulcsszerepe van. Az a különböző jelentőség, amit az ifjúság a szociális hely szerinti besorolással elfoglalhat, magyarázatot lel, ha szemügyre vesszük azokat az osztályspecifikus eljárási módokat, amelyek a társadalmi térben betöltött szerep átadását célozzák a következő generáció számára. A rendelkezésre álló tőkeforrások terjedelme és összetétele szerint a cselekvésnek jellegzetes lehetőségei és kényszerei adódnak, amelyek kollektíve hagyományozott mintákká sűrűsödnek össze. Az ilyen reprodukciós stratégiákkal szoros kapcsolatban és ezek részeként osztályhoz kötötten más és más *ifjúsági habitus* alakul ki.

A reprodukció és az ifjúsági habitus közös és eltérő vonásainak két irányát jelölhetjük ki. Hasonlóságok vannak azoknál, akik nagy tőkevolumenre támaszkodhatnak ellentétben azokkal, akik kis tőkével kényszerülnek dolgozni. (Lásd: az 1. ábra vertikális tengelyét.) A specifikus tőke-konfiguráció hasonlóan meghatározott stratégia-mintát generál.

[1] Magyarázat az 1. sz. ábrához: Az egyes foglalkozási csoportoknak a társadalmi térben elfoglalt helyének vizsgálatára Bourdieu dolgozott ki, a hetvenes évek közepének francia osztálytársadalma alapján, egy empirikusan felvázolható rendszert (Bourdieu, 1982. 171 és következő oldalak). Ez a séma a mi céljainknak is megfelel, mivel szembetűnő a nyugati társadalmak strukturális hasonlósága. Hasonlóan figyelembe kell vennünk a foglalkozási csoportok társadalmi helyében észlelt bizonyos módosulásokat mind Franciaországban, mind Nyugat-Németországban. Ez nem jelent törést a séma alkalmazhatóságában.
A nyilak azokat az aktuális tendenciákat jelképezik, amelyek a foglalkozási csoportok nagyságrendjére vonatkoznak. Az emelkedő nyilak azokat a foglalkozásokat jelölik, amelyek súlya számbelileg növekszik a szolgáltató társadalomba való átmenet során, a lefelé mutató nyilak a visszafejlődő foglalkozási csoportokra utalnak.
A hosszan húzódó vertikális blokkok azt a körülményt veszik számításba, hogy ezek a társadalmi professzionális kategóriák a rendelkezésükre álló tőkevolumen szempontjából erősen differenciáltak (például az ipari vállalkozók vagy kézművesek).

[2] Csak érintőlegesen emlékeztetünk arra, hogy a homológia strukturalista koncepcióját a struktúrakutatás angol iskolája is (CCCS, Birmingham) alkalmazta azért, hogy az ifjúsági stílusok kulturális megnyilvánulási formáit, mint például a mod-ok vagy a punk-ok, elméletileg összekapcsolja az osztálytársadalom terében elfoglalt helyükkel (például Willis 1979, Clarke és mások 1981, Hebdige 1979).

Az osztályhierarchia minden fokán megtalálhatjuk a „kulturális frakciók" jellegzetes reprodukciós módjait, amelyek ellentétben állnak a gazdasági tőkéhez kötődő csoportokkal. (Lásd: az 1. sz. ábra horizontális tengelyét.)

A továbbiakban — ha elnagyoltan is — a társadalmi térben elfoglalt szociális helyzet alapján az ifjúsági habitus különböző módozatait tekintjük át.

2.1. Felső rétegek (nagy tőkevolumen)

Ebben a körben szinte korlátlanul hozzá lehet férni az anyagi forrásokhoz, a fiatalkori szocializáció intézményeihez, és az idővel való rendelkezésnek sincs külső korlátja. Ez lehetővé teszi, hogy nagyvonalúan és széleskörűen megtervezzék az örökölt társadalmi pozíciónak a következő generációra való átvitelét. Csak az a feltétel, hogy a vége — időben nem feltétlen behatárolt, de — eredményes legyen. Az ifjúsági életrajzokon belül a kerülőutak, zsákutcák, kísérletezések számára — a rendelkezésre álló erőforrások következtében — egy játéktér létezik. Az e rétegre vonatkozó ismereteink azt mutatják, hogy a kísérletezésekkel járó deficitek megszüntethetők.

A felső rétegek reprodukciós körülményei egy „hosszú gyeplőre eresztett" ifjúsági szakaszt tesznek lehetővé. A fiatalok családi környezettől való függésének átmeneti lazulása a személyes tapasztalatok széles skáláját hozza létre: például az akkulturációt más országokban, más társadalmi miliők megtapasztalását vagy új politikai területeken való tevékenységet. Mindennek a közös nevezője: a saját erők sokoldalú és független kifejlesztése. Ennek az ifjúsági „erőfejlesztésnek" a látszólagos céltalansága gondosan eltakarja annak összefüggését az osztályspecifikus reprodukciós követelményekkel. A fiatalok életmegnyilvánulásai magukban hordozzák az értelmüket, játékos jellegűnek minősülnek, vagy az individuális személyiségfejlődés részének, szinte az ifjúsági identitás megtalálásának számítanak.

A felső osztályok demonstratív és pazarló henyélése jut kifejezésre az ifjúság életmódjában. *Az ilyen életvitel a kispolgárság szempontjából luxusnak számít.* A fiatalok sok időt szereznek és kapnak is arra, hogy a különféle helyek és intézmények egész sorát megismerjék, hogy számos társadalmi kapcsolatot építsenek ki — személyes ismeretségi köröket is, amelyek egyelőre haszontalannak tűnnek — hogy ott kötelezzék el magukat, ahol nekik éppen tetszik.

Az ilyen habitus rejtett értelme csak mélyebbre tekintve válik felismerhetővé. A felső rétegekben legtöbbször valamennyi csoportnak megvan az oka arra, hogy ne tárja fel a nyilvánosság előtt osztályspecifikus reprodukciója pontos módozatait. Mind *a céloktól való játékos függetlenség, mind a fiataloknak a tértől és időtől való függetlensége elősegíti az olyan mindent átfogó orientálódás kialakulását,* ami nem kötődik szükségszerűen az áthagyományozott és szociokulturális miliőhöz, és a figyelmet olyan univerzális princípiumaira irányítja (pl. a morálban), amelyek a társadalmi újítások és a politikai pozícióharcok során különösen fontos szerepet töltenek be.

A felső rétegekben termékeny talajra találnak az értékmeghatározott, az osztályspecifikumon „túlmutató" ifjúságkoncepciók ideológiai termékei. Ezekben az jut kifejezésre, hogy az emberi fejlődés ezen szakaszának egyedi jellege van, a hosszúra nyúlt ifjúkor pedagógiai értelemmel bír, az ifjúság mint újdonságok hordozója össztársadalmi jelentőségű tényező.

Amennyiben egy ilyen ifjúságfogalom mindenkire vonatkozó szociokulturális érvényre tart igényt, akkor hegemoniális funkciók birtokába jut. Más társadalmi csoportok fiataljai kénytelenek magukat a domináló felsőosztályi képhez (Hoch-Bild) mérni ugyanakkor az alsó társadalmi osztályokhoz sorolni.

2.2. Kispolgárok (közepes tőkevolumen)

A kispolgárság ifjúsága az eszközbefektetések optimalizálására törekszik. A fiatal életet és a fiatalkort annyira kell adagolni és megvédeni a lehetséges zavaroktól, hogy ezen életszakasz fő feladatának a teljesítéséhez: az osztálypozíció megtartásához és megjavításához a rendelkezésre álló korlátozott források igénybevétele kifizetődő legyen. Ellentétben a felső rétegekkel itt a fiatalság rövidebb és hosszabb távú céljai nyíltan megmutatkoznak. *A fiatalság kimondottan eszköz jellegű.* Önmagában nincs értelme, hanem a társadalmi beilleszkedés eszköze. Az ifjúsági életszakasz viszonylagos önállósága a képzési és foglalkozási címek megszerzésével van összefüggésben. Az operacionalizált célkitűzés miatt a kispolgári fiatalság racionalizálási kényszer alatt áll. Minden életmegnyilvánulása megkérdőjelezhető abban az értelemben, ahogyan ez az életszakasz a számára adott célok hierarchiájához viszonyul.

Az optimalizálás leginkább a kulturális, megbízhatóan intézményesített iskolai és foglalkozási életpályákon sikerülhet. A karrierre irányulás csökkenti a rizikót, és megengedi ezen idő kezdetére és végére, az elvárható képzettségi és foglalkozási címek értékére, a siker esélyeire és az összköltségekre stb. vonatkozó számításokat. A kispolgári szülők és gyermekeik számára az ifjúság egy, a didaktikus tervezéshez és szociáltechnológiához közelálló pedagógiai lehetőségként körvonalazódik.

Az ifjúság fogalma a képzési karrier idejére korlátozódik. Az ifjúsági életszakasz transzmissziós szíjként szolgál egy bizonyos osztályhelyzet eléréséhez, illetve a felemelkedéshez, és nem ad lehetőséget a fiatalok számára oly mértékű autonómiára, illetve nagyvonalú életvitelre, mint a felsőosztály esetében. A kispolgári ifjúság-fogalom átmenetiséget jelent. Az ifjúság képezi azt az élettörténeti hidat, amely a szociálisan megörökölt gyerekkori státuszból ahhoz a felnőtt-státuszhoz vezet, amelyet saját teljesítménnyel kell megszerezni. A felsőosztály modelljével szemben az ifjúság időbeli kiterjedése korlátozott, viszont a kispolgári fiatalok által követett személyiségkoncepció nem más, mint a nagy példaképek kicsinyítése és leegyszerűsítése. A polgári értelmiségi és kispolgári ifjúság az individualizálódás módjában közös vonásokat mutat, és az ifjúsági életszakasz átélése mindkét esetben személyes teljesítményként méltányolható és mérlegelhető. Csak míg a polgári értelmiség ifjúsága mögött egy komplex személyiség és egy kulturális koncepció áll, addig a kispolgári fiatalokra egy, a társadalmi beilleszkedéshez és a címek, rangok megszerzéséhez szükséges személyiségjegyekre korlátozodó ifjúságfelfogás a jellemző.

2.3. Alsó rétegek (csekély tőkevolumen)

A polgári és kispolgári modellel összehasonlítva az alsó rétegnél a fiatalságfelfogásnak egy ideológia-/eszmenélküli („unprätentiös"), pragmatikus variációjáról van szó. A fiatalkor kiszámíthatatlansága és rizikói a rendelkezésre álló források hiányában

nehezen kompenzálhatók. Ezért míg az egyik oldalon a megfelelő, megmaradó — és éppenséggel nem remélt — életesélyeket kell hasznosítani, addig a másik oldalon a szükségszerűhöz kell alkalmazkodni.

Amíg a felső rétegekre az ifjúkornak a meghosszabbítása, az idővel való pazarló bánásmód jellemző, addig a kispolgárok az ifjúkor optimalizálására és racionalizálására törekszenek, az alsó osztályokban pedig az ifjúkor megrövidítésének, siettetésének a kényszere uralkodik. A csekély tőkevolumen következménye a következő generáció gazdasági önállóságának a siettetése.

Ilyen körülmények között az ifjúságnak mint kulturális értéknek nehezen alakulhat ki magas presztízse. *A státusz-átmenet megrövidítése és siettetése sem a gyakorlatban, sem az ideológiában nem hagyja kibontakozni az ifjúságot.* Az ifjúkort többnyire a gyerekkor egyszerű meghosszabításaként vagy a felnőtt-társadalomba vezető szerepként fogják fel és élik meg.

A kispolgársággal összehasonlítva az ifjúságnak, mint az osztályspecifikus reprodukció részének a céldeterminált sága megtört. Igaz, napnál világosabbak az ifjúsági szocializáció céljai: beágyazódás a szakmai cselekvési térbe; a kézműves kultúra áthagyományozódása stb., mégis mások ezek, mint a felső rétegek esetében. Akár a kibontakozó cél—eszköz- kalkulushoz, akár a fiatalság pályafutás-, címszerzés-modellre irányulásához hiányzik a szükséges anyagi fedezet. *Ezért az alsó rétegekben az ifjúság a tervezett jövő vagy annak hiányának, valamint a célok, perspektívák tudatossága vagy a tudatosság hiányának egymásmellettiségében ellentétében értelmeződik.*

Az ifjúsági státusz bebiztosításának hiánya magában hordozza a bizonytalanság, a nem tervezhetőség momentumait ebben az életszakaszban. Az alsó rétegek jelenleg a kispolgári életpálya-modell felé orientálódnak. A fiataloknak és szüleiknek azonban számolniuk kell azzal, hogy az ilyen kísérletet akár a szociális körülmények kiszámíthatatlansága, akár a fiatal személyiségében rejlő okok rövid időre megszakíthatják. Az ifjúkorban korlátozott a válságok és hibás lépések kivédésének lehetősége. Az ilyen események — a hiányzó források miatt — könnyen az ifjú életpályájába történő sorsszerű beavatkozás jellegét öltik, éspedig másként, mint a felső osztályok esetében, ahol a hasonlóan kellemetlen életdefektek az utódok növekvő anyagi támogatását ösztönzik, és bizonyos körülmények között a fiatalok értékes, a személyiségfejlődést elősegítő válságokat látnak bennük. Az ifjúságnak a családhoz való viszonyát a következőképpen csoportosíthatjuk:

— Az ifjúság a felső rétegekben a látható — és tudatosan láthatóvá tett — függetlenségek birtokosaként létezik, egyidejűleg továbbélő, mélyen rejtőző kötődésekkel, amelyek azonban láthatatlanok maradnak.

— Az ifjúság a kispolgárságban egy tervszerűen kialakított, a felnőttek világától didaktikusan elkülönített miliőben él, amelyet a szülői ház, valamint a képző- és oktatási intézmények fognak körül, és az ifjúságról alkotott elképzelés közelít a pedagógiai felfogáshoz.

— Az ifjúság az alsó rétegekben szemmel látható kötelékekkel kapcsolódik a származási miliőhöz, ahol a kialakult szociális és a helyi függőségek gyakran nem járnak együtt megfelelő, mély pszichológiai kötődéssel.

Az alsó rétegek ifjúsága viszonylag kevéssé individualizált, *egy áthagyományozott, kollektíve megélt státuszátjáró momentumait tartalmazza.* Ez teszi ki az ilyen ifjúsági habitus helyhez és időhöz kötöttségének egyik részét. A fiatalkori lét kevésbé vált a személy szerves részévé (pl. személyes moratóriumként elsajátítva), mint a kispolgárság vagy a felső rétegek esetében. Az ifjúság inkább egy konvencionális szerep része, melynek mezét egy meghatározott életkorral magunkra öltjük és a másik életkor vagy társadalmi státusz elérésével újra levesszük.

A szűk tőke diktátuma alatt a rendelkezésre álló források felhasználásának közvetlen, spontán módozatai hagyományozódtak át. A fiatalok számára ez azt jelenti, hogy a viszonylagosan korai hozzájutás a (korlátozott) anyagi eszközökhöz aktuálisan jobbá teheti helyzetüket, de ez könnyen megszakadhat. Ezáltal a korai munkakényszer és minden, a közeli világban elérhető forrás hedonisztikus feléléséhez vezethet, különösen akkor, ha a fiatal helyzetét a bére határozza meg.

Az ilyen ifjúság létezési módja „realista" és partikuláris, ami azt jelenti, hogy az ifjúság messzemenően a közeli és a közvetlen körülmények adottságaihoz igazodik, testreszabottan, helyhezkötötten, a szituációhoz és a jelenhez alkalmazkodva viselkedik.

A pragmatikus realista életvezetés az ideológia területén úgy mutatkozik meg, hogy elmaradnak azok az ifjúságkoncepciók, amelyek az ifjúság ilyen felfogását gondolatilag transzcendentálják. Az ifjúság filozófiai leképezése, a politikailag hatékony ifjúság-mítoszok megteremtése a felső réteg ifjúságának mestersége. Az alsó rétegek ideológiai defenzívában vannak az ifjúság ilyen értékterhelt „magas" fogalmaival szemben.

2.4. Kulturális osztályfrakciók

Az ifjúságnak milyen habitusai jönnek létre a tőke különböző összetételétől függően — ez egyszer eltekintve a tőketulajdon létráján elfoglalt pozíciótól? *A kulturális tőkéből származó többlet kedvez az ifjúkor individualizálódási folyamatának.* Azért, hogy a kulturális tőkét tovább lehessen adni a következő generációnak, a fiatalabbak képzésébe és a személyiségébe történő beruházásra van szükség. A kulturális tőke az egyedi személyiség sajátosságaként és minőségeként létezik. Ebben a formában az őt hordozó egyén életéhez és életenergiájához kapcsolódik. Ha a kulturális tőkének ezt a sajátosságát figyelembe vesszük, akkor az ilyen körülmények közötti reprodukció és habitus jellegzetes módozatai áttekinthetővé válnak.

Az időtényező például döntő szerepet játszik. A kulturális örökség elsajátításának folyamata időigényes. *A kulturális osztályfrakciók ennek következtében az ifjúkor növekvő meghosszabbodásának szociális hordozóivá válnak.* Minél több ideje van az új nemzedéknek ahhoz, hogy személyesen gyűjtsön magának kulturális tőkét, annál több előnye származik ebből a társadalmi térben vívott pozícióharcban.

Az ifjúkor másik tendenciája, amely a kulturális osztályfrakciókra jellemző, *az ifjúkor pályafutásszerű átalakításával kapcsolatos.* Ez a gazdasági források relatív szűkösségével függ össze. A képzési pályafutások azt az ígéretet tartalmazzák, hogy egy elfogadható költség—haszon egyenleget lehet felállítani. A bevethető eszközök optimalizációja mellett a szociális bebiztosítás kérdése is szerepet játszik. A képzési és szakmai címek — a kulturális tőke másik létezési formája — tartalmazzák azt a felbecsülhetetlen

előnyt, hogy a kulturális tőke személytől való függetlenségi foka csökken. Ha egy személy titulusát már egyszer elismerték, akkor a kulturális tőke a címviselő tartós tulajdonos mivoltát jelenti függetlenül attól, hogy a személy a későbbiekben bizonyságot tud-e adni tudásáról. Ez arra ösztönzi az osztályfrakciókat, hogy *az ifjúságot lehetőség szerint magas értékű képzési- és foglalkozási címek megszerzési idejeként definiálják azért, hogy a kultúra területén szerzett személyes nyereséget ebben a fázisban társadalmilag igazolhassák, és függetlenítsék a további individuális életsorstól.*

A gazdasági tőke áthagyományozásával ellentétben a kulturális tőke esetében a reprodukciónak egy olyan szociálisan elfedett módjáról van szó, ami megfelelő eszközként szolgál mindenféle ideológia magyarázatához. A kulturális tőke birtoklása az egyes egyén tulajdonságaként bizonyos módon láthatatlan — miközben a földbirtok vagy egy üzem feletti rendelkezés társadalmilag feltűnőbb tényezők. A kulturális tőke áthagyományozása például a családok behatárolt magánszférájában játszódik le — inkább szociális ozmózisként, mint tervszerű pedagógiai cselekvésként —, vagy a külön erre a célra legitimált oktatási intézményekben, amelyek relatív autonómiát igényelnek az osztálytársadalommal szemben, és éppen ezáltal kiválóan alkalmas meghatározott osztályhelyzetek reprodukciójára.

2.5. Gazdasági osztályfrakciók

A gazdasági tőke túlsúlya esetében a reprodukciónak a kulturális osztályfrakcióknál talált módozatai kevésbé szükségszerűek és hasznosak. Nem áll fenn ugyanis az ifjúkor meghosszabbításának a kényszere, mivel az anyagi örökség vagy egy meghatározott foglalkozás a legrövidebb idő alatt átöröklődhet a következő generációra. Az utódok már fiatal éveikben hasznossá tehetik magukat a gazdasági tőke kezelőiként vagy produktív értékesítőiként — *ez is az ifjúkor relatíve gyors lezárására motiválhat.*

Az ifjúkor itt *a származási háttérrel való szoros kapcsolatban zajlik.* A gazdasági tőkefrakciók rá vannak utalva arra, hogy a fiatalok belenőjenek a törzsökös birtok használatába. Ez tartalmazza a szakmai jártasságok mellett a fiataloknak a származási környezetbe való beilleszkedését is. Az ifjúkor helyhez és tradícióhoz kötötten zajlik. A szociális reprodukció jellegzetessége a *tanításnak* az a módja, amikor a származási miliő saját monopóliumán belül történik az utódgeneráció eligazítása. Kihegyezve a problémát úgy fogalmazhatunk: *a kulturális frakciók ifjúsága olyan képzési pályafutást jelent*, ami oktatási intézményekben zajlik le, és ezek az intézmények bizonyos függetlenséget és semlegességet igényelnek az osztályok harcában. *A gazdasági frakciók ifjúsága „tanoncidőt" jelent*, ami szoros kapcsolatban áll a saját osztályhelyzet munkaintézményeivel. Az utóbbi vonatkozásban *az ifjúkor egyet jelent a társadalmi tér egy meghatározott helyzetébe való nyilvános kooptálással.* A megöröklött gazdasági tőke szempontjából elkerülhetetlen, hogy az illető be ne illeszkedjék abba a szociális kapcsolatba, amely e köré a tőketulajdon köré csoportosul. Másszóval: a gazdasági osztályfrakció reprodukciós feltételeihez hozzátartozik a szociális tőke ifjúkorban történő megszerzése.

A 4. és 5. ábrán vázlatosan rögzítettük az ifjúkori habitus lényegi elemeit, amelyeket a különböző osztályfrakciók és osztályszektorok összehasonlításánál találtunk. A 4. sz. ábra a kulturális és gazdasági osztályfrakciók habitusát hasonlítja össze. Az 5. sz. ábra pedig azokat az eltéréseket, amelyek a tőkevolumen összehasonlításakor adódtak.

4. sz. ábra. Ifjúsági habitus a tőketulajdon konfigurációja szerint

KULTURÁLIS TŐKE +
GAZDASÁGI TŐKE -

TŐKE-VOLUMEN -

kulturális osztályfrakciók
ifjúsági mítosz
(az ifjúság mint a megújhodás hordozója)
ifjúság mint képzés és szakmai pályára kerülés időszaka
(az ifjúság pedagogizálása)
az ifjúság általánosítása és meghosszabbítása
(esélyegyenlőség)
a pszichoszociális és szociokulturális moratórium fogalma
(az ifjúság mint kulturális érték)

ifjúság mint tanulóidő
ifjúság mint társadalmi kooptálás
biológiai—nativisztikus ifjúságkoncepciók
gazdasági osztályfrakciók

TŐKE-VOLUMEN +

GAZDASÁGI TŐKE +
KULTURÁLIS TŐKE -

A 4. sz., illetve az azt követő 5. sz. ábra a következő fejezet témájára utalnak: Milyen ideológiai ifjúságkoncepciók nőhetnek ki az ifjúság egy bizonyos habitusából? Az összefüggés cseppet sem magától értetődő. Még ha a habitusnál kollektíve bennsővé tett cselekvési elvekről van is szó, amelyek az összes lehetséges osztályspecifikus cselekvési mintát előcsalogathatják, ezek semmi esetre sem tudatosak (Portele 1985, Bourdieu 1970). Még ha meghatározott ifjúságideológiákban nem is talál minden habitus megfelelő kifejezési formát, akkor is feladatunk a társadalmi hely osztályspecifikus ifjúság habitusa és az ifjúsági ideológia közötti közös vonások feltárása.

5. sz. ábra. Az ifjúsági habitus a rendelkezésre álló tőkevolumen szerint

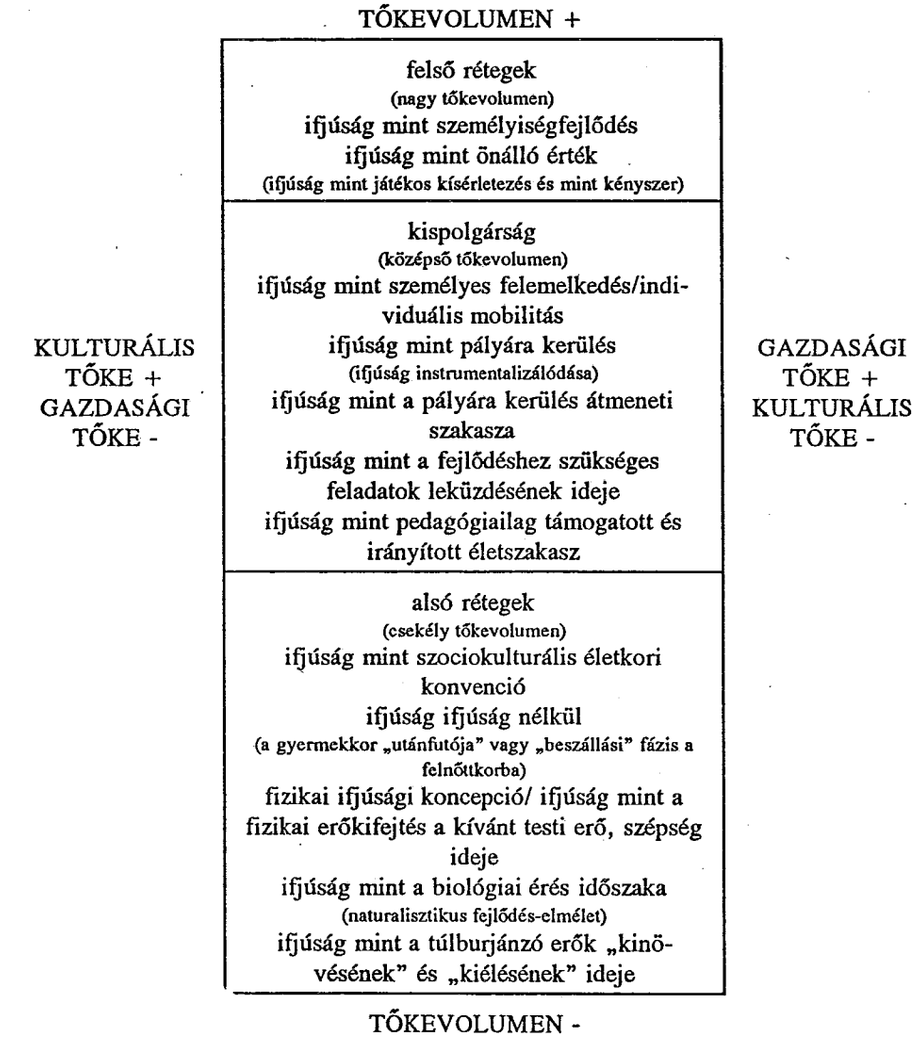

3. AZ IFJÚSÁGIDEOLÓGIÁK ÉS A TUDOMÁNYOS IFJÚSÁGFOGALMAK TÁRSADALOMBAN ELFOGLALT HELYE

Az ifjúsági életszakaszról folyó vitákban a legkülönbözőbb, egymással konkurráló elképzelések láttak napvilágot. A képek, koncepciók és normák sokfélesége alapján azonban nem szabad elhamarkodottan arra a véleményre jutnunk, hogy elfogadjuk az ifjúságfogalom szétbomlásának és szétforgácsolódásának történelmi trendjét (Olk 1985). Sokkal inkább abból kell elméletileg kiindulnunk, hogy a pedagógiai, politikai és tudományos vitákban előforduló sokféle ideológiai koncepciót visszacsatoljuk osztályhoz kötött helyükhöz. A vázolt modellnek többek között arra is alkalmasnak kell lennie, hogy az ifjúságkoncepciók társadalmi helyét[3] meghatározza.

Az ifjúságkoncepciók kimondva vagy kimondatlanul valamilyen pártállást hordoznak magukban. Az immanens pártosság nemcsak az ifjúságra vonatkozó mindennapi koncepciókra vonatkozik, hanem a tudományos kutató- és elméleti programokra is.[4] Az arról szóló közéleti vitákat arról, hogy az ifjúság életének melyek a kultúra által elfogadott, és melyek az elítélt formái, hogy az ifjúság mely aspektusai képezzék a vita fő tárgyát, hogy milyen feladatok jutnak osztályrészül a jelenben és a jövőben az ifjúkornak — röviden, az *ifjúság körüli aktuális vitákat* különböző megnyilvánulásaikban —, *társadalmi térben folyó és az osztályokhoz kötött pozícióharcokként kell értelmeznünk. Az ifjúságkoncepciók az osztályhoz kötött reprodukciós stratégiák és ifjúsági habitusok ideológiai közvetítői.* A mindenkori társadalmakban a társadalmi térben elfoglalt helynek megfelelő ifjúságfogalom tartozik, ami eszközül szolgál az eszmék, propagandák, a kulturális harc, a szociális distinkciók stb. önpropagandájához. Ugyanolyan jelentőségűek az ifjúságról alkotott pozitív képek, mint a negatívak. A 6. sz. ábrán összeállítottunk egy válogatást az osztályokra vonatkozó ifjúságkoncepciókból, amelyek közvetlenül összekapcsolhatók a hat társadalmi erőtér domináns habitus- és reprodukciós jelenségével.

A hatmezős sémára vetett rövid pillantás elégséges ahhoz, hogy világossá váljanak a kulturális és gazdasági osztályfrakciók különböző ideológiai produktivitásai. *Az ifjúságkoncepciók fejlődése elsősorban a társadalmi tér helyeihez csatlakozik, ahol a kulturális tőkének van túlsúlya* — mégpedig relatíve is és abszolúte is. Ennek megvannak az indokai. A reprodukciós problémák elemzése megmutatta, hogy a kulturális osztályfrakciók bizonyos módon az ifjúság általános és független fogalmára vannak utalva. A kulturális tőke áthagyományozása időigényes, előfeltételezi az ifjú személyiség egyéni teljesítményét is, és egy független intézményes térben zajlik le. Következésképpen a kulturális osztályfrakciók terében olyan ifjúságkoncepciók helyezkednek el, amelyek az ifjúkor általánosítására és meghosszabbítására törekednek, ahol az ifjúkoron a relatív ifjúság-autonómia helyét értik.

---

[3] Emlékeztetnénk, hogy az ifjúság „társadalmi helye" fogalom már a 20-as években (Bernfeld 1923, 1935) ifjúságelméleti programpontjaihoz tartozott.

[4] Ha igaznak vehetjük ezt a megállapítást, akkor legyen szabad visszautalnom saját ifjúságkutatói elméleti és empirikus tevékenységemre. Kindulópontként az a tudás és tudományszociológiai kérdésfeltevés kínálkozik, mely a 20-as években Mannheim-mel kezdődött és Bourdieu kulturszociológiájában napjaink legzseniálisabb követőjére talált.

6. sz. ábra. Az ifjúság mint osztályspecifikus ifjúságkoncepciók

TŐKEVOLUMEN +

GAZDASÁGI TŐKE - / KULTURÁLIS TŐKE +		GAZDASÁGI TŐKE + / KULTURÁLIS TŐKE -
A. polgári értelmiség — pszichoszociális moratórium — identitásválság —posztadoleszcencia — posztmateriális értékek — posztkonvencionális erkölcs — kultúrpubertás — társadalmi mozgalmak	B. burzsoázia — aranyifjúság — diákélet	
C. kispolgári értelmiség — tanuló-szerep és tanulói pályafutás — fejlődési feladatok elvégzése — ifjúság-védelmi feladat — kultúrpubertás — átmeneti szakasz — marginális státusz	D. kispolgárság — szakmai pályafutás — tanuló- és vándorévek — ifjúsági szokások (legények, falusi ifjúság)	
E. tőkeszegény bérből élők — fogyasztói ifjúsági kultúra — rajongó kultúra — ifjúsági szubkultúra	F. tőkeszegény önállók — az ifjúság mint a szolgálat és a tanulás ideje	

TŐKEVOLUMEN -

A kulturális osztályfrakciók a specifikus reprodukciós problémáik megoldásában jobban rá vannak utalva az új generációkra, mint a másik osztályfrakció. Az offenzív „ideológiapolitika" szolgál arra, hogy ellensúlyozza azokat a hátrányokat, amelyek az anyagi eszközök relatíve kisebb birtoklásából adódnak. *A kulturális osztályfrakciók terében keletkeztek — és keletkeznek — az „ifjúságmítosz" különböző variánsai*, vagyis az ifjabb

generációnak mint a gyógyító elvárások hordozójának ideológiai tematizálásai.[5] Ez világossá válik, ha arra gondolunk, hogy a kulturális frakciók esetében az osztályhierarchia minden lépcsőfokán mindig felbukkan a „szegény unokaöccs", aki egy történelmileg későbbi időpontban nő fel a gazdasági nemzetség régebbi ágaihoz. Ez egyaránt érvényes a polgári értelmiségre (ellentétben a gazdasági burzsoáziával), a kispolgári értelmiségre [=„új középréteg"] (ellentétben a gazdasági kispolgársággal), és a bérből élőkre (ellentétben a régi paraszti és kézműves réteggel). A kulturális frakciók — mint újszülöttek — a mindenkori osztálylépcsőfokon sokasodva fáradoznak a társadalmi érvényesülésért és a szociális felemelkedésért. Az ifjúság-mítosz ideológiai fegyverként és utópikus reményként funkcionál: a frakció rendkívüli erejére hivatkozik a társadalmi konfliktusokban és jelt ad az eljövendőknek.

A kulturális frakció három osztályspecifikus lépcsőfoka különböző ösztönzési irányokat indikál, ami az egyes ifjúság-koncepciók ideológiai offenzíva-erejét is befolyásolja.

— *A polgári értelmiség ifjúságfogalma azáltal tűnik ki, hogy az ifjúság társadalompolitikai tartalma kibővül.* Ezek az irányok a következők:

a) Az ifjú generáció tevékenysége szükséges hozzájárulás a társadalmi változáshoz és a politikai nyilvánossághoz. Az ifjúság legitimálódik a társadalmi mozgalmakhoz, a politikai nyilvánosság megújításához, az értékváltozáshoz, a társadalmi jövőhöz történő hozzájárulás tekintetében.

b) Az ifjúkor ontogenetikusan kikerülhetetlen fejlődési szakasz. Mind a magasabbrendű morális tudat elérése szempontjából (Kohlberg és követői szerint a posztkonvencionális morál foka), mind a posztmodern személyiségstruktúra fejlődése szempontjából (Erikson és követői szerint kibővített identitás-modell) jelentőséggel bír.

c) Az áthagyományozott ifjúkori szakaszt ki kell bővíteni egy kulturálisan értékes utószakasz kedvéért (Keniston és követői szerint posztadoleszcencia). Az ifjúság élettörténeti kihatású kialakítása az előző koncepcióhoz kapcsolódik. A posztadoleszcencia olyan moratórium számára nyújt teret, amely a társadalmi részvételt és a személyes továbbfejlődést lehetővé teszi.

— *A kispolgári értelmiség ifjúságfelfogása a képzési pályafutás köré koncentrálódik.* Ez a csoport mint élenjáró, az adoleszcencia iskoláztatása mellett kardoskodik. Az ifjúságról alkotott elképzelésnek itt olyan variációjával állunk szemben, amely a cselekvési kompetencia fokozatos megszerzését, a társadalmi fejlődési feladatok elsajátítását, az ifjúkornak a képzési intézményekkel való — pályafutásszerű — lefedését tartja fontosnak. A fiatalkori moratórium-felfogás a kötelesség ethoszára és a belső világ aszkézisére is kiterjed. A kispolgári ifjúságfelfogás az ifjúkor pedagógiai ideológiájának alapját képezi.

— *A bérből élő fiatalok expanziós ereje az ötvenes évek óta a kulturális ipar növekvő szektorával való koalíció eredménye (Zinnecker 1986).* Ezen a helyen a fiatalokról olyan elképzelések alakultak ki, hogy a szabadidő és a fogyasztás révén tudnak megszabadulni

[5] Az évszázad első évtizedeinek ifjúságmitoszához vesd össze Koebner—Janz—Tromler (1985) gyűjteményes kötetét.

szociális származási hátterük kötöttségeitől. A bérből élő fiatalokról alkotott koncepciók az ifjúsági kultúra fogyasztóivá lett életformái: a sport, a zene vagy a motorizáció rajongóinak kulturája, vagy az ide gyökerező szubkultúrák expresszív agresszivitása körül forognak.[6]

Mindhárom ifjúságkoncepció, tehát az, amelyik *az ifjúságot politikai, kulturális moratóriumként* vagy az, amelyik *képzési pályafutásként*, valamint az, *amelyik fogyasztói ifjúsági kultúraként, illetve szubkulturális stílusként interpretálja, előretörőben van.* Ez már abból is következik, hogy statisztikailag növekszik a súlyuk a kulturális frakcióhoz tartozó csoportoknak a gazdasági frakcióhoz tartozó foglalkozási csoportokkal szemben (lásd 1. sz. ábra). Ennek az ifjúsági koncepciónak a vonzereje túlmutat az eredeti miliőn, döntő hatással van a gazdasági frakciók felnőtt képviselőire, akik az ifjúsági kultúra meghatározott divatjától várják az aktuális reprodukciós problémák megoldását.

A kulturális osztályfrakciókból — és ott különösen az értelmiségtől — kiinduló reprodukciós módok társadalmi expanziója hatással van az ifjúság tudományos értelmezésére. Így például megfigyelhető, hogy a fejlődéspszichológia történetében mennyire elavult az ifjúkori fejlődés biológiai tényezőire való hivatkozás. A fejlődéspszichológia első generációjának (Bühler Ch., Hetzer H., Freud A. és mások) a századforduló után még nem volt gyanús, sőt magától értetődő volt, hogy az ifjúkor fejlődéspszichológiájára vonatkozó nézeteiket — mint pl. a nemi érést vagy a testi növekedést — biológiai folyamatokra vezetik vissza. Legutóbb Spranger szellemtudományi alapon álló ifjúságpszichológiája kérdőjelezte meg az ifjúsági életszakasz kvázi-természettudományos szemléletmódját. A huszadik század folyamán a művészek, írók, társadalomtudománnyal foglalkozó kutatók egy olyan szociálisan és kulturálisan megalapozott ifjúságfogalmat alakítottak ki, amely végül, a hetvenes években a tradicionálisan természettudományi orientációjú akadémiai fejlődéspszichológiát a társadalmi, illetve a kulturális megközelítés irányába ösztökélte. Azóta az ifjúkort nem az éréstől függő serdülési válságok vagy biológiailag determinált fejlődési szakaszok szerint csoportosítják, hanem helyette az ifjúkori cselekvés külvilági vonatkozásai, a szociokulturális fejlődési feladatokkal való megbirkózást elősegítő mintakövetési stratégiák és egyéb hasonlók szerint. *A biológiai helyett a szociokulturális felfogás tudományos paradigmaváltása a kulturális osztályfrakciók ifjúságideológiáinak előretörését tükrözi vissza.* Az ifjúságot személyes tevékenységként és kulturális értékként értelmező ifjúságkoncepciókkal szembeállnak azok az ifjúságfelfogások, amelyek az ifjúságtól az egyéni és társadalmi teljesítés kötelezettségét várják el. A természettudományi szemléletmód szerint az ifjúság társadalmi és kulturális fejlődésében a biológiai és orvosi nevelésnek kell meghatározó szerepet játszania. A huszadik században a természettudományos szemlélet háttérbe szorulása következett be, amely azt eredményezte, hogy a gazdasági osztályfrakciók elvesztették azt az ideológiai bázist, amelynek segítségével azelőtt legitimáltatni tudták az ifjúságról alkotott naturisztikus felfogásukat, melynek alapját a testi fejlődés, a biológiai megalapozottság képezte.

[6] Magától értetődik, hogy ennek az ifjúságértelmezésnek az akadémikus teoretizálása a polgári és kispolgári értelmiség tagjainak képviseletében következett be.

4. URALKODÓ IFJÚSÁG-KONCEPCIÓK, TRADICIONÁLIS ÉS AKTUÁLIS HARCI FRONTOK

Az eredeti osztályokra vonatkozó ifjúságfogalmak szociokulturális expanziójának megértéséhez közelebbről szemügyre kell vennünk a hegemón vagy legitim kultúra kérdését. Ebben és a következő fejezetben ezt az aspektust is bevonjuk elméleti érvelésünkbe. Abból a tényből indulunk ki, hogy *a kulturális jelenségek a társadalmi térben két kategóriára bomlanak*: a *legitim* illetve a *nem legitim* (legitimált) kultúra jelenségeire. Ezzel Bourdieu fogalompárját követjük. Szerinte van az uralkodó kultúra — amely egyenlő az uralkodó osztály kultúrájával —, és ez elhatárolódik azon kulturális kifejező formáktól, amelyek nem dicsekedhetnek egy ilyen megtisztelő címmel. Ez utóbbiakat általában tömeg-, népi vagy mindennapi kultúrának szokták nevezni. A hivatalos magaskultúrát elsősorban a polgári értelmiség, a gazdasági burzsoázia és a kispolgári intelligencia képviseli — a megnevezésnek ezt a sorrendjét egyben rangsornak is tekinthetjük (A, B, C mezők a társadalmi térben). Ezen a vonalon túl az uralom alatt álló társadalmi csoportok kultúrája található (D, E, F mezők). A két kultúrafogalom közötti választóvonalat ne mereven vagy statikusan fogjuk fel, hanem mint egy harci zónát, amelynek a határai történelmileg változók, azaz mozgásban vannak. Bourdieu maga még a képbe iktat egy ütközőzónát, amelyet a (kulturális) kispolgárság (kispolgári értelmiség) számára szeretne fenntartani. Ez a félig legitimált kultúra zónája, egy olyan kultúráé, amely azon fáradozik, hogy hivatalos kultúraként fogadtassa el magát.[7] Jelen tanulmányunkban csak a felső rétegek hegemón kultúrája és az alsóbb rétegek uralom alatt álló kultúrája közötti ellentét vizsgálatára szorítkozunk.[8]

Ebből a szemszögből nézzük az osztályspecifikus ifjúság-ideológiák kérdését. Az ifjúság meghatározása körüli aktuális harci pozíciókat ennek megfelelően a hegemoniális viták részeként kell értelmeznünk. A Margit-kérdésről van tehát szó: *Melyik, ezzel az életszakasszal foglalkozó felfogás vívja ki magának azt a jogot, hogy — a fennálló életpályanormák keretén belül — a legitim kultúra meghatározójának tekintsék?*

A tömegkommunikációs eszközök és a tudomány e vitában stratégiai álláspontonvan. A hegemón kultúra melletti pártossága kétszeresen, formailag és tartalmilag egyaránt motivált. Hiszen mindkettő a legitim kultúra előállítójának és közvetítőjének számít. Az ifjúsággal kapcsolatos tömegkommunikációs és tudományos vitákon belül mindig döntő az, hogy mit tekintenek az ifjúság legitim fogalmának, melyik változatot zárják ki, mint illegitimet.

Eközben szó sem lehet akár a fő vonalak meghatározásáról (pl. a kommerciális ifjúsági kultúrában való részvétel egy moratórium legitim formájának számít-e?), akár az aktuális mellékkérdések (pl. vajon a házfoglalások, a kábítószerélvezet vagy a hor-

[7] Paradigmaként szerepeljen itt a fényképezés „illegitim művészete", melynek a legtöbb híve a kispolgári értelmiség köréből származik (Bourdieu 1965, 83).

[8] Ismeretes, hogy a kulturális hegemónia fogalmát Gramsci és követői vitték be a vitába. Véleményem szerint itt egy olyan fogalomról van szó, mely kompatibilis Bourdieu legitim—illegitim kultúra fogalompárával.

ror-videózás legitim tevékenységi szférák és kulturális stílusok-e az ifjúkor szakaszában?) tisztázásáról. A *tömegkommunikáció* és a *tudomány előállítói* azonban tartalmi szempontból is pártosak. Többségükben azoknak az *ifjúság-ideológiáknak* a *prófétái — alkalmanként kritikusai —, amelyek megfelelnek saját osztályukhoz való tartozásuknak. Tehát a polgári és kispolgári értelmiség reprodukciós stratégiáit és ifjúság-habitusát propagálják.* Az újságírók és az ifjúságkutatók hasonlóan természettől fakadt pártossága magyarázza, hogy miért olyan nehéz az ifjúság különböző osztályspecifikus koncepcióinak objektív elemzése.

Az az osztályfrakció, amely jelenleg — mind ebben, mind más vonatkozásban — a legnyomatékosabban és a legsikeresebben érvényre juttatja hegemón álláspontját, kétségtelenül a polgári értelmiség. Arra az ifjúságképre, amelyet már a 18. században a forradalom előtti polgárság kidolgozott (Hornstein 1965; Rang 1959) négy alapvető elem jellemző. Ez fogalmazódik meg a felvilágosult ifjúságfogalom aktuális változataiban is: ***ifjúság mint kultúrális érték, ifjúság mint személyiségfejlődés összekapcsolódva egy produktív válsággal, ifjúság mint moratórium, ifjúság mint egy félautonóm pedagógiai terület része*** (Zinnecker 1985b).

Az ifjúság polgári „magasfogalmának" hegemóniális igénye hagyomány. Az ifjúság felvilágosult fogalma kezdettől fogva általános érvénnyel bír, noha kezdetben, a 18. században inkább csak utópia, a polgári uralmi igények legitimálását szolgálja, mint újszerű koncepció, az ifjúság társadalmi reprodukciójának a kifejezésére. Ebből az ideológiai véleményből a huszadik század második felében egyre inkább történelmi valóság lett. A nagypolgári ifjúságfelfogás e négy elemével egyetemben fokozatosan érvényre jut a társadalmi tér más társadalmi csoportjainál is. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszik a nyugat-európai társadalmaknak a fogyasztáscentrikus, teljesítményelvű kapitalizmusba való átalakulása.

A nagypolgári ifjúságfogalom eredeti társadalmi téren túli kiterjedésének történelmi folyamata egyébként azt is jelenti, hogy olyan elméletekkel keveredik, amelyek a társadalmi tér más mezőiből erednek. *Jelenleg a kulturális osztályfrakciókon belül domináló három ifjúságkoncepció szociokulturális amalganizálódási folyamatának lehetünk szemtanúi.* A moratórium polgári fogalmának elemei és a képzési folyamatról vallott kispolgári elképzelés szintetizálódik az — alulról jövő — ifjúsági kulturális vívmányok bevonása mellett. Világítsuk ezt meg egy példával: amíg általános az a vélemény, hogy az adoleszcencia fő jellemzője minden társadalmi csoportban az, hogy iskolai karriert kell befutni (Hurrelmann—Rosewitz—Wolf 1985), a szigorú instrumentalizmus normája fellazul, ami az ilyen ifjúsági karrierekkel tradicionális módon kapcsolódik össze. Következésképpen az iskolába — felsőfokú iskolába — kerülés az ifjúsági moratórium kiterjedésével párosul, illetve gazdagodik (Fuchs—Zinnecker 1985). A pedagógia tudománya az azonos korúak társadalmának szociokulturális kibontakozási terepet biztosít, a kiterjesztett iskolai és képzési időn belül tolerálja az egyéni válságokat és kitérőket, a képzéssel megszerezhető címek értékének csökkenését lazítja a karrierek célorientáltsága stb... Az az adalék, amivel a bérből élő fiatalok koncepciója hozzájárult az aktuális szintézishez, különösen megmutatkozik a belső aszkézis fellazulásában, amely mind a polgári, mind a kispolgári ifjúsági morálhoz hozzátartozott.

A 70-es és a 80-as évek uralkodó ifjúságfogalmához hedonisztikus elemek tartoznak. A testi örömökkel kapcsolatos fogyasztás bizonyos szabadosságai mellett legyen szabad utalni arra, hogy az ellentétes neműek erotikája és szexualitása — amely éppenséggel a legfelső polgári ifjúságfogalom tabuzónája volt — ma már a legitim ifjúságfogalom legismertebb részelemei közé tartozik (Fuchs 1985).

Az osztályvonatkozású ifjúságfogalmak összeolvadási folyamatával kapcsolatban nem szabad elfeledkeznünk az új distinkciók ideológiai termelődésének ellentétes folyamatáról sem. A küzdőtér áttevődött az adoleszcenciáról (a 15. és a 20. év közötti időszakról) az adoleszcencia utáni életszakaszra (ez általában a harmadik évtizedben lokalizálódik).

Ilyen pl. a pártos elkötelezettség, amelyről legutóbb a tudósok és a publicisták között folyt a vita a „postadoleszcencia mellett és ellen" címmel (Zinnecker 1981a; Baethge és mások 1983; SINUS 1983; SINUS 1984; Hübner—Funk és mások 1983). Ez a polémia megérdemelne egy tudás- és tudományszociológiai elemzést, amelyre itt nem nyílik lehetőség. Egy azonban kézenfekvő: a polgári értelmiség egyes képviselői az ifjúság utáni életkorban — ugyanakkor még a felnőtt társadalomba való beilleszkedés előtt — egy újszerű morális értékmezőt keresnek. Ha ez sikerül, akkor a *posztadoleszcencia utóda lehetne az ifjúság elveszett „magas-fogalmának" (pl. „kultúrpubertás" — a „primitív pubertás" kontrasztjaként), mint ahogyan erre legutóbb Roth hívta fel a figyelmet* (Roth 1960). Ezzel a közeli jövőbe vetődik a küzdőtérnek egy új életszakaszra való áthelyeződése előre. A társadalmi reprodukció előnyös módozatainak érvényesüléséért és érvényre juttatásáért a társadalmi osztályok között folyó konkurrenciaharc eléri az életkor harmadik évtizedét. Történelmileg a konkurrencia kezdetét a gyermekkor kulturális értékeinek érvényre juttatása jelentette. Ebben az évszázadban tanúi lehettünk az ifjúság mint általános érvényű fejlődési periódus szakaszokra bomlásának. A társadalmi osztályok közötti egyre élesedő konkurrenciaharcból arra következtethetünk, hogy az elkövetkezendő évtizedekben a posztadoleszcencia kerül a kutatói érdeklődés középpontjába.

5. VONZÁS ÉS TASZÍTÁS AZ IFJÚSÁGI IDEOLÓGIÁK ERŐTERÉBEN

A társadalmi reprodukció általunk azonosított hat erőtere — ahogy ismételten láttuk — vonzások és taszítások sokféleségét kifejező feszültségtartományokkal azonosítható. A horizontális és a vertikális tengelyen hasonlóságokat, de poláris ellentéteket is találunk. Az ily módon rekonstruálható társadalmi ifjúsági erőterek komplexitása lehetővé teszi az ifjúság helyzetének és az ifjúsági ideológiáknak egy differenciált értelmezését.

Egy példa az elkerülendő redukciókra: azok a tudományos elméletek, amelyek az ifjúság kulturális életstílusának leírására és értelmezésére vállalkoznak, rendszerint csak az „ellenkultúrák" és „szubkultúrák" kettősségére korlátozzák figyelmüket. Az előbbiek a polgári ifjúság (polgári értelmiség erőtere) oppozicionális kifejezésmódjára, az utóbbiak a munkásfiatalok tollából (a tőkeszegény béralkalmazottak erőtere) kiinduló expresszív stílusokra koncentrálnak. Az angolszász szubkultúrakutatók köréből származó munkák az osztályspecifikus ifjúságterek ilyen lehatárolásának prominens példái (többek között Brake 1981; Clarke 1976).

A szemlélet beszűkítésének jogossága abban áll, hogy ifjúsági—kulturális szempontból a legproduktívabb ifjúsági terekről van szó. Ráadásul a polgári intelligencia és a tőkeszegény béralkalmazottak társadalmi erőterei egymással ellentétes stílusok és kulturális ifjúságkoncepciók hordozói. A lehetséges bipolaritások egyikére való koncentráció az elemzést, a stíluspólusokat az egyik erőtérből a másikba helyezheti át.

A látszólag poláris stílusok kulturális ekvivalenciájának nem sejtett példája felszínre hozza a B mező (gazdasági burzsoázia) és az E mező (bérből élők) ifjúsági erőtereinek szembeállítását. Mindkettőre az ifjúsági élet kulturálisan méltányolt hedonizmusa a jellemző. Ide tartozik az idővel való pazarló bánásmód, a demonstratív henyélés, a fogyasztási javak iránti mértéktelen odaadás, az egocentrikus—manierista önmegjelenítés, a társadalmi szabályok önkényes áthágása (ifjúsági szokások cserélődése). Egyikben a „jeunesse dorée", a másikban az expresszív csoportstílusok mintáit követik. A társadalmi erőterek minden különbözősége ellenére — ugyan rejtve — találunk közöttük közös vonásokat. Mindkét csoportban kevéssé fejlődött ki a standard és a kényszer arra, hogy az ifjúság szakaszában kulturálisan tartalmas személyiség alakuljon ki. Ezzel egyidejűleg megvannak a fiatalok számára az eszközök és utak (különösen anyagi források) ahhoz, hogy egy időre megszabaduljanak a származási környezet társadalmi kontrolljától, kulturálisan önálló életet éljenek, és a fiatalságon korán „túladjanak". Meg kell jegyeznünk, hogy az ifjúság hedonisztikus felfogásának mindkét koncepciója annyiban került ideológiai legitimációs nyomás alá, amennyiben a kulturális személyiség érték- és életkarrier felfogás egyre inkább átterjedt az összes osztálycsoportra.

A plurális társadalmi életterek modellje szempontjából egy másik érdemleges alkalmazási területet is érintenünk kell röviden, az ifjúság *osztályspecifikus ellenségképét*. Bizonyos mértékig az ifjúság negatív-képei a pozitív uralkodó elképzelések kiiktathatatlan tükörképeihez tartoznak. Így például a *negatív-képeket az életrizikók osztályspecifikus tematizálásaként* értelmezhetjük. Az ifjúság mint bűnözők gyülekezete olyan árnyékkép, amely a bérből élők alsó rétegének masculin ifjúságképéhez kapcsolódik. Ebben az a rizikó jut érvényre, hogy az átmeneti részvétel a szabályokat megszegő erőszakos csoportkultúrákban tartós kriminalizálódáshoz és megbélyegződéshez vezethet. Egy rémkép, amely a polgári és kispolgári értelmiség körében nyomon követi a meghosszabodott ifjúkor koncepcióját, az ifjúsági gettóknak, az „ifjúsági termelőerők lekötésének" (Liebel 1976) az elképzelése, amelyből szükségszerűen következik ennek a korcsoportnak a munkafolyamatból való kirekesztésének gondolata. Ebben a torzképben nyíltan fogalmazódik meg az az aggodalom, hogy az ifjúság ellenkultúra-kísérletei vagy intézményeken kívüli társadalmi mozgalmai magukban hordozzák a fiatalok hatalomnélküliségének kollektív megtapasztalását, a fiatalok politikai marginalizálódásának veszélyét. Ebből a második negatív-képből a *saját, osztályfrakción belüli önkritika világosan kirajzolódik.* Az önkritikával szemben áll az *osztályidegen ifjúságkép össztársadalmi szidalmazásának elterjedt gyakorlata*, amin az ifjúsággal kapcsolatos viták harcias jellege miatt nem lehet csodálkozni. Az ilyen kirekesztő jellegű harcokat példázzák a hegemón felsőrétegek körében folyó viták az ifjúság legitim fogalma körül.

A két uralkodó tőkés frakció ifjúságkoncepciója, vagyis a polgári értelmiségé az egyik oldalon és a gazdasági burzsoáziáé a másik oldalon, korlátok közé szorítottan ugyan,

de éles konfliktusban és heves konkurrenciaharcban áll egymással. A kölcsönös kritikában visszatükröződik a két osztályfrakció specifikus társadalmi helyzete és a társadalmi reprodukció mindenkori domináns módja. A kulturális tőke képviselői a „szegény unokaöccs" helyzetében vannak, akik felett uralmat gyakorolnak a gazdag rokonok. A másik frakcióhoz való viszonyára ezért egy bizonyos titkos gyűlölet nyomja rá a bélyegét. A kulturális tőke képviselői az anyagi eszközök korlátozott voltát bizonyos kulturális aszkézissel próbálják kompenzálni. A felszínes „hedonizmussal" és „anyagiassággal" a „posztmateriális értékeket" és a finoman cizellált individualizmust szegezik szembe. Eközben, hogy aláhúzzák tőketulajdonuk magasabb legitimitását, a kulturális „magasformákra" — művészetekben, irodalomban gyökerező magas életstílusra támaszkodnak. A *kulturális frakció ifjúságfogalma ennek specifikus kulturális értékeit hozza felszínre, és a gazdasági frakció értékei kritikájának implicit feladatát teljesíti.* A két uralkodó osztályfrakció közötti kompetenciaharcban az ifjúságnak egyaránt szerep jut. *Kimutatható, hogy a polgári értelmiségiek frakciója a gazdasági tőkével szembeni bírálatát és konkurrenciahelyzetét az ifjúságra ruházza.*

A kulturális tőke társadalmi térségében kiemelkedő helyet foglalnak el az ifjúsági alternatív társadalmak. A gazdasági profit uralmával az instrumentális racionális, az inhumánus terjeszkedő-társadalommal, a technológiai hiszékenységgel, a környezetrombolással szemben az alternatívok tiltakozó újromantikus mozgalmának hordozói. *Az alternatívok kulturális habitusa a kulturális osztályfrakció bizonyos életpraktikáinak tükörképe.* Az alternatív fiatalok azt demonstrálják, hogy a kulturális képességek felhasználása újításokra vagy szociokulturálisan jelentős találmányokra (pl. az együttélés újszerű formáira) vezet az egyéni hétköznapokban — méghozzá a gazdasági burzsoázia cselekvési vezérelveinek felhasználásával. A szempontok: az alternatív önmegértés lehetővé teszi a tényszerűen meglévő nincstelenség kulturális idealizálását és önstilizálását — mindenképpen, ha szembe állítjuk a gazdasági forrásokat, vissza kell utalnunk a gazdasági burzsoáziára és annak ifjúságára. Az alternatív életstílus premisszái és ideái között a korlátozott tőkeforrások szempontjából az ifjúkor szakaszát élethosszig ki lehet terjeszteni. Az anyagiak hiánya nem kényszerű szegénységnek tűnik, hanem az aszkétikus életvezetés kulturálisan—politikailag motivált és ezért legitimált vállalásának. Az alternatív életvezetés feltételei között a felső rétegek ifjúsági habitusára jellemző idő- és anyagi-pazarlás különleges kulturális adomány lesz. Az alternatív kultúrák fiataljainak van idejük és kedvük ahhoz, hogy lakókörnyezetüket, táplálkozási és öltözködési javaikat önmaguk állítsák elő vagy pedig — kedvük szerint — a bolhapiacon és más kedvező alkalmakkor szedjék össze. Alapvető meggyőződésükhöz tartozik továbbá, hogy gondosan ügyelnek a társadalmi kapcsolatok alakulására, és mindent egybevetve kényelmes, lehetőleg kevés szabálynak alávetett életet éljenek. Félreismerhetetlenül érvényre jut az időpocsékolás társadalmilag megkülönböztetett eszköze, amely az uralkodó felső rétegekre jellemző. Ez itt egyébként nem a provokatív és konzum-intenzív henyélés alakjában jelenik meg — mint pl. a gazdasági—polgári „jeunesse dorée" ideálképében —, hanem kulturális újításként. Az idő pazarlása az alternatív fiataloknál nem a nemdolgozást jelenti. Sokkal inkább a mindennapi kultúra sajátkezű megteremtéséhez való ragaszkodás időluxusa rejtőzik mögötte, amivel megkerülik a fogyasztási javak pénzt és időt megtakarító tömegméretű előállítását.

A két osztályfrakció ifjúságkoncepciójának konkurrenciája különböző helyeken bukkan fel. Így a fiatalokkal kapcsolatos politikai tömegkommunikációs vitákat lényegében a kulturális és gazdasági tőke stíluspolaritása határozza meg. Az egyik oldalon állnak a polgári értelmiség képviselői, akik az ifjúság kulturális magasformáját igyekeznek legitimálni: az ifjúság tere mélyen benyúlik a harmadik évtizedbe és programadóan nyitva áll pszichológiai és szociokulturális kísérletek előtt. Az ifjúságot mint az új kulturális értékek hordozóját a politikai kultúra innovatív alkotórészének tekintik. A másik oldalon a burzsoá frakció minden ifjúságfogalom kulturális és politikai uralmi igényeinek érvelő elutasítására törekszik. Náluk az érvek középpontjában a kérdéses ifjúságkoncepció által keltett erőszakos cselekedetek, a gondolkodás radikalitása, a társadalmi problémák termelése áll. Összességében az a tendencia a jellemző, hogy a polgári értelmiség ifjúságfogalmát és ifjúság-realitását kiáltsák ki bűnbaknak a társadalom számos problémájáért és bajáért (Rüther—Plum 1983).

Azonban a művelődési és oktatási intézményeken belül is beleütközünk a két frakció egymásnak ellentmondó, poláris ifjúságkoncepciójába. Az egyetemi szakképzési kultúrák például mindig valamelyik ifjúságfogalomhoz igazodnak a kettő közül. A humán- és művelődéstudományi szakok az ifjúság polgári magasfogalmát ápolják. Ezeknek a diszciplínáknak a kultúrája inkább a személyiség kibontakoztatására, a szociokulturális moratóriumra stb. fekteti a hangsúlyt. A másik oldalon az olyan szakképzésnél, mint a jogi, közgazdasági, természettudományi vagy mérnöki tanulmányoknál inkább az ifjúságnak képzettségcentrikus fogalma uralkodik.

A két uralkodó osztályfrakció ifjúságfelfogásának különleges harctere a hivatalos ifjúságpolitika. A politikai—adminisztratív rendszer a gazdasági frakciók pozíciójának irányába hajlik. Az ifjúságot elsősorban mint a társadalom „ellátási problémáját" kezelik; a minisztériumokban olyan terveken vitáznak és részben olyanokat valósítanak meg, amelyek az ifjúság kifutási idejét adagolják az oktatási és képző intézményekben, tehát az ifjúságnak a harmadik évtizedbe való meghosszabbításán munkálkodnak. A másik oldalon a hivatalos ifjúságpolitika bizonyos mértékben annak a nyomásnak van kitéve, hogy az ifjúságot politikai tényezőnek ismerjék el, és társadalmi mozgások innovatív potenciáljaként vegyék számításba. Megfelelő kezdeményezéseket találunk a parlamenti nyilvánosság egyes részeiben, ifjúsági kérdések tudományos politikai tanácsadói között, akik gyakran a polgári értelmiség ifjúságfelfogását képviselik (pl. az aktuális szakvélemények az ifjúság szavazati arányáról, a szövetségi kormány két utóbbi ifjúsági beszámolója feletti viták, vagy némely politikai közvéleményformáló ifjúsági közvéleménykutatás szövege).

Történelmi szemszögből tekintve a gazdasági tőkefrakció tradicionális ifjúságfelfogása félreismerhetetlenül visszavonulóban van. Ez nemcsak azzal függ össze, hogy az ifjúságnak mint értéknek az ideológiai kocepciója itt kevésbé lett kidolgozva. A mélyebben fekvő okai ennek azok, hogy ennek az osztályfrakciónak a számára is növekvő jelentőséggel bír a kulturális tőke megszerzése. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági burzsoázia reprodukciós stratégiái évtizedek óta átalakulási folyamatban vannak. Szükségszerű következménye ennek, hogy ebben a társadalmi létben is nagyobb jelentőséget kap az ifjúságnál a kultúrpolgári koncepció és az életpálya szerepének fontossága.

6. EGYÉNI OPCIÓS LEHETŐSÉGEK A HELYZETIDEGEN IFJÚSÁGKONCEPCIÓK SZÁMÁRA

Egy olyan ifjúságelmélet, amelyik ezt az életszakaszt az osztályspecifikus reprodukció részének tekinti, kötelességének tartja, hogy alaposan foglalkozzon a nyugat-európai osztálytársadalmakban megmutatkozó legújabb fejlődési tendenciákkal. Az az igen korrekt megítélés, hogy a „szubkulturálisan színezett osztályidentitások" növekvő mértékben feloldódnak és az „osztályhelyzetek tradíciótlanná válnak" (Beck 1983), nem áll ellentétben az ebben a dolgozatban felállított modellel, ugyanúgy be kell vonnunk érvelési menetünkbe az ebben jelzett strukturális változást is. Ennek a feladatnak igyekszik eleget tenni — amennyire a rövid terjedelem ezt lehetővé teszi — a dolgozat záró része.

Az osztályspecifikus szociokulturális miliő eróziós folyamatából nem vonhatunk le elhamarkodott végkövetkeztetéseket az osztálytársadalomnak mint egésznek a továbbélésével kapcsolatban. Az osztálytársadalom és az ifjúság, mint ennek az osztálytársadalomnak a része tovább él. Ami viszont változik — döntően és a közeli jövőben —, azok a feltételek és formák, amelyek közepette az osztálytársadalom alapstruktúrái reprodukálódnak a generációk egymásutániságában, és ennek következtében megváltoznak az ifjúság feltételei és formái.

A társadalmi helyzetek reprodukciója bizonyos mértékben ideológiailag bonyolultabbá és élettörténetileg dinamikusabbá vált. Az, amin áll vagy bukik ez az egész reprodukció, az az egyének személyisége. A társadalmi reprodukció formájának „individualizációja" azt jelenti, hogy az osztályhelyzet minden egyes egyénben a habitusban és az életstílusban mutatkozik meg. Bemutattuk, hogy ezt mennyire és milyen módon határozza meg a fiatalok mai helyzete. Az egyik oldalon konstatálhatjuk a fiatalság életkori szakaszának felértékelődését — mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában. A másik oldalon az uralkodó ifjúságkoncepciók a szituáció nyomása alatt újra csoportosulnak. Azok a koncepciók, amelyek az ifjúságon egy hosszútávú és társadalmilag biztosított individuális fejlődési folyamatot értenek, azok a helyesek. Ebben a kulturális tőkének mint a modern reprodukciós módok összességében egyénileg elsajátítható hatalmi forrásnak a növekvő jelentősége fejeződik ki.[9] Az ifjúság egészére hatnak továbbá a tradicionális pszichoszociális miliők és a hagyományos helyi társadalmak felbomlása. Legyen szabad ezekből néhányat tézisszerűen felsorolni. Mindenféle osztályhelyzetű fiatalok „folyékonyabbak" a társadalmilag idegen ifjúságkoncepciók és idegen fiatal életstílusok személyes keresésében és elsajátításában. A származástól idegen társadalmi helyzetek ifjúságkoncepciói és életstílusai standardizált, a tömegkommunikációs eszközökön keresztül közvetített formában hozzáférhetők lettek. Ideológiailag „tömegkommunikációs csomagokba" kötözve a fiatalok

[9] Az ifjúság és az ifjúság általi társadalmi reprodukció teoretikus elemzéséhez a jövőben figyelembe kellene venni a társadalmi hatalom további forrásait is, N. Elias és iskolájának a hatalomnak hagyományban jelentkező plurális, szintetizált fogalmához hasonlóan. Kézenfekvő a gazdasági, társadalmi és a kulturális tőke triászát „biológiai" (fizikai) és „pszichológiai" tőkével bővíteni. Ez utóbbi a reprodukció individualizált módozatának elemzéséhez és felbecsléséhez lenne fontos. A tőkefogalom inflációjának elkerülése érdekében ebben a tanulmányban ettől eltekintettünk.

rendelkezésére állnak egyéni stílus-barkácsolásukhoz, újszerű önkoncepciók kísérleti átvételéhez. Az ifjúsági vándormozgalom a fiatalok különböző társadalmi terei között nemcsak egyénileg zajlik le. Továbbá fentebb megismertünk példákat a helyzetidegen ifjúságfogalmak kollektív vándor- és asszimilálódási folyamatából. Az ifjúlét osztályspecifikus koncepcióinak és stílusainak nyilvános kisilabizálása és közreadása újszerű vitamódokat nyit az egyén jövendőbeli osztályhelyzete fölött. Az ifjúsági kultúra és ifjúsági ideológia médiumaiban ma felszólítják a fiatalokat arra, hogy kívánt és nem kívánt, lehetséges és eltorlaszolt társadalmi helyeket anticipiáljanak a felnőtt társadalom társadalmi terében. Ennek az az előfeltétele, hogy általánosan növekedjen az életkornak az a szakasza, amelyet mint fiatalok töltenek el. Így idő és lehetőség nyílik arra, hogy a társadalmi térben ilyen vagy olyan későbbi pozíciót kísérletképpen kipróbáljanak, és esetleg ismét revideálják azokat egy társadalmi—kulturális moratórium szellemében. Ez rejtve történik, „gyanútlanul", az ifjúság kulturális életstílusainak eszközével, amelynek az osztálytársadalom stílusával és habitusával való összefüggése nem látható meg közvetlenül. Az ifjúsági kultúra relatív autonómiája itt ugyanolyan szerepet játszik, mint az oktatási intézmények viszonylagos függetlensége. Mindkét esetben a participációra való szabad lehetőség legitimálja ezeknek az intézményeknek a rejtett jelentőségét az osztályspecifikus habitus reprodukciója számára — amelynek a megalapozása már jóval előbb, már a gyermek családi környezetében megtörténik. Csak ha ezt az előtörténetet is számításba vesszük, akkor lepleződik le egy szívesen elhallgatott különbség: melyik osztályspecifikus kiinduló helyzet kölcsönöz a társadalomidegen ifjúságkoncepciókból és ifjúságstílusokból, és mint a sajátot adaptálja azokat.[10] A képzési folyamat differenciálódása és meghosszabbodása, valamint az ifjúsági kulturális karrierek hasonló fejlődési tendenciái között strukturális összefüggés van. Mindkét esetben megmutatkozik, hogy áttevődött, és az is, hogy milyen módon tevődött át az osztálytársadalom társadalmi reprodukciója az ifjúság életszakaszába (és hamarosan: a posztadoleszcencbe). E két, a mindennapi cselekvési gyakorlatban éppenséggel egymást akadályozó, ellentétesnek tűnő karrier összjátékában bensővé válik a társadalmi, kulturális (és pszichológiai) tőke, amely az utat mutatja a társadalmi téren belüli eljövendő helyezkedéshez. Az osztályhierarchia ódiumát mégiscsak magán viselő képzési pályafutásnál még jobban gyanútlannak mutatkozik ideológiailag az ifjúságkulturális stílusképződmény. Annál alkalmasabb arra, hogy az illetékesek háta mögött teljesítse megfelelő feladatát.

Fordította: Klement Ildikó

[10] Hasonlóan differenciálni kell a társadalomidegen és életstílusok nemzetközi transzferjénél - ez a dimenzió világméretű. Még a teddy-boy-ok, disco-rajongók, skinhead-ek vagy punk-ok ma (szinte) egyformán öltözve és szinte ugyanolyan zenei ízléssel benépesítik London, Berlin, Varsó, Budapest utcáit és tereit, a legkülönbözőbbek lehetnek az ilyen ifjúsági kulturális részvétel osztályspecifikus kiindulási alapjai és funkciói az osztályhelyzet jövőbeli társadalmi reprodukciója szempontjából.

JÜRGEN ZINNECKER

GYERMEKKOR, IFJÚSÁG ÉS SZOCIOKULTURÁLIS VÁLTOZÁSOK A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN

A kutatás jelenlegi állása és megalapozott feltételezések a gyermekkorról és az ifjúságról

Forrás: BÜCHNER, P.—KRÜGER, H-H.—CHISHOLM, L. [szerk.] *Gyermekkor és ifjúság a kultúrák közötti összehasonlításban.* Opladen, 1990, Leske—Budrich. 17—36. p.

1. A KUTATÁS ÁLLÁSA[11]

A 20. századra és különösen az utóbbi évtizedekre jellemző felgyorsult szociokulturális struktúraváltás következtében a gyermekkorral és az ifjúsággal, a neveléssel és a szocializációval kapcsolatos mindennapi és tudományos koncepciók érvényüket vesztették. Viszonylagossá váltak mind történelmi, mind kulturális értelemben: megkérdőjelezték azokat a velük konkurráló új koncepciók, és ezáltal sokat vesztettek normatív hatékonyságukból. Az egyes, hagyományosan a gyermekkor, az ifjúság, a nevelés és a szocializáció kérdéseivel foglalkozó diszciplinák úgy reagálnak a jelenségre, hogy a koncepciók és a kutatási módszerek újrafogalmazása révén megkísérlik megadni az új szituációnak megfelelő feleletet. Ez visszatükröződik a fejlődéspszichológia új elméleti orientációiban, az ankétok és a vizsgálatok területén vagy pedig az új irányú pedagógiai kutatásokban, melyek felhasználják a társdiszciplínák, mint pl. a pszichológia, a szociológia és a társadalomtörténet elméleti és módszertani eszközeit.

A tájékozódási és cselekvési képesség iránti megnövekedett társadalmi igény kitágította azoknak a tudományágaknak a körét, melyek bekapcsolódtak a gyermekkorral, az ifjúsággal és a neveléssel kapcsolatos vitákba és kutatásokba. Így megnövekedett az említett témakörökkel foglalkozó társadalomtörténeti publikációk száma a 80-as évek eleje óta. Hasonló súlypontokat találunk újabban még az olyan diszciplináknál, mint a sporttudomány (Sack 1980; Sack 1986; Baur 1987; Becker 1982; Kaminski és mások

[11] A kutatás állását összegző jelentés a gyermek- és ifjúságkutatók egyik munkacsoportjának a más diszciplinák képviselőivel folytatott vitájának anyagából keletkezett, amely 1988-ban a Német Kutatási Közösség (DFG) megbízásából „Gyermek és ifjúság. Történeti és kulturális összehasonlító elemzések az életszakaszok társadalmi változásáról az ipari társadalmakban" címmel folytattak. Az összeállításhoz különösen nagy segítséget nyújtott: Ulrich Herrmann (történeti pedagógia), Heiner Meulemann (szociológia), H. F. M. Peeters (pszichológia), Jürgen Reulecke (társadalomtörténet).

1984), az empirikus kulturológia (néprajz/európai etnológia) (Weber—Kellermann és mások 1985; Baader 1979; Bauer—Hengst 1980; Hengst 1981; Lindner 1983), a városkutatás (Tenfelde 1982; Hennig—Keim 1984), a társadalomföldrajz és nem utolsó sorban a politikatudomány és a politikai pszichológia (pl. Barnes—Kaase 1979; Kohr—Krieger—Raeder 1983; Striksrud 1984; Raschke 1985).

A gyermekkorra, az ifjúságra és a nevelésre/szocializációra vonatkozó kutatási területek megnövekedése bizonyos értelemben pozitívan hatott a területek kutatási szférájára is. Ezek:

— az empirikus adatbázis bővülése,
— új kérdésfeltevések,
— olyan intézmények kialakulása, melyek a jelzett kérdésekre profilírozódtak,
— megnövekedett igény a tudomány politikai tanácsadó szerepére,
— a tudományos kutatási eredmények megjelennek a nyilvánosság előtt a médiákon keresztül.

Még ha növelhetjük is pozitív példákkal e listát, nem hallgathatjuk el, hogy ezeknek a kutatási területeknek a közelmúltját bizonyos hiányosságok és deficitek jellemzik.

1. A kutatás szinte változatlanul a nemzeti nyelvi, kulturális és politikai határokon belül mozog, miközben a gyermekkor-, az ifjúság- és a nevelési kultúrák egyre inkább nemzetközivé válnak.

Diszkrepancia áll fenn a gyermekkornak és az ifjúságnak az indusztrializálódó és urbanizálódó világtársadalom síkján lezajló gyors változása és ezeknek az életszakaszoknak a nemzeti határok közé szorított tudományos kutatása között. A nemzeti ipari társadalmak előrehaladott gazdaság, a technika, a média- és a politika terén egyaránt megnyilvánuló összekapcsolódásával párhuzamosan kialakult egy növekvő szociokulturális csere a nevelés, a képzés, a gyermek- és az ifjúsági kultúra területén. Az ezen életszakasz problémáival és alakulásával foglalkozó tudományos viták és kutatások ezzel szemben még mindig az aktuális nemzeti kérdésfeltevések és követelmények béklyójában állnak. Hiányzik a különböző ipari társadalmak kutatói között a szisztematikus együttműködés, amely túllépne a hivatalos szociodemográfiai adatbankok, az átfogó országos jelentések és kongresszusi beszámolók cseréjén, mint amilyenekre sor került pl. a gyermekek (1979) és az ifjúság éve alkalmából (1985) (pl. Grootings 1983; Grootings—Stefanov 1988; International Sociological Association 1985 és következő évek; Velev 1987, Internationale Konferenz 1988; Wiebe 1988; Hazekamp—Meus—Te Poel 1988). Az Európai Gazdasági Közösség országaiban már mutatkoznak egyes jelei az országok közötti és interkulturális gyermekkor- és ifjúságkutatás összehangolásának (Komission der EG 1982; Jugendwerk 1977).

A Szövetségi Köztársaság esetében még az is nehezíti a kérdést, hogy a nemzeti történelem néhány jellegzetessége miatt nem tudott kialakulni a kultúrantropológiailag megalapozott és politikailag motivált összehasonlító gyermek- és szocializációs kutatás tradíciója, amit különösen az angol—amerikai és angolszász tudományterületen figyelhetünk meg. Ott mind a „Cross-Cultural Psychology", mind az összehasonlító kultúrantropológiai és társadalomtudományi gyermekkor- család- és szocializációkutatás területén kiterjedt tradíciókat találunk, amely területekről különböző tanulmányok jelentek meg a politikai szocializáció témaköréhez kapcsolódóan. Az összehasonlító képzéskutatás intézményesülése

Nyugat-Németországban a 60-as évek elején (pl. Froese 1983; Forschungsstelle für Vergleichende Erziehungswissenschaft 1984) kizárólag az iskoláskor előtti és az iskolai képzőintézmények összehasonlításával foglalkozott, és bővebb perspektívára volt szükség ahhoz, hogy az összehasonlító gyermekkor- és ifjúsági kutatásokra nézve relevánssá váljon. Ilyen irányú kezdeményezéseket figyelhetünk meg a 80-as évek elején a neveléstudományi és pszichológiai kutatásokban (pl. Kornstadt—Trommsdorff 1984; Trommsdorff 1984; Liegle 1987).

2. A gyermekkor- és ifjúságkutatások eddig húzódoztak attól, hogy a jövőről prognózisokat vagy szcenáriókat alkossanak. A kutatási területet kis mértékben terjesztették ki hosszútávú történelmi fejlődési folyamatok és strukturált társadalmi változások vizsgálatára. Gátló tényező volt ez irányban mind a társadalomtörténeti vizsgálatok hiánya, mind az a széles körben elterjedt gyakorlat, hogy a történelmi irányultságú kutatásokat mereven elválasztották a jelenre vonatkozóaktól.

Noha a 80-as években szemmel láthatóan megnövekedtek a történeti ifjúság- és gyermekkorkutatások, mégis bizonyos „történeti" önkorlátozást figyelhetünk meg. A gyermekkorral és az ifjúsággal foglalkozó történetírás nemigen foglalkozik a jelennel és ha mégis, akkor is csak legfeljebb a század közepéig (50-es évek): az ezen életszakaszok jelenéről és a jövőjéről szóló értelmezések vagy elmaradnak vagy elég homályosak. A másik oldalon a pszichológiai vagy társadalomtudományi kutatás sokszor nem adat- és forrásorientált, hanem túlteoretizált és sematikusan absztrakt. Ebben a vonatkozásban irányított kutatási támogatással lehetne párbeszédet kezdeményezni egyrészt a jelen- ill. aktualitás-vonatkozású gyermek- és ifjúságkutatás, másrészt a történészek, ill. a társadalomtörténeti orientációjú pszichológia, a társadalom- és a neveléstudomány között (pl. Fend 1988; Dowe 1986).

3. A gyermekkor- és az ifjúságkutatás két egymástól elkülönített kutatási terület. Éppen olyan tendenciózusan mesterségesen elválasztják egymástól ezt a két életszakaszt, mint ahogy ezeket a többitől. A 70-es évek kezdete, közepe óta bizonyos konszenzus mutatkozik, ugyanis mind a gyermekkor-, mind az ifjúságkutatás esetében azokat az egész életpályát elemző átfogó kontextusokba integrálják (Hurrelmann 1976). Ezt a konszenzust a pszichológia, a neveléstudomány és a társadalomtörténeti diszciplínák is magukra vállalják. A fejlődéspszichológiában utalhatunk a „lifespan-developmental psychology"-ra (Baltes—Eckensberger 1979), a neveléstudományban az életrajzi kérdésfeltevések és módszerek reaktualizálására törekednek (pl. Baacke—Schulze 1979; Baacke—Schulze 1985; Heinze és mások 1980), a szociológia keretei között létrejött legújabban az életrajz- és életpályakutatás önálló ágazata (Kohli 1978; Kohli—Robert 1984; Fuchs 1984; Voges 1987; Bios 1988). A közelmúlt és a jelen történeti megközelítésére példaként hadd utaljunk az „oral history" reneszánszára, mint a mindennapi és az életpálya-vonatkozású történetírás egyik eszközére (Niethammer 1980).

A gyermekkor-, ifjúság- és szocializációkutatás gyakorlatában egyébként jelentős méretű elzárkózást tapasztalhatunk az interdiszciplináris megközelítésektől. Mind az elemzésekben, mind az empirikus vizsgálatokban a korábbiakhoz hasonlóan ezeket az életszakaszokat egymástól elválasztva és az egész életpályával szembeállítva izoláltan kezelik. Ezen a területen nagy szükség van olyan elemzések és empíria intézményes biztosítására, ami az életrajz- és életpályaorientált kutatás komplexitásának is megfelel. A

dolgok állása szerint ehhez az interdiszciplináris kooperáció kínál lehetőséget, amely a lifespan developmental psychology, az oral history, a társadalomtudományi és pedagógiai életrajzkutatás elkülönült diszciplínáiban kifejlesztett koncepciókat és módszereket összekapcsolja és egymás számára hasznossá teszi.

4. A rövidlejáratú, „praktikus" és a fennálló egyedi érdekek által behatárolt orientálódás, melyet a médiák és a gyermekkorral és az ifjúsággal foglalkozó intézmények gerjesztenek, akadályozzák a viszonylag független és a kumulatíve fejlődő tudás- és tudomány-potenciál felépítését. A gyermekkor-, de különösen az ifjúságkutatás ezáltal erősen függő helyzetbe kerül a társadalmi és politikai egyedi érdekektől, ami — többek között — a kérdésfeltevések és vizsgálatok egyoldalú aktualitáshoz kötődésében fejeződik ki. Végül hiányzik az egyensúly a rövidtávú felhasználói orientáció és a hosszútávú érvényesítési igény között a tudományos gyermekkor- és ifjúságkutatás területén, továbbá a kutatás hosszútávú biztosítása terén. Különösen az ifjúságkutatásra jellemző, hogy az aktuális problémafelvetésekre, mozgalmakra és a nyilvános vitákra korlátozódik. A német térség ifjúsági problémáival foglalkozó különböző diszciplínáknak a 80-as évek kezdete óta nagyszámban megjelenő publikációi ellenére hiány van elemző és módszertani koncepciókból, amelyek szükségesek lennének a gyermekkor és az ifjúság alapvető fejlődési tendenciáit feltáró diagnózishoz.

1.1. Fejlődéspszichológiai kutatási tradíció

A fejlődéspszichológia újabb tendenciáinak területén nagy a jelentősége annak, hogy a 60-as és a 70-es évek folyamán a hagyományos gyermekkor- és ifjúságpszichológiát betagolták egy az élet egészét figyelembe vevő általános koncepcióba (Baltes—Eckensberger 1979). A kibővült kérdésfeltevés együtt járt az elméleti és módszertani területen jelentkező új orientációval (Silbereisen—Montada 1983), és nyitáshoz vezetett a határterületek irányába (pl. társadalomtudományi szocializációkutatás). Ennek következtében újra kell fogalmazni a fejlődésre vonatkozó eddigi koncepciókat. Az élethosszig tartó fejlődés elemzése nem irányult — úgy, mint eddig — általános fejlődési folyamatokra, melyek előterében egy rögzített végső szint állt, hanem sokkal inkább olyan differenciált fejlődési folyamatokra, melyek erőteljesen irányítottak és nagy plaszticitásúak. Például egyes gyermekkor- és ifjúságvizsgálatoknál alkalmazták a fejlődési feladatok pedagógiai—társadalomtudományi koncepcióját (Havighurst), ami a fejlődések életkori sajátosságait hangsúlyozza — túl a lineáris fejlődési folyamaton. A fejlődési folyamat nyitottsága mellett egyre nagyobb figyelmet szentelnek annak a körülménynek, hogy a fejlődésen áteső személyek maguk is alakítják és irányítják saját fejlődési folyamatukat. Itt is világosan látszik a konvergencia a társadalomtudományi szocializáció-kutatás néhány kezdeményezésével (pl. a produktív valóságot feldolgozó szubjektum koncepciója (Hurrelmann). Eszerint az emberi fejlődés dinamikus és változó környezetben lejátszódó inter- és intraindividuális interakciófolyamatok eredménye. Szakaszokra tagolása és ezek értékelése mindig az adott kultúrától függő és történelmileg változó. Még a pszichológiai funkciók is, mint a moralitás, az emóció, a megismerés és az emlékezet, a történelem folyamán változtak, és szociokulturális szempontból specifikusnak mutatkoztak. Biológiai tényezők is hozzájárultak ezekhez a változásokhoz (Peeters—Mönks 1986). Az újabb fejlődéspszichológia programpontjaihoz

sokszorosan hozzátartozik az ökológiai kontextusnak, mint interaktíve hatékony fejlődési feltételnek a figyelembe vétele (Bronfenbrenner 1976; Walter—Oerter 1979). A fejlődéspszichológia újabb elméleti és módszertani fejleményei szabaddá teszik az utat az „ifjúkor fejlődéspszichológiája" felélesztéséhez (Ewert 1983), amely számba veszi ennek az életszakasznak a változó feltételeit (Olbrich—Todt 1984; Oerter 1985). Hasonló tendenciák játszódnak le a gyermekkor fejlődéspszichológiájának területén is. Mindazonáltal a fejlődéspszichológia vázolt új meghatározásai — mindenesetre a Szövetségi Köztársaságban — számos vonatkozásban jelenleg még inkább csak programok, mintsem megvalósított kutatási gyakorlatok.

1.2. Neveléstudományi kutatási tradíció

A gyermekkor és az ifjúság tudományos pedagógiai kutatását hagyományosan a képzési rendszer intézményeihez való erős igazodás jellemzi. Korán kialakult a pedagógiai és a pszichológiai (tanítás-, ill. tanulás-) kutatás szoros kapcsolata. A szellemtudományi pedagógia a gyermekkorra, az ifjúságra és a nevelésre vonatkozó normatív reformelképzelések eszmetörténetére és áthagyományozódására koncentrált, melyeket erősen meghatározott a 18. század polgári felvilágosodása (Hornstein 1965; Hornstein 1966; Flitner—Hornstein 1964). Számos pótolnivaló van a családon belüli gyermekkor vagy a társadalompedagógiai intézmények története vonatkozásában. A neveléstudomány mellé kapcsolódtak tanulmányok a történeti képzés-kutatás (Lundgreen 1977), a pedagógiai ifjúságkutatás (Hornstein—Schefold és mások 1975) vagy az iskoláskorú gyermekek játékvilágát és életkörülményeit feltáró kutatások területéről (Ledig—Nissen—Kreil 1987; Projektgruppe Jugendbüro 1975; Projektgruppe Jugendbüro 1977). Új identitásra lelt a neveléstudományi gyermekkor- és ifjúságkutatás a 70-es évek elején azáltal, hogy összekapcsolódott a szociológiai és szociálpszichológiai szocializációkutatással (Hurrelmann—Ulich 1980). Az újraélesztés hatása tükröződik a DFG-nek [Német Kutatási Közösség] a „Pedagógiai ifjúságkutatás"-hoz kapcsolódó két súlyponti programjában a 70-es évek folyamán, melyek — a módszertani spektrum kiszélesítésén túl — az interdiszciplináris irányultságot is elősegítették.

1.3. Társadalomtudományi kutatási tradíció

A szociológiában a gyermekkor és az ifjúság csak a diszciplína későbbi fejlődési szakaszában és más tudományágak — mindenekelőtt a kultúr- és társadalomtörténet — hatására lett a kutatás tárgya. Az ifjúság — mint az ember önmagára találásának és identitástudata kialakulásának életszakasza — már hamarább felkeltette a szociológusok figyelmét, mint a gyermekkor — amely életszakaszra inkább jellemző a családtól való függőség —, hiszen a személyiség kialakulása az ifjúkorban a társadalmi integráció és a társadalmi változás általános szempontjai között nagy jelentőségű, míg a család egyike azoknak az életterületeknek, melyekkel egy-egy megfelelő szakszociológia foglalkozik. Az ifjúságot először makroszociológiai, kulturális jelenségnek tekintették: Mannheim (1928) értelmezése szerint az időkörülmények „generációs összefüggéséből" — amely bár az azonos születési kohorszba tartozó valamennyi fiatal számára ugyanaz, de ellentétes interpretációkra ad lehetőséget — kialakult egy „generációs egység" a fiatalok egy

csoportjának specifikus öndefiniálása által. Az egymásra következő generációk domináns öndefiniálása között feszülő ellentétek okozzák Mannheim szerint a kulturális változást.

Még ha az ifjúságszociológia nem is tudott kielégítő magyarázatot adni a társadalmi változás értelmezéséhez, az egymásra következő ifjúsági generációk profiljának leírásában mégis szerzett érdemeket. A nagy horderejű cél — vagyis az ifjúság vizsgálata révén megérteni a makrotársadalmi átalakulást — helyébe szerényebb lépett: magának az ifjúság átalakulásának a leírása. Példaként két újabb, survey alapján készült tanulmányt említünk, amelyekben a generációk összehasonlítását végezték el. Az egyik az ún. Shell-ifjúságvizsgálat (Jugendwerk 1981; Jugendwerk 1985; Zinnecker 1987), melyben e tanulmány szerzője az 50-es évek közepének ifjúságát vetette össze a 80-as évek közepének ifjúságával, azaz napjaink ifjúságát az időközben „szülői generációjává" avanzsált hajdani Schelsky által az 50-es években tanulmányozott — háború utáni ifjúsággal (Schelsky 1957). A másik Allerbeck és Haag 1983-ban végzett vizsgálata (Allerbeck—Haag 1985), akik az 1962-es survey fiatalok attitűdjére és társaskapcsolataira vonatkozó kérdéseket használták. A régebbi alapvető tanulmányokhoz képest mindkét vizsgálat új válaszokat adott, mivel mindkettő a szociális életkörülmények, a társadalmi kontrollintézmények és a vonatkozási minták drámai megváltozását és a centrális beállítódási minták viszonylagos kontinuitását tárta fel. Ez utóbbi inkább a szűkebb értelemben vett ifjúi életszakaszra (15—19. év) jellemző és kevésbé az adoleszcencre vagy a harmadik évtized „posztadoleszcencére" (SINUS 1984). Mindkét összehasonlító tanulmányból világosan kiderül, hogy az ifjúsági életszakasz hagyományos és megváltozott szociokulturális „modellje" közé a történelmi választóvonalat a 60-as évek vége és a 70-es évek eleje tájékára kell tennünk.

A gyermekkor nemcsak később lett a kutatás tárgya a szociológiában, mint az ifjúság, hanem sokkal kevésbé is vizsgálták szociológiai módszerekkel. Egyébként mind a gyermekkor, mind az ifjúság szociológiai elemzését erősen befolyásolták a társadalomtörténeti kutatások (Giehler—Lüscher 1975). Miután „A gyermek szerepe" (Lüscher 1975) c. művet történeti társadalom-konstrukciónak ismerték el, szabaddá vált az út az előtt a kérdésfeltevés előtt, hogy mennyire nyomja rá a bélyegét a szülőknek és a nevelőknek a gyermekkorról alkotott elképzelése a családi életre és a nevelésre. Ezzel az inkább szocializáció — elméleti tematikával egyidejűleg összekapcsolódott a „szociálpolitika a gyermekért" problematika (Kaufmann—Lüscher 1979; Lüscher 1979), ami azt jelenti, hogy nemcsak a szülők szemszögéből kell megfogalmazni, mi a jó a „gyermek számára" hanem a gyermekek észrevételeit és érzéseit is figyelembe kell venni. Egyébként ezek a programadó kezdeményezések csak kevéssé vezettek a gyermekkorra vonatkozó empirikus vizsgálatokhoz, miközben a gyermekkort empirikusan a jóléti vizsgálatok részeként közelítették meg. Itt elsősorban a „gyermek-surveyre" (Lang 1985) utalunk. Az egyes vizsgálatokban az utóbbi időkben a környezetorientált fejlődéspszichológiával is kapcsolatot teremtettek. Így vizsgálja például egy berlini hosszútávú vizsgálat a hasonló korúak kapcsolatainak befolyását az iskoláskorú gyermekek társadalmi képességeire a terepkutatás eszközeivel (Krappmann—Oswald 1983; Oswald—Krappmann 1988). Nagyon hiányzik a kutatás az etnográfia területén, különösen a gyermekkor és a nevelés családon belüli mindennapi jelenségeinek vizsgálata (Zeiher—Zeiher 1987).

1.4. Kultúratudományi tradíció

A gyermekkorhoz és az ifjúsághoz kapcsolódó „kulturális szokások" a tradicionális társadalmakban hosszú ideje a néprajz kutatási tárgyát képezi. Eszerint a hagyomány szerint a gyermekek játékait és dalait, az életpálya rituális elemeit — mint pl. a születés, a keresztelő vagy a pubertás — és az ezzel együttjáró avatási ceremóniákat vagy az életkorhoz kapcsolódó tárgyi kultúrát — elsősorban a játékszereket és a gyermekruházatot — gyűjtötték és kommentálták. A jelenkori empirikus kultúrakutatásban (vö. pl. Ludwig Uhland Institut, Tübingen) új értelmezésben él tovább a korábbi néprajzi kutatás a gyűjtés és a leírás iránti érdeklődése. Az érdeklődés tárgyai most a modern mindennapi kultúrák jelenségei (popular culture), mint a médiák, a számítógép, a kommerciális gyermekkultúra, ifjúsági szubkultúrák kulturális és öltözködési divatja stb. Mindez számos ponton érintkezik a társadalomtudományi és társadalomtörténeti gyermekkor- és ifjúságkutatással.

A nyugatnémet és általában a nyugat-európai ifjúságkutatással összecsengtek a birminghami egyetem „Centre for Contemporary Cultural Studies" (CCCS) tanulmányai, melyekben az ifjúsági szubkultúra csoportstílusok — különösen a munkásfiatalok — történetét és jelenét vizsgálták, és értelmezték újra az 50-es és a 80-as években (Willis 1979; Willis 1981; Clarke 1979; Hebdige 1979; Brake 1979). Olyan ifjúsági csoportstílusokat vizsgáltak, mint a rockereké, a skinheadeké vagy a punkoké. Súlyponti kérdéseik voltak: hol és hogyan helyezkednek el ezek az ifjúsági szubkulturális csoportstílusok az innovatív autonómia és a piac által diktált divat között? A kulturális és ritualizált tiltakozások társadalompolitikai értelemben vett ellenállások hordozói-e? Van-e rejtett összefüggés a fiatalok szubkulturális stílusai és az osztályspecifikus tradicionális kultúrák között? Betölthetnek-e ezek a csoportstílusok szociokulturális reprodukciós funkciókat? (Például a tradicionális, de már hanyatlással fenyegetett férfias munkáskultúra értékeinek az áthagyományozását.) Kérdésként vetődött fel az ilyen stílusok és a társadalom nyilvános viszonya. (Bizonyos agresszív stílusok, például a futball-rajongók, a „Rowdies"-ek elleni erkölcsi kampányok vizsgálata.) A 70-es évek óta a nyugat-német ifjúságkutatásnak a kulturális elemzésekkel foglalkozó szárnya az angol szubkultúrakutatás hatása alatt állt (Hartwig 1980; Fischer és mások 1982; Becker—Eigenbrodt—May 1984; Lindner—Wiebe 1985; May 1986; Breyvogel—Krüger 1987; Baacke 1987). Hasonlóan intenzív volt a befogadás más nyugat-európai országokban (különösen Hollandiában) is. Összességében az ifjúságkutatás ezáltal fontos ösztönzéseket kapott az ifjúságspecifikus stílusok és csoportkultúrák valós szociálökológiai és területi (regionális) tényezőinek figyelembe vételéhez.

1.5. Társadalomtörténeti kutatási tradíció

A társadalomtörténeti gyermekkorkutatás témájával foglalkozó munkák a 70-es évek óta bizonyos kedveltségnek örvendtek, különösen ha a család társadalomtörténetével összefüggésben végezték ezeket (Aries 1975; Shorter 1983; de Mause 1977; Weber—Kellermann 1979; Hardach—Pinke—Hardach 1978; Hardach—Pinke 1981; Hermanns 1987; Schlumbohm 1983; Rutschky 1983; Sieder 1987). A gyermekkor és a családkutatás középpontjában a nagy történeti korszakokban kirajzolódó fejlődésívek megragadása áll, részben

a francia történelemkutatás az Annales-iskolájához kapcsolódóan. Az érdeklődés fő iránya a feudális és az ipari társadalom közötti átmeneti korszakra irányult (a 16—18., 19. század).

A vizsgálatok rámutatnak a történeti gyermekkorkutatás fő hiányosságaira. Hiányoznak a közelmúlt és a jelen gyermekkortörténeti vizsgálatai. A német császárság időszakának vonatkozásában az utóbbi időben némi változás figyelhető meg, de itt is főleg a munkásgyermekekre koncentrál a figyelem (Seyfahrt—Stubenrauch 1985; Saul—Fleming 1982; Sieder 1984; Sieder 1986; Behnken—du Bois—Reymond—Zinnecker 1989). Közel sincs ennyire feltárva az 1920 és 1970 közötti időszak. A szervezett történeti kutatás szempontjából a múzeológusok fáradozásai a hiány pótlására nem elegendők ezen a területen, bármilyen érdekesek is az egyes kiállítások és publikációk (Stadtmuseum München 1987; Historisches Museum Frankfurt 1984; Arbeitsgruppe Päd. Museum Berlin 1981; Neue Gesellschaft für Bildende Kunst 1981). Ugyanez érvényes a neveléstudomány, a kultúra és a társadalomtudomány képviselőire is, akik annak ellenére, hogy nem történészek, megkísérlik a közelmúlt gyermekkor-történetének felrajzolását Németországban (Preuss-Lausitz és mások 1983; Rolff—Zimmermann 1985; Büchner 1985). Hasonlóan nincs feltárva például:

— a demográfiai átmenet jelentősége a gyermekek világa szempontjából a 20. század első évtizedeiben,
— a gyermekekkel való együttlakás története (Niethammer 1979; Teuteberg—Wischermann 1985) és az utcagyerekek státuszból a családi köteléken belüli gyermek státuszba lezajlott átmenet története (Schlumbohm 1981),
— a családi nevelés modernizálódása a pedagógiai és társadalmi mozgalmak révén különösen a 20.században,
— a történeti gyermek-generációk genezise a 20. század folyamán a család, a nevelésügy és a mindennapi kultúra mentális és technológiai „modernizálásának" diktátuma alatt.

A történeti ifjúságkutatás, amely nem csak újra értelmezi a múlt ifjúságára vonatkozó ismereteket és felfogásokat — és ezáltal nem szakítja el a hagyományok és a tradíciók szálait, hanem új adatokat is vizsgál — csak az utolsó évtizedben vált néhány nevezetes monográfia és tanulmány révén ismertté. Ez érvényes a második világháború utáni nemzedék történetére. Így van ez a német ifjúsági mozgalom történeténél is. Mind a polgári, mind a munkás-ifjúsági mozgalomról alkotott képet egészen napjainkig az érdekek és az élettörténet által befolyásolt hagyományápolás jellemzi. Csak a legfiatalabb kutatói generáció helyezi az ifjúsági mozgalmat a tárgyhoz kapcsolható társadalmi- és kultúrtörténeti kontextusba (Götz von Olenhausen 1987; Hellfeld 1987; Koebner—Janz—Trommler 1985; Musial 1982; Neuloh—Zilius 1982; Stambolis 1982). De még mindig hiányzik a nyitás az ifjúsági mozgalmak nemzeti történetírása mellett a Nyugat- és Kelet-Európa ill. a további ipari állam ifjúsági mozgalmainak összehasonlító történetírása irányába (Dowe 1986; Gillis 1980; Braungart 1984).

A fiatalok társadalmi mozgalmainak, valamint a politikai és kulturális téren hatékony ifjúsági generációknak a történeti feldolgozásánál még hiányosabb a fiatalok társadalmi csoportosulásaira — általában vagy specifikusan — jellemző hosszútávú fejlődési ívek társadalomtörténeti leírása (Mitterauer 1986). Még leginkább a nemzeti ifjúságkoncepciók kialakulásáról tájékozódhatunk (pl. Roth 1983; Németország vonatkozásában). Ezzel

szemben kevésbé ismert az ipari tanulók és a segítő családtagok közelmúltjának, valamint a lányok szocializációjának a története a 20. században, a fiatalok családi „háziasításának" folyamata stb. Fontos lenne továbbá a politikai—történeti ifjúsági generációk hagyományos elemzését (Muchow 1959; Fogt 1985) mentalitástörténeti kutatásokkal (Reulecke 1987) megalapozni és módszertanilag kiegészíteni.

A Német Ifjúsági Mozgalom Archívumának Burg Ludwigsteinben történt újjáépítése után és az archívum gyűjtőtevékenységének „Németország Ifjúsági Kultúrájának Archívumává" való kibővítésével esélyt látunk arra, hogy a németországi ifjúsági mozgalmak területével foglalkozó kutatás tudományos jellege megerősödjék. A kutatás a háború utáni ifjúság ellátási és foglalkoztatási problémáira, továbbá az 1945 utáni politikai szocializációra és ennek kudarcaira fog koncentrálni. A szervezeteknél és az ifjúsági munka egyéb hordozóinál megfigyelhető a saját történetük iránti fokozódó érdeklődés.

Valamelyest más a helyzet a paraszti—vidéki ifjúság kutatásánál, vagyis egy olyan életformáénál, mely ennek a századnak a közepéig a fiatalok többségének a sajátja volt (Mitterauer 1986). Ezen a területen már régóta viszonylag szoros együttműködés áll fenn a történelem, a néprajz és a szociológia között. Az újabb példák közül egy sváb faluról készült esettanulmányt említünk (Herrmanns 1984; Gestrich 1986; Mutschler 1983).

2. MEGALAPOZOTT FELTÉTELEZÉSEK A GYERMEKKOR ÉS AZ IFJÚSÁG JÖVŐJÉRŐL

A második részben a gyermekkor és az ifjúság lehetséges fejlődési vonalait kívánom körvonalazni. Ez olyan kezdeményezésnek is értelmezhető, mely kutatási problémák és kutatási projektek kifejlesztését szorgalmazza. A jobb megértéshez a társadalom strukturális változásának három számomra meghatározó jelentőségű tendenciáját sorolom fel a gyermekkor és az ifjúság jövőjének megfogalmazása szempontjából. Kiindulási pontom, hogy a jövőben is érvényesülnek a társadalmi struktúra következő fejlődési trendjei:

1. A nyugat-európai országok társadalmainak gazdagsága a magas termelékenység bázisán tovább fejlődik és folytatódik a jólétnek a lakosság viszonylag széles köreire való kiterjesztése vagy legalábbis nem szenved drámai törést. Jelszó: az intenzív tömegfogyasztás társadalma.

2. A szolgáltatói szektor erősödése fennmarad. Jelszó: „szolgáltatói társadalom" (Gershuny 1981; Joerges 1981; Gross 1983).

3. Az a fajta munkalehetőség, amely a történelmileg kialakult keresői tevékenység intézményesült rendszerét kínálja, egyre jobban zsugorodik. Jelszavak: „a munka társadalmának válsága" és a „flexibilis alulfoglalkoztatottság" rendszerének kialakulása (Beck 1986).

2.1. A gyermekkor és az ifjúság az életpálya kialakításának és a bizonyítványok megszerzésének kényszere alatt

A gyermekkor és az ifjúság további fejlődését mértékadóan az fogja meghatározni, hogy az egyéneket arra ösztönzik ezekben az életszakaszokban, hogy akkora kulturális tőkét (Bourdieu 1983) szerezzenek meg maguknak, amekkorát csak lehet. Ennek alapjául az a

hosszútávú megfigyelés szolgál, hogy egyre több társadalmi csoport törekszik arra, hogy a társadalmi pozíciókat úgy örökítse át, hogy a gyerekeknek és a fiataloknak más gyerekekkel és fiatalokkal konkurrenciaharcot kelljen folytatniuk a kulturális források elsajátításáért (Bourdieu 1982; Zinnecker 1986). A kulturális tőke elsajátítása elsősorban életpályák kialakításában és privilegizált „címek" megszerzésében valósul meg (Bourdieu—Passeron 1971; Bourdieu—Boltanski 1981). Az életpályák rendszerében való részvétel és a mindenfajta címek viselése a fiatalok és a családok részéről általánossá válik, a rendszer maga kiszélesedik és differenciálódik. Az iskolázottság révén megszerezhető címeken és életpályákon kívül megnövekszik az olyan címek és életpályák jelentősége is, melyek a szolgáltató társadalom szabadidő- és fogyasztási szféráiban honosak. Ilyenek például: sportkarrierek, iskolán kívüli diplomák különösen kreatív képességekről, pl. a médiák világában vagy exponált kereskedői szerepek a divat területén stb.

2.2. A címek megszerzéséért és a karrierek kiépítéséért folytatott konkurenciaharc mint az ifjúság meghosszabbítója

A családoknak és a fiataloknak a kulturális címek megszerzéséért folytatott konkurrenciaharca elősegíti ennek az életkornak a kitolódását a harmadik évtizedbe. Ahhoz, hogy a kulturális tőke átadható legyen a következő generációnak, invesztálni kell a fiatalok képzésébe és személyükbe. Minél több időt, illetve munkaidőt szán a szülői ház és az intézmények arra, hogy a fiatalok elsajátítsák a kulturális tőkét, és a címek révén biztosítsák helyüket a társadalomban, annál előnyösebb helyzetbe kerülnek a fiatalok a társadalmi térben lezajló pozícióharcokban. A gyermekkor (és az ifjúság) modernizált feltételei közötti az időtényezőnek döntő és újszerű szerepe van. Ez magyarázza azt a régóta érvényesülő tendenciát, hogy meghosszabbodik az utódok „reprodukciós ideje". A társadalmi distinkció hatékony eszközének mutatkozik annak az időnek a hossza, melyet tervszerűen a kulturális örökség elsajátítására (inkorporálására) fordítanak. Ha a fiatalok számára bizonyos képzési idők általánossá válnak és egyidejűleg azok más társadalmi csoportok részére is normává és „standard idővé" lesznek, létrejön a distinkciókényszer, hogy a saját utódnak pótlólagos vagy extra időt biztosítsanak a kulturális tőke megszerzéséhez.

2.3. A fiatalok elhelyezkedése a társadalmi térben mint a „kulturális frakció" része

Azáltal, hogy a gyermekkor és az ifjúság átitatódott a kulturális életpályákkal és címekkel, ezek az életszakaszok a társadalmi térben közelebb kerülnek a „kulturális frakciókhoz", vagyis azokhoz a csoportokhoz, melyeknél a kulturális források túlsúlya együtt jár a gazdasági szféra bizonyos korlátozottságával. Ez összeköti ezeket az életszakaszokat a felnőtt társadalom bizonyos társadalmi csoportjaival, különösen a kultúra előállítóival és közvetítőivel (nagypolgári és kispolgári értelmiség). Az embernek életstílusa, szabadideje és kiforrott véleménye van magáról és a társadalomról, de el van vágva a hatalom és a gazdaság centrumaitól. Ezt az életstílust és világnézetet „kulturizmusnak" nevezem.

A „kulturizmus" a gyermekkorban a szépérzék fokozottan fejlesztését jelenti. Ezt az életszakaszt — a kulturálisan előképzett és egyúttal szinte hivatásos „kultúrmunkássá" tett anyák támogatásával és vezetése mellett — a játék, a fantázia és az esztétika uralja. A

legkülönbözőbb korú gyermekek a legtöbb időt festéssel, zenével, tánccal, irodalommal, drámajátékkal, korábban exkluzív jellegű sporttal (tenisz, hegymászás) és más kulturális jellegű hobbival töltik. A „demonstratív henyélés" (Veblen) formáját élik meg, helyettesítve az erősen elfoglalt szülőket és modellálva az egykori ápolt és privilegizált polgári gyermekkor ideálképét. A „kulturizmus" az ifjúsági életszakaszban még politikai—társadalmi dimenzióval is bővül, így az ifjúsági kultúra kiteljesedését, alternatív életformák kipróbálását, társadalmi tiltakozó mozgalmakban való részvételt jelent (Raschke 1985). A kibővített ifjúsági életszakasz a polgári nyilvánosság új formáit követeli meg, és egyben elő is segíti ezt. A kommunikatív cselekvés, az emberekkel való érintkezés és a szimbólumokkal való bánásmód diszkurzív jellege előnyt élvez itt a célirányos cselekvés instrumentalizmusával szemben.

Várható, hogy eme életszakasz alakításában a jövőben az alábbiak fognak fontos szerepet játszani:

1. az ifjúság mint kulturális újító — a nagypolgári értelmiség „ifjúságmítosza" (Koebner és mások 1985) új, progresszív köntösben,
2. az ifjúság mint iskolai és képzési életpálya — valamennyi lakossági rétegben elterjed, ez korábban a privilegizált gimnazista fiúk és egyetemisták szerepe volt,
3. az ifjúság mint szabadidő- és fogyasztói kultúra — azaz az ifjúságfogalom korábbi hedonisztikus, férfias—proletár elemeinek kiszélesedése.

2.4. A foglalkoztatottak társadalmának válsága és az ifjúsági moratórium, mint az alulfoglalkoztatottság rendszerének része

A másik hajtóerő, amely az ifjúsági életszakasz meghosszabbításának irányában hat, a foglalkoztatottak társadalmának a válsága. A keresői tevékenység zsugorodása történetileg először az ifjúsági életszakaszt befolyásolja (Grootings 1983). A 60-as évekig az ifjúságot egyértelműen a foglalkoztatottak társadalmába vezető bekapcsolódási szakaszként jellemezhetjük (Schelsky 1957). A fiatalok 80 %-a 14 évesen hagyta el az iskolát, és iparitanulóként, ifjúmunkásként vagy segítő családtagként kezdett el dolgozni. Időközben a képzési rendszer a munkaszervezetek és az azokban gyökerező ifjúsági munka utódszervezeteként működött. Ez nem jelenti azt, hogy az ifjúsági életszakasz a jövőben mentes lesz a kereső tevékenységtől. Az ifjúsági moratóriumban növekvő mértékben lehetőség lesz arra, hogy „nem-standardizált felhasználási normákkal" használják ki a „flexibilis alulfoglalkoztatottság" (Beck 1986) kiterjedt rendszerét. A munkaerőpiac szürke zónájában dolgoznak mellékesen az egyetemisták, éppúgy mint a tanulók, a pályakezdők, az alternatív gazdaság követői vagy a munkanélküliek. A meghosszabbodott adoleszcencia strukturális tartóoszlopa a jövőben az alábbi intézmények intézményes triászán nyugszik:

1. a képzési rendszer
2. a szabadidő rendszere
3. a flexibilis alulfoglalkoztatottság rendszere.

A fiataloknak a jövőben e három cselekvési területen való szinkron részvétellel kell társadalmi identitásukat és életvezetésük stabilitását megvalósítani.

A fiatalok történeti kiválása a keresői tevékenység rendszeréből az ifjúság társadalmi ellenőreinek személyében is változást jelent (Zinnecker 1987). Itt is érvényes: a fiatalok a

gazdasági felnőtt frakció kezéből átkerülnek a kulturális felnőtt frakció kezébe. Várható, hogy — ideológiai síkon — kritikussá fog növekedni a munka társadalmának elveitől való távolság. Ezzel szemben kevéssé valószínű, hogy a munka értékei általában leépülnének (Neidhart 1987; Fuchs—Zinnecker 1985). A munka orientációja sokkal inkább kiterjed majd más területekre is, és ezáltal pluralizálódik: így a tanulást és a fogyasztást is munkának fogják tekinteni, a munkához való viszony absztraktabbá, egyfajta generalizált teljesítményhajlammá válik. A keresői tevékenység elveszti különösen a férfiaknál áthagyományozott monopolhelyzetét. A privát lét és az önmegvalósítás konkurrens motívumként lép fel (Kmieciak 1976).

2.5. Iskolaszerű tanulás az iskolán belül és kívül

Az utolsó évtizedeknek a jövőben is folytatódó nyilvánvaló változásai közé tartozik az, hogy a gyermek- és ifjúságkorban fokozódik az iskola szerepe. Ez a magától értetődő tény nem terelheti el figyelmünket ennek a folyamatnak a kevésbé szembetűnő elemeiről. Így például a képző intézmények nem élveznek monopóliumot a gyermekkor és az ifjúsági moratórium kialakításában. Ellenkezőleg, kiindulhatunk abból, hogy befolyásuk csökken az ifjúsági moratóriumok általános elterjedésével. Jelentőségük csökkenését beláthatjuk, ha összehasonlítjuk a gimnázium és az egyetem mostani szerepét a múlt polgári—férfi ifjúságának az életében játszott domináns szerepével. Ez a jelentőség-csökkenés természetesen a képzési címeknek a szélesebb hozzáférhetőség révén bekövetkezett nivellálódásának a következménye, illetve annak, hogy némely képzési intézmény a kereső tevékenység szempontjából élethosszig váróteremmé és tolatópályaudvarrá alakult át. A másik oldalon nem szabad lebecsülnünk a hatás mélységét, amely a gyermekkor és az ifjúság nagymérvű iskolázottsága révén alakult ki. Gondoljunk csak arra, hogy az iskolán kívüli tanulás egyes lehetőségeit is a didaktika és a tanítás mértékei szerint építik fel, ilyen például a zongoratanítás, a tűzoltótanulók kiképzése, vagy az edzés a sportegyesületben.

A gyermekkorra az jellemző, hogy az iskolázás történetileg rák módjára, hátrafelé fejlődött ki az iskolakezdéstől a családi gyermekszobáig: az előiskolától a kisgyermek tanításán át, a „baby-iskolán" keresztül a megszületés előtti időszak didaktikájáig. Az iskolaidő visszafelé való meghosszabbítása annak a konkurrenciakényszernek a következménye, hogy a kulturális tőke megszerzése már a gyermekkorban kezdődjék meg a gyermekek számára, ne vesszen kárba idő, és jól ki lehessen használni a viszonylag csekély anyagi forrásokat (pl. a kispolgárok esetében). A gyerekek családon belüli iskolázásáról is beszélhetünk, ez a 70-es évek elején kezdődött az anyákhoz intézett hangzatos felhívással, hogy képezzék ki magukat baby- és kisgyermek-tanárnővé (Büchner 1985). Gyermekkultúrát, a Bildungsbürger jellegű polgári szülői ház fészekmelegét megtanulható formában ajánlották utánzásra a kispolgári és a munkásanyák számára. A képzési időnek a mesterségesen visszafelé történt meghosszabbítása arra utal, hogy a gyermekkor túlterhelése az életpálya- és tanulási feladatokkal való ellátása a jövőben is napirenden lesz.

2.6. A felgyorsult és lelassult életidő kettős mozgása

A „képzési munkának" a korai gyermekkorba való tervszerű előrehozatala ennek az életszakasznak a megváltozását, az élettörténet szempontjából nézve a „meggyorsítását" jelenti („The hurried child", Elkind 1981). A másik irányú mozgásról fentebb beszéltem: ez a gyermekkor és az ifjúság moratóriumának a meghosszabbodása. Ezeket együttesen szemlélve ennek az életformának egy jellegzetes kettős mozgásformáját figyelhetjük meg, ami a jövőben még tovább fog fejlődni: a gyermekkor és az ifjúság egyidejűleg „siet" és „késik", „felgyorsul" és „lelassul" (Zinnecker—Molnár 1988). A belépés a főfoglalkozású keresői pozícióba általában későbbre tolódik, a felnőttlét cselekvési lehetőségei pedig a korábbi életkorokba csúsznak előre. A társadalmi fejlődés mindkettőnek kedvez: vagyis legyünk korán nagykorúvá, vállaljunk részt önállóan a fogyasztásban és a felnőtt társadalom életmódjában, de minél később találjuk meg a saját helyünket a munka világában, a folyamatos keresői tevékenység keretei között. Az önálló (kultúra-)fogyasztókra szükség van, a keresői tevékenység keretében felkínált munkalehetőség ritka.

2.7. A gyermekkor és az ifjúság piacközvetítette ellenőrzése

A gyermekkor és az ifjúság korai önállóságát ezeknek az életszakaszoknak az ellenőrei, a szabadidő- és a kultúraipar közvetítik. Ezek ellenőrzik a gyermekkort és az ifjúságot közvetetten és piacorientáltan. Az áruk és a szolgáltatások piaca a vevő és az eladó egyenlőségének és szabadságának a formális elvén alapul. A gyermekkor és az ifjúság új ellenőrei ennek következtében a fiataloknak — a hagyományos társadalmi és pedagógiai csoportképződésekkel és függőségekkel szembeni — emancipátoraként lépnek fel. A maguk részéről hozzájárulnak a pedagógiailag védett gyermekkor és ifjúság megszűnéséhez (Gillis 1980; Trotha 1982). Ebből a szempontból hasszútávú tendenciákkal számolhatunk (Rolff—Zimmermann 1985; Hengst 1981, Baacke 1984) az alábbi területeken:

— a fiatalok részesedése a felnőtt társadalom mindennapi élvezeteiben (pl. az élvezeti szerek, mint alkohol, drogok, cigarettázás vagy gyógyszerezés),
— a szolgáltatások önálló igénybevétele (pl. turizmus),
— a fiatalok biztatása saját testi és lelki állapotuk korai önmenedzselésére (testápolás, az étlap összeállítása — és nemcsak az édességek terén).

A gyermekeket és a fiatalokat már korán vevőknek és fogyasztóknak kiáltják ki a hosszútávú piaci érdekek szolgálatában. A fiataloknak (mint piaci szakértőknek) az ízlésformálása már egészen fiatal korban elkezdődik, sokkal előbb, mint hogy valós és önálló vásárlási döntéseket hoznának. Ez a jelenség az előrehozott kulturális szocializáció része.

A modernizált gyermekkor és ifjúság elve tulajdonképpen azt a szándékot takarja, hogy a fiatalabbakat korán kiemeljék meghitt szűkebb környezetükből (Zeiher 1983), és szembesítsék a képzés és a fogyasztás helyi sajátosságoktól idegen, generalizált cselekvési szabályaival, amelyek a szülői házétól különböző kulturális kódnak engedelmeskednek. Ebben az újszerű kontrollrendszerben az a törekvés él, hogy a fiatalokban korán kialakítsák az önálló — vagy legalábbis félig autonóm — cselekvést. Ez lehetővé teszi a „hosszú pórázra eresztett" ellenőrzést a korábbiakkal, vagyis a családi szociális miliő színterén zajló szoros vezetéssel és állandó felügyelettel szemben (Zeiher 1988).

A gyermekek és fiatalok direkt az idősek általi ellenőrzése helyébe az utódok ellenőrzésének az indirekt elemei lépnek be. Néhány példa:

— a közvetlen élettérben található személyek visszaszorulnak a távolabbi cselekvési horizont személyeivel szemben (pl. mint „példaképek", a mindennapok őrei) (Krumrey 1984; Zinnecker 1987),

— A gyermeki és az ifjúsági magatartásmódokat „láthatatlan kezű" ellenőrök irányítják és felügyelik (közlekedési rendőr helyett közlekedési lámpa, helyi felvigyázók helyett tanácsadók a médiákban),

— A mindennapi, a szociális miliőhöz szabott magatartásellenőrzést tendenciaszerűen olyan ellenőrzési eljárások váltják fel, melyek hosszabb életszakaszok felügyeletét és ezek eredményeinek a szemmeltartását célozzák meg („Mit csináltál ma az iskolában?" helyett „Jó az évvégi bizonyítvány?").

2.8. Korai biografizálódás

A gyermekkor és az ifjúság új ellenőrei kevésbé folynak bele a permanens és helyszíni idegenellenőrzésbe, mint ahogy ezt a korábbi idők pedagógiai és szociális miliőjéből származó ellenőrök tették. Inkább arra építenek, hogy időben belsővé váljon az önellenőrzés. („Az idegenkényszertől a belső kényszerig", ahogy Elias [1939—1977] jellemezte már a 30-as évek végén a magatartás irányításának ezen általános tendenciáját a civilizációs folyamaton belül). Az önállósodás egyik aspektusa: a gyerekeket és a fiatalokat korán be kell vonni a saját életpályájuk alakításába, és az életrajz szempontjából döntő kérdésekben az együtt döntés jogát meg kell adni nekik. A korai biografizálódásnak ez az előrehaladott folyamata (Fuchs 1983) azt feltételezi, hogy az életpályaválasztási tanácsadás iránt a gyermekkorban és az ifjúkorban növekedni fog az igény. A gyerekek és a fiatalok nemcsak a mindennapi „életvitel" témáiban vitaképesek (Ferber 1981), hanem megtanulják az identitás- és az életpályaviták retorikáját is (Ziehe—Stubenrauch 1982). A gyermekeknek és a fiataloknak az a képessége, hogy a jelenlegi és az eljövendő életpályájukkal kapcsolatban véleményt nyilvánítanak, még növekedhet is. Az 50-es évek fiataljaihoz képest a 80-as évek fiataljai retorikailag és pszichológiailag rendkívül iskolázottak (Zinnecker 1985).

Az életpálya individualizálódása következtében a gyermekek és a fiatalok korán szembesülnek a kudarcrizikóval (Hurrelmann és mások 1985). Sőt: már részt vesznek a társadalomirányítás individualizálásában is, ami abban áll, hogy az egyének hozzájárulnak kvázi rugalmas életpályatervezésükkel a felnőtt társadalom válságainak és problémáinak a kezeléséhez. Éppen a fiatalokat szólítják fel arra, hogy az ügyes életrajzi „lavírozással" mérsékeljék a képzés és a munka világában a helykeresés és az utódlás problémáit.

Az újkeletű életrajzi mobilitás egy másik aspektusa: az iskolára, képzésre vagy hivatásra irányuló, életpályára kiható döntések megfordíthatók. Ezzel ismét egy hajdani polgári privilégium terjed szét valamennyi társadalmi csoport normál életrajzában, vagyis hogy „biográfiai kitérők", identitásválságok, az időből való kilépések integrálhatók az ifjúi életszakaszba anélkül, hogy végleges csődöt jeleznének. A fiatalok ezáltal gyakrabban és könnyebben tudnak centrális intézményt váltani, és ezúton bizonyos függetlenséget is nyernek. Csak egy egyszerű példa: az iskolai és az egyetemi tanulmányok megszakítása.

Mivel bizonyos pályafutások kényszerűsége alábbhagy, megnövekszik az igény a szülők és a gyermekek között a kívánatos életpálya „kialkudására" (Büchner 1983).

2.9. A poszt-adoleszcencia és az ifjúsági moratórium differenciálódása

Kirajzolódik annak lehetősége, hogy a harmadik évtizedben intézményesüljön egy saját élettörténeti szakasz, melynek központi motívuma a főhivatású keresői tevékenységhez vezető fázisban való „lavírozás". Az ifjúi életszakasz differenciálódik. A klasszikus ifjúkor, ami kb. a 15. évtől a 20. évig terjed, az élettörténet szempontjából fontos „kiegészítést" kap, egy további társadalmilag szabályozott életszakaszt, amely az ifjúkor és a felnőttség között helyezkedik el. Növekvő számban lépnek át a fiatalok egy következő ifjúsági utószakaszba, ami a harmincas éveket meghatározza. Az USA-ban ezt a jelenséget a „postadolescence" fogalommal jelölték (Keniston 1970, Zinnecker 1982). A fő jellegzetessége, hogy (még) nem alakult ki stabil integráció a főfoglalkozású keresői tevékenységhez. A poszt-adoleszcencia fiataljai az alulfoglalkoztatottság rendszerében lavíroznak. Jellemző még a korlátozottabb felelősség olyan standard intézményekkel szemben, mint a család és a politikai rendszer. A „klasszikus" ifjúsági státuszhoz képest a poszt-adoleszcencek önálló polgárok, akik felnőtt jogaikat minden tekintetben gyakorolhatják. A poszt-adoleszcenc megjelenésével új társadalmi szabályozó kerül előtérbe. A felnőttlétet a kulturális, politikai és fogyasztói szférában való kompetens részvétel jelenti, és nem a keresői tevékenység mértéke, vagy még kevésbé a régebbi kritérium (Mitterauer 1986): a házasság és a családalapítás. A „poszt-adoleszcencia" (vagy hívják bárhogyan) élettörténeti és társadalmi kulcsszerepétől várhatjuk, hogy meghaladottá teszi a vitát arról, hogy vajon itt a személy és a társadalom szempontjából kívánatos közbeeső életfázisról van szó, vagy a munka társadalmának válsága által kikényszerített szükséghelyzetről (Baethge 1986).

2.10. A belső világkép növekvő jelentősége

A gyermekkornak, az ifjúságnak és az utóifjúságnak a hagyományos kulturális rendektől és kötöttségektől való megszabadítása átmenetet teremt a kívánatostól a lehetségeshez a tekintetben, hogy mit lehet megtenni az egyéni életben és társadalmi vonatkozásban. A fiatalabbak fokozottan utópikus reményeket vagy ellenkezőleg: apokaliptikus félelmeket vetítenek önmagukra, életpályájukra és a társadalmi jövőre (Helsper 1987). Ugyanezt mondhatjuk el a felnőttekről is. A gyermekkora, az ifjúságra és az utóifjúságra ki nem élt vágyakat, alkalmanként katasztrofális félelmeket vetítenek ki. Általában érvényes az, hogy a keresői tevékenység és a családi élet kötelékeibe befogott felnőttek hajlamosak arra, hogy kivetítsenek ilyen vágyakat és félelmeket minden — a munkától és a társadalmi kötelezettségektől mentesített — életkori csoportra (ide tartozik az öregkor is). A gyermeki és az ifjúi vágyak és félelmek határainak eltörlése az előrehozott fantáziacselekvésre utalt felnőtt csoportoknál kulturális és pedagógiai szempontból központi problémát jelent. Hasonlóan kemény próba előtt áll a gyermekek és a fiatalok „valósághoz igazodó" újfajta betagolása, az önmenedzselés. Egyidejűleg a korlátok felszámolása motorja lehet az elvi politikai—társadalmi másként gondolkodás (dissent) kialakulásának és a fiatalabbaknak az utópikus—idealizált alapvető oppozícióban való részesedésének.

2.11. A fiatalok és az öregek közötti generációs ellentét és a hatalmi egyensúly jövője

Tisztán demográfiailag nézve a kérdést a gyermekek és a fiatalok jelenleg és a jövőben a vesztes oldalon állnak. Az ifjúság és az öregek számszerű viszonyában az öregek vannak többségben. Ez sejtetni engedi azt is, hogy a hatalmi egyensúly mérlege is bizonyos szempontból az idősebbek oldalára billen. Gondoljunk elsősorban a választók és a fogyasztók hatalmára, mindkettő a hatalomból való részesedésnek egy-egy olyan területe, melyben a számbeli túlsúlynak nagy jelentősége van. Ugyanúgy jelenleg az idősebbek nagy része kész arra, hogy pedagógiai szándéktól vezérelve a fiatalok fölé tornyosuljon. A gyermekek és a fiatalok hiánycikké, majdhogynem „luxustárggyá" váltak. A fiatalok demográfiailag csökkenő súlyát egyébként a gyermekkor és az ifjúság minőségi kialakításával és az élettörténeti szempontú meghosszabbításával kompenzálják. Nem kevés olyan élettér létezik, ahol már a fiatalok közvélemény-hangadóként vagy legalábbis szimpátiahordozóként szerepelnek. Egyeduralmuk a divat- és a mindennapi kultúra területén vitathatatlan, de nem becsülhető le politikai súlyuk sem — különösen a poszt-adoleszcens korúaké, és feltételezhető, hogy a jövőben ez még csak növekedni fog. Nem szabad elfelejtkeznünk arról a szoros kapcsolatról, mely a fiatalok és a „kulturális társadalmi frakció" felnőtt képviselői között jött létre a médiák, a kultúraipar, a pedagógiai és a szociális szolgáltatók területén. Ennek a koalíciónak a révén kerülnek legitimációs kényszerhelyzetbe különösen a felnőtt társadalom gazdasági frakciói és a politikai hatalmi elitek. A generációk közötti tradicionális feszültségek az eddigi mikrokörnyezetből a nyilvánosság arénájába tevődnek át. Így a gyermekek és a szülők az ilyen konfliktusokkal a családon kívüli fórumokhoz fordulnak. A családi kapcsolatokon belüli pszichológiai feszültségeket kevésbé tekintik generációs konfliktusoknak. Ilyen ellenségképek a fiatalok számára az anonim nagyszervezetek és ezek képviselői: a politikusok, rendőrök, funkcionáriusok, és a felnőttek számára a fiatalok látványos csoportjai, a nyilvános szabályszegők, mint a rockerek, punkok, a skinhead-ek, a futball-rajongók (Rowdy-k).

2.12. A családon belüli kapcsolatok átalakulása

A fiatalok és a felnőttek között fennálló erőviszonyok különösen jól láthatók a privát szférában. Míg a század első felében a szülők és a gyermekek között a hatalmi mérleg még egyértelműen az előbbiek, most a fiatalabbak javára billen (anélkül természetesen, hogy teljesen eltűnnék). A gyermekek és a fiatalok az egész élettartam vonatkozásában korábban szereznek a szülői házzal szemben bizonyos önállóságot. A fiatalok partnerkapcsolatokat létesítenek vagy kiválnak a szülőkkel való együttlakás kötelékéből. Egyébként a családi kapcsolatokban is megjelenik a „lavírozás" stratégiája. A gyermekeket és a szülőket egymáskoz kötő kapocs rugalmasabbá válik. A fiatalabbak ezt akkor használják ki, amikor a pszichológiai és a gazdasági körülmények ezt kínálják. A szülői háztól való leválásban is teret nyer az életvezetés és az életpályatervezés individualizálódásának tendenciája.

2.13. A szülők mint életpályatanácsadók és a privát lobby

A szülők egyre nagyobb mértékben lesznek tanácsadók gyermekeik pályaválasztásánál. Ez az indirekt befolyásolás veszi át a korábbi modellek szerepét, amelyekben a szülők közvetlenül gyakoroltak befolyást a gyermekek társadalmi térben később elfoglalt státuszára

— pl. birtok, üzem, kézművesi képesség átörökítésével. Ezt az individualizált támogatást szervezett lobbytevékenység egészíti ki. A szülők együttesen próbálnak, mint egy nyomást gyakorló csoport (pressure-group), kívülről hatni a kultúra- és képzőintézményekre, és ezúton igyekeznek javítani gyermekeik életpálya esélyeit. Hasonlóképp várható, hogy gyermekes szülők közvetlenül vagy közvetetten (pl. a lakóhely megváltoztatásával) fejtenek ki társadalmi nyomást a gyermekes családok számára kedvező infrastruktúra minőségének emelésére.

2.14. A „tartalékokat képező" és a „hosszú pórázon tartó nevelés"

A gyermekeik személyes pályafutásához tanácsot adó szülők csak kívülről és csak a távolból tudnak támogatólag fellépni. Arra vannak utalva, hogy korán megengedjék gyermekeiknek az önálló cselekvést, és őket hosszú távon „hosszúra engedett pórázon" vezessék. Ez érvényes a konkurrencia és a kooperáció keretei között megvalósuló szülői nevelésre éppúgy, mint a képzési rendszerrel vagy a kulturális intézményekkel kapcsolatban. A „hosszú pórázon tartó" nevelés azért lehetséges, mert kiesik az a szociokulturális kényszer, amely a családi nevelés régebbi modelljében központi jelentőséggel bírt. A szülőknek most már nem kell kínosan ügyelni arra, hogy a gyermekeket beillesszék a helyi társadalmi miliő sajátosságai és tradíciói közé. Ez annak az átalakulásnak a következménye, amely során az intim családi csoport a szolgáltatói társadalom monadikus szabadidő- és fogyasztói sejtje lett. A családi ház ezért a jövőben inkább a gyermek személyiségéhez és kulturális tanulási lehetőségeihez igazodik, semmint hogy megpróbálja a gyermeket beilleszteni a környező társadalmi miliőbe. Bizonyos szociális miliőkhöz való igazodás kitolódik a későbbi életszakaszokba, ha már kirajzolódtak a lehetséges társadalmi és térbeli mobilitás körvonalai. Az várható, hogy a családban felnövő gyermekek a gyermekkor és az ifjúi életszakasz lezárása után sokkal később érnek meg egy konkrét szervezeti miliő cselekvési feltételeire. Nehéz előre felbecsülni, hogy milyen intézményes helye lesz ez pl. a munkának, milyen konkrét tulajdonságok és képességek lesznek majd ott szükségesek. A moratóriumok élettörténeti szempontú meghosszabbodásával valószínű, hogy többféle státuszútvonal lehetséges, és ehhez többszörös átképzés és újratanulás társul. A szülői ház gyermekekkel kapcsolatos elképzeléseinek a korai rögződése inkább káros, mint hasznos a gyermek jövője szempontjából. Ezért tolódnak előre már a korai gyermekkorra a képzés és a munka világából azok a flexibilis kvalifikációk megszerzésére irányuló praktikák és koncepciók, amelyek révén a gyermekek „mobilak" lesznek a társadalmi térben. A családi nevelés szemmel láthatóan olyan „tartalékokat képező absztrakt nevelés" lesz, amelyet az elképzelt eljövendő szociokulturális életpálya számára terveztek meg. A gyermeknevelés eljövendő fejlődésében egy jellegzetes kettős irányú mozgást figyelhetünk meg: miközben az egyik oldalon „absztrakt" teljesítménykihívások sokasodnak, a másik oldalon valamelyest halványodnak a gyermekkorra vonatkozó korlátozó nevelési követelmények. Az iskola és a fogyasztás rendszerében korán kell közös felelősséget vállalni az életpálya és címek megszerzésében, otthon ezzel szemben — összevetve a korábbi időszakokkal — pihenhetnek. A felnőtt családtagokhoz hasonlóan a családi tér a fiatalabbak számára is a szabadidő-enklávé lesz. A családi nevelés ezáltal veszít valamennyit a gyermekek felé irányuló korábbi puritán, munkacentrikus szigorából. A gyermekekkel való belső családi érintkezés

liberalizálódása és informalizálódása olyan mértékben alakul ki, amilyen mértékben a szülők lemondanak a nevelés — és ezzel együtt a fegyelmezés — feladatairól a képzési és a szolgáltató szféra intézményei javára.

2.15. A privátlét és a nevelés felértékelődése

A nevelés és a privát lét élettartalomként és életteljesítményként növekvő megbecsülést élvez. Különösen a fiatal férfiaknál szembetűnő a térnyerése. A család és a privát élettér a fiataloknál egyébként erőteljes átértékelődésen esik át. A kötelesség és a kötelesség-etika helyett az önmegvalósítás értékei állnak az előtérben. A privát lét emellett politikai—társadalmi jelentőséget is kap. Ide tartozik például a gyermekek nevelése vagy a párkapcsolaton alapuló meghatározott életforma megvalósítása, amit az egyén részéről a társadalom jobb jövőjéhez való hozzájárulásként él meg. A család más tagjainak a megbecsülése is jobban igazodik a partnerkapcsolat modelljéhez, mint a család intézményén belüli csoportközösség koncepciója. Így a gyermekek az apák és anyák számára, a testvérek pedig egymás számára individuális partnerek lesznek. A gyermekeknek elő kell segíteni szüleik önaktualizálását, és bizonyos életstílus részeiként kell kezelni őket (Schulz 1983; Rerrich 1983; Beck—Gernsheim 1984). A gyermekek vállalása egyre inkább az önmegvalósítás és az életstíluskeresés motívuma lesz. Az etikai—morális megfontolások vagy a hagyományhoz kötődő kényszerek ezzel szemben háttérbe szorulnak. Gyermeket a világra hozni stílus és az individuális életprogramok egyik kérdése lesz, divatos konjunktúrák (korirányzatok) fogják befolyásolni, ezért demográfiailag nehezen lesz prognosztizálható.

A „gyermekes család" más életformákal: mint pl. a gyermeknélküli, fogyasztóképes, kettős jövedelemmel rendelkező mobil házaspároké, konkuráló életformává lesz. Ennek megfelelően a házasság időpontja szorosabban kapcsolódik majd a gyermekvállaláshoz (Lüscher és mások 1988). Ebben a konstellációban újkeletűek a „gyermekbarát környezet" körüli viták. A társadalomban megnyilvánuló gyermekellenesség elleni harc egy behatárolt szülői lobby önmegvalósításának a része, az életstílusok egymás között vívott, általános konkurenciaharcában. Az életstílus-vitákat kiegészíti vagy helyettesíti a vallásilag motivált, vagy „államilag" kezdeményezett viták a gyermek- és családtervezésről. A biológiai kötöttségek veszítettek hatóerejükből. „Családban élni" ezáltal a gyermek számára azt jelenti, hogy kedves emberekkel van együtt, akik szeretik, függetlenül a biológiai eredettől. A jövőben domináns családnagyság lesz az anya—gyermek pár. Ez a pár különböző csoportkonfigurációkban élhet: a vérszerinti apával, egy „pótpapával", egyedül vagy más egyéb személyekkel. A gyermek a szülők szemszögéből nézve az élet szerves része maradhat, függetlenül attól, hogy van-e partnerkapcsolatuk vagy nincs (Schulz 1983).

2.16. A nemek szerinti történelmi polarizálódás leépítése

Az ifjúsági életszakaszban a munka- és szülőszerepek, mint a nem-specifikus munkamegosztás markáns hordozói, a háttérbe szorulnak. Helyettük (a képzési rendszerekkel és az ifjúsági kultúrával együtt) olyan intézmények léteznek, melyek alapja a nemek formális egyenlősége. Az ifjúság előfutárszerepet tölt be a poláris nemek szerinti megkülönböztetés — amely történetileg az ipari munka társadalmában alakult ki — felszámolásában. Minél jobban kitölti az életpálya egy szakaszát az ifjúsági és az utóifjúsági moratórium,

annál inkább magával vonja ez az életszakasz a nemek közti munkamegosztás és a nemek szerint specializált pszichológia leépítését a későbbi életszakaszokban. A férfiak és a nők polarizált világának és identitásainak egyneművé válását valamennyi életszakaszban megjósolhatjuk, de leginkább az általánossá váló és meghosszabbodó ifjúsági moratóriumban. Az ifjúsági és utó-ifjúsági moratóriumok kibővülése a lányok és a fiatalasszonyok számára összekapcsolódik az életperspektívák és diszpozíciós játékterek szaporodásával. Fordított esetben a keresői tevékenység válsága inkább a fiatal férfiakat sújtja, akiknek identitása történetileg az élethosszig tartó keresői tevékenységhez kötődött. A privát házimunka, a rugalmas alulfoglalkoztatottság és a főhivatású keresői tevékenység fázisai közötti lavírozás közelebb áll a női életpályák hagyományaihoz és tapasztalataihoz, és a fiatal nők számára könnyebben kezelhető, mint a fiatal férfiak esetében. A gyermekkor és az ifjúság „kulturizmusát" a lányok és a fiatal nők jobban reprezentálják. Miután a 80-as években kiegyenlítődtek az esélyek a férfiak és a nők számára az oktatási rendszerben, nem kevés kulturális tevékenységet tekinthetünk a nők által meghatározottnak: ilyenek a privát írói tevékenység, az irodalmi közéletben való részvétel, a zenei tevékenység, az élet kérdéseiről folytatott etikai viták stb. Előre látható, hogy a fiatal nők a jövőben a „kulturális frakció" felnőtt képviselőivel koalícióban a progresszív—liberális orientációk és a szociokulturális tiltakozó mozgalmak — mint pl. a környezetvédelem és a békepolitika — hordozói lesznek.

Fordította: Klement Ildikó

LYNNE CHISHOLM

ÉLESEBB LENCSE VAGY ÚJ KAMERA?

Ifjúságkutatás, ifjúság és társadalmi változás Nagy-Britanniában
A kutatás jelenlegi állása és megalapozott feltételezések a gyermekkorról és az ifjúságról

Forrás: CHRISHOLM, L.—BÜCHNER, P.—HERMANN H.—BROWN P. [szerk.] *Gyermekkor és ifjúság a kultúrák közötti összehasonlításban.* The Falmer Press, 1990 35—58. p.

1. BEVEZETÉS

A brit ifjúságkutatásban új korszakba léptünk. A hetvenes évek elméleti és módszertani szempontból innovatív ifjúsági kultúra-kutatási tradícióját megdöntötték azok a kijózanító hatású beszámolók és elemzések, amelyek a nyolcvanas évtized ifjúsági munkanélküliségének természetéről és társadalmi következményeiről szólnak. Jelenleg olyan strukturális változások várhatóak, amelyek — legalábbis potenciálisan — kihatással vannak az „ifjúság" fogalmára és a fiatalokra mint szociális kategóriára egyaránt. A demográfiai, technológiai és gazdasági változások, az oktatás és a képzés módosítják az ifjúsági átmenetek szabályozó mechanizmusait is. Továbbra is vitatott kérdés marad: a fiatalok értékei, életükkel, jövőjükkel kapcsolatos attitűdjei szintén változnak-e, és ha igen, hogyan? És ha így van, az ilyen változások úgy jelentenek-e pluszt a strukturális változásokhoz képest, hogy függetlenek tőlük, vagy alapjában véve a részét képezik-e azoknak?

Ebben a fejezetben először — az elmúlt kb. 20 év tükrében — kritikai áttekintést adunk arról, hogyan áll jelenleg a brit ifjúságkutatás. Pillanatnyilag három olyan mozzanat emelhető ki, amely az érdeklődés homlokterében álló ifjúsági átmenet fogalmát igéretes kontextusba helyezi: az eltérő elméleti tradíciók nagyobb mértékű összeegyeztetése irányában tett lépések, az empirikus kutatások figyelmének szélesebb és pontosabban definiált rétegek felé fordulása, és a megnövekedett érdeklődés a dinamikus folyamatok iránt. A társadalomkutatások finanszírozását környező légkör megváltozása ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy ismét megjelentek a nagyszabású survey-k, hogy kvantitatív adatokkal egészítsék ki a hetvenes évek ifjúságkutatásában uralkodó, többnyire kvalitatív és etnográfiai jellegű kutatásokat. Pozitívuma ennek a fejlődésnek, hogy impulzust adott a kvalitatív és a kvantitatív metodológiák és technikák termékeny közeledéséhez (vö. például Chisholm—Holland 1986; Chisholm—Holland 1987; Roberts 1989).

Itt meg kellene állnunk, hogy emlékeztessünk rá: maga az ifjúságkutatói garnitúra is öregszik. A jelenlegi politikai fejlemények hatásaként a társadalomkutatásban — és felsőoktatásban — kevés az új arc. El kell ismernünk, hogy a hetvenes és a korai nyolcvanas évek ifjúságkutatásának dinamizmusa olyan embereknek köszönhető, akik közel álltak és személyesen is kötődtek a háború utáni ifjúsági kultúrához és a kortárs

szubkultúrákhoz (Roberts 1983). Kissé fájdalmas, de sajnos igaz: a fiatalokkal való szimbiózist hallucináló és ezáltal a múltjukba pótcselekvésként kapaszkodó korosodó kutatók ettől nem lesznek fiatalabbak, viszont kutatói hatékonyságukból veszítenek. Itt súlyos módszertani kérdések merülnek fel. Az etnográfiai beszámolók általában kitérnek arra, hogy a kutatónak hogyan sikerült jó kapcsolatot kialakítania vizsgálati alanyaival, az ifjúságról szóló tanulmányokban azonban az ilyen fejtegetések súlya szembeötlő. Nem osztom azt a nézetet, amely szerint csak fiatalok végezhetnek sikeres ifjúságkutatást, de határozottan úgy vélem, hogy a vizsgálati módszerek és a kutatók által beszerezhető információk a vizsgálatban résztvevő feleknek a szituációkban és a struktúrában elfoglalt helye szerint változnak. Ebben az értelemben többek között e probléma felismerését jelzi az ifjúságkutatásban a történeti források és a személytelen módszerek felé forduló, újabb keletű figyelem is. Az ifjúságkutatás fejlődésének útjai összefüggtek a kutatási terület vezető személyiségeivel, s úgyszintén az irányaira, stílusára is befolyással lesz majd e tényezők alakváltozása (a szó szoros értelmében is). Most nem folytatom ezt a gondolatmenetet, de a metodológiai gondolkodás nem kerülheti ki ezt a kérdést.

E fejezet második része a fent említett társadalmi változástípusoknak az ifjúságra mint életszakaszra és magukra a fiatalokra gyakorolt lehetséges hatásait tekinti át az ezredfordulóig. Egészében véve az NSZK, illetve az Egyesült Királyság fiataljainak helyzete között számos téren tapasztalható kontraszt, amely tükröződik az elméleti megközelítésekben és a két ország ifjúságáról alkotott képben is.

Fejtegetéseim középpontjába tudatosan és sarkítva a nemi problematikát állítottam. Nemcsak arról van szó, hogy személyes érdeklődésem erre a témára irányul, hanem arról is, hogy ez jól érzékelteti az ifjúságkutatás fejlődésében, a tanulmányok szemléletében jelentkező alapvető gyengeségeket. Mindemellett célom az is, hogy a beszámolót olyan keretbe foglaljam, ami segítséget nyújt ahhoz, hogy — ahol lehetséges — a brit és a nyugatnémet ifjúságkutatásban folyó szerteágazó viták között közvetítő szerepet töltsön be. Így mindkét fél jobban megértheti a másik megközelítéseit.

2. AZ ANGOL IFJÚSÁGKUTATÁS KRITIKAI MEGKÖZELÍTÉSBEN

2.1. Áttekintés

A hetvenes évek CCCS (Centre for Contemporary Cultural Studies, Birmingham)-uralta ifjúsági kultúra-kutatási iskoláját az NSZK-ban úgy tekintik, mint az egyedüli brit ifjúságkutatási tradíciót. Ez az iskola valóban domináns szerepet játszott a hetvenes és a korai nyolcvanas évek ifjúságkutatásában, és nem is szükséges alaposan ismertetni a felfogását és az általa végzett kutatásokat, hiszen erről részletes beszámolók állnak rendelkezésre (lásd például Brake 1980). A kulturalista megközelítés először az ifjúság univerzalisztikus és történetietlen, mindamellett a háború utáni évtizedekben különösen elterjedt szemléletének a kritikájával tette le a névjegyét. Hatásosan kimutatták, hogy az ifjúság természete szerint osztályszempontból differenciált, de lényegéből adódóan sajátosan tagozódik be az osztálystruktúrába. E betagozódás minéműségének megvilágítása különféle ifjúsági (szub)kultúrák kutatása által vált lehetővé (Murdoch—McCron 1976). Az idők során az ifjúsági szubkultúrák vizsgálatáról az a nézet alakult ki, és a gyakorlatban is ez

tükröződött, hogy az voltaképpen az osztályszempontú elemzés egyik formája. Ez a nézet jelentős elméleti momentuma volt annak az irányzatnak, amelyet a brit ifjúságkutatás követett az utóbbi két évtizedben, és amely csak mostanában kezd felbomlani. Az irányzat fejlődése során az ifjúsági szubkultúrát fogalmilag többé-kevésbé a férfi munkásosztály kulturális megnyilvánulásaival és cselekvésével azonosították. Kifejezett vita folyt arról a kérdésről, hogy elméleti szempontból létezhet-e középosztályi ifjúsági szubkultúra (Clarke és mások 1976). Egy ilyen háttér ismeretében még az is megkérdőjelezhető (szemben Willis *Learning to Labour*-jával, 1977), hogy az ifjúsági kultúra-kutatási tradíció egyáltalán foglalkozott-e az **átmenetek** kérdésével! Először is, felfogása alapvetően statikus volt; másodszor, érdeklődése az iskolán kívüli életre irányult, de a család figyelmen kívül hagyásával. Kivételt csupán a lányok (szub)kultúráiról szóló feminista indíttatású **revans**-tanulmányok képeztek, amelyek egy része arra irányult, hogy kimutassa a problémakörben jelentkező torzításokat (McRobbie 1978; McRobbie 1980; McRobbie—Garber 1976; Griffin 1985).

Az ifjúságkutatás egy másik — az iskolából a munka világába való átmenettel foglalkozó — típusa mind a szociológiában, mind a szociálpszichológiában régóta megalapozott tradíciókkal rendelkezett. A kultúrakutatási tradíció felemelkedésével egyidejűleg ez bizonyos fokig kikerült az érdeklődés homlokteréből. E különálló tradíciónak a nyolcvanas évek folyamán bekövetkezett reneszánsza részben annak köszönhető, hogy a társadalmi és kulturális reprodukcióra vonatkozó elméleteket felhasználták az oktatáskutatásban, részben pedig a nagyarányú ifjúsági munkanélküliségnek, valamint a munkanélküliség feltartóztatását célzó, az iskola és a munkahely közti átmenet formális mechanizmusait módosító intézkedéseknek is (például Aggleton 1987; Cockburn 1987; Jones 1988; Raffe 1988; Roberts 1984; Wallace 1987). E „másik" ifjúságkutatási tradíció, melynek történeti gyökerei vannak a munka- és iparszociológiában, a nyolcvanas évekig a makroanalízis felé tendált. A legutóbbi időkig éppen úgy jellemezte az osztályviszonyoknak a férfiakra koncentráló elemzése, mint általában a kultúrakutatásokat.

Az elemzés céljából jobban szétválasztottam ezt a két tradíciót, mint amennyire fokozatosan elkülönültek a gyakorlatban egymástól. A kortárs ifjúságkutatás mindkettőre támaszkodik. A kulturológiai megközelítés az ifjúsági munkanélküliség növekedése láttán kénytelen volt az átmenetek problematikája felé fordulni, az „iskolától a munkáig" tradíció pedig a kultúrakutatás által elért elméleti és módszertani eredményeket hasznosította. Ugyanakkor a társadalmi struktúra felőli megközelítésre fordított nagyobb hangsúly még időben hívta fel a figyelmet arra, hogy a szimbolikus kulturális reprezentáció elemzése önmagában nem ad elégséges magyarázatot a társadalmi reprodukció folyamataira.

Az oktatás és a nevelés szociológiai elemzése fontos közvetítő szerepet játszott az ifjúságkutatás két irányzata között. A kortárs nevelésszociológia elsősorban a tanulók tapasztalatainak és a nevelési folyamatnak a kvalitatív elemzését tartja fontosnak, másodsorban pedig az oktatási rendszernek és pedagógiai gyakorlatnak a társadalmi változásokban és reprodukcióban játszott szerepe iránt érdeklődik. Ennek megfelelően a nyolcvanas évek során a tágabb értelemben vett ifjúságkutatás elméleti fejlődésében vezető szerepet vívott ki (vö. Dale és mások 1981a; Dale és mások 1981b; Whitty 1985).

Érdeklődési körébe felvette az ifjúság vonatkozásában korábban elhanyagolt nemi problematikát is: az évtized során az oktatás területén a feminista kutatások valósággal robbanásszerű előretörése figyelhető meg (Arnot—Weiner 1987; Lees 1986; Spender—Sarah 1980; Walker—Barton 1983; Walker—Barton 1986; Weiner—Arnot 1987). Jelenleg az ifjúságkutatásnak egy olyan ága nyomul előre fokozatosan, amely mind érdeklődését, mind megközelítési módját tekintve a faji és etnikai kérdésekre orientált (vö. Mac an Ghaill 1989; Cohen—Bains 1988). Különösen érdekes az, ahogyan mind az észak-amerikai (pl. Apple 1986; Aronowitz—Giroux 1986; Giroux 1983), mind az ausztrál (pl. Connell 1983; Connell és mások 1982; Samuel 1983) elméletek és kutatások egyre nagyobb mértékben beintegrálódnak a Nagy-Britanniában folyó vitákba.

Az úgynevezett kritikai modernizáció-vita (mint például Beck 1986; ezzel kapcsolatban lásd még Krüger 1990), társadalmi—politikai érdeklődést keltett az NSZK-ban, és az „ifjúság destrukturálódásával" kapcsolatos tézissel (Olk 1985; Olk 1988) együtt jelentős figyelemben részesült nyugatnémet ifjúságszociológus körökben, Nagy-Britanniában nincs jelen. Ezzel szemben az Egyesült Királyságban sokan a jelenlegi munkaerőpiaci és oktatáspolitikai irányvonalat úgy tekintik, mint amelyik a tizenkilencedik századba forgatja vissza a történelem kerekét. Az ifjúságkutatók inkább a különböző nemű, illetve a különböző társadalmi, faji—etnikai, illetve regionális hátterű fiatalok közötti különbségek hangsúlyozására hajlanak. A különbségeknek ez a kihangsúlyozása eleinte a kulturális autonómia magasztalásából fakadt. Más szóval: a társadalmi hátrányok szerepének az elhanyagolása jellemezte. Ennélfogva a kulturális különbségek iránti pozitív elkötelezettséget testesíti meg, de egyben ahhoz is ragaszkodik, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek ezeket a különbségeket elkülönülésbe fordítják át. A — nemcsak a nagy, osztály-, nemi és faji—etnikai alapú társadalmi törésvonalak mentén képződő, hanem azokat egyben át is metsző — megosztottságok és szakadások felismeréséből még nem következik a társadalmi reprodukció elméletének elvetése. Ellenkezőleg: sokkal komplexebb modellek és értelmezések iránti igényt vet fel, jóllehet a Bourdieu-típusú (Bourdieu 1986) kultúraelemzés (egyelőre még) nem játszott szerepet az adekvátabb megfogalmazások kidolgozásában. Míg Bourdieu habitus-fogalma az NSZK-ban lelkes fogadtatásban részesült (Zinnecker 1986; Engler 1990), az újabb brit ifjúságszociológiai irodalomban tartózkodóbban szemlélik (például Aggleton 1987). Bernstein (pl. Bernstein 1982; újabban Bernstein 1990) belföldi alternatívával szolgál azoknak, akik a kultúra elemzése során az erősen strukturalista megközelítést részesítik előnyben, tekintve, hogy a CCCS (Centre for Contemporary Cultural Studies, Birmingham) tradíciójából merített neomarxista megfogalmazások ehhez nem nyújtanak megfelelő teoretikus hátteret. Az öntudat fejlődésének posztstrukturalista elemzései kívülről, az ifjúságkutatás szemszögéből nézve „túlfinomultnak" tűnhetnek az Egyesült Királyságban (bár az NSZK-ban sokkal kevésbé), szerintem azonban ifjúságszociológiailag relevánsak. Részben egy átfogalmazott pszichoanalitikus tradícióból merítik információikat (vö. Beechey—Donald 1985; Cohen 1986; Cohen 1988; Henriques és mások 1984).

A brit ifjúságkutatók megegyeznek abban, hogy inkább az „társadalomalatti osztály"-tézisre hajlanak (ez az NSZK-ban „kétharmad társadalom"-tézis — These der Zwei—Drittel—Gesellschaft — néven ismert), mint arra a megállapításra, miszerint olyan

alapvető társadalmi változások zajlanak le, amelyek az „ifjúságra" mint egységes kategóriára nézve általános érvényű következményekkel járnak. Érdekes, hogy többnyire ekvivalens megközelítésekkel operáló társadalomkutatók ugyanazt a problémát ellenkező oldaláról szemlélik — hogy úgy mondjam, a britek által kidolgozott fogalom a veszteseket, a nyugatnémeteké a győzteseket emeli ki. Az utóbbi időben megjelent tanulmányokban a jómódú nyugatnémet ifjúságról kirajzolódó, meglehetősen homogén képből nem egykönnyen ismerek rá azokra a belső-londoni munkásosztályi fiúkra, akikkel a nyolcvanas évek közepén kellett megismerkednem (lásd Chisholm—Holland 1989). Képletesen szólva: úgy tűnik, mintha a nyugatnémet kutatók új kamera után néztek volna, míg mi az Egyesült Királyságban a meglevőhöz keresünk élesebb lencsét.

2.2. Szociális—kulturális reprodukció, nemi problematika és az aktív szubjektum

Az ifjúságkutatás céljai számára mennyire túlzott a szociális—kulturális reprodukció elmélete, és milyen típusú problémákra alkalmazták eddig?

A második kérdést előre véve: annak fényében, hogy a paradigmát az osztályviszonyok elemzéséhez kívánták felhasználni, egyértelmű, hogy a nemi problematika marginalizálódott. Független elemzési mezőként is és olyankor is, amikor a nemnek és az osztálynak egyenrangú kezelése volt a cél. Immár sem a nemi problematika háttérbe szorulása nem vitatható, sem pedig az, hogy az ifjúságról szóló tanulmányokban torzkép alakult ki (lásd például McRobbie 1980; Griffin 1985; az NSZK-ban: Bilden—Diezinger 1988). Az évtized során az ifjúságkutatás főáramában nem sok minden változott. A lányokkal tudatosabban és empirikus szempontból gyakrabban foglalkoznak, de az elemzés perspektívái továbbra is férficentrizmusra hajlanak. Más szóval a maszkulin jelleget, a férfi mintákat tekintik „semlegesnek" vagy normatívnak; a hasonlóságokat hangsúlyozzák, egydimenziósan; a lányokra csak időnként irányul a figyelem, illetve csak melléktémaként kezelik őket (lásd például Brown 1987; Springhall 1986; illetve a következő kötetek egyes tanulmányai: Bates és mások 1984; Lander—Brown 1986; Walker—Barton 1986).

A lányok viszonylagos láthatatlanságának és a róluk alkotott kép definiálatlanságának nem sok köze van az ifjúsági szubkultúrákban való valóságos vagy vélt részvételükhöz. De arra sem vezethető ez vissza, mintha a lányok szemléletmódja és az általuk kifejtett tevékenységek során érvényesített nézőpont kevesebb érdeklődést vonzana, vagy nehezebben volna hozzáférhető. Teoretikus értelemben véve az a probléma, hogy a termelés szférája viszonylagos túlsúlyban van az újratermelés szférájához képest. (A szociális—kulturális reprodukció fogalmától való világos megkülönböztetés érdekében az „újratermelés" egyszerű kategóriáját feminista értelemben használom otthoni—családi és háztartási tevékenységekre (vö. Daphy 1984). Az elemzés kiindulópontja általában a termelés közszférája. Az újratermelés szférájába (bár többnyire nem így hívják) általában az kerül be, ami nem fér bele egyértelműen a termelés szférájába. Ennek eredményeképpen a reprodukciót analitikus szempontból a termeléshez képest másodlagosként és attól függőként kezelik. Ezzel szemben, ha a két szférát egyenrangúként és interdependensként szemléljük, a nemi problematikák függelék-jellegüket elveszítve automatikusan integrálhatóvá válnak. Egyúttal kedvezőbb pozícióból értelmezhetjük az ifjúsági kultúrákat és az ifjúsági átmeneteket, vagyis a fiúk és a lányok tapasztalatait és szociális elhelyezkedésüket is. Az

elemzés integrálása mindenképpen fontos szempont, tekintettel arra, hogy a fejlett kapitalista társadalmakban a termelés és az újratermelés nyilvánvaló változásokon megy keresztül. Nemcsak a munka és a háztartás világának mintáira gondolok, hanem a munkamegosztás, valamint a termelés és az újratermelés közötti feladatmegosztás módosulására, pl. számos kereskedelmi és szociális szolgáltatás reprivatizációjára a háztartás számára. Ebben az értelemben gazdagíthatja a vitát a kritikus modernizáció teóriájának felhasználása az individualizációs folyamatok vizsgálata során, éspedig nemcsak az ifjúságkutatásban.

Arra a vádra adott ideiglenes válasz, miszerint a szociális—kulturális reprodukció elmélete túlzottan determinatív, az aktív szubjektum konceptualizációjára és integrációjára koncentrált. A tevékenység és a hegemónia az aktív szubjektum képében összegeződik, amely állandó harcban áll a strukturált és strukturáló ellentmondásokkal. Ezek a harcok az ellenállás és az alkalmazkodás dinamikus, de szisztematikus mintáit hozzák létre (lásd például Aggleton 1987; Anyon 1983; Chisholm 1987; Connell és mások 1983; Gintis—Bowles 1981; Giroux 1983; Kelly—Nihlen 1982). E folyamatok értő interpretációja megköveteli a szisztematikus elemzést, amely arra irányul, hogyan megy végbe a szociális—kulturális újratermelés, hogyan vált formát, és hogyan modelleződik újra — és nem egyszerűen arra, hogy kinek az érdekében játszódnak le ezek a folyamatok. Olyan ifjúságkutatásra van tehát szükség, amely az egyének, a társadalmi pozíciók, az életkeretek, a stratégiák és a következmények teljes körét felöleli. Cseppet sem kevésbé szükséges azonban az ifjúságkutatás, amely képes olyan strukturális alapelvek felismerésére, amelyek segítségével egyéni életutakra szociológiai magyarázatokat ad.

2.3. Ifjúsági átmenetek és társadalmi reprodukció

Mind a strukturáló alapelvek, mind pedig kölcsönös összefüggéseik elemzése során szükséges a történetileg specifikus beágyazás és a holisztikus, időbeni kontextusba helyezés. A szociális—életrajzi átmenet fogalma eszközt kínál a két nyomvonal egyesítésére.

Nem tekinthető csak a véletlenek egybeesésének, hogy a brit ifjúságkutatás soha nem tudta magát független szakterületként megalapozni, ugyanakkor pedig az ifjúságkutatók egy sereg elkülönült szakma vitapozícióiban találják magukat. A társadalomtudományi szakterületek konceptuális rendező elveinek rendszerében az, ami korábban a társadalomszervezet (társadalmi osztály, bürokrácia ...) és a társadalmi intézmények (család, oktatás ...) tanulmányozásának minősült, elsőbbséget élvez a szociális élet — társadalmi életrajzhoz és életciklushoz kötődő — időbeli elrendezéséhez képest. (A gyermek fejlődése a pszichológiában kivétel, de a modern ifjúságkutatás számára nem hasznosítható. Vö. Walkerdine 1987) Más szóval: az elméleti utalásoknak egy olyan keretét részesítettük előnyben, amelyik kedveli a „szociális élet" feltételezett területeinek a horizontális tagolását. E tagolások elméleti indoklásai és csomópontjai nagyfokú változatosságot mutatnak. Bár az egyéneket lényegében úgy tekintik, mint akik életük különböző pillanataiban e területeken haladnak át és tevékenykednek, az analitikus perspektíva azonban inkább az elszigeteltséget hangsúlyozza, a szigorú egymásra következést, nem pedig a viszonyulást és az élmények szinkronitását. (Hasonló megállapításra jut Kohli 1986.) Ez a horizontális elrendezés azokat az axiomatikus jellegű tagolásokat követi, amelyek a köz- és

a privátszférák, a termelés és az újratermelés szférái között léteznek. Ezzel egyidejűleg a társadalomban elfoglalt helyek illetve az életkeretek közötti átmenetek „alulexponáltak". Ezeket a különbségtételeket az ifjúsággal foglalkozó tanulmányokban is használták. Az ezekben található elemzések olyan tendenciát mutatnak, hogy kereteiket úgy alakították ki, hogy összegezhetők legyenek a nemnek az osztály szerepe alá rendeléséből eredő következményekkel. A későbbiek során az ifjúságnak mint életszakasznak meglehetősen statikus és izolált képe alakult ki. Az, hogy elhanyagolták az összefüggéseknek — az életciklusban megalapozott — vertikális keretét, megnehezítette, hogy a generációt társadalmilag strukturált élmény-kategóriaként ragadják meg. A nemek közötti különbség klasszikus példája annak, hogy az elemzésben a vertikális és a horizontális szempontot integrálni kell. Teljesen világos, hogy a nők és a férfiak szociobiográfiai elhelyezkedései és mozgáspályái sem materiális, sem pedig normatív értelemben nem hasonlítanak egymásra. Ha — mint például a serdülő lányok tanulmányozása során — a nem és a generáció szempontjait egyesítjük, a termelési és a közszférára egyaránt koncentráló, elsődlegesen horizontális értelmezési keret menthetetlenül elégtelennek tűnik.

Nem azt mondom, hogy a vertikális értelmezési keretekkel kell felváltani a horizontálisakat, hanem azt, hogy az ifjúságkutatásnak a kettőt együtt kell alkalmaznia. Ha ezt a struktúrát képzeletben egy, az időben és a térben mozgó Rubik-kockaként szemléljük, akkor a jelenkori ifjúságkutatást az alsó sorok és oszlopok határolta „hasábokban" látjuk elhelyezkedni. Az ellentmondások és a feszültséggócok azonban leginkább a hasábok metszéspontjaiban láthatók és tapinthatók ki: az aktív szubjektumnak a csomópontok kedvező kialakítására nézve kell megoldási stratégiákat találnia és alkalmaznia. Az ifjúságkutatás számára az átmenet fogalma éppen ebben az értelemben termékenyítő hatású. Egész egyszerűen: az oktatás és a foglalkoztatás, illetve a gyermekkor és a serdülőkor közötti összekapcsolódó érintkezési felületeket kell megtenni a társadalmi—kulturális újratermelés — mind ereje, mind sebezhetősége szempontjából kritikus jelentőségű — centrumává. (Chisholm 1987) Az ifjúságkutatás számára ebben az esetben feladatként jelentkezik az, hogy kimutassa, hol helyezkednek el a válaszfalak és a metszéspontok, és hogyan közelítik meg és hogyan befolyásolják a maguk céljaira az aktív társadalmi szubjektumok ezeket a csomópontokat. E kutatási feladat számára így a társadalmi életciklus válik a középszintű elemzés terepévé. (Hasonló — Bourdieu társadalmi tér-fogalmára alapozott — megközelítéssel találkozhat az olvasó Engler 1990 tanulmányában.)

Az Egyesült Királyságban még előttünk áll az „ifjúság" és az „ifjúsági életszakasz" fogalmának az újragondolása. Valószínűleg azért, mert a fiatalokat alapvetően nem egységes kategóriaként kezelik. Vagyis: az ifjúsági frakciók közötti különbségeket úgy tekintik, mint amelyek túlsúlyban vannak a hasonlóságokhoz képest. Az ifjúság életciklus szerinti standardizálása esetében problémát okoz a nemek szerinti specifikus elemzés. A serdülőkorral foglalkozó társadalomtudományi szakirodalom például hajlamos arra, hogy a férfiak szociális életciklusát vegye mintának, kiindulópontnak. Gyakorlati szempontból nézve figyelemre méltó, hogyan ágyazódik be ez az androcentrizmus a társadalom azon intézményeinek és szervezeteinek a struktúráiba, amelyeken keresztül a fiatalok útja vezet. A középfokú oktatás és a szakmunkásképzés szervezete például sokkal kevesebb összefüggést mutat a lányok szociális és egyéni fejlődési pályáival, mint a fiúkéval. A

lányoknak éles és döntő harcokat kell megvívniuk olyan kikerülhetetlen konfliktushelyzetekben, amelyeknek a modern patriarchátus teszi ki őket egy olyan életszakaszban, amelyben rendkívül sebezhetőek. E küzdelem kimenetele később nehezen módosítható életpályákra tereli őket. (Lásd ennek kapcsán a koedukációról folyó vitát például Deem 1984; Mahony 1985; az NSZK-ban Faulstich—Wieland 1987; Hurrelmann 1986; Metz—Göckel 1987.) A harc végkimenetelének szempontjából kedvező következtetésre juthatunk: a szociális életciklus **szabványtalanítása** vagy az ifjúsági életszakasz **destrukturálódása** a lányok számára előnyös hatást fejthet ki. Sajnos, nincsenek megfelelő adatok, amelyek ezt az állítást alátámaszthatnák. Cseppet sem világos, hogy az „intézményesült életciklus" egészében véve hogyan befolyásolta és befolyásolja a lányok és a fiúk életét. Ennélfogva nyitott kérdés marad, hogy „szabványtalanodási" vagy „újraszabványosítási" folyamatokkal állunk-e szemben. Mindenesetre az ifjúságról vallott felfogásunkban a lányok „helyét" mindmáig nemigen sikerült megtalálni. Amíg ez az integrálatlanság meg nem oldódik, az ifjúsági életszakasz általános destrukturálódásáról szóló téziseket korainak kell minősítenünk, és nem sok jóval kecsegtetnek.

3. FIATALOK ÉS SZOCIÁLIS VÁLTOZÁS: TRENDEK ÉS KILÁTÁSOK

3.1. Áttekintés

A brit ifjúság egy olyan társadalom tagja, melyet továbbra is az osztály-, a nemi, az etnikai és — növekvő mértékben — a területi különbségek mentén strukturált egyenlőtlenségi rendszerek jellemeznek. Az oktatás és a munkábaállás közötti átmenetek (ezidáig) a kötelező iskoláztatást (jelenleg 16 éves korban) befejező többségre nézve rögtön a végzés után léptek az intézményes működés szakaszába. Ennek következtében a végzős növendékek jelentős hányada alig, vagy egyáltalán nem rendelkezett piacképes képzettséggel. Gazdasági szempontból — eltekintve a háború utáni fellendülés évtizedeitől — ez a többség egy sajátosan ifjúsági munkaerőpiac kereteibe tagozódott be egészen addig, amíg el nem érte a felnőtt — és főként önállóan kereső — dolgozó státuszát. Ez idő alatt akár részesültek valamiféle formális vagy informális képzésben, akár nem, az olcsó és alacsonyan kvalifikált munkaerő szerepét töltötték be, akiket nemcsak munkaadóik, hanem a felnőtt munkavállalók is az ennek megfelelő attitűdökre és magatartásra szocializáltak.

Kulturális szempontból e század során (és különösen az ötvenes évektől kezdődően) a fiatalok az identitás megválasztása és az önkifejezés terén jelentékeny autonómiára tettek szert. A szülőktől való prolongált függőség azonban soha nem volt jellemző a brit ipari társadalomra, az annak többségét képező munkásosztályra pedig különösen nem. A század nagyobbik részében az ilyen családok a gazdasági kooperáció stratégiáját kényszerültek követni. A családtagok fizetésüket beadták a közös kasszába, amelyből az erőforrások, szükségleteik és státuszuk arányában részesültek. Ez a megoldás bizonyos típusú családoknál ma is megtalálható (lásd Allatt—Yeandle 1986), de ez nem olyan jellegű gazdasági függőség, mint amilyen értelemben a fogalmat ma a fiatalokkal és szüleikkel kapcsolatban használjuk. Kulturális szempontból míg a fiatalok többsége valószínűleg kölcsönös segítségen és lényegében érzelmeken alapuló kapcsolatban állt szüleivel, az

elvárás az volt velük szemben, hogy gazdaságilag és társadalmilag váljanak önállóvá, miután kötelező iskoláztatásukat befejezték.

E minták terén mindig is voltak osztály- és nemi különbségek. Az ifjúsági életszakasz a jobbmódúak számára kitolódott, a lányok számára pedig másként alapozódott meg. (Hasonlóképp lényeges peremfeltételek érvényesek az ifjúsági átmenet mintái tekintetében az etnikai kisebbségek és faji csoportok között és **azokon belül** is, jóllehet erről még ma is meghökkentően keveset tudunk.) Mindazonáltal a szülőknek a gyermekeik anyagi támogatására vonatkozó törvényes kötelezettsége azok 16. életévének betöltése után gyorsan enyhül, még akkor is, ha az oktatás- és szociálpolitikai irányelvek és a gyakorlat mindinkább az erre vonatkozó szülői szándék változatlanságát feltételezik. Az ilyen feltevéseket sem a szülők, sem a fiatalok nem hajlandók jogosnak elfogadni.

Így tehát — summa summárum — az „ifjúság" az Egyesült Királyságban nem minősül egységes vagy homogén kategóriának; a fiatalokat kulturálisan ugyan autonómnak tekintik, többségük azonban gazdaságilag sebezhető; az „ifjúság" mint életszakasz mindezidáig igen rövid periódus volt (még az egyetemi hallgatók is legkésőbb 22—23 éves korukban a munkaerőpiacon találták magukat). A hetvenes évek közepe óta az ifjúsági munkanélküliség rendet vágott a fiatalok soraiban, kettétört pályákat, erős kiábrándultságot és parázsló haragot hagyva maga után. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy „a társadalomkutatás kevés ágazata volt tanúja az események olyan gyors alakulásának, mint az, amelyik az ifjúsági munkaerőpiaccal és az ifjúsági munkanélküliséggel foglalkozik." (Solomos 1985, 345. o.) Sok szempontból ez alapozta meg az ifjúságkutatást, s ehhez kapcsolódtak az iskoláztatás struktúráival és folyamataival foglalkozó, az átmenetekkel és a társadalmi újratermeléssel összefüggő vizsgálatok is. Az itt rendelkezésre álló anyag felerészben kvantitatív jellegű, felerészben országos keresztmetszetet ad, de mindinkább arra törekszik, hogy egyaránt felöleljen kvalitatív, kvantitatív és longitudinális adatokat. A *Skót fiatalok* című vizsgálat 1971 óta rendszeresen gyűjtött elsősorban kvantitatív információkat az ifjúsági átmenetekről, Angliára és Walesre vonatkozólag azonban az *Ifjúsági kohorszvizsgálat* és az *ESRC 16—19 Kezdeményezés* csak most kezdi gyűjteni az ilyen jellegű alapadatokat.

A fiatalokkal foglalkozó brit empirikus kutatás erejét az utóbbi évtizedben annak köszönhette, hogy éles különbséget tett a mind finomabban elkülönülő társadalmi csoportok sajátos realitásai és tapasztalatai között; és míg sok fiatal hosszú időszakokra súlyos és gyakran az egyénekre is rombolólag ható társadalmi és gazdasági hiányszituációkban találta magát, a vizsgálatok képesek voltak a fiatalok egyfajta, a kiútkeresés során megnyilatkozó agilitásának és rugalmasságának a megragadására. Ebből következően pedig az a gyengéje, hogy vonakodik olyan — az ifjúságra vonatkozó — általános megközelítések kidolgozásától, amelyek a társadalmi változások makroszociális elemzésével párosulnak; valamint az, hogy empirikus bázisa továbbra is egyenetlen. A különböző középosztályi **frakciókból** származó, valamint a 20 év fölötti illetve a felsőoktatásban és a szakképzésben tanuló fiatalokról való tudásunk jelenleg gyér és/vagy jelentősen idejét múlta.

Még ma is viszonylag keveset tudunk a fiatal nőkről és az etnikai/faji kisebbségek ifjúságáról, arról pedig végképp keveset, hogy a főbb szociális különbségek anyagi és kulturális szempontból hogyan kapcsolódnak össze.

Az előrejelzés a társadalomtudományokban természeténél fogva igen kockázatos tevékenység. Ismeretelméleti okokból kétes hírneve is van, azonban a társadalmi változások irányainak és következményeinek bárminemű számbavétele elkerülhetetlenül maga után vonja, hogy változó megbízhatóságú bázisról kiindulva magyarázó extrapolációkat végezzünk. Melyek a brit társadalom és gazdaság fő vonásai a hetvenes évek közepe óta végbement fejlődés fényében? Milyen következményekkel járt és fog ez járni feltehetőleg az ifjúság mint „társadalmi állapot" számára?

3.2. Demográfiai változások

Ha „a gyermek az ipari társadalom minőségi terméke" (Halsey 1986, 113. old.), akkor a kereslet felülmúlni látszik a kínálatot: 1987 és 1995 között a 16—19 évesek létszáma az Egyesült Királyság népességén belül 25%-al fog csökkenni (LMQR 1988 július). Akárcsak más hasonló európai országok, Nagy-Britannia lakossága is gyorsan öregedik, és a huszadik század népesedéstörténetében megfigyelhető korosztályok közötti aránytalanságok egy évtizeden belül tovább gyorsítják majd ezt a változást. Ennek nagyjelentőségűek a kihatásai az összes korcsoportra és egy sereg társadalmi és intézményi megoldásra is. Az ifjúsági munkaerőpiacon a kínálattal szemben a kereslet javára történő rövidtávú arányeltolódás máris kezd bizonyos visszhangot kiváltani. Csakugyan, e vonatkozásban bizonyos tervezési abszurditások kerültek a felszínre: az utóbbi időben az egészségügyi hatóságok azt tervezik, hogy 1995-re minden második, öt vagy ennél több jó GSSE-érdemjeggyel rendelkező, 16—17 éves végzős lányt alkalmaznak! E forgatókönyv szerint az ifjúsági munkanélküliség minden külön erőfeszítés nélkül is eltűnne. Ennek ellenére a 16—19 évesek oktatásának és képzésének átszervezése, különösen az YTS bevezetése máris átalakította az ifjúsági átmenetek természetét és időbeli ütemezését. Mindazonáltal nem világos, hogy a demográfiai tényezők a munkaerőpiacon a fiatalok javára fejtik-e majd ki hatásukat, tekintve, hogy a foglalkoztatás általános szintje semmilyen komoly fejlődésnek nem adja tanújelét, valamint, hogy a fiatalok valószínűleg más csoportokkal is versenyeznek majd. Az egészségügyi hatóságok most felülvizsgálják terveiket. Nemcsak fiatalok alkalmazására számítanak, hanem felnőttekére, valamint olyan nőkére is, akik a gyermekük nevelése miatt kiestek a munkából, majd újból visszatérnek az ápolónői hivatáshoz.

3.3. Társadalmi egyenlőtlenségek és kulturális tőke

Az Egyesült Királyságban (mint ahogy más, hasonló társadalmakban is) a jövedelem és a vagyon elosztását továbbra is elsősorban az egyenlőtlenségek jellemzik, Halsey (Halsey 1988, 29. old.) sikerrel mutatta ki, hogy a hetvenes évek közepétől a jómódú többség és a leszakadt kisebbség közötti különbségek csakugyan elmélyültek. A szegénység egyre terjedt: 1983-ban a brit lakosság 36%-a élt olyan vagy ahhoz közeli szinten, hogy segélyekre szorult. A „két ország" mindinkább lakóhely szerint is elkülönül: a többoldalúan depriváltak mindinkább romló körülmények között a belvárosban rekednek meg, míg azok, akik ezt anyagilag megengedhetik maguknak, a külső városrészekbe költöznek ki (a **Hűség a Városhoz** bizottság jelentését idézi: Halsey 1988, 29. old.). Az életlehetőségek és az életszínvonal terén megmutatkozó regionális lejtő termelte ki az ún. „Rózsaország-jelenséget".[12] Ennek még elfogadható hátrányát a Közép-Londonból gyorsvasúton ingázással töltött idő jelenti, jelenleg Grantham és Doncaster irányába, ahol a jobb életminőséget a vidéki és falusi Angliában keresők olcsóbb áron vásárolhatnak házakat, és naponta járnak be jól fizető londoni munkahelyekre. Ugyanakkor a helybéli lakásárak a helyi, első lakáshoz jutók — többnyire huszas éveikben járó, saját otthon megteremtésével kísérletező fiatal házaspárok — kölcsönfelvételi kapacitását meghaladó magasságokba szöknek fel. A nagyon fiatalok és az öregek közül egyaránt rekrutálódó egyszemélyes háztartások aránya országszerte növekszik: az 1971-es 17%-hoz képest 1983-ban 23% volt. A munkát kereső fiatalok nagy létszámban áramlanak a nagyvárosokba, főleg Londonba. London lakásállománya összességében jóval az átlag alatti komfortfokozatú, laksűrűségi indexe pedig a legrosszabb. Korlátozott anyagi erőforrásokkal bíró egyedülálló fiatalok számára a privát lakások bére túl magas, az önkormányzati lakásokhoz való hozzájutás pedig nehéz, s így a belső kerületekben az ifjú hajléktalanok száma egyre növekszik (lásd még Liddiard—Hutson 1989 tanulmányát a walesi hajléktalanokról).

A huszadik századi mobilitási rátákról és mintákról rengeteg kutatási eredmény áll rendelkezésünkre. Ugyancsak Halsey állapította meg, hogy a modern Nagy-Britanniában egy önreprodukáló, „megállapodott munkásosztály" egy „feltörekvő középosztállyal" párosul. Bár a foglalkozási szerkezet hagyományosan középosztályi (vagyis alkalmazotti és afölötti) szektorai nagymértékben kibővültek, az alapul szolgáló mobilitási minták nem változtak: a **relatív** mobilitási esélyek változatlanok vagy egyre inkább egyenlőtlenek, a felfelé irányuló mobilitás **abszolút** rátái növekszenek. A társadalmi osztályháttértől meghatározott relatív iskoláztatási esélyegyenlőtlenségek szintje megmaradt; a nemi egyenlőtlenségek csökkentek, ha a teljesítmény és a bekapcsolódás szintjét mérjük, ha azonban a bekapcsolódás mintáit (és ezek munkaerőpiaci következményeit) vesszük szemügyre, nem láttunk csökkenést. A nyolcvanas évek közepén a szakok megválasztása terén a nemek között meglévő markáns különbségek továbbra is fennállnak. A fiatal nők a nyelveket, a szociális és üzleti ügyintézést, a kreatív művészeteket, a biológiát és az egészségügyi szakmákat választják, a fiatal férfiak pedig a matematikát, valamint a műszaki és a természettudományokat. Míg a 16. életév fölött a lányok 41%-a, a fiúknak azonban csak 31%-a választja a főiskolai továbbtanulást, a 18. életév betöltése után a továbbtanulási szándék terén a nemi különbségek továbbra is fennmaradnak: a legmagasabb szintet, az egyetemet a fiúk nagyobb arányban választják (Ifjúsági Kohorszvizsgálat, 2. rész, 1989). Évtizedes hagyomány, hogy több lány tanul tovább a felsőoktatásban, mint fiú, ennek azonban az volt az oka, hogy a 16 év fölötti lányoknak kevesebb lehetőségük volt szakmát tanulni. Az YTS bevezetése ezt az alapszituációt nem változtatta meg, és azon belül sem idézett elő elmozdulásokat, s így a lányok továbbra is az elnőiesedett foglalkozási szegmensekben és (a mindkét nembeli ázsiai és fekete fiatalokkal együtt) a kevésbé keresett főiskolai kurzusokon zsúfolódnak össze (lásd Cockburn 1987; Clough és mások 1988; Courtenay 1988). Nincs hiány olyan tanulmányokban, amelyek azt mutatják be, hogy

[12] Lefordíthatatlan szójáték: a „Rest of the South East land" — „Délkeleti Részterületek" — szavak kezdőbetűi adják ki a „Roseland" — „Rózsaország" — nevet — a ford.

hogyan alakul az oktatás gyakorlata, és végső soron hogyan válik a lányok hátrányára az iskolából a munkaerőpiacra való átmenet során, bár kellő terjedelem híján ennek bővebb kifejtésére itt nincs mód (lásd azonban: Barton—Walker 1983; Carby 1982a; Fuller 1980; Mac an Ghaill 1989; Troyna 1987).

Ha az oktatás és az osztályháttér kapcsán visszatérünk a társadalmi mobilitás témájára, amelyről a legtöbb kutatási eredményünk van (mégha ez csaknem teljes egészében a fehér férfiak helyzetére korlátozódik is), a jövőre vonatkozó értelmezési nehézségek nyilvánvalóvá válnak. Az eredményekből kimutatható, hogy „a nemzedékek társadalmi újratermelése nem más, mint a kulturális tőke hierarchiájának újratermelése", és az, hogy elmozdulás történt az anyagi tőke transzmissziójáról a kulturális tőke transzmisszójára (Halsey 1986, 115. old.). Ez semmiképpen nem jelent nyitottabb társadalmat a többség számára, akikre a családi státusz intergenerációs kontinuitásának elve vonatkozik. És bár az iskolai sikerek javítják a munkásosztály mobilitási esélyeit, az sem tagadható, hogy jelenlegi középosztályunk többsége nem járt magániskolába vagy egyetemre, vagyis társadalmi státuszát nem kiváló iskolai bizonyítványokhoz és címekhez jutva szerezte, ill. tartotta meg. Ez pedig teljesen eltér az osztályalapú egyenlőtlenségektől, amelyek az iskoláztatás folyamatában a munkásosztálybeli gyerekek és fiatalok kiszelektálása irányában hatnak. Az iskolai végzettség önmagában véve egyelőre még nem tekinthető a brit osztályviszonyok reprodukciójának kulcstényezőjeként. Ez azt mutatja, hogy az ifjúsági életszakasz jövőbeni kiépítésére vonatkozó előrejelzések során a kulturális tőke fogalmának a végzettséget vagy kvázi-végzettséget igazoló bizonyítványok és címek megszerzésére történő lefordítása igencsak félrevezető lehet, legalábbis Nagy-Britanniára nézve. Raffe és Courtenay jellemzése szerint (Raffe—Courtenay 1988) a skót oktatási rendszer közelebb áll a verseny-mobilitási modellhez, mint az angol vagy a walesi, és így bizonyos vonatkozásokban inkább hasonlít az NSZK oktatási rendszerhez. A fiatalok közötti különbségek kialakulásának mintái azonban rendkívül hasonlóak a két országban. „Az „ifjúság" — amely távolról sem homogén társadalmi csoport — sorsa és esélyei a területtől, a nemtől, a társadalmi és etnikai háttértől és az iskolai előmeneteltől függően különböznek" (Raffe—Courtenay 1988, 39. o.).

Ahol az esélyek „kellően" egyenlőtlenek, ahol egyes családok és csoportok kulturális tőkéjének általános társadalmi vagy piaci beválthatósága csekély, ott nehéz belátni azt, hogy ezek a szülők miért áldoznának továbbra is arra a versenyfutásra, amelyet gyermekeik a bizonyítványokért folytatnak. Az NSZK-tól eltérően Nagy-Britannia soha nem építette ki az oktatási/képzési és a munkaerőpiaci/foglalkozási szegmensek szintjeit és típusait intézményesen összekapcsoló átfogó rendszert (lásd: Helga Krüger 1990 tanulmányát). Másszóval: a formális minősítések a képesítések megszerzésének és a foglalkozások gyakorlásának csak egy részét szabályozzák, főként a szakmai hierarchia csúcsain. Lehet érvelni amellett, hogy az oktatás és a képzés terén jelenleg végbemenő szervezeti változások bátorítóan hatnak majd a szülőkre és a fiatalokra, hogy addig és olyan keményen versenyezzenek, ameddig és ahogyan csak tudnak. Ez azonban azt feltételezi, hogy a legtöbb szülő és a legtöbb fiatal már nem próbálkozik elég keményen és elég hosszú ideig. Márpedig ők próbálkoznak, de egész egyszerűen kifogynak a továbbhaladáshoz szükséges pénzből (és akkor még nem is beszéltünk a kulturális tőkéről), és a lehetőségek semmilyen

értelemben sem kielégítőek. Összefoglalva: „egyértelmű, hogy a jelenlegi folyamatok növekvő társadalmi különbségekhez és növekvő társadalmi igazságtalanságokhoz vezetnek. Nemcsak a jövedelem elosztása, hanem a munkamegosztás terén is egyre meredekebbé válik a társadalmi lejtő" (Watts 1987, 9. o.).

3.4. Munkával kapcsolatos értékek és munkamegosztás

Az órabéres munkások növekvő túlóráiról szóló statisztikáktól eltekintve nem sok információval rendelkezünk, de megalapozottnak tűnik a feltételezés, miszerint a brit gazdaság 1979 óta folyó talpraállításának módszere nemcsak komoly munkanélküliséget okozott, hanem a foglalkoztatottak túlmunkáját is jelentősen megnövelte. Ez részben a krónikus alulfoglalkoztatottság következménye — különösen, bár nem kizárólag a közszférában —, valamint azé, hogy a munkavállalói közvélemény a munkásfelvétel és az állásigények terén hasonul a munkaadókéhoz. Nem világos, hogy az értékek megváltozása önállóan vagy más tényezőket követve következett-e be. A „munkaalkoholisták" és a gyakran hosszú időre kedvüket vesztett munkanélküliek közti szakadék máris észrevehető. Paradox módon — bár távol vagyunk attól, hogy a fellendülés és a technológiai innováció mindenki számára a munkák újraelosztását és több szabadidőt eredményezzen — a munka és a szórakozás közti különbség mindkét csoport számára eltűnőben van.

Az ifjúságkutatás a fiataloknak eme változásokra adott válaszáról vajmi keveset tud. Willis egy, a nyolcvanas évek közepi wolverhamptoni helyi politikai gyakorlatról szóló tanulmány alapján (Willis 1986) kimutatta, hogy a hosszútávú ifjúsági munkanélküliséget követően megszakadt átmenetek társadalmi és kulturális jelentősége óriási. Óvatosan felveti azt a kérdést, hogy vajon az érintett fiatal generációk a hetvenes évek közepétől kezdve nem egy olyan új, társadalomalatti osztály[13] csíráit képezik-e, amely az eljövendő évtizedek során alakul majd ki a brit társadalomban? A Wolverhamptonról készült tanulmány azt mutatja, hogy a hosszú ideje munka nélkül levő fiatalok ugyanolyan jellegű fogyasztási cikkek és szabadidős tevékenységek iránt érdeklődnek, mint munkaviszonyban levő kortársaik, az ezekhez való hozzájutásuk sokkal korlátozottabb. Nyilvánvaló, hogy a pénzhiány nagymértékben korlátozza az utazást (még helyben is) és a nem ingyenes szabadidős szolgáltatások elérését; a munkanélküli fiataloknak azonban sokkal több ideje van, mint dolgozó kortársaiknak. Mégis, többségük erősen izolálódott, sok időt töltött otthon, és többnyire „ugyanazt" csinálta, azaz TV-t nézett és zenét hallgatott. Nagyon ritkán vették igénybe a helyi szórakozási lehetőségeket, és az önkéntes vagy politikai tevékenységekben való részvételük is igen csekély volt. Az udvarlási minták — főleg a fiatal férfiak esetében — megváltoztak: ritkábban volt barátnőjük, és ha volt, kevesebbszer találkoztak vele. Beuret és Makings egy 16—25 év közötti, munkanélküli fiúpartnerrel rendelkező fodrászlánycsoportról szóló tanulmányában (Beuret—Makings 1987) érzékletesen ábrázolja a barátnők által alkalmazott bonyolult stratégiákat és manipulációkat, melyek barátjuk szalonképességének „megőrzését célozzák". E társadalmi csoportok (és sok más csoport) számára még ma is az a normatív elvárás, hogy az együttjárás költségeinek

[13] Az underclass magyar megfelelőjének Erdei Ferenc kifejezését használtuk (szerk.).

nagyobb részét a fiú fedezze. Ez általában azt jelenti, hogy neki van több beleszólása abba, hogy hova menjenek és mit csináljanak, és helyenként ő hozza meg (és finanszírozza) a „rongyrázást" szolgáló döntéseket. E tanulmány szerint a lányok nagy erőfeszítéseket tettek, hogy leplezzék: ez a minta megfordult. Érdekes módon a kutatók azt feltételezik, hogy ez a helyzet gyengíti a női függőségi szindrómát — amely rendszerint az udvarlás anticipatórikus szocializációs funkciójának tartozéka —, mégha a konvenció **nyílt** megkérdőjelezéséről nincs is szó. Willis Wolverhampton-tanulmányának tanúsága szerint a munkanélküliség élesebbé tette a nemi különbségeket a tevékenységi minták terén: a fiatal férfiak inkább a „látványos" ifjúsági kultúrákban involválódtak, a fiatal nők élete pedig növekvő mértékben az otthonra és a családjuk, ill barátjuk/partnerük számára végzett házimunkára korlátozódott.

Valamennyi, az ifjúsági munkanélküliekről szóló tanulmány megerősíti, hogy az ifjú állástalanok hajlamosak önmagukat okolni, amiért nem sikerült munkát találniuk, és a munkanélküliségnek önbecsülésükre tett hatásától függetlenül továbbra is magasra értékelik a munkát, mint az élet fontos részét, amelyből nem akarnak kirekesztődni. Önmagában véve egy állás lehet előnyös vagy előnytelen, de csak egy „rendes állás, rendes fizetéssel" biztosít belépőt a felnőttkorba és a fogyasztói társadalomba. A közvélemény által preferált munkaközpontú és kompetitív értékeket tekintve ez nem meglepő, jóllehet azt nem tudjuk, hogy a tanuló és dolgozó fiatalok nagy csoportjai **ténylegesen** mennyire tették magukévá a „yuppie"-típusú értékeket. Aggleton középosztályi hátterű főiskolai hallgatói (Aggleton 1987) a szó itt használt értelmében nyilván nem voltak „yuppie"-nak tekinthetők, bár életfelfogásukban megmutatkoztak az individualizáció jelei: az autentikus mintakövetés személyes és személyközpontú jellegét hangsúlyozták, és ennek megfelelően elzárkóztak a kollektív kulturális és politikai gyakorlatok által kínált minták követésétől. Aggleton szerint ez a szülőktől kapott kulturális hatások **formája** és nem pedig a tartalma. Ezenkívül az ilyen hallgatók teljesítménye a 18. életév fölött visszaesett, vagyis az „elvártnál" rosszabbul szerepeltek vizsgáikon. Ez nemcsak arra utal, hogy a családi környezet és az iskolai előmenetel korábban nem várt módon hathat egymásra, hanem arra is, hogy a jó tanulást és a „yuppie"-ságot egyaránt favorizáló kulturális frakciók egészen sajátosak lehetnek.

Ha egyáltalán van ilyen jelenség, az alighanem leginkább ama fiatal londoniak seregében található, akik az üzleti negyedben és környékén találtak jövedelmező munkahelyet. Érdemes megemlíteni, hogy a pénzügyi szolgáltató szektorban a viszonylag alacsony képzettségű fiatalok is egészen jól kereshetnek. Ez a jelenség merőben eltér a magasabban képzettek menedzseri—értelmiségi szintű „yuppie"-ságától. Képtelenség megmondani, hogy az ilyenfajta értékek és a hozzájuk kapcsolódó életstílusok mennyiben tekinthetők a jövő előjeleinek az ifjúság egésze és csoportjai vonatkozásában.

3.5. A „munka" jövője

A posztindusztriális társadalom jövőjéről és a társadalmi munkamegosztásról széleskörű tudományos vita folyik, Nagy-Britannia azonban még ma is a munka fogalmáról folyó társadalmi—politikai vita színtere, amely a fejlett társadalmak strukturális munkanélkülisége, technológiai innovációja és jövedelemelosztása fényében zajlik. A Watts által felsorolt szcenáriók itt hasznos értelmezési keretet kínálnak (Watts 1983; Watts 1987). A

munkanélküliség szcenáriójában a Nagy-Britanniában a hetvenes évek során kialakult „két ország"-modell továbbra is fennmaradna egy, a hátrányos helyzetűek alkotta rugalmas munkaerőtartalékkal, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. Az ehhez a szcenárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalóak. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai zavargásokkal való összekapcsolódás pedig robbanó hatású, mivel az etnikai/faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább és érthető módon hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani (lásd Willis 1986; a témához kapcsolódó komplexitások megértéséhez pedig lásd Gilroy—Lawrence 1988; Solomos 1988).

A ***szabadidő megnövekedésének*** szcenáriója letörölné a stigmákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új „dologtalan" szabadidős osztály alapját képeznék. Nem sok kilátás vagy bizonyíték van arra, hogy akár az alulprivilegizált, akár a „sikeres" brit ifjúság ebbe az irányba mozdulna el. A ***foglalkoztatási*** szcenárió a munkalehetőségek, a státuszok és az ezekhez kötődő jövedelmek egyenlőbb elosztását vetíti előre. A ***munka***-szcenárióból a munka fogalmának olyan átfogalmazása következik, hogy az egyenjogú részekként magába foglalhassa mind az oktatási/képzési rekreációs ciklusokat, mind pedig az ún. „nem-termelő munkákat" (családban végzett, ill. önkéntes munka). Watts szerint Nagy-Britannia túl messzire ment el a **munkanélküliségi** szcenárió felé vezető úton ahhoz, hogy a **foglalkoztatási** szcenárió felé vegyen irányt. Ő a **munka**-szcenárió felé való haladást preferálja, amelynek alapját a garantált alapjövedelemhez való alanyi jogosultság képezné.

Az Egyesült Királyság jelenlegi társadalmi—politikai helyzetét tekintve nem kedvező a széljárás a belátható jövőn belüli irányváltás számára. Tanulságos az NSZK-val való összehasonlítás. Megkockáztathatjuk az állítást, hogy Nyugat-Németország ugyanezen idő alatt szintén a ***munkanélküliségi*** szcenáriót követte, a következmények azonban valamivel enyhébbek voltak. Az államháztartás és a kiadások terén követett hasonló politikai vonalvezetés ellenére sikerült a munkanélküliséget feltartóztatni és lokalizálni. Az oktatás/képzés és a munkaerőpiac közti átmenetek sokkal magasabb szinten szabályozott mechanizmusai és a makroszinten kiépült szakmunkásoktatási/képzési szektor különösen fontos szerepet játszott a tömeges ifjúsági munkanélküliség mértékének és következményeinek visszaszorításában. Ez nem jelenti azt, mintha a Nagy-Britanniában evidens társadalmi—gazdasági polarizációs folyamatokhoz hasonlóak nem vertek volna ugyancsak gyökeret, de ezek kevésbé ***voltak*** súlyosak. E fejlődési pálya következményei csak mostanában válnak egyértelműbbé (így például az 1989-es helyi és Európa-tanácsi választások eredményeinek polarizálódása, a városi lakáshelyzet válsága). Elmondható, hogy az NSZK számára még nem késő irányt váltani akár a ***foglalkoztatási***, akár a ***munka***-szcenárió felé, és csakugyan, a jelenlegi társadalmi—politikai viták éppen ezt a kérdést vetik fel. Jelenleg nem lehet tudni, hogy ez a vita hogyan végződik. A pártokon belül, illetve a döntéshozók, a munkaadók és a szakszervezetek között nem nagy az egyetértés.

Spekulatív módon feltételezhetjük, hogy igencsak előnyös lenne a fiatalok számára, ha akár az NSZK, akár az Egyesült Királyság lépéseket tenne a ***munka***-szcenárió felé: a tanulás és az ahhoz hasonló tevékenységek mind a státusz, mind az ellenszolgáltatás terén relatíve felértékelődnének, a fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig megbecsültebb szerepet játszhatna. Valószínűbb azonban, hogy a társadalmi munkamegosztás szervezete továbbra is a mostanihoz nagyon hasonlóan alakul majd.

kiskereskedelem modernizálódott, és a foglalkoztatottak létszáma ennek következtében csökkent. Másszóval: a férfiak kivonultak az ágazatból, mihelyt a szerveződések által kínált lehetőségek és a kereskedelmi foglalkozások jellege olyan irányú változást vett, amely komplexebb és fragmentáltabb munkamegosztást tükrözött.

A nem szerinti foglalkozási szegregációs trendek fontosak az ifjúsági munkaerőpiac szempontjából, mivel a fiatalok és a nők gyakran találják magukat hasonló helyzetben. Saját kutatásom — amelyet a nyolcvanas évek közepén London viszonylag leromlott részein végeztem — azt mutatta, hogy a „kereskedősegédséget" ***nem*** tekintették nőies jellegű foglalkozásnak, jóllehet határozottan nőies ***karriercél*** volt. Másszóval: a fiúk nem akarnak kereskedősegédnek beállni, de mind a fiúk, mind a lányok tudják, hogy a 16. életév fölött sok végzős növendék megy el kereskedősegédnek — főleg nagy áruházakba és bevásárlóközpontokba. Mindazonáltal a fiúk ezt a foglalkozást nem tekintik végleges megoldásnak — inkább ugródeszkának, amíg jobb nem kínálkozik. Az eladói állásokat a lányok sem tekintik kívánatos főcélnak, inkább visszaesésnek, miután első választásuk „nem jött be". A különbség tehát az, hogy ***a lányok esetében sokkal kevésbé valószínű, hogy a későbbiekben elhagyják ezt a pályát.***

Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az ifjúsági átmenetek ***többségének*** kiemelkedő jellegzetessége az, hogy átmeneti intézkedésként valamilyen könnyen megszerezhető, de nem túl vonzó állás elfoglalásából áll, a kívánatosabb ágazatokba történő átmenet — mint megszokott — nemi, faji és osztálytényezők által meghatározott. Másszóval egy olyan piaci mechanizmussal van dolgunk, amely által a fiatalokra gyakorolt hatás tekintetében azt figyelhetjük meg: egy olcsó ifjúsági összmunkaerőpiac fokozatosan egy sokkal rétegzettebb felnőtt munkaerőpiaccá alakul át és tagozódik szét. A kiskereskedelem, amely csak félúton van a technológiai forradalom felé, jó példát szolgáltat az ilyen jellegű stratégiai munkaerőhasznosításnak. A kiskereskedelemben alkalmazott hagyományos értelemben vett munkaerőn belül a hatvanas évek óta a szakképzettség szerepe fokozatosan visszaesett, hiszen könnyű és előnyös megoldás a fiatal és képzetlen munkaerő alkalmazása. A kiskereskedelemben alkalmazottak nagy hányadát jelenleg olyan fiatalok teszik ki, akik — még jóval az iskola befejezése előtt — részmunkaidőben vagy YTS-növendékként teljes munkaidőben vagy alkalmi munkásként dolgoznak.

Buswellnek az alkalmazotti és kiskereskedelmi YTS-növendékek által a munkahelyi és iskolai tapasztalataikról adott válaszokkal foglalkozó tanulmánya jól ábrázolja a felmerülő ellentmondásokat: munkahelyük a második szektorban található, amely a rutinjelleg, a nagy forgalom és az engedelmesség köré szerveződött, az iskolában azonban éppen az ellenkező értékek elfogadására és jellemvonások kialakítására bíztatják a tanulókat (Buswell 1989). Rámutat, hogy a szolgáltató szektor közelmúltbeli és jelenlegi fejlődése a részmunkaidős és az időszaki munkavállalás kiterjedésén alapul, és ezt a bővülést inkább a munkáltatóknak a rugalmas és növelhető munkaerő-tartalékalap iránti igénye táplálta, mintsem a fiataloknak a munkahely megszerzését a tanulmányok folytatásával kombináló szándéka (vagy a férjes asszonyoknak a részmunkaidős foglalkoztatásra irányuló feltételezett preferenciája). Buswell arra a következtetésre jut, hogy mindkét nem számára a munka terrénumát a „marginális" foglalkozások jelentik. Olyan, a tradícióiról ismert területen, mint az — általa tanulmányozott — kereskedelmi és alkalmazotti kurzuson, a tanulók egynegyede fiú volt.

Buswell szerint a gazdasági periféria ebből a szempontból alighanem a jövőt jelzi, és nem a múltat (Buswell 1989, 181. o.).

Saját tanulmányaim alapján úgy tűnhet, hogy mindez egyik nembeli fiatalok számára sem jó, de a fiatal férfiak végső soron inkább képesek elkerülni azt, hogy „leragadjanak" ezen a területen. Könnyen lehetséges, hogy a fiatalok iskoláztatási mintái és a termelésben elfoglalt pozíciói egyre nagyobb mértékben konvergálnak. Az újratermelési pozícióik terén továbbra is fennálló különbségek miatt azonban a fiatal nők iskolai sikerei viszonylag kevésbé térülnek meg a munkaerőpiacon, és felnőtt dolgozóként kevésbé képesek a második szektor elhagyására.

Az etnikai/faji kisebbségi csoportok sokkal bonyolultabb, nehezebb helyzetben vannak. Markáns tendencia figyelhető meg e csoportok körében arra nézve, hogy az átlagot meghaladó mértékben vegyenek részt a közép- és felsőfokú oktatásban és képzésben, amelynek erős motivációja, hogy a felfelé irányuló mobilitást az iskolai előmenetel útján érjék el. Ez a fiatal nőkre is áll (talán elsősorban rájuk). A hindu kultúrában — lányok számára csakúgy, mint fiúk számára — a tanulás hagyományosan magas megbecsülést élvez. A muzulmán ázsiai családokban a lányok számára megengedett, hogy a korai férjhezmenést tanulmányaik révén késleltessék. A karibi országokból származó fiatal nők a nem és a faji eredet kettős hátrányát tanulmányi eredményeik és karrierorientáltságuk révén próbálják meg kompenzálni. A nők családi szerepei és munkaerőpiaci státusza történetileg az európai nőkétől eltérően alakult, s így a kettő kombinációja ideológiailag más tartalmú. Feltételezhetjük, hogy ha a fiatalok ezen csoportjai által jelenleg eszközölt beruházások nem térülnek meg megfelelően, a kilencvenes években a társadalmi feszültségek megnövekedhetnek.

A házasságra, a gyermekszülésre, valamint a háztartás méretére és szerkezetére vonatkozó minták megváltozása századunk során szembeötlő és egyben növekvő komplexitású, a döntő mozzanat azonban továbbra is az marad, hogy a nukleáris család életciklusában létrejövő rokonsági viszonyok és a házasság továbbra is a legtöbb ember egész életén át meghatározza a háztartás viszonyainak alakulását (Leonard—Speakman 1986). Ezenfelül a háztartási munkamegosztással foglalkozó tanulmányok mindegyike azt mutatja, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatban sem az ideológiák, sem (egyelőre) a gyakorlatok nem változtak még meg. A tényleges részvételük (általában alacsony) szintjétől eltekintve a férfiak manapság többet segítenek a gyermekgondozásban, mint a házimunkában, de sem az anyasághoz fűződő ideológia nem változott, sem pedig a foglalkoztatás szervezete vagy a munkaadók attitűdjei nem könnyítették meg különösebben a dolgozói és a családi szerepek integrációját a nők vagy a férfiak számára. Így hát nem valószínű, hogy a fiataloknak a családi életről való tapasztalatai a közeljövőben drámaian megváltoznának.

Nem feltétlenül gyümölcsöző, ha a fiatalok által kinyilvánított véleményekben és attitűdökben az eljövendő társadalmi változás jeleit keressük. Ha arra kellene támaszkodnom, amit a nyolcvanas évek közepén 11—16 éves lányok mondtak nekem, akkor arra a konklúzióra kellene jutnom, hogy a házasság és a családi élet az összeomlás szélén áll: a megkérdezett (munkás)lányok többsége azt mondta, hogy sem férjhezmenni, sem gyereket szülni nem akarnak (ugyanígy találta Lees 1986 is). Egy jelentős kisebbség szeretett volna gyereket, de férjhezmenés nélkül (a férjeket általában lustának, és felesleges nyűgnek

tartották). Azt is mondták, hogy férjhezmenés/együttélés esetén az otthoni terhek egyenlőbb megosztására törekednének, és egyáltalán nem akarnak a fakanál és a pelenka rabjaivá válni. A hasonló korú és hátterű fiúk nem mutattak hajlandóságot az otthoni egyenjogúság megvalósítására, éppen ellenkezőleg. Más tanulmányok egyöntetű tanúsága szerint a lányok általában több házimunkát végeznek, mint fiútestvéreik, bár a tinédzser lányok valószínűleg nem ismerik fel, hogy anyjuk háztartási munkájának elvégzése számukra magától értetődik (pl. Griffin 1985). Hasonló módon Hayes egy, a fehér középosztályi ifjúsággal foglalkozó tanulmánya is azt a következtetést vonja le: nem valószínű, hogy a jövőben változás állna be abban, hogy a nők nagyobb szerepet vállalnának szüleik időskori gondozásából (Hayes 1989).

Egyfelől világos, hogy a lányok legtöbbje férjhez *fog* menni és *lesz* gyereke. A belátható időn belüli munkaerőpiaci és ideológiai feltételek mellett továbbra is vállukon nyugszik majd a házimunka és a gyermekgondozás terhe, függetlenül foglalkoztatási helyzetüktől. Másfelől nézve ezek a lányok — sok más társukkal együtt — az újratermelésben betöltött helyükkel kapcsolatban elégedetlenségüknek, míg a fiúk elégedettségüknek adnak hangot. Az attitűdöknek a hatvanas évek óta végbement felszíni liberalizációja, párosulva a (házas) nők munkaerőpiaci részesedésének tényleges kibővülésével, egyben nagyobb morális és gazdasági erőt is adott a nőknek eme elégedetlenségük kifejezéséhez. Az ilyen jellegű változások a házasság és gyermekszülés késleltetése, illetve a gyermektelenséget kifejező trendek folytatódása, valamint a házassági konfliktusok és a válások számának növekedése irányába mutatnak. Mindez azonban inkább értelmezhető a nemek közötti polarizációs folyamatként, mint a homogenizálódás bizonyítékaként. A nemek közötti társadalmi munkamegosztás átrendeződésének még csak most kell komolyan elkezdődnie; és jelenleg csak felületi szinten mondható el, hogy a férfiak és a nők élete kezd egymáshoz hasonlóbbá válni.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

A jövőbe tekintve úgy tűnik, hogy az Egyesült Királyságban a társadalomalatti osztály megjelenése következtében fellépő polarizációs folyamatok meglétét az empíria bizonyos fokig igazolja. Emellett egyenlőre nincs komoly jele a munka újraelosztásának akár a termelés, akár az újratermelés szférájában. Ennek következtében nehéz a nemek szerint specifikus munkamegosztási különbségek eltűnése és a nemi szerepek ehhez kapcsolódó számottevő gyengülése mellett érvelni. Ezen a területen igen kevéssé megalapozott a belátható időn belül bekövetkező, *alapvető* társadalmi változás prognosztizálása. Végezetül, a strukturális tényezők arra utalnak, hogy az ifjúságnak mint társadalmi kategóriának az arculata továbbra is igen heterogén marad.

Ezekből a sajátosságokból két fő konklúziót vonhatunk le. Először is, az élet keretfeltételei a nyugatnémet társadalomban csakugyan jelentősen különböznek a brit feltételektől. A két leginkább megfontolásra érdemes tényező itt először is a két ország eltérő *formális* ifjúsági átmeneti (oktatás—képzés—munkaerőpiac; Krüger 1990) mechanizmusa, másodsorban pedig az abszolút és relatív életszínvonal-különbség. Másodsorban az is említést érdemel, hogy eltérő elméleti megközelítéseik és értékrendjük miatt a két

kultúrából származó elemzők egyszerűen nem „látják" elég pontosan a saját és/vagy a másik társadalmi rendjének sajátosságait. Brit szemszögből nézve a nyugatnémet kutatók beszámolóiban szereplő nyugatnémet ifjúság elképzelhetetlenül homogénnek tűnik (lásd azonban Auernheimer 1990). Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: Vajon mely csoportokról hallgatnak vagy adnak részleges, illetve torz képet? A nyugatnémetek fölényhelyzetéből nézve pedig a britek nem tudnak megszabadulni a jó öreg osztályharctól, és nem veszik észre, hogy a mai ifjúság átállt a CD-videóra. Szerintük az elkötelezettség gyönyörű, de a valóságról adott kép kissé hamis.

A hasonló vitákat most figyelmen kívül hagyva, érintkezési és egyezési pontokat is találhatunk. Mindkét kultúrában nyilvánvaló az ifjúsági életszakasz fokozódó **regulációja** és középtávú kiterjedése. A különbségek az e trendektől való eltérésekben rejlenek. Az NSZK-beliekkel összehasonlítva a brit ifjúság mostanáig kevésbé volt a „szociotechnicizált" reguláció tárgya, és az ifjúsági életszakasz tartama formális és kulturális szempontból általában rövidebb. Ha a modernizáció kritikájának elméletéből az individualizációs tézisnek kevésbé pesszimista változatát fogadnánk el, mindkét társadalomra alkalmazható formulákat kapnánk. A szociokulturális reprodukció láncszemei közti kapcsolatokat csak **látszólag** gyengítik az oktatási, képzési kvalifikációk megszerzésének kiszélesedett lehetőségei, valamint az iskolai, ill. munkateljesítmény és a **társadalmi** teljesítmény minőségére helyezett nagyobb hangsúly. A társadalmi szubjektivitás késő/posztmodernista konceptualizálásai ebből a szempontból jól illeszkednek az individualizációs tézishez — mint ahogy pl. Apple birtokos egyén-fogalma is, amely olyan „énkép, amely ideológiai szempontból a korporatív gazdaságokban centrális helyet foglal el" (Apple 1982, 261. o.). Apple érvelése szerint a technikai irányítási módszerek fokozódó beépítése az iskolai tantervekbe jól illeszkedik a szubjektivitás e formájának újratermeléséhez, ahol a jó tanuló ismertetőjegye az, hogy „nagymennyiségű, műszakilag hasznosítható ismeretet halmozott fel, illetve birtokol" (Uo. 262. o.). Cohen kritikája a brit „új szakember-centrizmusról" alternatív megfogalmazást kínál, amely rámutat a társadalmi fegyelem új, öntökéletesítésen és image-menedzselésen alapuló formájának kialakítására; a külső szabályozás és a negatív szankciók rendszerét a társadalmi reguláció és a belső kontroll láthatatlan formáival helyettesítik, amelyek fegyelmére a fiatalokat meg kell tanítani (Cohen 1984, 107 és 114. o.). Az ilyen elemzések az ifjúsági életszakasz egyszerű szabványtalanítása helyett a standardizáció új formáira hívják fel a figyelmünket.

A munka és a munkahelyek elosztásának válsága nem enyhül. A fiatalok száma csökken, de a munkanélküliség változatlan, az alulfoglalkoztatottság pedig nő. A biztos, reális perspektívákkal kecsegtető teljes munkaidős állások szintén ritkák, és képzettséget és gyakorlatot igényelnek. A horizonton máris felsejlő jövő egyaránt csinálhat az ifjúságból elnyomott kisebbséget és dédelgetett kedvencet. Margaret Atwood **Mese a cselédlányról** című feminista negatív utópiája, mely szerint a fiatal nők egy kihalással fenyegetett, elöregedett népesség számára a bébigyár funkcióját töltik be, nem feltétlenül valószínűtlen szcenárió. Célom nem a jövőre vonatkozó sötét pesszimizmus szítása, hanem annak aláhúzása, hogy a jóslatok indokoltan különböző formákat ölthetnek.

A jelenre visszatérve: egyre nehezebb egyértelműen elzárkózni az ifjúságkutatás számára informatív, különféle elméleti megközelítések elől. Ebben az értelemben a korábbi

antitézisekből egy termékenyebb szintézis létrehozására irányuló kísérletek bizonyos eredményekkel jártak. Az NSZK-ban ezek az erőfeszítések szembeötlőbbek, talán a társadalomtudományokban megnyilvánuló, a (a hetvenes évek kritikai szociológiája ellenére) pragmatikusabb brit megközelítéseknél tudatosabbnak tűnő teoretizálási hagyomány miatt. Végül úgy gondolom, hogy először inkább azt a kérdést kell föltenni, hogy elméletünk hová vezessen bennünket, nem pedig azt, hogy honnan származik. Az Egyesült Királyságban világos tendenciaként jelenik meg a ragaszkodás a társadalmi és kulturális reprodukció elméleteihez, mindamellett ez a túlzott determinizmus és a túláltalánosítás kerülésével és a társadalom anyagi életfeltételeinek mindenkori figyelembe vételével párosul. Éppen a nagy horderejű társadalmi különbségek és megosztottságok felismerése kérdőjelezi meg a modernizációs és individualizációs folyamatokról szóló általánosított téziseket.

A társadalmi változás lehetősége — még inkább, mint a társadalmi reprodukcióé — végső soron nem a mind szélesebb tömegek számára hozzáférhető lehetőségek, stratégiák és mozgáspályák egyre szélesedő skáláján alapszik. Az életút társadalmi felépítése szükségképpen kapcsolódik a társadalmi reprodukcióhoz; a cselekvési lehetőségek köre az egyén vagy a csoport pozíciójával együtt változik. A kritikus pont itt a már meglevő társadalmi pozícióból működtetett cselekvési potenciál, amelynek révén az embereknek nem kell kiszakadniuk kulturális és személyes-családi környezetükből. Éppen eme brutális választás elé állították az ötvenes és a hatvanas évek lányait és munkásfiúit éppúgy, mint a hetvenes és nyolcvanas évtizedekben a Commonwealthből (Nemzetközösségből) jövő, második generációs bevándorlókat. Strukturálisan determinált társadalmi hátrányaik kiigazítása az oktatási meritokrácia által közvetített egyéni társadalmi mobilitásra, valamint a növekvő jólét által előidézett kollektív társadalmi mobilitásra várt. Az ezen gyakorlatok által (mégha helyenként mégoly jóindulatúan is) okozott sebek a mostanában megjelent kommentárok és önéletrajzi irodalom tanúsága szerint nem mindig csupán felületiek és nem is múlnak el automatikusan (lásd például Carby 1982b; Goodings 1987; Heron 1985; Ingham 1981; McRobbie—McCabe 1981). Az átalakulás csírái azokban a visszatérő kritikus momentumokban jelentkeznek, amikor a fiatalok által megélt ellentmondások kifejezetté válnak, és fájdalmas kényszerítő érzést keltenek. Éppen a bizonytalanság és az ellentmondásosság e momentumában nyílik meg egy ablak, amelyen át a változáshoz szükséges terek láthatóvá válnak. Bonyolult kérdés, hogy az általuk kínált esélyek megragadhatók-e produktív módon, de éppen e lehetőségek megértésének és maximalizálásának kellene szentelnünk magunkat.

Fordította: Balog Iván

MEREDITH WATTS—JÜRGEN ZINNECKER

IFJÚSÁGI KULTÚRA ÉS POLITIKA A NÉMET FIATALOK KÖRÉBEN: AZ IFJÚSÁGCENTRIZMUS HATÁSAI[15]

Forrás: JAN HAREKAMP—VIM MEEUS—YOLANDA TE POEL [szerk.] *European Contributions to Youth Research.* Amsterdam, 1988, Free University Press

A politikai szocializációval foglalkozó — az USA-ban és másutt folyó, — vizsgálatok a korai serdülőkortól a serdülőkor közepéig tartó (kb. a 15—17 éves kor közötti) időszakot az ifjúság politizációja szempontjából különösen fontos periódusként emelik ki. A hatvanas években amerikai kutatók 3—8. osztályos (kb. 9—14 éves) középiskolás fiatalokat mértek fel, és (egyes, lényeges szubkulturális különbségek mellett) azt állapították meg, hogy a fiatalabb diákok túlnyomórészt pozitívan viszonyulnak a „politikai rendszer" és a hatalom felelős poszton lévő személyiségeihez (Jaros et al. 1968; Easton and Dennis 1969; Lamare 1974; Greenstein 1979). Ahogy idősebbek lesznek, az ebbe a korcsoportba tartozó tanulók negatívabbá, kritikusabbá és realisztikusabbá válnak a politikai kérdésekről és személyiségekről alkotott ítéleteikben (Sigel and Brookes 1974). E vizsgálatok szerint a politikai attitűdök és a „politikus gondolkodás" a tizenéves kor vége felé kezd konkretizálódni (Merelman 1971). Ennek ellenére a tizenéves korban lejátszódó változásokkal foglalkozó kutatások általában társadalmi—politikai attitűdökre vonatkozó verbális skálákat alkalmaztak, és nem fordítottak különösebb figyelmet a fiatalok rendelkezésére álló csoportorientációkra (vö.: Merelman 1986).

Úgy hisszük, hogy a vonatkoztatási csoporttal való (akár pozitív, akár negatív) azonosulás elméleti és gyakorlati szempontból is hasznosabb megközelítési módot kínál, különösen akkor, amikor politikai attitűdjeik és felfogásuk viszonylag körvonalazatlanok. Kétségtelen, hogy a 15—17 éves fiatalok kevésbé motiváltak arra, hogy integrált politikai attitűd- és értékkészletet alakítsanak ki. Fiatalabb gyerekek esetében ezért a kognitív és az affektív politikai orientáció verbális kifejeződése kevéssé nyújt megbízható képet. Mivel a valamivel idősebb fiatalok tanulmányozása is gyakran ilyen verbális válaszokon alapul, a különböző korú (mondjuk 15-től 20 éves) fiatalok közötti összehasonlítás — a politikai fogalmak integráltsági és szóródási fokában fennálló különbségek miatt — továbbra is problematikus marad.

A csoportokhoz való kötődések és a vonatkozási csoportokkal való azonosulások azonban széles körben megoszlanak az ifjúság soraiban, és az identifikáció és a kulturális szerveződés fontos forrásaiként is szolgálnak. Amennyiben ezek az orientációk „politikai"

[15] E tanulmány egy korábbi változata 1987 februárjában az amszterdami ifjúságkutatási konferencián került bemutatásra. A szerzők különösen szeretnének köszönetet mondani a marburgi Philipps-egyetem számítógépes központjából Peter Zofel úrnak, az e tanulmányban közölt elemzésben való baráti és segítőkész közreműködésért.

jellegűek, vagy pre-politikailag relevánsak, nem hiábavaló e csoportok figyelembe vétele (1) önmagukban, kulturálisan érdekes jelenségekként és (2) a fiatalok társadalmi—politikai orientációinak indirekt referenciáiként. Az egyik megközelítés olyan újabb keletű német vizsgálatok sajátja, amely a csoportstílusok iránti érdeklődést az ifjúságcentrizmus mérésével kombinálja — egy olyan attitűd- vagy orientációs skála segítségével, amely ügyesen képez csoportokat az ifjúságon belül a nemzedéki konfliktus észlelése, az ifjúság mint korosztályi csoport és egyben „társadalmi osztály" autonómiája és a politikai, valamint társadalmi—kulturális vonatkoztatási csoportokkal való azonosulás típusai szerint.

Ez az elemzés a Jugendwerk der Deutschen Shell megbízásából felvett legfrissebb adatok újfajta megközelítését kínálja (Fischer et al. 1985). A vizsgálat 15 és 24 éves német fiatalok kvóta szerint 1984-ben vett mintáját is magában foglalja.

1. AZ IFJÚSÁGCENTRIZMUS- („JUGENDZENTRISMUS"-) SKÁLA

Az ifjúságcentrizmusban a fiatalok által a felnőtt világ kultúrájával és hatalmával kapcsolatban tapasztalt konfliktus fejeződik ki. A felnőttek a fiatalok számára olyan pozitív referenciaként szolgálhatnak, akik útmutatást, irányítást és a feljövő nemzedék részére a felnőtt szerepekbe történő mobilitást biztosítják. A felnőttek azonban negatív vonatkoztatási csoportként is funkcionálhatnak az ellenőrzést, a felügyeletet, a megalkuvó morált, a kétes politikai erkölcsöket és a gyakorlati, mindennapi világ „realitásaiba" való beletörődést testesítve meg. Ezek a pólusok a felnőttekhez való pragmatikus és viszonylag pozitív kötődéstől egy eszményektől nagyobb mértékben inspirált negatív feszültségig terjednek. Zinnecker korábbi kutatása (Fischer et al. 1982) kimutatta, hogy a felnőttorientált variáns nemcsak a felnőttek iránti pozitív attitűdökhöz társulhat, hanem a velük töltött idő mennyiségéhez is, továbbá annak mértékéhez, amennyire tanácsért és támogatásért fordulnak hozzájuk, valamint ahhoz, amilyen mértékben a fiatalok a felnőtteket életük segítőkész és hasznos figuráinak vélik. Ezzel szemben a negatív változat egyfajta ifjúsági „etnocentrizmusként" szolgálhat, amelyben az ifjúság kultúrája és politizálása ellentétben áll a felnőttekével. Elemzésünk ezekkel a kulturális (stiláris) és politikai megnyilvánulásokkal foglalkozik.

Első változatában az ifjúságcentrizmus-skála 25, öt alskálát magában foglaló itemből állt (Fischer et al. 1982, 604—671. o.). Fő témái (1) a társadalmi autoritások általi diszkrimináltság érzése, (2) a felnőttek tapasztalatainak és előjogainak elfogadása, (3) a szülők iránti hála és a beléjük vetett bizalom, (4) a függetlenség és a szülőktől való elidegenedés, végül (5) a szülők mint hatalommal bíró, de nem megértő lényként való értékelése voltak. A skála rövid változata (Fischer et al. 1985, 5. kötet, 97—98. o.) tíz, ugyanezen dimenziókat reprezentáló itemet tartalmaz.

1.1. Politikai érdeklődés és párt-azonosulás

Semmi nem szólt amellett, hogy az ifjúságcentrizmus önmagában összefüggene a politika iránti érdeklődéssel, és a variancia-analízis (az egész mintára alkalmazva, n = 1472) megmutatta, hogy ez nincs is így ($p < 0.470$). Az apolitikus ifjúság esetében azonban a válaszadók neme az ifjúságcentrizmus fokát tekintve különbségeket indukál: a

férfiak az átlagnál szignifikánsan magasabb értékeket értek el, az apolitikus nők pedig alacsonyabbakat. Ennek következtében az apolitikus fiúk és lányok között nagyobbak a különbségek, mint a politika iránt érdeklődő fiúk és lányok között. Ez a különbség a 21—24 éves korcsoportban volt a legnyilvánvalóbb.

Az ifjúságcentrizmus-skála
(a minusszal (-) jelölt itemek az értékelés miatt meg vannak fordítva)

1. A rendőrök durván bánnak a fiatalokkal.
2. Társadalmunkban mindenhol ellenségeskedést tapasztalsz a fiatalokkal szemben.
-3. Társadalmunk mindent megtesz a fiatalokért.
4. A fiataloknak nem szabad mindent eltűrniük munkahelyükön, hanem ha kell, vissza kell vágniuk.
-5. Tulajdonképpen nagyon sokat köszönhetek a szüleimnek.
-6. Törekszem arra, hogy megértsem szüleimet, még ha ez időnként nehezen is megy.
7. A fiatalok problémáit valójában nagyon kevés felnőtt érti meg.
8. Nem sokat adok a felnőttek tapasztalataira, inkább a magaméra hagyatkozom.
9. A hasonló korú barátaimtól több tapasztalatot szerzek és többet tanulok, mint a szüleimtől.
10. A szüleim állandóan beleszólnak olyan dolgokba, amik nem tartoznak rájuk.

Ez az eredeti német itemek nyersfordítása; előzetesen angolul beszélő válaszadókon nem próbáltuk ki. A német verzió itemeinek elemzését lásd: Fischer et al. 1985, 5. kötet, 97—98. o.

A politikai pártok iránti preferencia szignifikáns összefüggést mutatott az ifjúságcentrizmussal ($p < 0.000$). A CDU—CSU (Kereszténydemokrata Unió—Keresztény-szociális Unió) felé hajlók ifjúságcentrizmus-értékei a legalacsonyabbak, a „Zöld Alternatívokat" preferálóké a legmagasabbak. Közöttük helyezkedtek el az SPD-t (Szociáldemokrata Párt) előnyben részesítők vagy azok, akik egyetlen pártot sem preferálnak. A senkit sem preferálók kivételével a nemek szerinti különbségek elhanyagolhatók voltak. A „preferencia nélküliek" között a férfiak sokkal inkább ifjúságcentrikusak voltak, mint a nők, különösen a 21—24 éves korcsoportba tartozók soraiban. A pártpreferencia-csoportok kor szerint nem mutattak nagyobb különbségeket, kivéve a Zöldeket preferálókat; körükben az ifjúságcentrizmus a korral folytonosan növekszik. Az összes pártpreferencia-csoport közül a 21—24 éves Zöld-szimpatizánsok — férfiak és nők egyaránt — voltak a legifjúság-centrikusabbak.

2. IFJÚSÁGCENTRIZMUS ÉS CSOPORTSTÍLUSOK (GRUPPENSTILE)

Az 1984-es Jugendwerk-felmérés jelentős részét — ahogy az azt megelőző vizsgálatét is — az ifjúsági kultúrára és az ifjúsági csoportstílusokra vonatkozó, kiterjedt vizsgálódás alkotta. Nyilvánvaló, hogy nem minden fiatalnak van explicit politikai koncepciója, a fiatalabb korcsoportokra ez különösen igaz (a teljes minta kb. 45%-át; korcsoportonként: a 15—17 évesek 62%-át, a 18—20 évesek 46%-át és a 21—24 évesek 32%-át nem érdekli a politika). Sok fiatal tartozik azonban valamilyen „stílushoz", vagy valami/valaki rajongóinak táborába, illetve azonosul velük, és a legtöbben tájékozottak a különböző politikai orientációjú szervezetek vagy mozgalmak körében, amelyek számukra pozitív vagy negatív vonatkoztatási csoportként szolgálnak.

Bár e csoportok közül egyesek „apolitikusak", manifeszt vagy látens politikai tartalmakat hordozhatnak. A fiatalok rendelkezésére álló kulturális és politikai opciókként az ilyen csoportok pozitív és negatív referenciaként funkcionálnak, amelyek bizonyos fokig a fennálló politikai kultúrát reprodukálják, vagy alternatívát képviselnek vele szemben. Most azokkal a különböző módozatokkal foglalkozunk, amelyek révén a fiatalok — koruk és nemük szerint — ehhez a kultúrához viszonyulnak.

Azon 24 referenciacsoport közül, amelyekről adatokat gyűjtöttünk, itt hatot elemzünk. Kettő közülük politikai jellegű: a békemozgalom és a nukleáris energia ellenzőié. Négy „nem-politikai" jellegű: a motor-, a hadsereg-, a disco- és a futballrajongók csoportja. A támogatók kemény magját válaszaik alapján aszerint identifikáltuk, hogy ők is a csoporthoz tartoznak vagy hozzájuk hasonlóan élnek, míg az ellenzőket két válaszkategória alapján azonosítottuk be, amelyek a csoportot kevéssé tolerálják vagy ellenfélnek, illetve ellenségnek tekintik.[16]

A támogatók és az ellenzők száma önmagában véve is érdekes. Ahogy azt az 1. táblázat is mutatja, a legnagyobb létszámú támogatói csoport a motor-rajongóké, míg legkevesebben a hadsereg rajongói vannak. A békemozgalom, az atomenergia ellenzői, a disco- és a futballrajongók körében a „kemény mag" nagyjából egyforma nagyságú. Valamivel kevesebben vannak azok, akik kifejezett ellenszenvüknek adtak hangot a békemozgalommal szemben. A hadsereg és a futball rajongói között komoly nem szerinti különbségek vannak: nemek között a férfiak száma itt felülmúlja a nőkét, ami a békemozgalom támogatóiról nem mondható el.

A korral kapcsolatos trendek érdekfeszítők: a korral a békemozgalom támogatóinak létszáma nő, a disco-rajongóké csökken. A hadsereg-, a motor- és a futballrajongók száma a korcsoportokban viszonylag állandó. A disco-, a hadsereg- és a futballrajongók ellenfeleinek száma a korral jelentős mértékben nő. A két leginkább politikai jellegű csoportban — a békemozgalomban és az atomenergia-ellenesek között — a támogatók sokkal inkább ifjúságcentrikusak, mint az ellenzők. A motor-rajongók vonatkozásában az ifjúságcentrizmus-skála nem tesz különbséget a támogatók és az ellenzők között (legalábbis a teljes minta szintjén nem, ahol az olyan tényezőket, mint a kor és a nem, nem vettük figyelembe). A „nem-politikai" jellegű csoportok (disco-, hadsereg-, futballrajongók) ellenfelei sokkal inkább ifjúságcentristák, mint a támogatói. Más szóval a politikai jellegű csoportok ellenzői és a nem-politikai csoportok támogatói a konvencionálisabbak, a kevésbé ifjúságcentrikusak, és ennek következtében kevésbé orientálódnak a felnőttek és a fiatalok közötti kulturális vagy „osztályjellegű" ellentétekre.

[16] Ezek a kategóriák a „támogatók" kissé szorosabb definícióját nyújtják. Ugyanakkor a politikai pártok ellenzőinek kis száma miatt a csoportonkénti átlagértékek kellően megbízható becsléséhez két kategóriára volt szükség. Az ellenzők csoportja ezért bizonyos fokig jobban „fel van hígítva", mint a támogatóké. Akárhogy is vesszük, az alcsoportok elemszámai túl alacsonynak bizonyultak ahhoz, hogy az ifjúságcentrizmus terén mind a kor, mind a nem szerinti különbségek terén egyidejű elemzést végezhessünk.

1. Táblázat: Az ifjúságcentrizmus átlagértékei csoportstílusonként: támogatók és ellenzők az összes válaszadóra (n=1472)

Csoportstílus	Támogatók			Ellenzők		
	IC	*n*	%	IC	*n*	%
Békemozgalom	25.5	239	16.2	21.4	74	5.0
Atomenergia-ellenesek	26.6	223	15.1	21.8	282	19.2
Motor-rajongók	23.8	338	23.0	24.0	105	7.1
Disco-rajongók	23.4	273	18.5	25.0	278	18.9
Hadsereg-rajongók	23.0	76	5.2	24.7	627	42.6
Futballrajongók	23.0	210	14.3	24.9	454	30.8

2. Táblázat: Az ifjúságcentrizmus átlagértékei csoportstílusonként: támogatók és ellenzők a férfiak között (n=725)

Csoportstílus	Támogatók			Ellenzők		
	IC	*n*	%	IC	*n*	%
Békemozgalom	25.9	124	17.1	21.6	56	7.7
Atomenergia-ellenesek	27.3	111	15.3	21.9	174	24.0
Motor-rajongók	24.1	224	30.9	25.4	41	5.7
Disco-rajongók	23.7	139	19.2	25.2	149	20.6
Hadsereg-rajongók	22.7	50	6.9	25.3	311	42.9
Futballrajongók	23.2	159	21.9	25.3	211	29.1

3. Táblázat: Az ifjúságcentrizmus átlagértékei csoportstílusonként: támogatók és ellenzők a nők körében (n=747)

Csoportstílus	Támogatók			Ellenzők		
	IC	*n*	%	IC	*n*	%
Békemozgalom	25.0	115	15.4	20.9	18	2.4
Atomenergia-ellenesek	25.9	112	15.0	21.6	108	14.5
Motor-rajongók	23.3	114	15.3	23.0	64	8.6
Disco-rajongók	23.2	134	17.9	24.2	129	17.3
Hadsereg-rajongók	23.7	26	3.5	24.2	316	42.3
Futballrajongók	22.3	51	6.8	24.5	243	32.5

A támogatók és az ellenzők körében nemek szerint megmutatkozó különbségek a fenti összefoglaló elemzéshez hasonlóak, bár a nők legnagyobb része kevésbé ifjúságcentrikus. A legnagyobb különbség a motor-rajongók között fordul elő, ahol a férfiak lényegesen ifjúságcentrikusabbak mint a nők (ennek talán az az oka, hogy a motor-kultúrának más „jelentése" van a fiatal férfiak önkifejezése és lázadása szempontjából).[17]

3. KÖVETKEZTETÉSEK[18]

Az ifjúságcentrizmussal kapcsolatban két fő fejlődési vonulat rajzolódik ki. Az első a viszonylag fiatalabbak, a 15—17 évesek — főleg fiúk — önállításában jelenik meg. Az ifjúságcentrizmus — különösen a korán munkábaálló alacsony képzettségűek körében — a felnőttek hatalmának világából való meneküléshez, a személyes függetlenség kiépítéséhez és a kortárscsoporttal való kapcsolat megerősítésének kísérletéhez kapcsolódik. Ezen fiatalok körében valószínűsíthető a konzervativizmus, a vonzódás a „rajongói" csoportokhoz, az olyan vonatkoztatási csoportok előtérbe helyezése, mint a disco-, a hadsereg- és a futballrajongóké. A motorozás a fiúknak egy szerep a maszkulin identitás „keményebb" formáinak kifejezésére, bár ez iránt a nők is érdeklődnek. Ezek a fiatalok kevésbé mutatnak politikai aktivitást vagy akár érdeklődést a politikai pártok iránt. Idősebb társaikhoz képest a fiatalok körében a tiltakozó (protest) és az alternatív életstílusnak viszonylag kevéssé pozitív a fogadtatása, bár a nők társadalmi—politikai orientációjukban „progresszívabbnak" tűnnek, mint a férfiak.

[17] A csökkenő mintanagyságok miatt a korcsoportok és a nemi csoportok szerinti elemzést itt nem közöljük.

[18] Terjedelmi okokból az itt következő fejtegetéseket alátámasztó adatok közül nem mindegyiket közöljük. Az ifjúságcentrizmus további tárgyalását lásd még: Fischer et al. 1982, 665. o.

Az idősebbek — főleg a 21—24 éves csoport — körében az ifjúságcentrizmus sokkal erősebb politikai töltetet kap. Mind a nők, mind a férfiak erőteljesebben igenlik az olyan alternatív politikai csoportosulásokat, mint az atomenergia ellenzői, a béke- és a nőmozgalom. A nők körében a nő- és a békemozgalom igenlése minden korcsoportban nagyfokú, míg a nem-politikai jellegű „rajongói" és a fogyasztásorientált csoportok (pl. disco-rajongók) támogatása a korral szignifikánsan csökken. Minél magasabb végzettségűek a fiatal nők, annál inkább csökken az ilyen csoportok iránti szimpátiájuk, és annál jobban támogatják az alternatív, politikai csoportokat.

Az idősebb életkori kategóriába tartozó férfiak politikai preferenciái a „progresszívabb" nőkére hasonlítanak, és a 15—17 éves korcsoportban még nagyon is evidens stílusbeli különbségek később a nők és a férfiak között csökkennek. A férfiak érdeklődése a fogyasztásorientált és a „rajongói" csoportok iránt lanyhul, és mindinkább a politikai dimenzió negatív pólusára helyezik őket. Ahogy a férfiak idősebbekké válnak, a békemozgalom, valamint ennél kisebb mértékben az atomenergia-ellenesek csoportja és a nőmozgalom is egyre pozitívabb értékelést kap.

Az idősebbeknél, férfiaknál és nőknél egyaránt a „stílus-" és az „alternatív politikai" csoportok közéleti, ideológiai, társadalmi és politikailag tudatos dimenziója kitágul — részint kétségtelenül azért, mert a stíluscsoportoknak a szexuális és a társadalmi identitás serdülőkori kifejlesztésében játszott szerepe már nem annyira fontos, míg a szélesebb közéleti és társadalmi kérdések előtérbe kerülnek. Azokat, akik leragadtak a fiatalok stíluscsoportjainál, konzervatívnak és politikailag elmaradottnak tekintik. Azok a 21—24 éves fiatal nők és férfiak, akik politikailag progresszívak, egyben a leginkább ifjúság-orientáltak is, azaz az ő ifjúságcentrizmus-értékeik a legmagasabbak. A legmagasabb értékeket azok a férfiak produkálják, akik a progresszív politikai csoportokat (ideértve a Zöld/Alternatív politikai pártot is) támogatják. Mindazonáltal a nők is csaknem ugyanannyira ifjúságcentrikusak, mint a férfiak. Azok a politikai csoportok, amelyek a 15—17 évesek közül csak a kevéssé ifjúságcentrikus fiatalokat vonzzák, a 21—24 éves korcsoportból ama fiatalok számára vonzóak, akiknek az ifjúságcentrizmusa szignifikánsan magasabb. Ezzel szemben a nagyon fiatalok körében a „konzervatív" stílus- és rajongói csoportok támogatói és ellenzői közti különbség csekély, míg az idősebbek között az ellenzők szignifikánsan ifjúságcentrikusabbak. Vagyis: ahogy az életkor (és a végzettség) nő, az ifjúságcentrizmus egyre szorosabban kapcsolódik a progresszív politikai aktivitáshoz és a serdülő ifjúsági kultúra stíluscsoportjaitól való elkülönüléshez.

Széles történelmi távlatból szemlélve valószínűtlen, hogy a progresszív politikai nézetek és az ifjúságcentrizmus között szükségszerű pszichológiai vagy életkori összefüggés áll fenn. Az ifjúságnak elkülönült társadalmi osztályként való percepciója, a felnőtt hatalom elutasítása és a független társadalmi és szexuális életvezetés vágya más történelmi korszakokban más társadalmi mozgalmakhoz is kapcsolódhat. Elképzelhető, hogy a politikai tartalom a kifejezés konzervatív vagy nacionalista vagy más egyéb társadalmi—politikai stílushoz kötődik, feltéve, hogy ilyen formák rendelkezésre állnak és képesek arra, hogy az ifjúsági lázadás hordozóiul szolgáljanak.

Fordította: Balog Iván

WIM MEEUS—QUINTEN RAAIJMAKERS—WILMA VOLLEBERGH

POLITIKAI INTOLERANCIA ÉS IFJÚSÁGCENTRIZMUS A SERDÜLŐKORBAN

Áttekintés a Hollandiában folyó kutatásokról és néhány újabb keletű longitudinális vizsgálati eredményről (Utrecht, 1991)

1. BEVEZETÉS

Ebben a fejezetben a serdülők két alapvető attitűdrendszeréről: az ifjúsági kulturális lázadásról és a politikai intoleranciáról öt éven át folytatott kutatás szinopszisát tárjuk az olvasó elé.

Az ifjúsági kulturális lázadást az ifjúságcentrizmus-skálával mérjük. Az ifjúságcentrizmus fogalmi elemei: a.) a szülői befolyás elutasítása és erőteljes orientálódás a kortárscsoport irányába; b.) a felnőtt intézmények (család, állam) és képviselőik (szülők, rendőrség, politikusok) bírálata; c.) szakadás a nemzedékek között; d.) a fiataloknak a „felnőtt világgal" szembeni ellenállásra való képességébe vetett hit.

Ez azt jelenti, hogy az ifjúságcentrizmus közvetlenül kapcsolódik az elkülönülés és az egyéniség kibontakozása klasszikus kérdéseihez: a szülőktől és a felnőttek világától való eltávolodáshoz, a saját normák önálló meghatározásához és a kortársakhoz, mint fontos személyekhez való konformizálódáshoz. Ebben az értelemben az ifjúságcentrizmus a szülői tekintély elutasítását is maga után vonja.

Ez a tekintély iránti attitűd a politikai intoleranciának is kulcsa. Ez a dimenzió egyfelől az autoritás és hordozói előtti behódolást, másfelől a kisebbségek, azaz más nemzetiségek (etnocentrizmus) és más fajok (rasszizmus) iránti felsőbbséges beállítottságot foglalja magában. Az ezen aspektusok mérésére kialakított skálák nagymértékben korrelálnak, és kumulatív skála-modellbe rendezhetők (lásd Raaijmakers 1986).

Eredetileg azt hittük, hogy az ifjúságcentrizmus és a politikai intolerancia közötti összefüggés erősen negatív lesz. Feltevésünk az volt, hogy az ifjúságcentrizmus a politikai intoleranciával jár együtt, vagyis, hogy a szülői és a felnőtt tekintély elutasítása a hatalomnak való behódolás elvetésével és a kisebbségek lenézésével párosul. Ez a feltevés azonban tévesnek bizonyult. Ismétlődően úgy találtuk, hogy az ifjúságcentrizmus csak alig, vagy egyáltalán nem mutat összefüggést a politikai intoleranciával: az átlagos korrelációk 0.05-től 0.10-ig terjednek (Meeus 1986; Meeus 1988; Raaijmakers 1987). A kutatás folytatása során ezért más változókkal való korrelációk után néztünk. Ennek eredménye a következő: a politikai intolerancia magyarázatában a nemi különbségeknek van a legnagyobb szerepe, az ifjúságcentrizmushoz a legszorosabban pedig a fiatalok személyes kapcsolati hálója kötődik. Kutatásunk eredményeit mindkét témával kapcsolatban összefoglaljuk, és kiegészítjük néhány újabb keletű longitudinális vizsgálati eredménnyel.

2. NEM ÉS POLITIKAI INTOLERANCIA: „MASZKULIN PARÁDÉ" A SERDÜLŐKORBAN

2.1. Nem és politikai intolerancia

Az első kutatást, amelyben a politikai intolerancia terén mutatkozó különbségek a nemekkel kapcsolódnak össze, Hagendoorn és Janssen végezte felső tagozatos középiskolai tanulókon (HAVO/VWO) (Hagendoorn and Janssen 1983). Úgy találták, hogy a lányok az autoritarizmus, az etnocentrizmus, a jobboldali rasszizmus és a nemek közötti egyenlőség skáláján konzisztensen alacsonyabb értékeket értek el, mint a fiúk. A lányok inkább baloldaliak és kevésbé intoleránsak. E különbségek megokolására Hagendoorn és Janssen öt különböző hipotézist állított fel, melyek két általános magyarázatnak szolgálnak alapul.

1 *Mivel lányok, gondolkodásukat kevésbé fémjelzik a tradíciók.* A lányok apolitikusabbak, és emiatt baloldalibbnak tűnnek (1-es számú magyarázat). A lányok a politikát inkább erkölcsi alapon szemlélik, szemben a fiúkkal, ezért toleránsabbak és nem annyira szélsőségesek (2-es számú magyarázat). A fiúk és a lányok a politikát a nemek közti hagyományos különbségek szemszögéből értékelik, így a jelenlegi gazdasági válság fenyegetőbb a fiúk számára, és ez a jobboldal felé sodorja őket, ami a lányok esetében nincs így (5-ös számú magyarázat).

2 *A nőmozgalom hatása.* A nőmozgalom léte a baloldal irányába tereli a lányokat (3-as számú magyarázat), míg a fiúk a jobboldal felé mozdulnak el, mert a nőmozgalom arra buzdítja a lányokat és az asszonyokat, hogy vegyék fel a versenyt a korábban a férfiaknak fenntartott pozíciókért (4-es számú magyarázat).

Ezek a hipotézisek implicit módon azon feltevésen alapultak, hogy mindaz, ami a nemi hovatartozástól függő különbségek természetével kapcsolatos, felülvizsgálatra szorul (erről Meeus et al. 1984 nyújt áttekintést). Ezért nem meglepő, hogy Hagendoorn és Janssen vizsgálati eredményei nem támasztják alá ezeket a magyarázatokat. A középiskolás lányok nem jobban, de nem is kevésbé apolitikusak, mint a fiúk, nem hajlanak a politika morális szempontú értékelésére, és a férfi—nő viszonyt sem tradicionális nézetek alapján szemlélik (legalábbis nem nagyobb mértékben, mint a fiúk). Ennek megfelelően a kutatók azt a következtetést vonták le, hogy a nőmozgalom hatása valószínűleg jelentős tényezőt képez az attitűdök közötti — nemi hovatartozástól függő — különbségek megjelenésében. Valamely társadalmi—politikai mozgalom befolyása azonban nehezen határozható meg a támogatói által vallott társadalmi—politikai nézetek mérése révén. Ennek következtében e nemi hovatartozástól függő különbségekre továbbra sem állt rendelkezésre valóban kielégítő és meggyőzően verifikált magyarázat.

E vizsgálat megismétlése, ezúttal szakmunkástanulókon (LBO) és alsó tagozatos (MAVO) középiskolásokon, hasonló eredményeket hozott (Raaijmakers et al. 1986). Tény és való, hogy összességében a politikai intolerancia szintje ebben a csoportban sokkal nagyobb volt, mint az előzőben, a lányok és a fiúk között ismét nagy és szignifikáns különbség mutatkozott. Az ezekbe az iskolákba járó lányok sokkal toleránsabbak voltak és kevésbé kötötték őket a tradíciók, mint a fiúkat. Hagendoorn és Janssen öt hipotézise ismét alkalmatlannak bizonyult e nemi hovatartozástól függő különbségek megmagyarázására

(Raaijmakers et al. 1986, 94—97. o.). Bár az LBO- és a MAVO-lányok a fiúknál ritkábban tanúsítottak szimpátiát valamely politikai párt iránt, ez a különbség nem tudta megmagyarázni a lányok magasabb toleranciaszintjét. Éppen ellenkezőleg: az ilyen preferenciával élő lányok toleránsabbnak bizonyultak, mint a fiúk. Az egyetlen pártot sem preferáló fiúk és lányok mért nézeteikben nem különböztek szignifikánsan.

Az utóbbi kérdés nagy jelentőségűnek mutatkozott a nemi hovatartozás szerinti különbségek megjelenésére vonatkozó alternatív magyarázat kidolgozásában. Az egyetlen pártot sem preferáló (s az ebből levont következtetésünk szerint: a politika iránt kevésbé érdeklődő) fiúk és lányok a dolgokat nagyjából hasonlóan látják. A valamely pártot preferáló (és ezáltal a politika iránt feltehetőleg érdeklődőbb, a társadalmi problémák politikai szempontú megfogalmazására inkább képes) fiúk és lányok lényeges különbségeket mutatnak. Az ebbe a csoportba tartozó lányok toleránsabbak voltak, mint a fiúk. Az elemzés kimutatja, hogy ennek oka nem az, hogy a valamely pártot preferáló lányok toleránsabbak, mint az egyetlen pártot sem preferáló lányok, hanem az, hogy a valamely pártot preferáló fiúk jobboldalibbak és kevésbé toleránsak, mint az egyetlen pártot sem preferáló fiúk. Következtetésünk: a fiúk jobbfelé politizálnak.[19] Amikor a fiatalok érdeklődni kezdenek a politika iránt, a politikai jobboldal, a vele járó jobboldali nézetek és a tradicionális intolerancia nagyobb vonzerővel bír a fiúk, mint a lányok számára (Raaijmakers et al. 1986, 96. o.). De miért van ez így? Melyek azok a jobboldali tradícióhoz kapcsolódó vonások, amelyek jobban tetszenek a fiúknak, mint a lányoknak?

Meggyőző megoldásnak tűnt a magyarázatot a (szélső)jobboldali nézetek maszkulin jellegében keresni. Ismert tény, hogy a jobboldali gondolkodás összefügg a nemek viszonyáról vallott tradicionális nézetekkel (Bleich 1979; Hagendoorn 1982b; Theweleit 1980; Weijers 1983 és még sokan mások). Nem meglepő, hogy a nemek közötti egyenlőség-skála, amelyet Hagendoorn és Janssen használt az effajta nézetek mérésére, negatív korrelációt mutat az intolerancia mérésére alkalmazott egyéb skálákkal. Vagyis: minél kevésbé toleráns valaki, annál kevésbé híve a férfiak és nők közötti egyenlőségnek.

A mi kutatásunk ugyanezt az eredményt hozta. Mindazonáltal úgy tűnt számunkra, hogy eme „egyenlőségpárti gondolkodás" mögött a nők iránti intoleránsabb, „szexista" attitűd rejtőzhet, amelyet a nők vagy a női jelleg leértékeléseként, az etnocentrizmus egyfajta maszkulinista változataként jellemezhetünk. Ennek láthatóvá tétele céljából szexizmus-skálát állítottunk fel (Vollebergh 1986). Az elméleti megfontolások is azt sugallták, hogy a szexizmus fogalma relevánsabb, mint a nemek közti egyenlőségé. Végülis minden egyes, a politikailag intoleráns nézetekkel (autoritarianizmus, etnocentrizmus,

---

[19] A négy kategória: szélsőjobb, jobb, bal, szélsőbal a politikai pártpreferencia-kontinuumon elfoglalt pozíciókra és az ennek megfelelő attitűdrendszerekre utalnak. Hollandiában a szélsőjobb félfasiszta és félrasszista pártokat foglal magában (Centrumpartij, Centrum Democraten en NVU); a jobboldalon a Kereszténydemokraták (CDA) és a Liberális Konzervatívok (VVD) foglalnak helyet; a baloldal a Liberálisokból (D'66) és a Szociáldemokratákból (PVDA) áll; a szélsőbalt a Kommunisták (CPN), a Pacifisták (PSP), a Radikális Keresztények (PPR) és a Zöld Párt (Groen Links) alkotják. Minél inkább jobbra megyünk ezen a skálán, annál nagyobb az egyetértés a politikai intoleranciával (lásd még a 4.2-es ábrát) és a társadalmi-gazdasági egyenlőséggel kapcsolatos konzervativizmussal.

jobboldali rasszizmus) kapcsolatos skála a „mi-csoporttal" szembeállított „ők-csoport" konstrukcióján nyugszik, ahol a mi-csoportot részesítik előnyben. A saját csoportnak az idegen csoporthoz képest fölérendelt helyzetét az legitimálja, hogy a saját csoportnak morális felsőbbrendűséget tulajdonítanak, míg ezzel egyidejűleg a saját csoport számára nemkívánatos tulajdonságokat az idegen csoporthoz rendelik hozzá (Adorno et al. 1950). Az autoritarianizmus esetében ez a társadalom autoritásai, illetve a tüntetők és rendbontók (pl. csavargók) közötti kontrasztban nyilvánul meg. Az etnocentrizmus kapcsán ezt a holland kultúra és a kulturális kisebbségek közötti konfliktusban szemlélhetjük. A rasszizmusban a konfliktus faji kategóriákban fejeződik ki. A szexizmusban pedig a férfiak és nők közötti egyenlőtlenségek és ellentétek jutnak érvényre. A skálák közötti magas korrelációk alapján megkockáztathatjuk: a különböző saját és idegen csoportok közötti ellentétek megragadhatók egyetlen sémában, úgy, hogy a mi-csoportokat egyetlen nagy saját csoport-kategóriába vonjuk össze (tekintéllyel bíró, fehér holland férfi), szemben egy hasonlóan összefoglaló jellegű idegen csoport-kategóriával.

A szexizmussal kapcsolatos vizsgálatunk számos eredményt hozott, amelyek mindegyike egy lépéssel közelebb vitt a nemi hovatartozás szerinti különbségek magyarázatához. A szexizmus erősen negatív korrelációt mutatott a nemek közötti egyenlőség-skálával. Ez másfelől azt is jelenti, hogy a nemek közötti egyenlőség elutasítása a valamely pártot preferáló és a politika iránt érdeklődő fiúk egyre erőteljesebb szexizmusaként értelmezhető.

A szexizmus szorosan kapcsolódott a politikai intolerancia más skáláihoz: az autoritarianizmushoz, az etnocentrizmushoz és a jobboldali rasszizmushoz (Vollebergh 1986, 78—79. o.). Ez azt mutatta, hogy a politikai intolerancia csakugyan maszkulin jellegű. Felnőttek körében is ugyanezt találtuk (Vollebergh 1988). Így tehát az ilyen nézeteknek a fiúkra gyakorolt nagyobb vonzereje részben a maszkulinizmussal magyarázható, ami hihetőnek is tűnik.

Az egyetlen pártot sem preferáló fiúk és lányok a szexizmus terén szignifikáns különbséget mutattak (Vollebergh 1986, 84. o.). Az egyetlen pártot sem preferáló fiúk szexistábbak, mint az egyetlen pártot sem preferáló lányok. Ez a különbség a valamely pártot preferálók esetében is fennmarad, mind a fiúknál, mind a lányoknál. Más skáláknál az egyetlen pártot sem preferáló fiatalok körében nem mutatkoztak nemi hovatartozástól függő különbségek. Ez azt mutatja, hogy a maszkulinista nézetek vonzereje először a szexizmus-skála eredményeiben manifesztálódik, és más kategóriákhoz csak a valamely pártot preferáló fiatalok körében kapcsolódik.

Az ezt követő vizsgálat a fentieket megerősítette (Vollebergh 1989). A politika iránti reális érdeklődés felmérése céljából megkérdeztük, hogy a fiatalok milyen gyakran vitatnak meg politikai kérdéseket szüleikkel és barátaikkal. Csak azokat a serdülőket tekinthetjük „politika iránt érdeklődőnek", akik gyakran, vagy legalábbis viszonylag gyakran vitatkoznak politikáról. Ismét kiderült, hogy a politika iránt érdeklődő fiúk mindenütt intoleránsabbak voltak, mint a lányok.

Ezzel nagyjából egyidőben egy reprezentatív felnőtt mintán is megmértük a szexizmust (Vollebergh 1986). A felnőtt férfiak és nők *nem* különböznek a szexizmus-skálával való egyetértés terén (nők: 36%; férfiak: 39%; NS). E felnőtt populációhoz

képest a serdülő fiúk értéke feltűnően magas volt (LBO-/MAVO-fiúk: 62%; lányok: 26%; $P < 0.01$). A fiúk *intoleránsabbnak*, a lányok *toleránsabbnak* tűnnek, mint a felnőttek.

Milyen következtetéseket vonhatunk le ezekből az eredményekből? Mindenekelőtt úgy tűnt, hogy a fiúk nagyobb mérvű intoleranciája a jobboldali gondolkodás maszkulinista jellegével függ össze. Ehhez azonban bizonyos fokú politikai ismeretszint is szükséges. A maszkulinista nézetekhez való vonzódás a maszkulin identitás megerősítéseként értelmezhető, amely egyúttal a politikai meggyőződések terén is kifejeződik.

Bár ez a logika kikezdhetetlennek tűnik, az érvelés a férfiak és nők közötti nemi hovatartozástól függő különbségekre nézve nem általános érvényű. Ha az lenne, a felnőtt férfiak és nők között is hasonló különbséget találtunk volna, márpedig nem ez történt. Sőt, az alapkérdés is lényegesen megváltozott: már nem azt kellett megmagyaráznunk, hogy a lányok miért toleránsabbak a fiúknál, hanem azt, hogy a fiúk miért intoleránsabbak, mint a lányok? És így eljutottunk a legizgalmasabb kérdésig: a serdülő fiúk intoleranciája az „új generáción" belül növekvő — és a felnőtt korban is folytatódó — nemi hovatartozástól függő különbségeket jelez-e, vagy pedig a fiúk és a lányok közötti különbségek csak a serdülőkorban jelentkeznek, és az életkor előrehaladtával eltűnnek? A második okfejtés tűnik hihetőbbnek, és a továbbiakban meglátjuk azt is, hogy miért.

2.2. Maszkulin parádé a serdülőkorban

„Felnőni" nem könnyű. Mindkét nem számára az érés nehézségekkel teli. A felnőtt identitás kialakulása azonban más problémák elé állítja a fiúkat, mint a lányokat. A pszichoanalízis befolyása alatt álló teoretikusok nagy figyelmet fordítottak a férfi, illetve a női identitás kifejlődésének fordulópontjaira. Többségük a korai gyermekkor, és különösen a gyermek és az anya közti viszony jelentőségét hangsúlyozza. Mindmáig csaknem kizárólag az anya gondozza és dédelgeti a kicsinyeket (Chodorow 1974; Hagemann—White 1984; Tolson 1977).

A csekély különbségektől eltekintve összességében véve a következőképpen foglalhatjuk össze e teoretikusok érvrendszerét:

A gyermekkel a nők „anyáskodnak". Ezért mindkét nemhez tartozó gyerekek eleinte a nőkkel azonosulnak, vagyis, az anyával való szimbiózis egy nővel való elsődleges identifikációhoz, valamint egy bizonyos értelemben a „nőiséghez" kapcsolódó énkép kialakulásához vezet. Körülbelül a negyedik és a hatodik életév között a gyerekek szembesülnek azzal az igénnyel, hogy „egyéniségként" kivonuljanak ebből a szimbiózisból, tudatára ébredjenek „énüknek", és hogy ezzel egyidejűleg ezt az öntudatosodást a nemi hovatartozás kategóriáiban manifesztálják, vagyis hogy kis „férfiakká", vagy kis „nőkké" váljanak. Ennek az identitásnak a kifejlődése a lányok számára könnyebb, mint a fiúknak, mivel a lányok továbbra is azonosulhatnak a nőkkel. Ugyanakkor nehezebbnek fogják találni az anyához fűződő szimbiotikus kötelék lazítását, ami azt jelenti, hogy a jól definiált *ego* kialakítása számukra nehezebb. Továbbra is könnyebben és intenzívebben kötődnek majd másokhoz, és a személyes függetlenség kivívása számukra a fiúknál hosszabb időt vesz majd igénybe. A férfi identitás megszerzése magával vonja a — kultúránkban gyakran hiányzó — apával, annak hivatásával és szakmájával járó férfiasságával való azonosulást, amely viszont gyakran kívül marad egy kisfiú látókörén. Ennek következtében az apa

inkább általában vett férfi mintákat testesít meg, nem pedig olyan személyes kötődést, amit a fiú napról napra megtapasztal, vagyis az apával való azonosulást inkább „pozicionális" azonosulásnak nevezhetjük. A fiúgyerek és anyja közti viszonyban beállt szakadás nagyobb, mint a lány és anyja közötti. Ennek eredményeképpen a teoretikusok szerint a fiúgyermek világosabb én-képre tesz szert és nyíltabban nyilvánítja meg önmagát független személyiségként. A fiúk férfivá válása körül nagyobb a bizonytalanság, mint a lányok nővé válásával kapcsolatban. Ez a bizonytalanság nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a „férfias" viselkedésről olyan sztereotípiák terjedtek el, mint például a harciasság, a határozottság, a sérelmek gyors megtorlása.

A serdülőkorban ez a folyamat bizonyos értelemben megismétlődik. Ismét felmerül az igény arra, hogy független egyéniséggé váljanak és hogy felkészüljenek a családon kívüli, önálló életre. Ez az igény ismét a nemek közötti elkülönüléshez kapcsolódik: a lányoknak felnőtt nőkké, a fiúknak felnőtt férfiakká kell válniuk. Ehhez társul, hogy ebben a korban megjelennek a nemek közötti szexuális kapcsolatok is. Jóllehet semmi sem indokolja, hogy a női vagy férfi mivoltnak szorosan sztereotípiákhoz kell kapcsolódnia — a „férfi" illetve a „nő" fogalma nem-fizikai jellegű személyiségjegyekhez kapcsolva (Mitchell 1981) is egyaránt jól értelmezhető —, ez a kapcsolat gyakran mégis stabilizálódott.[20] Ez azt jelenti, hogy a lányok és a fiúk tudják: az a feladatuk, hogy elsajátítsák a nőiesség vagy a férfiasság sajátos formáját vagy mintáját.

Általában a lányok hamarabb létesítenek partnerkapcsolatot, mint a fiúk. Ennek megfelelően az ebből fakadó velük szemben támasztott igények fiatalabb korban jelentkeznek. A nőiességet ki kell dolgozni, és ebben a tevékenységben nagyfontosságú szerepe van a barátnők csapatának, különösen a „legjobb barátnőnek". Az ezt kísérő változások — számos vizsgálat tanúsága szerint — gyakran mélyrehatóak. Ezért nevezik időnként ezt az időszakot az „átalakulás korának" (lásd de Waal 1989).

A fiúk körében a férfiszerep elsajátítása a lányokétól eltérő formákat ölt:

— A fiúk sokkal kollektívabban ténykednek, mint a lányok (Hazekamp 1985). Számos, sajátosan az ifjúsági kultúrákkal foglalkozó kutatás vizsgálta a fiúk kortárscsoportjait (Hall and Jefferson 1975; Muncie 1984; Te Elfder Ure 1983). Ezek a csoportok fiúk és lányok által egyaránt látogatott találkozóhelyeken szeretnek gyülekezni. Ez azonban aszimmetriát idéz elő a nemek között: a lányok a fiúk által szabott feltételek alapján „csatlakozhatnak" hozzájuk.

— Ez a közösen kidolgozott „férfi identitás" sok olyan jellemvonás kialakulásához vezet, amely voltaképpen a férfivé válás terén jelentkező, fent említett problémákat domborítja ki. Azt is lehetne mondani, hogy a kisgyermekkori nemi identitás fejlődésére vonatkozó, pszichoanalitikus jellegű elmélet bizonyos fokig összhangban van a fiúk és a lányok serdülőkori viselkedésével. A fiúk gyakran erőltetetten és extravagáns módon fejezik ki férfiasságukat, amit Hazekamp találóan „maszkulin parádénak" nevezett (Hazekamp 1985, 148. o.). Csak négyszemközti beszélgetésekben fordult elő, hogy egyes fiúk képesek voltak szavakba önteni bizonytalanságukat, és a macho-csoportnormák (erősnek, keménynek, kezdeményezőnek, végeredményben a lányoktól különbözőnek kell lenni) iránti ellenszenvüket. A lányok előtti imponálás is fontosabb a fiúk csoportbeli belső pozíciója, mint a lányokhoz fűződő kapcsolat szempontjából. Röviden: „a fiúk bajjal járnak" (Woltring 1988). A bűnözési statisztikák szerint az ebbe a csoportba tartozó fiúk körében az elkövetett bűncselekmények száma nyilvánvalóan a csúcspontját éri el, a lányok körében azonban ez nincs így (Janssen 1989).

Tekintettel a politikai intolerancia jelenségére a fiúk között, és figyelembe véve a politikai intolerancia macho-jellegét, úgy tűnik, hogy joggal állíthatjuk: az ultra-intoleráns nézetek manifesztációja úgy értelmezhető, mint a serdülő fiúkra nagy vonzerőt gyakorló szélsőséges maszkulinitás manifesztációja. Úgy is mondhatnánk, hogy az az erőltetettség, ahogyan a fiúk a férfiasságot kifejezik, politikailag is megmutatkozik a szélsőjobboldali nézetekben. Ezt a tézist számos vizsgálat is alátámasztja: a nyugati kultúrában az apa távolléte — és a „férfiasság" jelentésével kapcsolatos ebből eredő bizonytalanság — összefügg az egyértelműséget ígérő szélsőjobboldali csoportok kínálta vonzerővel (Paul 1979; Wacker 1979).

Itt felmerül a kérdés: vajon jobban vonzódnak-e a serdülő fiúk a jobboldali gondolkodáshoz, mint a felnőttek? Korspecifikus jelenséggel van-e dolgunk, ami a serdülőkre jellemző „görcsös férfiasság" témájához kapcsolódik, vagy pedig „valamiféle férfinyavalyáról", ahogy Mitscherlich állítja (Mitscherlich 1985). A longitudinális kutatás különösen jó betekintést kínál ebbe a témába. A következő fejezet adatokkal is szolgál erre nézve.

2.3. Nemek szerinti különbségek a politikai intolerancia terén (longitudinális elemzés)

Minta

1986 vége felé „panel 86—90" néven longitudinális kutatásba kezdtünk 16—20 év közötti fiatalok társadalmi—politikai nézeteinek fejlődéséről és kapcsolathálóikról. Az első szakaszban több mint 4000 fiatal — valamennyien negyedikes tanulók a középiskola négy fő típusában — válaszolt írásban feltett kérdésekre. A kérdőíveket Hollandia-szerte iskolák tantermeiben töltötték ki. A kérdőív alján üres hely volt kihagyva ama fiatalok számára, akik hajlandók voltak feliratkozni egy következő vizsgálatban való részvételre. 1988 vége felé ebből a csoportból 1286 válaszadót választottunk ki a vizsgálat második szakaszához. A minta kiválasztásakor ügyeltünk a nemek és a négy iskolatípus (közel) egyenlő arányára (46% férfi, 54% nő; LBO 24%, MAVO 24%, HAVO 25% és VWO 26%).

Változók

E vizsgálatban a kérdések között szerepeltek a korábbi vizsgálatban lekérdezett főbb skálák is. Itt az autoritarianizmus és a szexizmus (az intoleráns politikai nézetekkel való egyetértés indikátoraiként értelmezett) skálaértékeit tárgyaljuk. Mindkét skála jól magyaráz (a Cronbach-féle alpha az autoritarianizmusra nézve az első mérésnél 0.75, a másodiknál

[20] Egy elsőéves egyetemi kurzus bevezetéseként egyikünk megkérte a hallgatókat, hogy emeljék fel a kezüket, ha magukat „férfiasnak", illetve „nőiesnek" gondolják. Amikor rögtön ezután az a kérdés hangzott el, hogy hány fiú tartja magát nőiesnek, és hány lány férfiasnak, egyetlen hallgató sem emelte fel a kezét, és az előadóteremben kínos csend támadt.

0.77 volt; a szexizmus esetében ugyanez 0.79 illetve 0.80). Emellett a kérdőív számos, az oktatásra/képzésre, az életkörülmények változására, a kortársi kapcsolatokra stb. vonatkozó kérdést tartalmazott.

Eredmények

Vegyük először is a megmért meggyőződések longitudinális stabilitását. Az első és a második mérés eredményei közötti korrelációk meglehetősen magasak: 0.59 az autoritarianizmus, és 0.61 a szexizmus esetében. A stabilitás a lányok (0.57 és 0.59) és a fiúk (0.60 és 0.60) esetében csaknem ugyanaz.

Az első mérés eredményeit a két évvel későbbi másodikéval összehasonlítva a vizsgált csoportban összességében a politikai intolerancia lényeges csökkenését tapasztaljuk.[21] Két évvel az első mérés után a fiatalok sokkal kevésbé értenek egyet az autoritarianizmussal és a szexizmussal (lásd a 4.1-es ábrát). A további vizsgálódás fényt derít arra, hogy a politikai intolerancia csökkenésének nagy része a *fiúk* eredményeiből származik: mind az autoritarianizmus-, mind a szexizmus-skálán az első és a második mérés közti különbség jóval nagyobb a fiúknál, mint a lányoknál. Ez a tény szembeötlő, és alátámasztja hipotézisünket: a fiúk (a lányokéhoz képest) magas fokú, az első mérésnél tapasztalt intoleranciája két évvel később nagyrészt eltűnt.

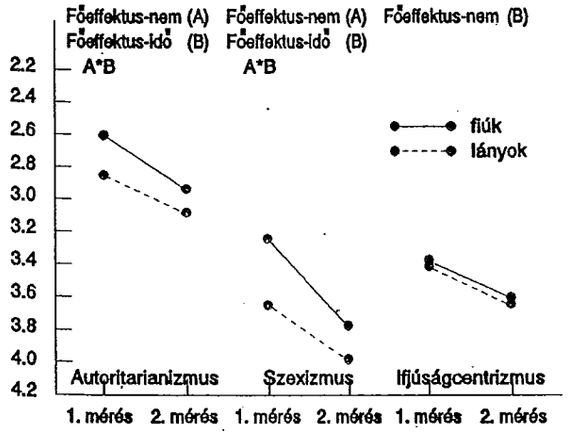

4.1 ábra. Az autoritarianizmus, a szexizmus és az ifjúságcentrizmus longitudinális változása. Az adatokat MANOVA eljárással, megismételt mérésekkel elemeztük. A nem faktoron kívülre, az idő a faktorba került. A teljes MANOVA-táblát lásd a függelékben. Vollebergh és Raaijmakers egy korábbi survey-e az autoritarianizmus és a szexizmus tekintetében hasonló eredményt hozott (Vollebergh and Raaijmakers 1989).

2.4. Következtetések

Miért van az, hogy a serdülőkorban a fiúk a kisebbségek, a nők a politikai aktivisták iránt és (politikai nézeteikben) sokkal intoleránsabbak, mint a lányok? Lévén fiúk, „vagányságukat" fitogtatják. Ezt azonban „kinövik", mihelyt már van barátnőjük. Csakugyan megformulázható ilyen rövidre zárt formában ez a tézis?

[21] Az itt közölt longitudinális adatok csak két mérés eredményeit tartalmazzák. Emiatt a longitudinális trendeket óvatosan kell értelmezni. Az autoritarianizmusra és a szexizmusra ez kevésbé érvényes, mivel egy korábbi kutatás azonos trendeket mutatott ki (Vollebergh and Raaijmakers 1989).

Természetesen mindössze egyetlen vizsgálat adatait általánosítani és rájuk a „holland ifjúságról" szóló okfejtést alapozni — mindig kockázatos dolog. Szerintünk azonban adataink csakugyan alátámasztják a fenti, sarkosan fogalmazott állítást. Mihelyt a „férfiasság" a „keménység" formáját ölti, a gyengék húzzák a rövidebbet — politikai értelemben: a társadalom gyengébb szegmensei. Korábban megmutattuk, hogy a „férfiasság" a serdülőkorban ölti ezt a formát. Ne habozzunk megjegyezni azt sem, hogy az ilyen korú fiatalok körében a politikai intolerancia ennek igen lényeges része. Egészében véve, ettől különböző probléma az, hogy ezt az életkorfüggő intoleranciát elintézhetjük-e azzal, hogy „majd kinövik". Legalább három érv is amellett szól, hogy ez nem kielégítő megoldás:

1. Jól ismert, hogy a szélsőjobboldali csoportok elsősorban az ilyen korú fiúkból verbuválják tagjaikat (Hagendoorn 1982a). S bár az itt tanult dolgok lehetnek korosztályi jellegűek, semmi esetre sem intézhetjük el őket egy vállrándítással. Ugyanez vonatkozik az ilyen korú fiúkat vonzó nézetekre.

2. Az intolerancia dimenziójában elért magas érték bizonyosan nem más, mint az intoleráns magatartás szükséges feltétele. Az autoritarianizmussal kapcsolatos kutatásokról szóló tanulmányában Meloen egyértelmű bizonyítékot nyújtott erre nézve (Meloen 1983). Rendkívül magas autoritarianizmus-skálaértékeket találtak fasisztáknál, korábbi SS-tagoknál, rasszista pamfletek és levelek szerzőinél és a dél-afrikai apartheid híveinél.

3. A politikai intoleranciát egyaránt mérő etnocentrizmus és autoritarianizmus szorosan kapcsolódik a nacionalizmushoz. Egy nemrégen végzett holland vizsgálatban Scheepers 0.58-as korrelációt talált az etnocentrizmus és a nacionalizmus között (Scheepers et al. 1989), míg Meloen megjegyzi, hogy az autoritarianizmus és a nacionalizmus közötti pozitív összefüggés rendszeresen ismétlődik (Meloen 1983). Olyan időszakokban, amikor a fennálló nemzetközi kapcsolatrendszerek átrendeződnek, ezek a tények különleges jelentőségre tehetnek szert.

3. IFJÚSÁGCENTRIZMUS, KAPCSOLATHÁLÓK ÉS KONFLIKTUS A SZÜLŐK ÉS A KORTÁRSCSOPORT KÖZÖTT

3.1. Ifjúságcentrizmus, politikai intolerancia és politikai párt-preferencia

Amint ezt a bevezetőben már jeleztük, az ifjúságcentrizmus nem korrelál a politikai intolerancia skáláival. Sőt, a különböző survey-ekben lineáris összefüggést mutatott a politikai preferencia jobb—bal kontinuumával, ami az ifjúságcentrizmusról nem mondható el (lásd a 4.2-es számú ábrát). Ezzel szemben az ifjúságcentrizmus kurvilineáris korrelációt mutat: az állításaival való egyetértés mértéke mind a szélsőjobboldaliak, mind a szélsőbaloldaliak körében nagyobb, mint a középutasok között.

Végül az ifjúságcentrizmus nem kapcsolódik szisztematikusan a nemhez, míg a nem — amint azt fentebb is láttuk — egyértelműen összefügg a politikai intoleranciával. Ez arra a feltételezésre indított minket, hogy az ifjúságcentrizmus kevésbé átpolitizált és maszkulin attitűd, mint a politikai intolerancia. Az ifjúságcentrizmus nagyobb mértékben tartalmaz a nemen és a politikai nézeteken kívül egyéb változókat is, mint a politikai intolerancia.

3.2. Az ifjúságcentrizmus, mint a szülők és a kortárs csoport közötti konfliktus indikátora

Ifjúságcentrizmus

A *Jugend '81* német survey adatainak elemzése megerősíti ezt a feltevést (Zinnecker 1982, 604. o.). Az ifjúságcentrizmus összefüggést mutatott az iskolai és a munkahelyi előmenetellel, de egyben a fiatalok által a szülőkkel és a kortársakkal fenntartott kapcsolattal is.

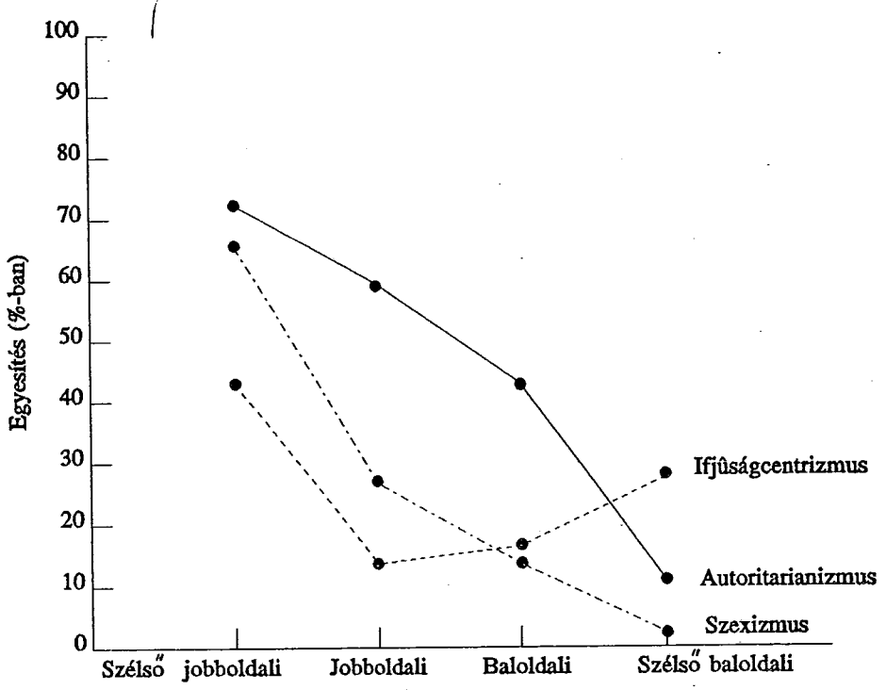

4.2 ábra. Összefüggés a politikai preferencia és az autoritarianizmus, a szexizmus és az ifjúságcentrizmus között. Az adatok a Raaijmakers által 1985-ben vezetett felvételből valók (lásd Raaijmakers 1987; 712 < N < 773). Meeus korábban hasonló adatokat publikált (Meeus 1986).

A magas ifjúságcentrizmus-értéket elért fiatalok (a továbbiakban „ifjúságcentristáknak" nevezzük őket) több nehézségbe ütköznek az iskolában és a munkahelyen, mint a velük ellentétes arculatú „felnőttcentristák". Több közöttük az évismétlő, és nagyobb azok száma, akik végbizonyítvány megszerzése nélkül hagyják abba az iskolát. Körükben gyakoribb a munkanélküliség is.

Egészében véve rosszabb a viszonyuk a szülőkkel és a felnőttekkel, mint a felnőttcentristáké. Kevesebbet kommunikálnak a felnőttekkel, és kevésbé is hajlandók meghallgatni őket. Különleges jelentősége van annak a pszichológiai támogatásnak, amit a fiatalok kapnak szüleiktől. Az ifjúságcentristák sokkal kevesebb ilyen támogatást kapnak, mint a felnőttcentristák. Négy vizsgálat egyikében ez az összefüggés sokatmondónak bizonyult: a „szülői pszichológiai támogatás hiánya"-skála 0.53-as korrelációt mutatott az ifjúságcentrizmussal (Meeus 1987).

Az ifjúságcentristák nem tartanak fenn több társasági kapcsolatot mennyiségileg, és nem is töltenek együtt több időt a kortárscsoportjukkal, mint a felnőttcentristák. A kontaktusok azonban más tartalmat nyernek: az ifjúságcentristák inkább lazán, spontán módon szervezett baráti körükkel „lötyögnek", míg a felnőttcentristák a velük egykorúakkal kialakult, intézményes keretek között találkoznak, és a csoportos kapcsolatteremtés terén nagyobb mértékben hasznosítják az iskolai és a munkahelyi szituációkat.

Ezek az eredmények konzisztens képpé állnak össze. Az ifjúságcentristák mind személyes, mind társadalmi értelemben eltávolodnak a felnőttektől. A foglalkoztatás és az oktatás intézményes szabályai elleni lázadás a szüleikhez fűződő rossz viszony részének tűnik. Így aztán a serdülőkor és az önszerveződő kortárscsoport jelentősége csaknem elkerülhetetlenül felértékelődik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ifjúságcentristák viszonya kortársaikhoz intenzívebb, és így a szülőkhöz fűződő viszonylag rossz kapcsolat nem feltétlenül kompenzálódik.

Az ifjúságcentrizmus a szülők és a kortárscsoport közti konfliktus indikátoraként értelmezhető. Ebben a tárgykörben már 30 éve folyik kutatás, amelynek alapkérdése az, hogy ki gyakorol nagyobb befolyást a fiatalokra: a szülők-e vagy a kortárscsoport. Általában véve a szülők és a kortárscsoport közötti kapcsolat vonatkozásában a kutatás Brittain szituatív hipotézisét támasztotta alá, azaz: egyes területeken a szülők befolyása nagyobb, másutt a kortárscsoportoknak van kitüntetett szerepe.

A szülők és a kortárscsoport konfliktusára vonatkozó szituatív hipotézis

E vonatkozásban az egyik legkorábbi vizsgálatot Bowerman és Kinch vezette (Bowerman and Kinch 1950). 10—16 éveseket kérdeztek meg arról, hogy normatív orientációjuk és identifikációjuk szüleikhez vagy a velük egykorúakhoz kapcsolódik-e elsősorban. Bowermannál és Kinch-nél a „normatív orientáció" a fiatalok sokféle témával kapcsolatban vallott nézeteit foglalta magába, míg az „identifikációt" annak mértéke alapján határozták meg, hogy a kérdezett szerint szülei, illetve kortársai megértik-e őt, valamint aszerint, hogy az ifjú felnőttként mennyire követné vagy a szülei vagy a barátai példáját.

A normatív orientáció tekintetében az eredmények a legfiatalabb és a legidősebb válaszadók között markáns különbségeket mutattak. A legfiatalabbakat tartalmazó csoportban 82% orientálódott szüleihez, 12% pedig kortársaihoz, míg a legidősebbek között ez az arány 30, illetve 50% volt. Az identifikáció terén ilyen tendencia nem mutatkozott. Mindegyik korcsoport a szülők felé orientálódott, bár az idősebb serdülők szemében a szülőknek kevesebb volt a tekintélye, mint a fiatalabbak előtt. Röviden: Bowerman és Kinch rámutat arra, hogy a szülők és a kortárscsoport befolyása között egyensúly áll fenn: az

egyik területen a szülői befolyás dominál, a másikon a kortárscsoport gyakorol nagyobb hatást.

Bowerman és Kinch kutatási eredményeit Brittain vizsgálata megerősítette (Brittain 1963). Brittain egy 15—17 éves lányokból álló csoportot egy sereg hipotetikus döntési helyzet elé állított. Egyidejűleg mindegyik dilemmánál jelezte, hogyan döntenének a szülők, és hogyan a fiatalok. Brittain úgy találta, hogy a megkérdezettek a dilemma tartalmától függően hol a szülők, hol a kortársak döntését fogadták el. Ezekre az adatokra alapozva Brittain később felállította „szituatív hipotézisét", amely szerint egyes helyzetekben a serdülőkre a szülők befolyása a nagyobb, más esetekben pedig a kortársak szolgálnak referenciakeretül (Brittain 1968).

Kandel és Lesser arra volt kíváncsi, hogy a középiskolások továbbtanulási tervei inkább szüleik kívánalmaival vagy legjobb barátaik elképzeléseivel vágnak-e egybe (Kandel and Lesser 1969). Két lényeges megállapításra jutottak: (1) A fiatalok nagyobb mértékben értettek egyet anyjuk továbbtanulási elképzeléseivel, mint legjobb barátjukéval; (2) Az anya és a legjobb barát elképzelései hasonló irányba mutatnak, vagyis az iskolai jövőjükkel kapcsolatban anyjukkal egyetértő fiatalok legjobb barátaik felfogásával is nagymértékben egyetértenek. Nyilvánvaló, hogy az anyának a serdülők továbbtanulási szándékaira gyakorolt hatása nagyobb, mint a hasonló életkorúaké. Ráadásul ezen a téren a két kategória által gyakorolt befolyás inkompatibilis, ami nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a szülők és a kortárscsoport közötti konfliktusra vonatkozó hipotézis érvényét viszonylagosnak minősítsük. Kandel és Lesser kutatási eredményeiket Brittain szituatív hipotézisére alapozzák (Kandel and Lesser 1969, 222. o.). Szerintük egyes tárgykörökben jelentkezhet a szülők és a kortárscsoport közötti konfliktus, de ez nem vonatkozik minden esetre. Számos területen a szülői befolyás dominanciája várható, másutt a hasonló korúaké.

A szituatív hipotézisről a legélesebb kritikát Larson fogalmazta meg (Larson 1972). Azt akarta megmutatni, hogy a hipotetikus döntési helyzetekben a serdülők által hozott döntések anyagi megfontolásokon alapulnak, és ebben viszonylag kis szerepet játszik az, hogy a serdülők a szülőt vagy a kortárscsoportot részesítik-e előnyben. Larson 1-es számú táblázata azonban arra enged következtetni, hogy az iskola megválasztására vonatkozó döntésben a kérdezettek kb. 70%-a a szülők kívánalmaihoz igazodik, míg a másik két — a szabadidővel kapcsolatos — dilemmánál az arány jóval kisebb, 50—55% között mozog (Larson 1972, 70. o.). A szituatív hipotézis pontosan ezt az eredményt jósolja.

Az ezt követő kutatások egyértelműen a szituatív hipotézist támasztották alá. Három kérdéskör esetében is megállapítható, hogy kinek a befolyása a nagyobb: a szülőké-e avagy a kortárscsoporté. Kandel és Lesser, illetve Larson vizsgálatai azt mutatják, hogy a tanulás terén a szülő befolyása a nagyobb. Kandel kultúraközi vizsgálatának tanúsága szerint mind az Egyesült Államokban, mind Dániában ez a szakmai törekvésekre és a foglalkozás megválasztására is vonatkozik (Kandel 1972, 119. o.). Biddle és mások, valamint Youniss és Smollar ugyancsak úgy találta, hogy a tanulás terén a szülői befolyás nagyobb, mint a kortárscsoporté (Biddle et al. 1980, 1073. o.; Youniss and Smollar 1985, 148. o.).

Összefoglaló tanulmányában Kandel kimutatja, hogy számos szabadidős tevékenység esetében a kortárscsoport befolyása meghaladja a szülőkét (Kandel 1974, 128. o.). Ez vonatkozik az alkohol- és drogfogyasztásra, a dohányzásra, a sportolásra és a bűnözésre is.

Reed és mások az alkohol- és a kábítószerfogyasztással, míg Biddle és mások csak az alkoholfogyasztással kapcsolatban jutottak hasonló eredményre (Reed et al. 1986; Biddle et al. 1980).

Kandel vizsgálata rámutat arra, hogy a személyes kapcsolatok (problémák a szülőkkel; egyéb, nem a szülőkkel kapcsolatos problémák; barátok megválasztása) terén az amerikai fiatalokra a szülőknek és a kortárscsoportoknak kb. egyenlő a befolyása (Kandel 1972, 119. o.). A dán fiatalok körében a kortársak befolyása nagyobb. A későbbi, amerikai fiatalokról végzett vizsgálatok által nyújtott kép nem egyértelmű. Helyenként a szülői befolyás mutatkozott nagyobbnak (Rosenberg 1979), helyenként a kortárscsoporté (Youniss and Smollar 1985).

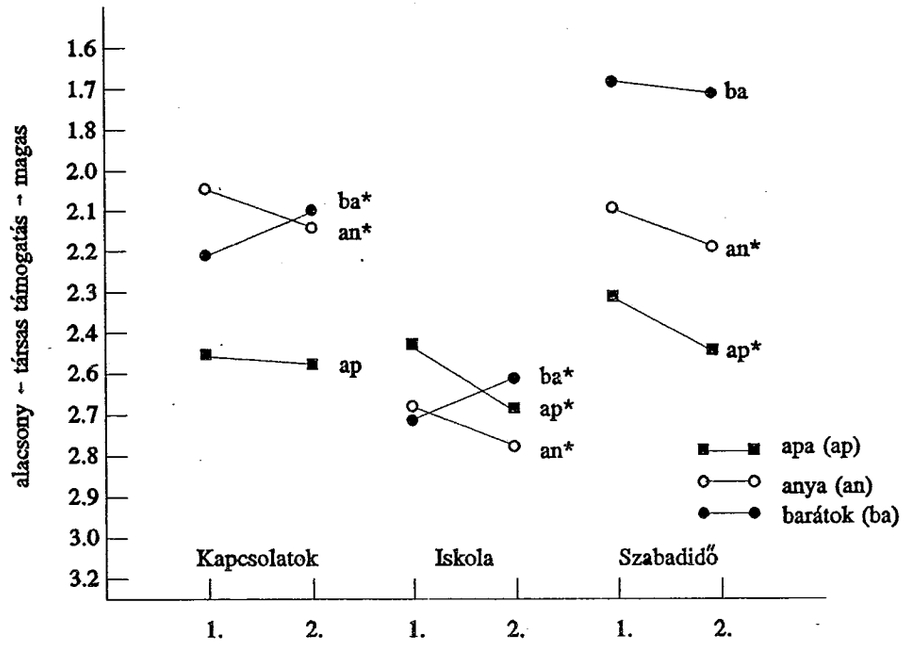

4.3 ábra. Az apa, az anya és a barátok relatív fontossága a fiatalok kapcsolati hálójában a társas kapcsolatok, a tanulás és a szabadidő terén ($898 < n < 992$), és az ebben beállt változások. Az 1-es és a 2-es szám a vizsgálat két szakaszát jelzi, a csillag pedig azt, hogy a változások legalább $P < 0.05$ szinten (*t*-próba páronkénti mintákra) szignifikánsak. A rövidség kedvéért statisztikákat nem közlünk, ezek a szerzőktől beszerezhetők.

Saját, a társas kapcsolatok, a tanulás és a szabadidő terén szerepet játszó személyes kapcsolati hálókkal foglalkozó vizsgálatunk (Meeus 1989) a szülők és a kortárscsoport közötti konfliktusra vonatkozó hipotézist erősíti meg (lásd 4.3. ábra, első mérés). A kapcsolati hálók a három tárgykörben igen eltérőek. A személyes kapcsolatokban az anya

a legfontosabb személy a network-ben. A tanulás kontextusában az apa, a szabadidőében a barátok helyzete kiemelt.

Mindezek fényében következtetésünk az, hogy Brittain feltevése helytálló (Brittain 1963, 391. o.). A fiatalok jövőjére vonatkozó kérdésekben (tanulás, hivatás megválasztása) leginkább a szülők befolyása érvényesül. A magára az ifjúsági életszakaszra vonatkozó témakörökben (szabadidő eltöltése) a kortárscsoport dominál. Végül a személyes kapcsolatok tárgykörében a különböző kutatások eredményei nem egyformák.

Az imént említett vizsgálat (Meeus 1989) tanúsága szerint az *ifjúságcentristák* kevesebb társas támogatásról számolnak be, mint a felnőttcentristák. Ezen belül szüleiktől kevesebb társas támogatásban részesülnek, kortársaiktól azonban ezt semmilyen plusz támogatás nem ellentételezi (lásd a 4.4. ábrát).

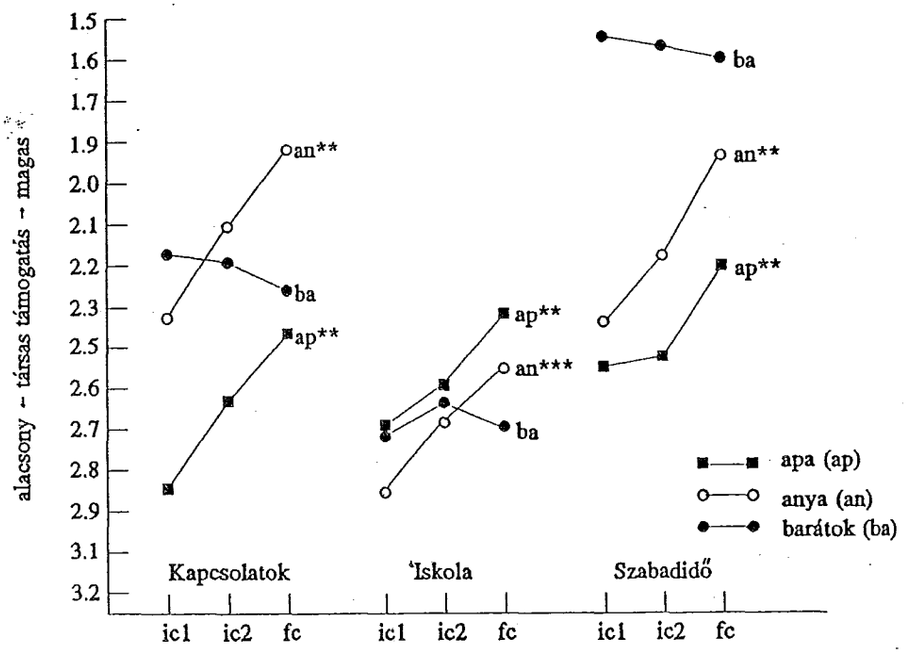

4.4 ábra A személyes kapcsolatok hálója és az ifjúságcentrizmus három kérdéskör szerint (kapcsolatok, iskola, szabadidő). Az ifjúságcentrizmus-skálát három részre bontottuk: y-c1-gyel jelöljük az ifjúságcentrizmussal egyetértőket < 3; ezeket helyeztük a skála természetes középpontjának pozitív oldalára (1-es ifjúságcentrista); y-c2-vel jelöltük azokat, akiknek az egyetértése átlagosnál nagyobb, 3 < érték < 3.41; a-c-vel jelöltük azokat, akik az átlagnál nagyobb mértékben utasítják el az ifjúságcentrizmust (2-es ifjúságcentrista), érték > 3.41. A teljes különbséget ANOVA segítségével teszteltük, az alcsoportok közötti különbségek tesztelésére Scheffe-próbát (ez egy olyan eljárás, amely képes a sokszempontú átlagok összehasonlítására) használtuk. A tömörség kedvéért nem térünk ki a statisztikák ismertetésére, természetesen ezek a szerzőknél hozzáférhetők. Az ábra magyarázatában az 1-es és a 2-es az ifjúságcentristák két típusát jelöli.

Az ifjúságcentristák személyes kapcsolathálója azonban másképp épül fel, mint a felnőttcentristáké. A személyes kapcsolatokban az ifjúságcentristák számára a barátok a legfontosabb vonatkozási személyek, a tanulás terén a barátok és a fontosabbik szülő körülbelül hasonló arányban szerepel. A felnőttcentristák számára mindkét kontextusban a szülő(k) a legfontosabb referenciaszemély(ek). A szabadidő eltöltése terén az ifjúság- és a felnőttcentristák számára egyaránt a barátok az elsődlegesek, jóllehet az ifjúságcentristák számára a barátok relatív jelentősége sokkal nagyobb, mint a felnőttcentristák számára. Bár — mint láttuk — a szülőkkel való rossz viszonyt a barátokhoz fűződő jobb kapcsolat nem kompenzálja szükségképpen, a barátok az ifjúságcentristáknak fontosabbak, mint a felnőttcentristáknak.

3.3 Ifjúságcentristák és személyes kapcsolathálók longitudinális elemzése[22]

Változók és a minta

Az alábbi adatokat is a „panel 86—90" első és második szakaszából vettük. Korábbi vizsgálatokhoz (Meeus 1986; Meeus 1988) hasonlóan az ifjúságcentrizmus-skála jó mérési szintűnek bizonyult: a Cronbach-féle alpha 0.83 (első mérés) és 0.80 (második mérés) volt. A személyes kapcsolathálókat a „szerepviszony"-módszer egyik változatával mértük fel (részletesebben lásd: Meeus 1989).

Ifjúságcentrizmus

Az ifjúságcentrizmus longitudinális stabilitása valamivel kisebb, mint a szexizmusé és az autoritarianizmusé — az első és a második mérés eredménye közötti korreláció 0.50. A stabilitásnak ez a szintje fiúknál és lányoknál kb. egyenlő, a korrelációk 0.52 illetve 0.48. A 4.1-es ábrán az ifjúságcentrizmusra vonatkozó longitudinális trendet mutatjuk be; az ifjúságcentrizmus mértéke az idő függvényében a fiúknál és a lányoknál egyenlő arányban esik vissza.

Személyi kapcsolathálók

A longitudinális tendenciákat a 4.3-as ábra mutatja be. Mindhárom kontextusban a szülők fontossága szisztematikus visszaesést jelez. A barátok fontossága a tanulás és a kapcsolatok terén egyre növekszik. Ennek következtében a második mérés időpontjában a network-ök egyértelműen inkább a kortársak felé orientálódnak. Az első mérésnél három kontextus közül kettőben (tanulás, kapcsolatok) a szülő volt a legfontosabb vonatkozási személy. Így tehát a legfontosabb referenciaszemély vonatkozásában váltást figyelhetünk meg a szülőktől a kortárscsoport irányába.

[22] A kapcsolathálók elemzésébe csak azokat a serdülőket vontuk bele, akik komplett családban élnek. A vizsgált sokaság 992 ilyen fiatalból állt.

Ifjúságcentrizmus és személyi kapcsolathálók

Hogyan kapcsolódnak egymáshoz az ifjúságcentrizmusban és a személyi kapcsolathálókban beállott változások? A választ a 4.5-ös számú ábra adja meg.

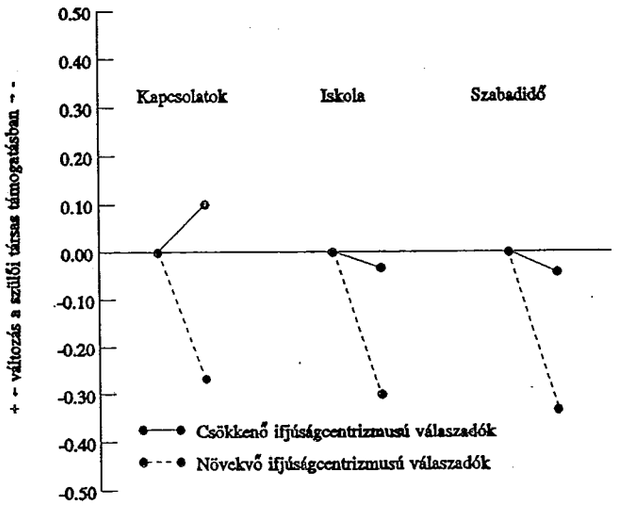

4.5 ábra. A három kérdéskörben mutatkozó szülői támogatásban beállott változásokkal kapcsolatos, az ifjúságcentrizmus terén jelentkező eltérések. Az ábra a három ANCOVA-n alapul. A függő változó: a három kérdéskörben nyújtott szülői támogatás változása. A független változók: a nem, az ifjúságcentrizmus változása általában véve és a két mérés során talált össz-ifjúságcentrizmus. Ez az ábra az ifjúságcentrizmusban beállt változás hatását mutatja. Ez a változás kétfelé oszlik: az ifjúságcentrizmus csökkenésére és emelkedésére. Az ANCOVA-ról több információt a 5-ös számú jegyzet nyújt.[23]

Mindhárom kérdéskörben nagyjából ugyanaz a tendencia érvényesül: azok a serdülők, akik a második mérés során nagyobb mértékben értettek egyet az ifjúságcentrizmussal, mint az első mérés alkalmával, ekkor egyértelműen nagyobb társadalmi távolságot érzékelnek önmaguk és a szüleik között, mint az első mérés idején. A második méréskor

[23] ANCOVA-t (kovariancia-analízist) hat alkalommal végeztünk: három-három kérdéskörben a „változás a szülőtől jövő támogatás terén" és a „változás a kortárscsoporttól jövő támogatás terén" függő változókra nézve. A „szülőtől jövő támogatás" függő változóban a két szülőre kapott értékeket összeadtuk, mert korábbi kutatásaink szerint ezek a faktoranalízisben egyetlen faktort adnak ki (Meeus 1989). A függő változókat úgy számítottuk ki, hogy az első mérés értékeit levontuk a másodikéból; a „változás a kortárscsoporttól jövő támogatás terén" nevű független változót is ugyanígy számítottuk ki. Ennek révén lehetővé vált mind az ifjúságcentrizmusban beállott változás hatásának, mind pedig az ifjúságcentrizmus összegzett mértékének feltárása. Emellett leellenőriztük a nemi hovatartozás hatását is, mert ez a változó az autoritarianizmus és a szexizmus változásai terén nagy jelentőségűnek bizonyult. Az ANCOVA-ban a nem független változóként az ifjúságcentrizmusra vonatkozó két mérés eredménye kovariánsként szerepelt. Ez az elemzés megfelel egy olyan regresszió-analízisnek, amelyben a nemi hovatartozás *dummy* változó, az ifjúságcentrizmusra vonatkozó mérések eredményei pedig *proper prediktorok*.

Az elemzés azt mutatja, hogy az ifjúságcentrizmus összesített mértéke két kérdéskörben gyengén kapcsolódott a barátoktól jövő társas támogatás terén beállt változáshoz. Ennek az a magyarázata, hogy az ifjúságcentrizmus mért értékei és a barátoktól jövő társas támogatás mért értékei ellentétes irányban mozognak, az ifjúságcentrizmus csökken, a társas támogatás pedig nő.

A függelékben közölt táblázatban a három ANCOVA-elemzés eredményeit ismertetjük (ezeken alapszik a 4.5-ös ábra).

azok a serdülők, akik az ifjúságcentrizmussal kevésbé értettek egyet, kevés változást mutattak a szülőktől kapott támogatás megítélésében. A kortárscsoporttól kapott támogatás terén sem mutattak szignifikáns változást.

3.4. Következtetések

A 16. és a 18. életév között az ifjúságcentrizmussal való egyetértés csökken. Ezzel egyidejűleg a serdülők inkább a velük egykorúak, semmint a szüleik felé fordulnak. Az ifjúságcentrizmus és a szülőkkel való ifjúkori szembefordulás között korábban észlelt koherencia fényében ezek a tendenciák ellentmondónak tűnnek. Valószínűleg azonban az ellentmondás inkább látszólagos, mint valóságos.[24] Hihetőnek tűnik az állítás: a serdülők nem ifjúsági kulturális jellegű lázadásuk következtében távolodnak el szüleiktől, hanem fejlődésük során egyszerűen elérnek egy szakaszt, amelyben a szülők jelentősége csökken. Másfelől az ifjúságcentrizmussal egyre inkább szimpatizáló fiatalok nyíltabban distanciálják magukat szüleiktől, és velük szemben ellenzéki álláspontot vesznek fel. Ez nem jelenti azt, hogy ezek a fiatalok jobb kapcsolatokat építettek ki a velük egykorúakkal, bár a kortársak csakugyan viszonylag fontos helyet foglalnak el network-jükben. Mindez azonban ama nagy távolságnak a hatása, amelyet ezek a fiatalok érzékelnek saját maguk és szüleik között, s így a kortárscsoport jelentősége automatikusan megnövekszik.

4. UTÓIRAT

16 és 18 éves koruk között a serdülők veszítenek az autoritarianizmus, a szexizmus és az ifjúságcentrizmus iránti szimpátiájukból. A három attitűd azonban csak ebben az egyben hasonlít. Az autoritarianizmus és a szexizmus jobboldali és maszkulin attitűdök. Ezzel szemben az ifjúságcentrizmus sokkal kevésbé átpolitizált, és nem függ a nemtől. Összefüggést mutat ugyanakkor a serdülők network-jeivel. Az ifjúságcentristák kevésbé jól jönnek ki szüleikkel, s így a velük egykorúak fontosabbakká válnak számukra. A 16 és 18 éves korú ifjúságcentrikusabbá váló serdülőkre ez a tendencia még kifejezettebbé válik.

Fordította: Balog Iván

[24] lásd: 5. sz. jegyzet

FÜGGELÉK

4.1 számú ábrához

A MANOVA-táblázat megismételte az autoritarianizmus, a szexizmus és az ifjúságcentrizmus függő változóira vonatkozó méréseket.

Autoritarianizmus		DF	F	Sig of F
Between-subjects effects				
within cells	cellán belüli	1259		
constant	konstans	1	>20000	0.000
gender (A)	nem	1	26.00	0.000
Time within-subjects effects				
within cells	cellán belüli	1259		
time (B)	idő	1	174.91	0.000
A x B		1	10.15	0.001

Szexizmus		DF	F	Sig of F
Between-subjects effects				
within cells	cellán belüli	1257		
constant	konstans	1	>20000	0.000
gender (A)	nem	1	71.48	0.000
Time within-subjects effects				
within cells	cellán belüli	1257		
time (B)	idő	1	630.72	0.000
A x B		1	35.14	0.000

Ifjúságcentrizmus		DF	F	Sig of F
Between-subjects effects				
within cells	cellán belüli	1246		
constant	konstans	1	>20000	0.000
gender (A)	nem	1	0.55	0.458
Time within-subjects effects				
within cells	cellán belüli	1246		
time (B)	idő	1	211.12	0.000
A x B		1	0.35	0.555

4.5 számú ábrához

Függő változó: a szülőktől jövő támogatás változása az egyes kérdéskörökben

Független változók	DF	F	Sig of F
nem	1, 737	2.02	0.16
ifjúságcentrizmus változása	1, 737	30.26	0.000
ifjúságcentrizmus általános szintje	1, 737	0.65	0.42

Függő változó: a szülőktől kapott támogatás változása a tanulás terén

Független változók	DF	F	Sig of F
nem	1, 737	1.84	0.18
ifjúságcentrizmus változása	1, 737	11.47	0.001
ifjúságcentrizmus általános szintje	1, 737	1.97	0.16

Függő változó: a szülőktől kapott támogatás változása a szabadidő terén

Független változók	DF	F	Sig of F
nem	1, 737	0.25	0.62
ifjúságcentrizmus változása	1, 737	22.43	0.000
ifjúságcentrizmus általános szintje	1, 737	0.28	0.60

GÁBOR KÁLMÁN

A KÖZÉPISKOLÁT VÉGZETTEK KÖZÉPOSZTÁLYOSODÁSA

1. KIINDULÓPONTOK

Tanulmányunkban az elmúlt időszak kutatásai alapján arra keresünk választ, hogy a középiskola elvégzése milyen társadalmi réteggé/osztállyá szerveződést valószínűsít. A középiskolát végzettek társadalmi réteggé, osztállyá szerveződésének vizsgálatakor tekintettel kell lennünk arra, hogy a fiatalok réteggé, osztállyá szerveződése összekapcsolódik a nemzedéki szerveződéssel. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a létrejövő nemzedéki csoportok mintegy előképei a jövőbeli társadalmi réteg-, osztály-csoportoknak.

1.1. A nemzedéki szerveződés

A nemzedéki szerveződés vizsgálatakor Karl Mannheim felfogását vettük alapul (Mannheim 1969; Remling 1975; Adamski 1982). Szerinte a társadalmi, kulturális struktúra meghatározott rendszerében a nemzedéki csoportok elkülönülésének három szintje figyelhető meg.

Az *első szint*, a nemzedéki elhelyezkedés azt jelenti, hogy a fiatalok ugyanazon korcsoportban a társadalmi és történeti fejlődés során közös élményre, tapasztalatra tesznek szert. Mannheim Marx osztály-koncepcióját alapul véve úgy érvel, hogy éppen úgy, mint az osztályok, a nemzedékek is mindenekelőtt a közös társadalmi elhelyezkedés objektív tényei által válnak egységes csoporttá. Az osztály- vagy nemzedéki elhelyezkedés azonban nem szükségszerűen vezet személyi interakcióban kifejezésre jutó konkrét csoportokhoz, de meghatározza az egyének életesélyeit anyagiakban és hatalomban, valamint érzelmi, gondolkodási/tudati cselekvési módokban, alakzatokban.

A *második szint*, a nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódása, tényleges társadalmi elhelyezkedéssé válása a hasonlóan elhelyezkedők potenciális egymásra orientálódása révén megy végbe. A hasonlóan elhelyezkedők megkísérlik értelmezni a társadalmi elhelyezkedésben kijelölt helyüket, és megpróbálnak kialakítani olyan eszméket és cselekvési formákat, amelyek közös életcélt, életutat tesznek lehetővé.

A *harmadik szint* a nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódása során kialakuló nemzedéki egység. A nemzedéki egység azon egyének csoportja, akik — a társadalmi, kulturális fejlődést figyelembe véve — közös helyzetértelmezést, közös attitűdöket és cselekvési formákat alakítanak ki. Jelenlegi körülmények között — hangsúlyozza Mannheim — az ifjúság tényleges elhelyezkedését több nemzedéki csoport reprezentálja, mely nemzedéki csoportok elkülönülnek egymástól, mondhatjuk aszerint, hogy konzervatív, liberális vagy radikális választ adnak-e a társadalmi, kulturális fejlődésre (Mannheim 1971).

Úgy gondoljuk, hogy Mannheim analitikus sémája különösen alkalmas az ifjúság csoport- és rétegszerveződésének vizsgálatára. Különösen fontosnak tartja ugyanis az ifjúság nemzedéki szerveződésének a társadalom strukturális szerveződésével való összekapcsolását. Alapvető paradigmái pedig, a társadalmi kulturális környezet, a nemzedéki célok, attitűdök

megfogalmazása, a közös cselekvési módok kialakítása, összhangban vannak azon törekvésünkkel, hogy úgy vizsgáljuk a középiskolát végzettek társadalmi csoporttá, réteggé szerveződését, hogy figyelembe vegyük a fiatalok társadalmi, kulturális hátterét, nyomon kísérve azt, hogy a középiskolai évek során milyen célokat, aspirációkat fogalmaznak meg. Végül pedig vizsgáljuk azt, hogy a közös illetve eltérő orientációs minták további életútjuk során milyen életstratégiákban, csoporthelyzetekben realizálódnak.

1.2. A fiatalok társadalmi státusza

Ha a mannheimi paradigmákat a struktúrakutatás nyelvezetére lefordítjuk, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy a fiatalok társadalmi csoporttá, réteggé válásának vizsgálatakor központi kérdés a fiatalok társadalmi státuszának, illetve társadalmi státuszuk alakulásának követése (Kolosi 1984).

A fiatalok társadalmi státuszának vizsgálatakor az egyik alapvető probléma státuszuknak labilitása. Következésképpen a fiatalok társadalmi státusza a szülőkével együttesen válik értelmezhetővé, mert a fiatalok társadalmi státuszát meghatározó dimenziók, elsősorban azoknak az életforma, életkörülmény vetülete a szülők társadalmi státuszához kötődik (Harcsa 1986), még akkor is, ha a társadalmi pozíció minden eleme adott. Az is igaz viszont, hogy az életforma, életvitel dimenziója, azon belül mindenekelőtt a tevékenységszerkezet (kultúra, időgazdálkodás) már az iskolai évek felső szakaszában, mindenekelőtt a középiskolában eltérhet a szülők társadalmi státuszához kapcsolódó életviteltől. Általánosabban fogalmazva az iskola más célokat, értékeket, aspirációkat motivál/motiválhat, mint a család, vagyis az iskola kulturális integrációja háttérbe szorítja/szoríthatja a család szociálintegratív szerepét. Még általánosabban fogalmazva a rendszerintegráció kiszorítja/kiszoríthatja a szociális integrációt (Papp 1982). Ez a tendencia a társadalomfejlődés különböző szakaszaiban eltérő módon érvényesülhet, érvényesült, illetve beszélhetünk az érvényesülés különböző módozatairól, pl.: a rendszerintegráció diszfunkcionálását jelezheti a szociálintegráció gazdasági kényszere. A magyar társadalomban ugyanis a fiatalok társadalmi státusza például esetünkben a középiskola megválasztásának pillanatától a szülők társadalmi státuszának köldökzsinórjához van kötve, annak ellenére, hogy számos olyan szubjektív és objektív tényező hat társadalmi státuszukra, illetve azzal való azonosulásukra (identitásukra), amely eltaszítja őket a szüleik státuszától, és ami legalább ennyire fontos: a szüleik státuszával való azonosulástól. A fiatalok önálló státusszal is rendelkeznek, amelyben a legmeghatározóbb az iskolai státusz. Ez paradox módon az iskolai bizonyítványok beválthatóságának inflálódásával is összefügg. Az iskola státuszkijelölő szerepének bizonytalanságával egyidőben ugyanis megnövekszik a tanulók közötti belső csoportszerveződések szerepe. Az iskolai státusz kettős értelemben is meghatározza a fiatalok státuszát, részint a társadalmi pozíció előrevetítése révén, részint pedig az iskolai képzés fokozatos kiterjedése következtében paradox módon a státuszkijelölő szerep instabilizálódása révén. Az iskolai státusz szerepe akkor is jelentős, ha tisztában vagyunk azzal, hogy az iskolai képzés kiterjedése egyszersmind korlátozza az elszakadásnak azt a formáját, amely révén az iskolai képzettség megváltozása egyben társadalmi státuszváltást is jelent. Mindenesetre közhelyszerűnek tűnik az a megállapításunk, hogy a fiatalok társadalmi státusza és az iskolai státuszuk kölcsönhatásában értelmezhető, és ezen kölcsönhatásban valószínűsíthető új társadalmi csoportok kialakulása.

1.3. Iskola és társadalmi reprodukció

Ezen kölcsönhatások értelmezése csak úgy lehetséges, ha figyelembe vesszük a strukturális teret működtető mechanizmusokat, másképpen fogalmazva a társadalmi viszonyok újratermelődésének módját. Az ifjúság társadalmi státuszának vizsgálatakor a struktúra-vizsgálatoknak azon kérdésköre válik döntővé, amely azt vizsgálja, hogyan történik az egyenlőtlenségek spontán újratermelődése, milyen a szélesebben értelmezett származás (esetünkben a szülői társadalmi státusz) egyéni, illetve családi életutat meghatározó szerepe. Ez a megközelítés szorosan összekapcsolódik az iskolarendszer működési mechanizmusainak elemzésével. Az összekapcsolódás több szempontból indokolt: az iskolarendszer státuszkijelölő szerepe vitathatatlan annak ellenére, hogy kiterjedésével ez a szerep egyre több korlátba ütközik. Az iskoláztatás kiterjedése viszont együttjár azzal, hogy a célok, aspirációk, ideológiák ha nem is az iskolai tananyag avagy az iskolai oktatás közvetlen részeként, hanem mintegy rejtett tananyagként, de az iskola keretei között sajátítódnak el. (A rejtett tananyag, azaz az iskolán belüli viselkedésmódok mint célok, aspirációk, jövendőbeli érvényesülési ideológiák fontosságát Apple húzza alá (Apple 1979).) Az iskola tehát nemcsak kijelöl, de el is fogadtat egy státusz helyzetet. Az iskolának a társadalmi viszonyok reprodukciójában betöltött szerepe a társadalomfejlődés bizonyos szakaszaiban azonban ellentmondásossá válik. Például amikor az iskoláztatás kiterjed, egyre nyitottabbá válik, egyre sokszínűbb lesz a tanulók származás szerinti összetétele, ezzel egyidőben viszont csökken az iskolának társadalmi státuszt garantáló szerepe, és növekszik a családok transzmissziós szerepe a társadalmi státuszok elérése szempontjából. Ennek ellenére úgy tűnik viszont, hogy az iskolának a státusz-identitásban játszott szerepe mégsem csökken, sőt növekedni látszik. Ennek iskolai összefüggése éppen az, hogy a homogenizáció és/vagy szelekció következtében az iskolában alakulnak ki azok a mentalitások, amelyek a jövőbeli életkarrier szempontjából meghatározóak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az iskola, ezen belül a középiskola a társadalmi integráció egyre általánosabb keretét adja meg, a társadalmi státuszok konkrét formái viszont egyre inkább réteg-, pontosabban fogalmazva származásspecifikussá válnak. Ha egyfelől elfogadjuk a középiskola társadalmi integrációban játszott szerepét (mégoly általános is ez a szerep), másfelől viszont megkérdőjelezzük a réteg- és az osztályintegrációban játszott szerepét, akkor szemünkbe tűnik az a feszültség, hogy az iskola, ezen belül a középiskola oly módon jelöli ki a tanulóknak a társadalmi státusz életforma-, életvitel-dimenzióját, hogy kevésbé garantálja számukra adekvát megfelelő társadalmi pozíció elérését. Másképpen fogalmazva, *a középiskola nem társadalmi státuszt, hanem annak csak tudati mását adja, ezáltal mintegy eszmei szinten jelöli ki a réteg-, csoport-hovatartozás (azonosulás) kereteit.* Az elmondottak arra hívják fel a figyelmet, hogy a modern társadalomban egyre fontosabbá válik a nemzedéki elhelyezkedés, a *nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódásának és konkrét nemzedéki csoportoknak* a vizsgálata, illetve annak bemutatása, hogy hogyan formálódnak azok társadalmi csoporttá.

Tanulmányunkban ezt a problémakört a középiskolának a társadalmi reprodukcióban betöltött szerepe felől közelítjük meg. Abból indulunk ki, hogy a középiskolát végzettek társadalmi réteggé/osztállyá szerveződésének problémája mindenekelőtt a középiskola rend-

szerintegráló funkciójához kapcsolódik.[25] Nevezetesen azon kérdéshez, hogy a középiskolába kerülés növeli-e vagy csökkenti a társadalmi csoporthoz tartozás tudatát, másképpen fogalmazva: a középiskolai évek során létrejön-e a céloknak és értékeknek olyan rendszere, amelyek azonos és megvalósítható anyagi, kulturális, hatalmi pozíciók elérésére mozgósítanak. Kérdés tehát, hogy a középiskolások számának növekedésével fokozódnak-e a társadalom kulturális integrációjának feltételei. Kérdés továbbá az is, hogy milyen szerepet játszanak a kulturális integrációban a horizontális szerveződések (családi, rokonsági kötelékekhez, településhez, generációhoz való tartozás).

A jelzésszerűen érintett problémák is érzékeltetik, hogy az ifjúság társadalmi réteggé/osztállyá szerveződését vizsgáló szociológus számos elméleti és metodológiai problémába ütközik. A problémák részint abból adódnak, hogy a társadalmi csoporttá, osztállyá szerveződés problematikája kevéssé tárgyalt a struktúra-kutatásokban, úgy is fogalmazhatunk, hogy szétválik a társadalom tagoltságának és a társadalom szerveződésének vizsgálata. Egyfelől arra az irányra, amelyet — Papp Zsolt kifejezésével élve — rendszerintegratívnak nevezhetünk, azaz amikor a kutató az objektív funkcionális összefüggések feltárására törekszik. Másfelől a szociálintegratív irányra, amikor a szociális integráció, a cselekvés és közösség, tehát a tudatos norma- és értékelsajátítás kerül a vizsgálatok középpontjába (Papp 1982). A középiskolát végzett fiatalok réteggé, osztállyá szerveződésének vizsgálatakor a két megközelítési módot össze kell kapcsolnunk. Egyaránt törekedni kell az ifjúság helyzetét objektíve meghatározó tényezők, illetve az objektíve kialakult élethelyzetek tartalmi, formai elsajátítási folyamatának (szocializációjának) feltárására. Végső soron vizsgálni kell az ifjúság kialakuló és kialakult, működő norma- és értékrendszerét.[26]

[25] Az iskolarendszer felőli megközelítés igen fontos kérdésként vetődik fel a társadalmi struktúrával foglalkozó nemzetközi irodalomban. Poulantzas kimutatja, hogy a fizikai és a szellemi munka eltávolodásában igen jelentős szerepe van az iskolának *(Poulantzas 1975)*. Az iskola és a társadalmi reprodukció problémájáról (Bourdieu 1978). Ezen problémakört a rendszerintegráció és legitimáció vonatkozását Jürgen Habermasnál találjuk (Habermas 1980).

A társadalmi rétegképződés vonatkozásában pedig egyre több vizsgálat utal a nevelés és foglalkozás közötti szoros kapcsolatra, és annak mobilitásra gyakorolt hatására is. Glass óta a szellemi/alkalmazotti és műszaki szellemi/alkalmazotti (burocratic and professional) növekedését egyre többen kapcsolják össze a nevelési alkalmak/középfokú képzés kibővülésével, amely mintegy jogosítványt ad a szellemi középréteggé válásnak *(Glass 1954)*.

A szellemi munkával és az iskolai bizonyítvánnyal foglalkozó irodalmat a középosztály vonatkozásában jól összefoglalja (Abercrombie—Urry 1983).

[26] Ebből a szempontból rendkívül fontosak az angol szubkultúra-kutatások: az angol munkásosztály kulturális tradíciói igen fejlettek, igen erős az osztálytudat, a legtöbb angol meg tudja mondani a másik osztályeredetét. A szubkultúra-kutatások figyelemreméltóan fejlődtek a második világháború után. Négy irány különíthető el:

1. A késői 50-es és a korai 60-as évek társadalmi ökológiai kutatásai.

2. A nevelésszociológiai kutatások. Ezek a szabadidő- és ifjúsági kultúra viszonyát az iskolai előmenetel egyik alternatívájaként vizsgálják.

3. A szomszédsági viszonyok tanulmányozása, amikor a helyi/lokális ifjúsági csoportokat a társadalmi interakciók és identitások kontextusába helyezik.

4. Végül a CCCS (Center for Contemporary Cultural Studies), vagy más néven a birminghami iskola. Ezt az irányt nagyban befolyásolta a National Deviancy Conference új kriminológiai felfogása. A birminghami iskola a strukturalista és a marxista elméletnek és ideológiának — ezen belül különösen Gramsci hegemónia-felfogásának — kombinációja révén alakít ki egyfajta kultúrelméletet *(Brake 1980)*.

A magyar szociológiai irodalomban Kemény István munkássága a mérvadó *(Kemény 1992a)*.

Tanulmányunk egy empirikus kutatáson alapul, amelyben azt vizsgáltuk, hogyan alakult a középiskolák rekrutációs köre az elmúlt évtizedben, foglalkoztunk a családi háttér és a középiskola szerepével a fiatalok céljainak, aspirációjának alakításában, illetve figyelemmel kísértük a végzettek további életútját, életstratégiáját.[27]

2. A KÖZÉPISKOLÁK REKRUTÁCIÓS KÖRE

Kutatásaink alapján — más szociológiai vizsgálatokkal összhangban — megállapíthatjuk, hogy fokozódott a középiskolások körében a családi háttér meghatározó szerepe. Azt is tudjuk viszont, hogy a családi háttér meghatározó szerepe csak az iskolai életúttal, közelebbről a középiskola megválasztásával együtt értelmezhető. Továbbá a meghatározó szerep összekapcsolódott a középiskolai tanulók származási összetételének megváltozásával. A hetvenes évek végére a szakközépiskolák elsősorban a középrétegek gyerekeinek az iskolájává váltak (közép- és alsószintű vezető, illetve alkalmazotti, valamint magasan kvalifikált, kvalifikált szakmunkás-származásúak).[28] A fizikai származásúak aránya a hetvenes évek közepéig emelkedett, a hetvenes évek második felétől stagnált, majd a nyolcvanas évek elejétől csökkent.

A gimnáziumokban, amelyek leginkább képezik a felsőfokú oktatási intézmények merítési bázisát, meghatározó szerepet játszanak ugyan a középrétegek gyerekei, de a tárgyalt időszakban mindvégig az egyik legjelentékenyebb csoportot az értelmiségi származásúak képezték, sőt a vizsgált időszakban fokozatosan növekedett is az arányuk (Gábor 1986). Ez a tendencia a hetvenes évek közepéig együtt járt a fizikai származásúak számarányának növekedésével. A hetvenes évek második felétől viszont a fizikai származásúak csökkenése figyelhető meg, és ez a folyamat a nyolcvanas évek elejétől erőteljesebbé vált. Ez időszakra arányuk negyven százalékról csaknem harminc százalékra zuhant vissza.

Azt is látni kell viszont, hogy ezen tendenciák térbelileg differenciáltan érvényesülnek. Pl.: az 1984/85-ös tanévben a gimnáziumokban a fizikai származásúak aránya Budapesten csaknem egyötödre csökkent, míg Szabolcs-Szatmár, Békés megyékben arányuk eléri az ötven százalékot.

[27] A survey két szakaszból állt:

Első lépésben a Csongrád megye középiskoláiban 1969—81 között végzettekről hoztunk létre egy adatbázist. Az elemszám 22219 fő, a közgazdasági és egészségügyi, valamint a műszaki szakközépiskolásoké 6577, illetve 9731 fő, a gimnazistáké pedig 5911 fő.

A második szakaszban kutatásunk középpontjába az 1969-81 között végzettek életútjának kérdőíves vizsgálata került. Többek között néztük a fiatalok családi hátterét, a családhoz és a középiskolához való viszonyát, társas kapcsolataik alakulását, céljukat, aspirációjukat, valamint anyagi, kulturális, hatalmi pozíciójuknak alakulását, illetve esélyeit. A kiválasztott minta nagysága a közgazdasági és egészségügyi szakközépiskolák esetében 485 fő, a műszaki szakközépiskoláknál pedig 498 fő volt. Végül a gimnáziumot végzettek közül 437 fő került a mintába. A lekérdezett minta 252—180—241, összesen: 673 fő.

A kutatásról részletes zárójelentés készült. *Gábor Kálmán: A középiskolások rekrutációs köre és a középiskolát végzettek életútja. Szeged, 1985. JATE Szociológiai Tanszék (kézirat)*.

[28] A szülők foglalkozásának részletes elemzésére a survey-nk adatbázisa alapján került sor.

3. A KÖZÉPISKOLÁT VÉGZETTEK CÉLJAI

A középiskolák rekrutációs köre, illetve rekrutációs körének változása azonban csak jelzésszerű lehet, ha nem kapcsoljuk össze azzal a kérdéssel, hogy az eltérő anyagi, kulturális hátterű tanulók a középiskola elvégzése során milyen társadalmi csoportokká szerveződnek.

A már idézett struktúra felfogásokkal szemben (Kolosi 1982) abból a feltevésből indultunk ki, hogy a növekvő hatalmi, anyagi, kulturális életesély különbözősége ellenére az iskolai évek alatt a tanuló fiatalok ugyanazokat az attitűd- és értékmintákat sajátítják el. A hetvenes években ugyanis — nem utolsósorban a középiskolázottak számának növekedésével — kibontakoztak egy új kulturális integráció feltételei. A középiskolák rekrutációs körének vizsgálatakor szembe tűnt, hogy mind a szakközépiskola, mind a gimnázium, de különösen a szakközépiskola a középrétegek gyerekeinek iskolájává vált. A középréteg kifejezés vitatható, mert az anyagi, hatalmi, kulturális családi háttérnek laza konglomerátumát fejezi ki. A középiskolának az új kulturális integrációban játszott szerepe viszont éppen akkor érvényesülne, ha a középiskola elvégzése szerepet játszana a középréteghez tartozás elmélyítésében. Másképpen fogalmazva olyan célokat, értékeket sajátítanának el a fiatalok, amelyek a jövőbeli anyagi, kulturális, hatalmi karrierjük során szerepet játszanának egy új, szüleiknél konzisztensebb csoporttudat, középosztálytudat kialakulásában. Erre a kérdésre a középiskolát végzett fiatalok céljainak, aspirációjának, életstratégiájának függvényében adhatunk választ.

A középiskolát végzettek céljaik alapján két csoportba sorolhatók.[29] Az egyik a tanulást, foglalkozást, családi életet, emberi kapcsolatokat és anyagi javakat egyaránt fontosnak tartó, a közéleti, politikai célokat viszont egyértelműen elutasító csoport — ennek tagjai nem rendelkeznek semmiféle tudományos, művészeti ambícióval — őket nevezhetjük napjaink kispolgárának. E típus köré szerveződik a csupán családi életet és anyagi javakat preferáló csoport is.

A középiskolát végzettek másik — százalékarányában jóval kisebb, a végzetteknek mintegy egyötödét képező — csoportját azok a fiatalok képezik, akik középiskolás korukban a tanulást, a tudományos, művészeti, valamint a közéleti, politikai célokat tartották fontosnak — s akiket ezért az ideális értelmiségi típusának nevezhetjük. Figyelemreméltó, hogy az e csoport köré szerveződő — elsősorban a tanulásnak prioritást adó — csoportok egyéb céljaik tekintetében inkább közelednek a *kispolgári* életvitelhez, mint az *ideális értelmiségiéhez.*

Vizsgálataink alapján azt tapasztaltuk, hogy a középiskolások céljait erőteljesen befolyásolja a középiskola típusának megválasztása. A *kispolgár* típusa inkább jellemző a szakközépiskolát, mint a gimnáziumot végzettekre, akiknél fontos szerepet játszik az *ideális értelmiségi* típusa. Ez összefügg a két iskolatípus származási összetételében mutatkozó különbségével, illetve különösen a közgazdasági és az egészségügyi szakközépiskolák elnőiesedésével. Vagyis, a szellemi, ezen belül különösen az értelmiségi származásúak inkább az *ideális értelmiségihez* állnak közel, míg a fizikai származásúak, falusiak inkább vallják magukénak a *kispolgár* célkitűzéseit. A szakközépiskolákban eltöltött középiskolai évek során azonban a szellemi származásúak is egyre inkább a *kispolgár* céljait tűzik maguk elé. A gimnáziumokban viszont annak ellenére, hogy az *ideális értelmiségi* típus a mintaadó — (pl.: az osztálytársi kapcsolatok vizsgálatakor a legtöbbször választott barát ezen minta képviselői közül került ki) —, mégsem válik olyan általánossá, mint a szakközépiskolákban a kispolgáré. A gimnáziumokban ugyanis a továbbtanulási esélyek nagyon korán, szinte már az első osztályban tudatosulnak, és azok, akik kiesnek a versenyből, elfordulnak az *ideális értelmiségi* típustól. A hetvenes évek középiskolája tehát a *kispolgárt* motiválja, a szakközépiskola ez irányba homogenizál, a gimnázium pedig ez irányba szelektál.

A középiskolások céljaiban megfigyelhető kiegyenlítődés a hetvenes évek társadalmi szerkezetében bekövetkezett változásokkal is összekapcsolható. A társadalom szerkezetével, mobilitásával foglalkozó szociológiai kutatások egybehangzóan állapítják meg, hogy az elmúlt évtizedben egy lépcsőzetes mobilitás, általánosabban fogalmazva egy felfelé csúszó reprodukció érvényesült (Ferge 1982). Az a megállapítás is igaznak tűnik, hogy a felfelé csúszó reprodukció összekapcsolódott a jó helyzetek elérhetőségének beszűkülésével. A jó helyzetek elérhetőségének feltételei különösen az értelmiségiek számára romlottak meg.

Miután a hetvenes években a jó helyzeteknek az iskolai tudás révén való elérhetősége megnehezült — többek között a gazdasági feltételek romlása miatt is —, a társadalmi felemelkedés *social jumping* formáját a *social climbing*-stratégia váltotta fel, amely kedvezett a kispolgár-típus elterjedésének, azt is mondhatjuk: általánossá válásának. Ezek a folyamatok mindenekelőtt a szakközépiskolákban jutottak érvényre. A hetvenes évek szakközépiskolája *kulturális téren egy szintre hozó olvasztótégely feladatkörének ellátására rendezkedik be.* A tanulók számára csak *olyan elvárásokat támaszt, amelyeket az alacsonyabb kulturális hátterű családok gyermekei is teljesíteni tudnak.* Azaz az iskola és tanuló (illetve család) elvárásai egy, a gimnáziumokénál alacsonyabb szinten találkoznak. (Sőt, a középszint is süllyed, hiszen a tanulmányi eredmények romlása figyelhető meg 1969—81 között.) A szakközépiskolának ez az engedékenysége jól harmonizál a családnak, végső soron *a társadalom széles rétegeinek azzal a stratégiájával, amely a kisebb, de elérhető, az anyagiakat középpontba állító célok elérésére ösztönöz.* Indokoltnak látszik ezt a jelenséget *az iskola elcsaládiasulásának*, általánosabban fogalmazva *privatizálódásának* tekinteni. Azaz ez esetben az iskola kompromisszumot köt a családdal, a szociálintegráció egyik fő színterével, és sáncai közé beenged egyes, a család által preferált célokat, jelenségeket. (Ez pontosan ellenkezője az ötvenes—hatvanas évek iskolájának, amikor az iskola által követelt értékek uralkodtak a család felett.)

A gimnáziumokban éppen egy ellenkező előjelű, a homogenizációs folyamattal szemben egyre erőteljesebb szelekció eredményez hasonló tendenciát. *A jó értelmiségi pozíciók elérhetőségének megnehezülése az értelmiségi kulturális privilégiumainak fokozottabb érvényesüléséhez vezet. A gimnazisták egyre nagyobb része válik iskolán kívülivé.* A jó tanulók, tehát a továbbtanulásra jogosultak tábora szinte a megfelelő gimnázium megválasztásakor, a gimnázium falain belül pedig már az első osztály végére kialakul. Ezáltal *egyre szélesebb az a réteg, amely mintegy kikerül a gimnázium által sugallt értelmiségi minta bűvköréből.* Mivel a kívülrekedtek köre többségében a jó anyagi helyzetű

[29] A középiskolát végzettek céljait klaszterelemzéssel vizsgáltuk.

nem értelmiségi családokból származik, *a privatizálódás ezen csoportoknál is a szakközépiskolát végzettekhez hasonló élet-karrier-minták átvételéhez vezet.*

Az értelmiségi minták átvétele azonban egyáltalán nem eredményez tudáscentrikus karrier-orientáltságot. Elsősorban azért nem, mert a kiválasztódás nem a teljesítmény-orientáltság mentén, hanem *a tudás mintegy rendi átörökítése révén történik.* Ez a folyamat a gimnazista fiatalok körében *a társadalmat kívülről néző, annak javait élvező, „lubickoló" életvitelhez vezet, amit némi iróniával posztmateriális értékrendnek is hívhatunk.*

A hetvenes évek végére tehát a középiskolát végzettek értékrendszerében a tanulásnak mint a tudás intézményes elsajátításának a szerepe háttérbe szorult. A tehetség szerintük a jó anyagiak, a jó foglalkozás elérésére szolgál. A kapcsolatok, összeköttetések hangsúlyozásával együtt ezt a folyamatot a privatizáló értékek térhódításának is nevezhetjük.

A privatizált konformizmus ideológiájával már nem valamiféle teljesítményorientált értelmiségi ideológia versenyez, hanem az élet élvezetét valló posztmateriális társadalomfelfogás (Hankiss—Manchin—Füstös—Szakolczai 1982).

Téves lenne az elmondottakból azt a következtetést levonni, hogy a középiskola közvetlenül szocializál a privatizáló konformizmusra. A privatizáló konformizmus sikerét a középiskola azáltal éri el, hogy teret enged a családtól kapott indíttatások érvényesülésének, s legitimálja azokat.

A kérdés a továbbiakban úgy vetődik fel, hogy a középiskolát végzettek ezzel az ideológiával milyen esélyekkel rendelkeznek, másképpen fogalmazva: milyen életstratégiával párosítható ez az ideológia, illetve mi alkalmazásának feltétele.

4. A CSALÁDI ÉS KÖZÉPISKOLAI STÁTUSZ KÖLCSÖNHATÁSA ÉS ÉLETKARRIER

Ahhoz, hogy a középiskolát végzettek életkarrierjét vizsgáljuk, vissza kell térnünk eredeti kiindulópontunkhoz, vagyis hogy a fiatalok társadalmi státusza a családi és a középiskolai státusz kölcsönhatásában értelmezhető. A felállított modellben[30] a családi hátteret szétválasztottuk kulturális, szociális, valamint politikai és ideológiai faktorokra. Feltételeztük ugyanis, hogy a családnak kulturális és szociális valamint a politikai és ideológiai hatását kifejező faktorok végső soron együttesen befolyásolják a középiskolások életkarrierjét, de elkülönítésük éppen azért fontos, mert a fiatalok státuszhelyzetének

[30] A modellt az ún. LISREL-eljárással készítettük. A *Jöreskog* által kifejlesztett LISREL-program segítségével egy lineáris egyenletrendszer ismeretlen együtthatói becsülhetők. Legáltalánosabb formájában az egyenletrendszer közvetlenül nem mérhető (látens) változókat is tartalmaz, melyek több közvetlenül mért változón alapulnak. A modell mind az egyenletrendszerben (reziduálok, diszturbanciák), mind a közvetlenül mért változók esetén (megfigyelési, mérési hibák) megengedi hibákat, és becslést szolgáltat a reziduálok és a mérési hibák kovariancia mátrixára éppúgy, mint az egyenletrendszer oksági összefüggést kifejező együtthatóira, feltéve, hogy mindezen paraméterekre nézve csak egyetlen megoldás lehetséges.

Az általunk használt program a LISREL egy korai változata, melyet alkalmassá tettünk OSIRIS-adathalmazok és mátrixok közvetlen olvasására, és a nehézkes paramétermegadási módszert kulcsszavas paraméterezéssel helyettesítettük. (A matematikai munkálatokat *Tóth Abonyi Mihály* végezte *a JATE Kalmár László Kibernetikai Intézetében.*)

szétválása, illetve együttjárása ezáltal válik vizsgálhatóvá. A szétválasztást indokolta a családi/szülői státusz inkonzisztens volta, valamint ezen faktoroknak a fiatalok életkarrierjére gyakorolt szerepének különbözősége is. A próbafutások során azonban kitűnt, hogy a kulturális és a szociális faktor szétválasztásának nincs értelme a rendkívül erős korreláció miatt, ezért ezeket összevontuk. A politikai és ideológiai faktort (a szülők párttagsága, vallásos nevelés) viszont ellentmondásos viselkedésük miatt külön faktorként hagytuk meg. A családi háttér politikai, ideológiai szerepét kifejező változók, a szülők párttagsága, a családi nevelés jellege (vallásos—ateista) kevésbé kapcsolódtak hierarchikusan a szociális, kulturális háttérhez; lent és fent egyaránt szerepet játszottak. A modell felállításakor azt is feltételeznünk kellett, hogy a fiatalok életkarrierjére hatással van nemük és életkoruk.

A fiatalok életútját meghatározó másik tényező, a középiskolai státusz esetében tekintettel kellett lennünk a középiskolák hierarchizáltságára, ezt az iskolák tanulmányi átlagaival, illetve a gimnáziumok és szakközépiskolák elkülönülését kifejező változókkal mértük.

A fiatalok társadalmi státuszának összetevői közül pedig iskolázottságukat, foglalkozásukat, politikai szervezeti pozíciójukat (párt-, szakszervezeti funkció, illetve tagság/nem tagság) vizsgáltuk, valamint munkahelyi és második gazdaságbeli jövedelmüket.

Felállított modellünk egyik kérdése, hogy *a szociális, kulturális és politikai, ideológiai családi háttér, valamint a fiatalok nem- és kormegoszlása, milyen mértékben hat a fiatalok középiskolai státuszára, illetve fejezi ki azt.* Másik kérdésünk pedig az, hogy *a család szociális, kulturális háttere vagy a középiskolai státusz kap-e nagyobb súlyt a fiatalok iskolázottságának, foglalkozásának, politikai, közéleti részvételének, munkahelyi és másodlagos jövedelmének, összegezve: társadalmi státuszának alakulásában.*

Hipotézis 1.

A család szociális, kulturális háttere közvetlenül hat az iskolázottságra, az iskolázottság pedig a foglalkozási, politikai szervezeti pozícióra, illetve azok a fiatalok jövedelmére. Végső soron tehát *a család szociális, kulturális háttere meghatározza a középiskolát végzett fiatalok társadalmi státuszát, de a középiskola ebben nem egyszerű transzmissziós szerepet tölt be, jóllehet a család kulturális, szociális hátterének függvényében a középiskola önmagában is igen fontos szerepet játszik a fiatalok társadalmi státuszának meghatározásában, sőt bizonyos feltételek között a család kulturális, szociális hatását a középiskola veszi át.* Többek között azért is, mert a középiskolán belül olyan rejtett folyamatok zajlanak le — gondolunk például az előzőekben részletesen tárgyalt kispolgári ideológia elterjedésére —, amely révén a fiatalok már a középiskolában felismerték hatalmi, kulturális esélyeiket (Apple 1982).

Hipotézis 2.

A középiskola megválasztásában a család szociális, kulturális illetve politikai háttere eltérő súllyal jelenik meg. Továbbá feltételeztük, hogy a fiatalok közéleti részvételére gyakorolt hatásában a középiskolák között különbségek figyelhetők meg, pontosabban fogalmazva: szétválik a kulturális, illetve a politikai karrierükre gyakorolt hatás.

1. sz. ábra
A családi háttér és életút
Lisrel-modell

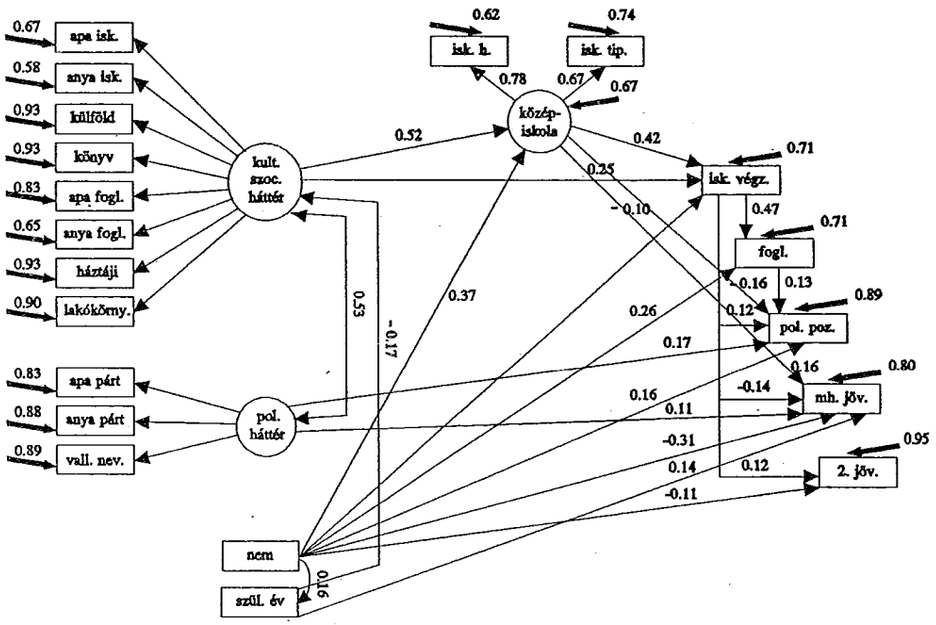

chi²: 135, szabadság fok: 472,1410

A Lisrel-modellben szereplő változók korrelációs mátrixa

1	17	22	14	2	20	21	9	10	23
Iskola	Isk. típ.	Isk. végz.	Fogl.	Mozg.	Mun-k.-i	2. gaz.	Apa	Anya	Kül-föld
			pozíció				isk. végz.		

1	—									
17	0.53	—								
22	0.34	0.38	—							
14	0.24	0.21	0.48	—						
2	0.04	0.05	0.17	0.20	—					
20	-0.16	-0.07	0.11	-0.03	0.03	—				
21	-0.07	-0.03	0.07	0.03	0.01	0.12	—			
9	0.22	0.34	0.33	0.15	0.19	0.05	-0.02	—		
10	0.26	0.37	0.36	0.15	0.12	0.06	-0.02	0.60	—	
23	0.06	0.06	0.08	0.01	0.05	0.03	0.01	0.26	0.31	—
24	0.11	0.19	0.15	0.04	0.02	-0.02	-0.08	0.25	0.30	0.13
25	0.07	0.09	0.11	0.03	0.11	0.11	0.02	0.29	0.14	0.09
26	0.05	0.06	0.09	0.06	0.10	0.05	-0.01	0.12	0.22	0.04
27	0.06	0.04	0.02	0.03	0.09	0.03	-0.05	0.16	0.18	0.03
12	0.12	0.20	0.21	0.11	0.12	-0.09	0.03	0.54	0.38	0.22
13	0.21	0.29	0.28	0.15	0.07	0.02	-0.04	0.50	0.68	0.26
28	0.01	-0.07	-0.08	-0.06	-0.11	-0.02	0.07	-0.24	-0.25	-0.15
18	0.11	0.18	0.11	0.02	0.16	-0.01	-0.08	0.32	0.30	0.22
16	0.35	0.06	0.01	0.25	0.13	-0.37	-0.14	-0.07	-0.05	-0.06
19	0.13	0.01	0.01	-0.01	0.08	-0.21	-0.12	0.05	0.14	0.02

24	25	26	27	12	13	28	18	16	19
könyv	apa	anya	vallási nev.	apa	anya	háztáji	lakás kör.	nem	életkor (sz.év)
	MSZMP-tag			foglalkozása					

1	—									
17	0.06	—								
22	0.13	0.27	—							
14	0.15	0.24	0.23	—						
2	0.2	0.37	0.18	0.19	—					
20	-0.26	0.16	0.21	0.18	0.39	—				
21	-0.16	-0.15	-0.08	-0.27	-0.19	-0.31	—			
9	0.19	0.13	0.10	0.29	0.21	0.33	-0.39	—		
10	-0.08	-0.10	0.01	-0.01	-0.08	-0.04	0.07	-0.01	—	
23	0.14	-0.13	0.01	0.08	0.01	0.07	-0.02	-0.02	0.15	—

A modellből leolvasható (lásd 1. sz. ábra), hogy a család szociális, kulturális háttere elsősorban a középiskola megválasztásakor érvényesül, mégpedig olymódon, hogy a magasabb szociális, kulturális hátterű családi környezetből inkább kerülnek a gyerekek elit iskolába, azon belül elit gimnáziumba. Figyelemre méltó az is, hogy 1969 és 1981 között a család szociális, kulturális hátterének hatása az adott középiskolák megválasztásakor valamelyest csökkent. (Erre utal a születési év és a család szociális, kulturális háttere közti negatív korreláció.) Az iskolázottság elsősorban a foglalkozásra hat, de hatása van a fiatalok politikai, szervezeti pozíciójára, valamint mind a munkahelyi, mind a második gazdaságból származó jövedelmére is.

Ki kell emelnünk a középiskolának a fiatalok politikai, szervezeti pozíciójára gyakorolt hatását, *az elitiskolák inkább több tudásra, értelmiségi karrierre orientálnak (erre utal a negatív korreláció), míg egyes középiskolák, különösen a szakközépiskolák olyan életpályát indukálnak, amely során megnő a közéletben való részvétel jelentősége. A család politikai, ideológiai hátterének hatása van a fiatalok politikai, szervezeti pozíciójára, de munkahelyi jövedelmére is.*

Figyelemre méltó, hogy a nemnek a szerepe milyen erős az iskola kiválasztásában. Az iskolázottsági szint a nőknél kevésbé emelkedik, foglalkozás szerint viszont inkább válnak szellemivé (alkalmazottá), és inkább lesznek tagjai a munkahelyi politikai, társadalmi szervezeteknek. A fiúk ezzel szemben inkább a második gazdaság felé orientálódnak.

Ha modellünket — minden bizonytalansága ellenére — a középiskolát végzettek csoport- és osztályszerveződése szempontjából értelmezzük, az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

A tárgyalt időszakban a család szociális, kulturális hátterének hatása az életkarrier alakulására mindenekelőtt a középiskola megválasztásában érvényesült.

A középiskolai státusz játszik legnagyobb szerepet a fiatalok iskolázottságának további alakulásában, de befolyásolja a politikai, közéleti részvételüket is.

Ez a két hatás viszont szétválik, az elit iskolák — elsősorban a gimnáziumok — inkább az értelmiségi tudás, a többiek viszont inkább a redisztributív „intézményesültségek" — mindenekelőtt politikai, közéleti szervezetek (MSZMP, szakszervezet, KISZ) — elfogadása felé orientálnak.

Mindkét esetben érvényesül a családi háttér szerepe, az értelmiségi orientáltságnál a család szociális, kulturális faktorának hatása, a közéleti, politikai orientációnál viszont a politikai, ideológiai faktoré.

A középiskolai státusz erőteljes magyarázó tényezője a nemek szerinti megoszlás. A lányok életkarrierje a középszintű szellemi pálya, a férfiakénál alacsonyabb munkahelyi jövedelem, nagyobb arányú közéleti, politikai szervezeti tagság, azaz a lojalitás.

A fiúknál viszont a második gazdaság felé fordulás nagyobb valószínűsége egy új stratégiát, a *gazdasági autonómia* megteremtésének stratégiáját vonja maga után az eddigi „intézményesültségek" felé megnyilvánuló *szervezetkonform* stratégia helyett, illetve mellett.

A középiskolák meghatározó szerepe azonban (erőteljes hierarchizáltságuk mellett) a család szociális, kulturális faktorának függvényében érvényesül. Ez és a család szociális, kulturális hátterének közvetlen hatása az iskolázottságra azt valószínűsíti, hogy *a középiskolát végzettek szürke tömegétől már a középiskola megválasztásakor erőteljesen elkülönülnek az elit csoportok gyerekei, de — mint már az előzőekben láttuk — a középiskolai évek során csak fokozódik ez az elkülönülés céljaik, aspirációik és baráti kapcsolataik szerveződése szerint. Mannheim kifejezésével élve: nemzedéküknek ez az a konkrét csoportja, amely szembefordul a meglévő kisprivilégiumokat szolgáltató államszocialista intézményesültségekkel.*

A középiskolai hierarchiában *alul elhelyezkedő intézmények, többnyire szakközépiskolák, ismét csak a szülők politikai, ideológiai hátterének rásegítésével, esetleges politikai, szervezeti karrier révén kapott privilégiumokkal tudják kompenzálni a feltörekedni vágyókat.*

A középiskolák azonban *a fiatalok döntő többsége számára a középre tartozást, középre kerülést biztosítják;* a *lányok* számára a *középszintű szellemivé válással járó munkahelyi kisprivilégiumok,* a *fiúk* számára pedig egy esetleges *második gazdaságbeli karrier privilégiuma* teszi lehetővé a középosztályhoz tartozást — mintegy garantálva a politikai szervezeti tagsággal járó vagy egyszerűen csak *apolitikus lojalitást.*

A középiskolák meghatározó szerepe — mint már az előzőekben láttuk — nemcsak egy meghatározott anyagi, hatalmi, kulturális karrierre gyakorolt hatásában van, hanem abban is, hogy a középiskolába kerültek milyen érvényesülési ideológiát sajátítanak el.

5. A FIATALOK TÁRSADALMI CSOPORTJAI — ÉLETSTRATÉGIÁK[31]

A középiskolát végzett fiatalok életkarrier-típusait a bevétel- és kiadás-szerkezet elemzésének segítségével írhatjuk le. A klaszter-elemzés során nyolc releváns csoportot kaptunk.[32] (lásd: 1. sz. táblázat)

[31] Az életstratégiák, reprodukciós stratégiák kifejezést Bourdieu-től vettük át. Bourdieu külön foglalkozik többek között az alkalmazott reprodukciós stratégiával is. Hangsúlyozza: így pl. a hatodik osztályba lépésre vonatkozó, a társadalmi osztályok és a gyermekek száma szerint bontott statisztikai adatok alapján megragadható az a viszony, amely csaknem közvetlenül kapcsolja össze a termékenységi és az oktatási stratégiákat.
Ezek alapján kiderül, hogy a középosztálybeli családok (kisiparosok, kereskedők, középkáderek, alkalmazottak) közül azokban, amelyek épp magas termékenységük (négy vagy több gyermek) révén különböznek osztályuk többi részétől, a gyermekeknek nincs több esélyük, hogy a hatodik osztályba lépjenek, mint a munkásgyerekeknek, akik két vagy háromgyerekes családból származnak. Bourdieu ezen életstratégiához kapcsolja az életvitelt is, amely a szegény középosztálynál jelen élvezetről lemondó aszkétikus életmód (Bourdieu 1978).

[32] A bevétel- és kiadás-szerkezet alapján a cluster-eljárással tíz csoportot képeztünk. Ezek közül két csoport igen kis létszámú (a minta 1.4 illetve 1 %-át teszik ki), ezért az elemzésünkben nem vettük figyelembe, az elkülönült csoportok magyarázati szintje 31.9 %. A kapott csoportok elemzésekor néztük a fiatalok gyerekkori családi környezetének és jelenlegi helyzetének legfontosabb jellemzőit, valamint a már elemzett középiskolai célok megvalósulási szintjének megítélését is.

1. sz. táblázat
Életstratégia típusok a háztartási kiadás és bevétel alapján (1984)

a változók neve	MINTA (n= 673) Ft	csoportot magyarázó érték %-ban	1	2	3	4	5	6	7	8
			csoport							
			6.3	14.2	16.4	4.5	21.3	6.2	5.9	20.2
			a minta %-ban							
			Ft	Ft	Ft	Ft	Ft	Ft	Ft	Ft
KIADÁS										
1. kisgazdaság	836	23.1	6457	172	543	907	292	750	451	191
2. lakbér	156	28.2	14	563	0	151	74	163	41	128
3. OTP-kölcsön	433	46.0	784	118	1166	313	239	428	806	38
4. munkahelyi kölcsön	1	71.6	7	6	22	21	3	14	390	1
5. házadó	113	70.3	85	94	31	13	118	55	69	43
6. lakásrezsi	955	30.2	1616	1419	1228	1069	757	847	1081	362
7. háztartási pénz	2346	39.3	3038	3008	2196	2553	3041	2727	2632	778
8. gépjármű	618	33.3	2464	702	352	1100	482	919	348	146
9. ruházkodás*	7947	28.2	16276	5956	6158	10747	11132	9567	6809	3918
10. bútor*	6117	57.1	3235	1265	4787	5884	2949	37351	10369	861
11. nyaralás*	6811	35.5	7346	3929	4157	29285	8359	6541	5586	454
12. megtakarítás	1098	16.4	2055	509	633	3240	1464	1767	476	702
BEVÉTEL										
1. k. fizetése	3270	7.4	3922	2894	3158	4360	3694	3600	3986	2423
2. h. fizetése	2551	16.5	3548	2780	2814	2386	3054	3821	2996	612
3. k. fiz. különmunka	278	2.2	667	278	240	123	240	394	44	231
4. h. fiz. különmunka	221	1.3	333	425	395	269	126	166	235	8
5. k. szellemi különmunka	694	2.4	1111	49	413	3476	576	1574	475	529
6. h. szellemi különmunka	159	1.6	0	12	231	15	537	32	0	9
7. k. másodállás	112	1.5	111	49	258	72	52	64	241	104
8. h. másodállás	98	2.1	86	74	254	115	104	43	88	17
9. kisgazdaság	7234	20.0	48341	2148	3311	20958	1884	7106	5205	2486
10. k. vállalkozás	460	2.1	3541	406	602	231	33	347	441	26
11. h. vállalkozás	137	2.1	0	98	129	0	77	989	59	0

*=a csillaggal jelölt évi, a többi havi összeg

Az *első csoport*nál (a minta 6.3 %-a) megfigyelhető a családi gazdaságra fordított igen magas kiadás. Magas lakásrezsi és jelentős gépjármű-költség, valamint a ruházkodásra fordított jelentős összeg. Jellemző még a megtakarított pénzösszeg magas aránya. Ezt a csoportot a gazdálkodásba *beruházó—felhalmozó stratégiát* követő csoportnak nevezhetjük, ahol a kulturális presztizs fogyasztás (lakás, ruha) is jelentős. A mintánkban szereplők közül ez a legidősebb korcsoport, átlagosan 29—30 évesek. A bevételt szemlélve látható, hogy mind a kérdezett, mind házastársának fizetése magasabb az átlagosnál, és meghatározó a kisgazdaságból—különmunkából származó jövedelem.

A csoport családi hátterét vizsgálva kitűnik, hogy a szakmunkás—segédmunkás apák aránya a meghatározó, az anyáknál e két foglalkozási ágon túl jelentős még a háztartásbeliek száma is. Szintén magas a háztáji gazdálkodással foglalkozó szülők aránya. A meghatározó iskolatípusok a közgazdasági és műszaki szakközépiskolák — a nemek arányában a férfiak jelenléte a domináns. A foglalkozási szerkezet polarizált: magas a vezetők és a műszaki pályán lévők aránya, utóbbin belül meghatározó a magasan kvalifikált szakmunkások jelenléte. E csoport tagjainak túlnyomó többsége házas, a házastársak foglalkozása mintegy „tükrözi" a kérdezettek foglalkozását.

Ennél a csoportnál a legfontosabb célok a családi élet, az emberi kapcsolatok, a megfelelő anyagiak voltak, ezen céljaik megvalósulásával többségükben elégedettek.

A *második csoport* (a minta 14.2 %-a) kiadás-szerkezetében a legfeltűnőbb, hogy a többség tanácsi—szövetkezeti lakásban lakik, s magas lakásrezsit fizet. Jellemző a háztartási kiadás magas aránya. Átlagos életkoruk 27—28 év. A csoportba soroltak egyéni életberendezkedésük kezdeti szakaszában vannak, így a megszerzett javakat mintegy „felélik". Jövedelmük az átlagosnál alacsonyabb, nemcsak az első, de a második gazdaság szférájában is. Családi hátterükben megfigyelhető a szakmunkás apák magas aránya; az anyák körében pedig az alkalmazotti foglalkozásúak a meghatározók. A szülők életvitelében a háztáji gazdaság szerepe jelentéktelen, illetve a többi csoporthoz képest a legkisebb jelentőségű. Meghatározó iskolatípusok a gimnázium, a közgazdasági és egészségügyi szakközépiskola — a csoport tagjainak többsége nő. Jelentős az értelmiségiek és az alkalmazottak aránya, a házastársak többsége szakmunkás — bár a házasok aránya e csoporton belül alacsony. Legmagasabb az egyetemet végzett kérdezettek aránya, legtöbben végeztek tanító- és óvónőképzőt, illetve sokuk jelenleg végzi az egyetemet és a főiskolát.

Helyzetük értékelésében pozitív előjelet kap a foglalkozási és tanulási célok megvalósulása, mégis legfontosabb céljuk a családi élet, az emberi kapcsolatok megvalósítása, amivel elégedettek, szintúgy fontos a lelki, jellembeli fejlődés — megítélésük szerint ez számukra kedvezően alakult. Az anyagi céljaikat tekintik legkevésbé megvalósultnak.

A *harmadik csoport* (a minta 16.4 %-a) arányában jelentős. Kiadásszerkezetük alapján az előző csoport egy variációjának tekinthetők: míg a *második*nál a lakásra fordított kiadás a legjelentősebb, ennél a csoportnál az OTP-törlesztés köti le az anyagi erőforrások nagyobbik hányadát. Ez a csoport is az életberendezkedés kezdetén áll. Életkoruk 27—28 év. Jövedelmük szintén alacsonyabb az átlagosnál. Családi hátterükben megfigyelhető, hogy itt a legmagasabb a segédmunkás apák aránya, közel ilyen súllyal vannak jelen a szakmunkás apák is, azonban az apák negyede értelmiségi. Az anyák foglalkozási arányában döntő a háztartásbeliek jelentős még a segédmunkások szerepe. A háztáji gazdálkodás kevéssé jellemző. Túlnyomó többségük közgazdasági—egészségügyi szakközépiskolában

végzett, a gimnáziumot végzettek egyharmad arányban vannak jelen. Háromnegyedük nő. Foglalkozásuk szerint a legtöbben értelmiségiek, ezen kívül az alkalmazottak jelenléte is nagyarányú. Nagyobb részük házas. Házastársaik között nagy a szakmunkások aránya, illetve a segédmunkásoké. Célként legtöbben a családi életet, az emberi kapcsolatokat nevezték meg.

A *negyedik csoport* (a minta 4.5 %-a) a bevétel—kiadás-szerkezet alapján különbözik az eddigi csoportoktól. Igen sokat költenek a nyaralásra, a ruházkodásra e csoport tagjai, de a pénzmegtakarítás aránya emellett is jelentős. Átlagos életkoruk 25—26 év. Fizetésük a legmagasabb a csoportok között, és a szellemi különmunkából, valamint a kisgazdaságból származó jövedelem is jelentős. A foglalkozás szerinti megoszlásban a legnagyobb a szakmunkás, jelentős az értelmiségi apák aránya, az anyák főként szakmunkások és alkalmazottak. A szülők esetében a háztáji árutermelés nem számottevő. A csoportnak több, mint fele műszaki szakközépiskolába járt, emellett jelentős a közgazdasági—egészségügyi szakközépiskolát végzettek aránya. Nagyobb részük férfi. A legjellemzőbb foglalkozások a szakmunkás, alsó és középszintű vezető. A házastársak foglalkozása megegyezik ezzel. Az egyetemet, főiskolát végzettek aránya alacsony. E csoportnál a családi helyzet reprodukciójáról beszélhetünk, ami erősebb kulturális fogyasztási aspirációval bővül.

Az összes csoport közül ezen csoport tagjainak a foglalkozási elképzelései teljesültek leginkább. A családi élettel, az emberi kapcsolatokkal, a tanulással kapcsolatos vágyaik már kevésbé valósultak meg. A lelki—jellembeli, közéleti célok középiskolás korukban másokéhoz képest nagyobb szerepet kaptak. Különösen a közéleti ambíciójuk alapján különböznek szüleiktől.

Az *ötödik csoport* (a minta 21.3 %-a) a legnagyobb. Jellemző a magánházzal kapcsolatos kiadások nagysága, jelentős összeget fordítanak a háztartásra, ruházkodásra és nyaralásra. Életkoruk 26—27 év. A csoportra jellemző az átlagosnál magasabb jövedelem, és a házastárs jövedelme itt a legmagasabb. A különmunkából, háztájiból származó jövedelem elenyésző. Családi hátterük heterogén, az apák foglalkozása szakmunkás és értelmiségi, de a segédmunkás apák is megtalálhatók. Magas a szakmunkás, alkalmazott, segédmunkás és háztartásbeli anyák aránya is. Háztájival a szülők harmada rendelkezik. A csoport tagjainak nagyrésze közgazdasági—egészségügyi szakközépiskolába járt, de a másik két iskolatípus szerepe is jelentős. Többségük nő, legjelentősebb az alkalmazotti foglalkozásúak aránya. Háromnegyedük házas, a házastársak legnagyobb része szakmunkás. Sokan végeztek főiskolát.

A célok között fontos szerepet kaptak az emberi kapcsolatok, s azoknak a megvalósulása ennél a csoportnál a legnagyobb arányú. A családi élet és más célok — kivéve a közéletit — szintén jelentősek. Ez a csoport „tipikus középrétegnek" nevezhető, ahol fontos a privát szféra kiépítése, amelyet a házassági „stratégia" biztosít.

A *hatodik csoport* (a minta 8.2 %-a) kiadására a legjellemzőbb a lakás belső berendezésére fordított magas összeg. Életkoruk 28—29 év. Magas a házastárs jövedelme, valamint a szellemi különmunkából származó jövedelem is. A háztájiból származó jövedelem átlagos. E csoportnál a legmagasabb az értelmiségi apák aránya, de jelentős a szakmunkás apáké is. Az anyák foglalkozására nézve jellemző az értelmiségi munkakör. A szülők második gazdaságban való részvétele átlagon felüli. A csoport tagjainak fele közgazdasági, harmada műszaki szakközépiskolába járt, ötöde gimnáziumba. A csoport

80%-a házas, a házastársak döntő többsége szakmunkás, míg a kérdezetteknél az alkalmazotti foglalkozás ilyen arányú.

A családi élet, az emberi kapcsolatok és a tanulás a leginkább megvalósult célok között jelenik meg. A foglalkozás, az anyagiak nem jelentek meg célként.

A *hetedik csoport* (a minta 5.9 %-a) jellemzői közé tartozik a jelentős munkahelyi támogatás, a nagyösszegű OTP-törlesztés, valamint a lakásberendezésre fordított jelentős arányú kiadás. Az átlagos életkor 29—30 év. Magas a saját jövedelem, minden más bevételi forrás az átlagoshoz közeli. Az apáknak csaknem fele szakmunkás, az anyák foglalkozása igen heterogén. A szülők negyede rendelkezik háztájival, ötödük intenzív árutermelő. Az idesorolt megkérdezettek fele közgazdasági—egészségügyi szakközépiskolát végzett. Túlnyomó részük férfi. A csoport fele alkalmazott, negyede szakmunkás. E csoportban a legmagasabb a házasok aránya. A házastársak között az alkalmazottak aránya a legmagasabb. Az egyetemet végzettek aránya elenyésző, sokan végeztek azonban szakmunkásképzőt — főként a volt gimnazisták.

Legjellemzőbb a családi élet terén kitűzött célok teljes megvalósulása, de jelentős a közéleti célok szerepe és megvalósulása is. Más célok alig fordulnak elő, kivéve az anyagiak.

A *nyolcadik csoportra* (a minta 20.2 %-a) az átlagosnál sokkal alacsonyabb kiadások a jellemzők — ők a legfiatalabbak; életkoruk 22—23 év. Alacsony a jövedelmük, s a csoport tagjai többnyire szüleikkel élnek együtt. Ebben a csoportban a legmagasabb a szellemi—értelmiségi foglalkozású apák aránya, az anyáknál ez kiegészül az alkalmazottak 1/3-os arányával. A háztáji, az árutermelés jelentős, azaz feltehetően falusi szülői háttérrel rendelkeznek. Legnagyobb a gimnáziumot végzettek aránya, s majdnem ilyen jelentős a közgazdasági szakközépiskolát végzetteké is. Nagy részük férfi. Az e csoportba sorolt megkérdezettek között igen sok az alkalmazotti foglalkozású, többségük vagy jelenleg végez egyetemet vagy már elvégezte azt. Kevesen házasok a csoportban.

A tanulással kapcsolatos célokat érték el a leginkább, ezt követi az emberi kapcsolatok, a foglalkozási célok megvalósulása. A családi élettel kapcsolatos célok megvalósulási szintje igen alacsony.

A leírt társadalmi csoportok többségének tagjai egyfelől *a családi célok, aspirációk, értékek,* másfelől a *középiskolákban megerősödő privatizálódást középpontba állító célok, értékek mentén kulturálisan integráltak, többségükben anyagi, hatalmi kisprivilégiumokkal rendelkeznek.* Ezen társadalmi csoportok *középosztály-jellegét* csak erősíti, hogy *az értelmiségiek, alkalmazottak, sőt a szakmunkások sem válnak el egymástól élesen,* az *elkülönülés* inkább a *redisztributív rendhez kötődő szervezet-konform,* illetve sok szálon a *piac-konform életstratégia* között figyelhető meg.

Ha a *nyolcadik* csoportot életkoruk következtében nem vesszük figyelembe, akkor ennek a *középosztálynak a többsége* a 4.5%-ot kitevő *negyedik csoporton kívül* (akiknek egy része *az uralkodó rend kisnemeseinek* tekinthető), legalább a lakás révén *tulajdonos,* — (pl.: a *második* és *harmadik* csoport, amely a minta mintegy egyharmadát teszi ki) — *és értékeikben, ideológiájukban a privatizáló konformizmust részesítik előnyben.* (Ez a megállapításunk összecseng Kemény jóval korábbi állításával (Kemény 1992b).) Ezen középosztálynak *az államszocializmus uralkodó rendjéhez való kötődése már csak annyit jelent, hogy a szervezeti lojalitásból származó előnyöket* — tipikus e szempontból a *hatodik*

és a hetedik csoport, a minta több mint egyharmada — *különböző formákban saját maga, családja, házastársa révén paradox módon éppen az egyre nagyobb gazdasági autonómiát biztosító második gazdaságba konvertálja. Végül ezen középosztály része, és valószínűsíthetően többségének mintája az első csoport — a minta 6.3 %-a —, amely már a szülők második gazdaságból származó tőkéjének átörökítése révén is egy jövedelem-felhalmozó vállalkozói életstratégiát követ.*

6. A KÖZÉPOSZTÁLYOSODÁSI FOLYAMAT ÉS CSAPDÁI

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az általunk privatizáló konformizmusként összegzett, középiskolában kiformálódó ideológia a fiatalok életstratégiájában realizálódott. Megvalósulásában szerepet játszott az is, hogy a szakközépiskola a hetvenes években egyre körülhatároltabb rétegeket (alkalmazott, szakmunkás), illetve a gimnázium vezetőket, értelmiségieket reprodukáló iskolává vált. A célok, aspirációk, és azoknak későbbi életút során való használhatósága azt eredményezte, hogy — nem utolsó sorban a középiskola elvégzése révén — a szülőkhöz képest közeledés figyelhető meg a középiskolát végzettek társadalmi, gazdasági pozíciójában. Vagyis: az anyagi, kulturális szint a fiataloknál közelít egymáshoz, konzisztenssé válik. A szülők helyzetéhez képest felemelkedés, életstratégiájukban, értékrendszerükben pedig homogenizálódás ment végbe. A hetvenes években középiskolát végzett fiatalok körében megfigyelhető egy középosztályosodási folyamat kezdete.

A középosztályosodás fogalmát éppen azért használjuk, mert *a középiskolát végzett fiatalok életstratégiájukban — akár a hagyományos redisztributív séma felemelkedési modelljét (megfelelő iskolázottság, politikai szervezeti tagsággal összekapcsolt munkahelyi karrier), akár a második gazdaságban elérhető karriert követik: alapvető céljaikban (anyagiak, család, jó foglalkozás), tömegfogyasztói magatartásukban, kapcsolataikban zártabbak, és az előző generációknál konzisztensebben fogalmazzák meg és realizálják a kispolgári, a kisburzsoá és az anyagi autonómiát és az államtól független, a privátszférát központba állító ideológiájukat.*

A középosztályosodási folyamat azonban közel sem konfliktusmentes, mivel a hetvenes években csökkent a középiskolai bizonyítvány gazdasági, kulturális, hatalmi pozícióba való közvetlen átválthatósága. Vizsgálatainkból kiderült: a középiskolát végzettek anyagi, kulturális esélyei nagy mértékben függnek az örökölt pozíciótól: a továbbtanulás, az otthonteremtés, a második gazdaságba való bekapcsolódás, a munkahely megválasztása stb., mind a családi, rokonsági kapcsolatok, a települési háttér, általánosabban fogalmazva a horizontális pozíciók függvénye.

A horizontális pozíciók erősödése, összefüggésben a középiskolák hierarchizáltságával, a homogenizáló tendenciákat meg is akaszthatja, mert kutatásunk során kiderült, hogy a szociológiai irodalomban már közismert kulturális átörökítés mellett megfigyelhető egy, a második gazdaságba való átörökítés is, amely egyben az iskolai bizonyítvány hatalmi—kulturális beválthatóságáról való lemondást is jelenti, illetve jelentheti. (Ez a tendencia mindenekelőtt a műszaki szakközépiskolát végzettek, valamint a falusiak körében vált kitapinthatóvá.) A nyolcvanas évek középiskolai statisztikái azt jelzik, hogy elsősorban a gimnáziumot, de a szakközépiskolát végzettek körében is a fizikai származásúak

számarányának a hetvenes években szélesedő, majd stagnáló tendenciáját egy csökkenő trend kezdi felváltani, amely a hetvenes évek kiegyenlítődési folyamatának törékeny voltára utal. Általánosabban fogalmazva *a hetvenes években középiskolát végzetteknél megfigyelhető középosztályosodási (kiegyenlítődési) tendencia továbbfolytatódását az örökölt pozíciók egyre erősödő szerepe megakaszthatja. A középiskolát végzettek között egyre nagyobb különbségek jöhetnek létre, megindulhat a különbségek „elrendiesülése".*

Törékeny volta ennek a középosztályosodási folyamatnak mindenekelőtt abból fakad, hogy ezen csoportok céljainak, aspirációinak realizálásához szükséges jövedelmekben meghatározó szerepet játszanak az uralkodó rend által leosztott privilégiumok, a megfelelő tudás, foglalkozás, munkahelyi pozíció, és az ezek révén megteremthető kapcsolatok, összeköttetések. Paradoxona ennek a középosztályosodási folyamatnak éppen az, hogy akkor válik sebezhetővé, amikor az uralkodó rend béklyói lehullanak róla.

GÁBOR KÁLMÁN—BALOG IVÁN

ÉRTÉKEK, ORIENTÁCIÓK, IDEOLÓGIÁK AZ EGYETEMI HALLGATÓK KÖRÉBEN
(1989)

1. ELMÉLETI ÉS METODOLÓGIAI KERETEK

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy feltárjuk, értelmezzük a 80-as évek egyetemi hallgatói céljainak, aspirációinak, értelmiségi tudatának alakulását. Arra a kérdésre próbálunk választ keresni, vajon az egyetemisták céljaiban, aspirációiban, mentalitásában, cselekvési mintáiban körvonalazódik-e egy olyan ideológia — ideológián az egyéni vagy csoportkarrierhez szükséges értékek, normák együttesét értjük, ami valamiféle cselekvést indukál (Dahrendorf 1979) —, amely a valóság átalakításának feltétele.

Kérdésfeltevésünk azon a feltételezésen alapul, hogy a fiatalok, esetünkben az egyetemi hallgatók, nemcsak egy adott társadalmi, kulturális fejlődés *közös élményével* rendelkeznek (nemzedéki elhelyezkedés (Mannheim 1969)), hanem a nemzedéki tapasztalatuk *különböző módon értelmezett gazdasági, kulturális hatalmi törekvésekben aktualizálódik, illetve különféleképpen szerveződő konkrét csoportok cselekvéseiben* realizálódik. Továbbá feltételezzük az ily módon létrejövő ideológiák *versenyét* is (Mannheim 1971). Az elmúlt évtizedek tapasztalatai viszont azt mutatják, hogy éppen a fiatalok efféle konkrét csoporttá szerveződése, s ezáltal helyzetértelmezésüknek cselekvésre váltása ütközött korlátokba. Például a hatvanas évektől — illetve az ekkortól datálható reformelőkészületektől — kezdve az egyetemi hallgatók különböző csoportjai felismerték, hogy az értelmiség szerepének, feladatának megváltoztatására van szükség. A hatvanas években az értelmiségi fiatalok elit csoportjai úgy gondolták az értelmiségi pozíciójának, szerepének megváltoztatását, hogy a *redisztributív viszonyokat racionalizálni kell*, melynek következtében a struktúrában kitüntetett szerepet kap majd a diplomás értelmiségi, mint a ráció megtestesítője, akár mint *felvilágosult redisztributor*, akár mint annak *művész, tudós kritikusa* (Konrád—Szelényi 1989). Ezen felismerés, értelmezés cselekvésre váltásának sine qua nonja a *társadalmi nyilvánosság*. Egyfelől azért, hogy az *alternatívát adó értelmezés artikulálódhasson*, másfelől azért, hogy egy *szűkebb elit csoporton túl is cselekvéssé válhasson*. A reform megakadása nemcsak a helyzetértelmezések cselekvésre váltásának kudarcát vonta maga után, de ezzel együtt a másságot kifejező értelmezés szükségtelenségét is, mintegy igazolva Mannheim azon megállapítását, hogy ha az ideológia kategóriái túlságosan kidolgozottak, akkor az emberek számára szükségtelenné válik személyes hozzájárulásuk egy adott történeti korszakhoz (Mannheim 1936). Ennek megfelelően, míg a hatvanas években a küzdelem a közélet színterén zajlott, a hetvenes évek végére a helyzetértelmezések a felszín alá szorultak, felvirágzott az underground zene, irodalom és politika. A nyolcvanas évekre bekövetkezett az a paradox helyzet, hogy a lefojtott, nemegyszer represszióról sem mentes közélet létrehozta a felnőtt társadalomtól függetlenedő egyetemi ifjúsági csoportokat. (Így például a reform megakadása egyre erőteljesebbé tette a fiatal értelmiség elhatárolódási

szándékát a redisztributori szereptől.) Ezen törekvések jól megragadhatók az egyetemi hallgatók értékrendjében, amely inkább posztmaterializmusba hajlik, mint általában a fiataloké, és még inkább, mint a felnőtt társadalomé.[33] Az elsősorban elit csoportokra szűkülő első és második ideológia[34] harcias csindadrattái elnyomták a korántsem ilyen látványos, mintegy a „fű alatt" kibontakozó, jobb híján egy tradicionális norma- és értékrend leple alá rejtőző új aspirációkat. Ezt a folyamatot a polgárosodás „burzsoá"[35] — materializálódó, privatizálódó — vonulataként jellemezhetjük. Ez a tendencia nem elsősorban az értelmiségre, illetve az egyetemi hallgatókra érvényes, hanem inkább a vállalkozó csoportokra, a fiatalok körében főleg a szakközépiskolásokra, illetve a szakközépiskolát végzett fiatalokra, akik a citoyen elképzelésekkel szemben inkább olyan célokat, aspirációkat fogalmaztak meg, melyek egy „burzsoá" értékrendet: családot, az anyagi javakat, a szaktudást, a jó kapcsolatokat állították a középpontba, politikai attitűdjeikre pedig a lojalitás és a konformitás volt a jellemző (Gábor 1987). Míg az értelmiségi citoyent állandó konfliktusok, kudarcok érték (gondoljunk pl. a nyolcvanas évek hallgatóinak az universitast felélesztő kísérleteire — lásd e kötetben Balog Iván tanulmányát —), addig a burzsoá aspirációk realizálódó életstratégiákká váltak a nyolcvanas évek magyar társadalmában. (Ezt részletesen bemutattuk az 1969—81 között középiskolátvégzettek életútjának elemzésekor. Lásd e kötetben: Gábor Kálmán: A középiskolát végzettek középosztályosodása c. tanulmányt.)

Ezen kettős vonulatot Bourdieu Distinctionjának figyelembe vételével két mezőként (kulturális és gazdasági) írhatjuk le, amelyben a kulturális mezőhöz tartozó értelmiségi az anyagilag gyarapodó vállalkozói, menedzseri rétegek mellett egyre nyilvánvalóbban a

[33] A posztmaterialista értékrend értelmezését és mérését Inglehart dolgozta ki. Felfogása szerint — elsősorban a fiatalok között — a társadalmi, gazdasági fejlettség függvényében egyre kisebb értéke van az anyagi javaknak, a jövedelem növekedésének, a foglalkozási karriernek, és egyre fontosabbá válnak a tartalmas, bensőséges emberi kapcsolatok, a kulturális értékek, a külső kötöttségektől való függetlenség, a szabadság *(Inglehart 1977)*.

Inglehart kutatásait figyelembe veszik Hankissék értékkutatásaik során, illetve alkalmazzák is az Inglehart tesztet *(Hankiss—Manchin—Füstös—Szakolczai 1982)*.

A posztmateriális társadalomfelfogás egyetemista fiatalok körében való terjedésére is Hankissék hívták fel a figyelmet (az idézett kötet *Posztmodernizáció* c. fejezetében, 333—367. old.).

Az egyetemisták értékrendjével részletesen foglalkozik *(Szakolczai 1986)*.

Hankissék felfogását megerősítette az „Ifjúság 1983" vizsgálat (N=1299), amely mintán másodlagos elemzést végeztünk.

[34] Az első és második ideológia használatakor figyelembe vettük Hankiss Elemér kettős paradigma-használatát *(Hankiss 1986)*.

[35] A polgárosodás egyik útjaként értelmezhetjük, amelyet a vállalkozással, individualizmussal és az individuális autonómiával paraméterezhetünk — magyar út —, mely törekvéseknek a második gazdaság a motorja, elindítva a társadalom emancipálódását az államszocializmus alól. A másik út az államhatalommal való közvetlen konfrontálódás a politikai szférában — lengyel út —, amelyet nevezzünk citoyenesedésnek, amelyben a társadalom autonómia-törekvése erőteljes közösségi artikulációval párosul az állam/párt-hatalommal szemben *(Szelényi 1986)*.

A polgárosodás magyarországi tendenciájának felismerése Szelényit korábbi felfogásának *(Konrád—Szelényi 1989)*, azaz az értelmiségi technokrácia rendszerváltoztató szerepének középpontba állítását — revideálásra készteti *(Szelényi 1990)*.

Ezt a tendenciát Kemény István a Szelényi—Konrád könyv genfi megjelenésével egyidőben már felveti *(Kemény 1992c)*.

„szegény unokaöcs" szerepét tölti be (Bourdieu 1984). A kulturális és a gazdasági frakció értékrendszerének polaritása a materializmus—posztmaterializmus dichotomiájában is leírható.[36] A kulturálisnak a gazdasági frakcióhoz való viszonyára egy titkos ressentiment nyomja rá a bélyegét. A felszínes „hedonizmussal" és „anyagiassággal" a posztmateriális értékeket szegezik szembe, a *józan, törekvő, családközpontú, a közösségtől a privátszférába visszahúzódó „burzsoá" életvitellel pedig a művészi excentritást, az aktív, alternatív közösségeket.*

Meg kell jegyeznünk, hogy Bourdieu modelljében alapvető, hogy a kapitalizmusban létezik, sőt központi szerepet játszik az elkülönült gazdasági mező, s így a gazdasági tőke történetileg is a szimbolikus tőkekonverziók és rekonverziók „beszámítási pontjaként" szerepel. Míg az ipari kapitalizmus korában a kulturális tőkére történő konverzió a gazdasági tőkeviszony generálta egyenlőtlenségek reprodukcióját és legitimációját szolgálta, addig a posztindusztriális fejlődési pályára való áttérés korában a kulturális tőkének gazdaságira történő átváltása lép előtérbe, amely a középosztály számára nyújt felemelkedési lehetőséget.[37]

Honi viszonyaink megértéséhez tekintetbe kell vennünk azt, hogy a magyar társadalom egyrészt más, másrészt fejlődésében megkésett. Más annyiban, hogy nálunk a Nyugaton derivátum-jellegű politikai (szociális) tőke volt az, amelyből a konverziók kiindultak. Ezek ráadásul egy hiánygazdaságban — ahol a tőke tőkésülése akadályokba ütközik — csak szegregált térben történtek. Eleinte — egészen a '80-as évekig — csak a politikai és a kulturális tőke egymásra történő átváltása folyt.

A magyar fejlődés megkésettsége — azaz: a nyugatival való összemérhetősége — akkor kezdett felmerülni, amikor a '80-as évektől a második gazdaság nagykorúvá válásával megkezdődött a kulturális és elsősorban a politikai tőke gazdasági tőkévé konvertálása. Továbbra sem lehetséges azonban ennek fordítottja, mert az első gazdaságban még mindig

[36] A Bourdieu-féle teoretikus megközelítést holland szociológusok operacionalizálták, illetve rámutattak arra, hogy a gazdasági és kulturális dichotómia releváns az *Inglehart*-féle *materializmus—posztmaterializmus* dichotómiával *(Ganzeboom 1987; Nan Dirk De Graaf—Paul M. De Graaf 1987)*.

Magyar vonatkozásban ezt az „Ifjúság 1983" vizsgálat másodlagos elemzése során ellenőriztük.

[37] Bourdieu-elmélet adaptálásához lásd: *(Martin—Szelényi 1987)*

Szelényi—Konrád és Bourdieu koncepcióit vettük figyelembe kutatásaink megtervezésekor, melyeknek az 1981—1985 között végzett survey volt a kiindulópontja. Részletes leírását lásd e kötetben: Gábor Kálmán: A középiskolát végzettek középosztályosodása c. tanulmányban. A kutatásról részletes zárójelentés készült. Gábor Kálmán: A középiskolások rekrutációs köre és a középiskolát végzettek életútja. Szeged, 1985. JATE Szociológiai Tanszék (kézirat). Vizsgálódásainkat 1986-tól kiterjesztettük az egyetemistákra is. A JATE-n kezdtünk egy vizsgálat-sorozatot.

Az első szakaszban, a 1986/87-es tanévben az egyetemi hallgatók céljaira, családjuk társadalmi státuszának alakulására, illetve saját helyzetük jövőbeli alakulására, valamint értelmiségi tudatukra kérdeztünk rá. A mintanagyság 245 fő. Ezt követte az 1987/88-as tanévben folyó vizsgálat, amelyet a csoporthovatartozást mérni kívánó itemekkel, illetve az Inglehart teszttel egészítettünk ki. A mintanagyság 235 fő. A kérdőíves vizsgálatokat a JATE összes hallgatójára kiterjedő, mindenekelőtt a hallgatók családi hátterére vonatkozó adatbázis egészíti ki. Ezzel párhuzamosan vizsgáltuk a gimnazisták céljait, aspirációit és életmódját két alföldi kisvárosban — mintanagyság 230, illetve 108 fő —, mely kérdőíves felvételeket, mélyinterjúkkal egészítettük ki. Ezeket a munkálatokat *Benschütz Sándor* és *Kenéz István* végezték.

fennmaradtak a monopolhelyzetek (sőt, a kulturális tőke egyre fokozottabban váltható át politikaira). Így a középosztály számára a felemelkedést még mindig csak a gazdasági mező lassú kiépítése, a „gründolás" kínálja, ennek kulturális—politikai legitimálása, bebiztosítása viszont továbbra is kilátástalan, s így e frakció tagjai az ilyen célokat — legalábbis az elit kínálta formákban — nem is követik.

Ha tehát az eredeti Bourdieu-modellből indulunk ki, akkor az egyetemi hallgatók céljai, aspirációi, mentalitásai a kulturális mezőben, végső soron a kulturális elit mintakövetésében ragadhatók meg — az általunk használt megszorítások viszont éppen arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyetemisták, mint a középosztály jövendőbeli tagjai, nem helyezhetők el sem az egyik, sem a másik pólus mentén.

A középosztály fogalmát éppen azért használjuk, mert a középiskolát végzett fiatalok életstratégiájukban — akár a hagyományos redisztributív séma felemelkedési modelljét (megfelelő iskolázottság, politikai szervezeti tagsággal összekapcsolt munkahelyi karrier), akár a második gazdaságban elérhető karriert követik alapvető céljaikban (anyagiak, család, jó foglalkozás) — , tömegfogyasztói magatartásukban, kapcsolataikban zártabbak, és az előző generációknál konzisztensebb ideológiával rendelkeznek (Gábor 1987).

A középosztályosodási folyamat azonban közel sem konfliktusmentes, mivel a hetvenes években csökkent a középiskolai bizonyítvány gazdasági, kulturális, hatalmi pozícióba való közvetlen átválthatósága. Emellett a középosztályosodás együttjár a kulturális tőke elértéktelenedésével, mert a diszfunkcionálissá váló redisztributív rendszer először éppen a leggyöngébb láncszem, a kulturális frakció privilégiumait vonja meg.

A kulturális frakció ismételt térnyerését csak egy új, működőképes újratermelési modell teremthetné meg. Az erre egyedüli esélyt biztosító polgárosodás kiteljesedése, majd áttörése csak akkor lehetséges, ha „burzsoá" vonulata mellett a gazdasági frakció elsajátíthatja és realizálhatja a „citoyen" értékeket is azáltal, hogy materiális tőkéjét kulturális (s ezzel együtt — áttételeken keresztül — egyben politikai) tőkévé képes konvertálni, s vállalkozói pozícióját ezzel legitimálhatja a társadalomban.

Lehetséges-e ez a folyamat egy alapjaiban változatlan intézményrendszer keretei között, „a fű alatt", ahogy az a „burzsoásodásnál" egyszer már sikerült? E folyamat perspektíváit legjobb eséllyel a jövőbeli tendenciákat leginkább hordozó korosztálynak, az ifjúságnak vélhetően legműveltebb, legtudatosabb rétegénél: az egyetemistáknál, magatartásukat, attitűdjeiket vizsgálva elemezhetjük. Ennek megfelelően kutatási stratégiánk az volt, hogy elsősorban „lágy" kérdéseket teszünk fel, s ezeket néhány „célzott" kemény adattal (tanulmányi eredmény, nem, anyagi és kulturális háttér) vetjük össze. Természetesen informálódnunk kellett arról, hogy a vizsgált személyeket az elvont deklaráció szintjén milyen célok, törekvések vonzzák. Mindezt egy olyan kérdéssel kontrolláltuk, amely a kevésbé tudatos, de a konkrét magatartást hívebben jelző mentalitást, az egyes attitűd-, illetve életmódminták követésének mértékét volt hivatott mérni. Explicitebb módon tudakozódott a társadalmi csoporthovatartozásról, illetve az ehhez fűződő beállítottságokról az a kérdés, amely az értelmiségi szerepértelmezéseket firtatta. Vizsgálatunk alapproblémájára a legdirektebb módon a materiális, illetve a posztmateriális értékrendhez kötődést mérő Inglehart-értékteszttel kérdeztünk rá.[38]

[38] Az Inglehart-teszt állításait és adatait lásd a Függelékben.

Az egyes kérdésekre adott válaszokból — a háttéradatokkal is összevetve — klaszterezéssel csoportokat képeztünk. Az így létrejött egyes ellentmondások kiküszöbölése érdekében megvizsgáltuk azokat az összefüggéseket is, amelyek az egyes kérdésekre adott válaszok között fennállnak. A várakozásoknak megfelelően a legnagyobb erővel az Inglehart-teszt magyarázta a többi kérdés válaszainak megoszlását. A materiális—posztmateriális értéktengely egyedül a „dzsentri"-mentalitás értelmezésére nem volt alkalmas. Jó szolgálatot tett azonban itt a többi, másutt kevesebb magyarázó erővel bíró kérdés. A köztük fennálló összefüggések vizsgálata lehetővé tette, hogy ezt a jelenséget ne reziduális kategóriaként, „fekete dobozként", hanem a magyar társadalom megkésett fejlődéséből, felemás szerkezetéből adódó torzulásként interpretáljuk.

2. CÉLOK, ASPIRÁCIÓK, CSOPORTHOVATARTOZÁSI TUDAT

Ezen a ponton felvetődik az előzmények problémája. Kutatásaink alapján úgy tűnik, a hetvenes években váltás következett be a középiskolában végzettek céljaiban, aspirációiban, akik két típus köré csoportosíthatók.

Az egyik a családi életet, szaktudást, anyagi javakat, jó kapcsolatokat preferáló, közéleti ambíciókat egyáltalán nem tápláló, de a szervezeti tagságot mint eszközt elfogadó *privatizált, konform* típus, ez mindenekelőtt a szakközépiskolát végzettek között vált mintává.

A másik a tudományos, művészeti, közéleti, politikai tevékenység felé orientálódó típus, ez a gimnazisták körében jelenik meg mintaként. Eredményeinket korábbi egyetemista vizsgálatainkkal is egybevetve úgy tűnik, hogy az utóbbi, az *ideális értelmiségi* minta egyre inkább a gimnazistáknak egy kisebb részére, mintegy egyharmadára korlátozódott, s a továbbiakban, a főiskolai, egyetemi felvételi után ez a minta lényegében erodálódott.[39]

Ennél az erodálódásnál két mozzanat méltó figyelemre. Az egyik a *közéleti, politikai aktivitás elutasítása*, amelynek szélső pontján már egy általános — különösen oktatási — *intézményellenesség* és a szaktudás leértékelése is megjelenik.[40] *Az egyetemisták körében, különösen bölcsészlányok között, ezzel egyidőben tért nyert a posztmaterializmusnak egy sajátos formája, amelynek specialitását egyfelől (egy korábbi vizsgálat adatai szerint) a közéleti cselekvés elutasítása, másfelől pedig az értelmiségi lét végletekig való kihangsúlyozása képezte. Ugyanakkor a főiskolások, egyetemisták körében is megfigyelhető a privatizált, konform típus terjedése.*[41]

A célokra, aspirációkra vonatkozó kérdést 1-től 5-ig terjedő skálán osztályozva, napjaink gimnazistáinál figyelemre méltó[42], hogy a rendezett, nyugodt élet (4,7), a meleg

[39] Ez jól kitűnt azokból a mélyinterjúkból, amelyeket az ideális értelmiségi csoport követéses vizsgálatakor készítettünk. *Upor László: Nyolc beszélgetés.* Szeged, 1985. (kézirat).

[40] Különösen kitűnt ez az 1987/88-as tanévben végzett vizsgálataink nyitott kérdéseire adott válaszokból.

[41] Az egyetemista hallgatónők ezen típusa jól kirajzolódik egy amerikai hallgatónőnek az egyik szegedi lánykollégiumban végzett vizsgálatából. *Candice Ann Kiss: Az egyetemi hallgatónők céljai, törekvései és kapcsolatai.* (Magyar—amerikai összehasonlító vizsgálat) Szeged, 1987. (kézirat).

[42] Az egyik kisvárosban gimnazisták körében végzett vizsgálatról van szó.

családi élet (4,6), a jó anyagiak szorosan felzárkóztak a vezető értékek közé. Fontos törekvés ugyan a felsőfokú intézménybe való bekerülés, a megfelelő szaktudás megszerzése, de a *tudományos, művészeti ambíciók kiszorultak* (2.4), ahogy *perifériára került az aktív közéleti tevékenység* is. Ezeket az értékeket az érdekes, vidám élet és a jó kapcsolatok utáni vágy, illetve az anyagi ambíciókhoz kapcsolódó előmeneteli törekvések váltották fel.

A közelmúltban[43] egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálatból kitűnik, hogy a hallgatók cél- és értékrendszerében kikristályosodás figyelhető meg.

Az egyik legmarkánsabb pólus a családi életet és az ezzel szinoním barátságot, szerelmet kiemelkedően fontosnak tartó (az 5 fokozatú skálán az átlagérték egyaránt 4,7), valamint a műveltséget, intelligenciát, a lelki, erkölcsi értékeket és a szaktudást (4.4, 4.4) egyaránt hangsúlyozó hallgatóké, akiket az egyszerűség kedvéért *családközpontúaknak* hívunk. A szöveges válaszokból, beszélgetésekből az tűnik ki, hogy a műveltség, intelligencia igenlése nem a hajdani entellektüelt, hanem inkább a *„sima modorú", boldogulni tudó „szakalkalmazotti" aspirációkat takarja.* Ezt mutatja az is, hogy ehhez a csoporthoz szorosan kapcsolódik a karrier- és „hedonista" értékeket — jó fellépést, életrevalóságot (3,9), szórakozást, utazást (4,0), kellemes életet (3,7), jó anyagi körülményeket (3,8), jó kapcsolatokat (3,7) — egyaránt elfogadók köre, Őket *anyagi karriert* követőknek nevezhetjük. (A két csoport korrelációs együtthatója 0,26.)

Ettől a pólustól erőteljesen elkülönül a *tudományos, művészeti ambíciókat* vallóké (átlagérték: 3,6), illetve azoké, akik még ezt is elutasítják, és a politikai, közéleti cselekvést mindenkinél jobban leértékelik (3,0).

A családközpontúság és az anyagi karrier összekapcsolódását az egyetemi hallgatók *„burzsoá" orientálódásaként* foghatjuk fel. A családközpontúság a kulturálisan középhelyzetű falusi, kisvárosi, jó tanuló nőhallgatók orientációja. Ez a megállapítás érvényes az anyagi karrierre is, azzal a megszorítással, hogy összekapcsolódása a családközpontúsággal a közepesnél jobb anyagi hátterű és az átlagos tanulmányi eredményű hallgatóknál figyelhető meg.

A tudományos, művészeti ambíciók a közepesnél jobb kulturális helyzettel, a közéleti, politikai ambíciók viszont elsősorban a jó tanulmányi eredménnyel és a közepesnél rosszabb kulturális háttérrel hozhatók összefüggésbe.

A tudományos, művészeti aspirációk azonban nemcsak a fenti „tiszta" típus jellemzői, de megjelennek a szervezeti (egyetemi) karrier eszközeiként is — *jó érdemjegyekké, a tanárokkal való jó kapcsolattá, azaz a tanszékre való netáni „belépőjeggyé" redukálódva. Vélhetőleg ez teszi a tudományos, művészeti célokat a nőhallgatók körében népszerűbbé, mint a férfiaknál, hiszen az alacsonyabb kulturális háttérrel rendelkező férfiak esetében a fenti „belépőjegy"-funkciót inkább a közéleti, politikai aktivitás tölti be.*

A célok, aspirációk kifejezésre jutnak az egyetemi hallgatók értelmiségképében, végső soron pedig csoporthovatartozásukban manifesztálódnak. Vizsgálatunk alapján az értelmiségfelfogásnak két típusa rajzolódik ki:

[43] Az 1986/87-es tanévben végzett vizsgálatról van szó.

Az egyik a szaktudást hangsúlyozó, és lényegében a többi rétegtől csak ebben eltérő értelmiségfelfogás, amit akár középosztályi tudatként is aposztrofálhatunk. Ezt a felfogást elsősorban a jó anyagi hátterű, kulturálisan pedig középhelyzetben levő egyetemisták vallják, és inkább a falusiak, kisvárosiak sajátja, mint a nagyvárosokban, illetve Budapesten élőké, továbbá inkább a nőké, mint a férfiaké.

A másik, a *tradicionálisnak* is mondható *értelmiségkép*, amely az értelmiség *messianisztikus, küldetéses* jellegét hangsúlyozza, és az értelmiségit — általános és ezért megfoghatatlan — *jellembeli, erkölcsi* tulajdonságokkal ruházza fel. Ennek az értelmiségképnek erodálódása szorosan összefügg a hatvanas évek reformtörekvéseinek kudarcával, illetve az underground/alternatív kulturális orientáció előtérbe kerülésével, amelynek inkább a polgárosult művész, mint a megváltó kelet-európai értelmiség vált ideáljává. Az is megfigyelhető, hogy ez az utóbbi hitvallás egyre inkább a felsőoktatásban hátrányosabb helyzetű, de *feltörekvő* fiatalok új népies törekvéseit alátámasztó identitás ideológiájává redukálódik. Jellemző, hogy inkább fogadják el a tanítóképzők, főiskolák hallgatói, mint az egyetemisták.

Az értelmiségkép széttöredezése kifejezésre jut a hallgatók önbesorolásában, ezzel kapcsolatos mentalitásában is. A leginkább kirajzolódó mentalitáshoz azok vonzódnak, akik nem akarják megváltani a világot, minden helyzetben feltalálják magukat, és akik azt szeretnék — természetesen amellett, hogy munkájukban és a társadalmi életben meg tudják valósítani önmagukat —, ha találnának egy megfelelő társat, és boldog családi életet élhetnének. E mentalitás korrelál mind a családközpontú, mind az anyagi karrierre orientálódással. Mind a kulturális, mind az anyagi háttér vonatkozásában paradox módon a szélső pólusokról jövők találkoznak ezen mentalitásban, amely az egyetemen belül a „csak essünk túl rajta"-stratégiát jelenti. Mindenesetre a jelszó: sem felfelé, sem lefelé ki nem lógni a sorból! Általánosabban fogalmazva: az egyetemen az eltérő családi háttér a mentalitás szintjén *kiegyenlítődik, homogenizálódik*, ez egyben *lemondást is jelent a kulturális frakció követéséről.* Ez a mentalitás döntő többségében a hallgatónők sajátja.

A másik póluson levők az *önkiteljesedést* hangsúlyozzák, és azok az emberek állnak hozzájuk közel, akik *megvetik a konformizmust, és akik alternatívát keresnek a társadalomban minden olyasmivel szemben, ami a szabadságot korlátozza.* Kulturális és anyagi hátterükben ők a közepesnél jobb helyzetűek, de nem tartoznak az elithez (így például a szülők iskolai végzettsége közép-, illetve főiskola). Ha úgy tetszik, lázadásuk a középrétegek lázadása a kispolgáriasodást (ez alatt azt a folyamatot értjük, amikor az egyetemi hallgatók a kulturális elit mintája helyett a már elemzett középosztályos mintákat követik) elősegítő egyetemmel szemben. Ennyiben hasonlítanak a hetvenes évek csöveseire, akik éppen azért fordultak szembe szüleikkel, mert azok számára a „középrétegesedés" olyan fokú önkizsákmányolással járt, hogy ezt látván fiaik megcsömörlöttek az iparkodó, törekvő életmódtól. (Ezt fejezi ki az is, hogy döntő többségükben rossz tanulók.) A családközpontúsághoz, anyagi karrierhez való viszonyuk negatív. Éppúgy lehetnek *citoyenek*, mint *anarchisták*, vagy csak egyszerűen sértődöttek.

Végül a két szélső pólus között helyezkedik el a *közéleti dzsentroid.* Azért nevezzük így ezt a jelenséget, mert a barátokkal sör mellett való diskurálás párosul egy hagyományos intézményes politizáló szándékkal. Családi hátterük szerint szélső pólusokon levők

találkoznak itt is, ugyanúgy, mint a *„burzsoá"* orientációt követőknél. Az eltérés abban figyelhető meg, hogy ez a mentalitás inkább a férfiaké, mint a nőké.

Ha az eddigiek során nem volna érzékelhető a tudományos, művészeti céloknak a paternalista egyetemi intézményrendszer keretében való elsilányulása, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a burzsoá mentalitás Nóráival a dzsentri Noszty fiúk állnak szemben, és Strindberg Apáinak (alternatív lázadók) a helyzete kilátástalan.

3. BURZSOÁ ÉS/VAGY CITOYEN → POLGÁROSODÁS?

Az egyetemi hallgatók céljai, aspirációi és mentalitásai két dimenzió mentén kristályosodnak ki. A *családközpontúság* és az *anyagi karrier* a burzsoá mentalitáshoz kapcsolódik, amely a *gazdasági frakció követőinek* sajátja. A másik dimenzióban pedig a *tudományos, művészi ambíciók* egy *alternatív mentalitáshoz* kapcsolódnak, ami a *kulturális frakciót* jellemzi. Kirajzolódik azonban egy harmadik dimenzió is, amely mentén csoportosuló hallgatói célok, aspirációk kevéssé különülnek el az anyagi karriert preferálókétől. Sajátosságuk *az egyetemi hallgatók többségénél: a perifériára szorult közéleti—politikai aktivitás „beemelése" a célok, aspirációk közé, ami egy dzsentroid mentalitással* fonódik össze.

Ha ezen dimenziókat az egyetemi hallgatók értelmiségfelfogásával kapcsoljuk össze, akkor négy típust kapunk. A négy típusból kettő erőteljesen kapcsolódik a burzsoá mentalitáshoz.

Az egyik típust *burzsoá-citoyennek* nevezhetjük (a minta 26 százaléka). Ez a csoport az *anyagi karriert szorosan összekapcsolja a szabadságot hangsúlyozó alternatív magatartással, ami egy hagyományos értelmiségfelfogással párosul.* Úgy is fogalmazhatunk, hogy itt a hagyományos közélet és a fennálló intézmények (egyetem) elutasításával párosulnak az anyagi jólét felé irányuló ambíciók.

A másik típus a burzsoá mentalitást *dzsentroid* magatartással párosítja: annyiban követi a gazdasági frakciót, amennyiben az anyagi karriert jelent, de mindezt a jelenlegi intézményeket cinikusan kihasználva próbálja elérni. Nem meglepő, hogy értelmiségképe a középosztályos értelmiségfelfogáshoz áll közel (a minta 25 százaléka), hiszen a burzsoá mentalitáshoz való asszimilálódását, anyagi karrierjét a hatalom szentesíti, amelynek útjában csak zavaró lehet bármiféle értelmiségi szerep előtérbe állítása.

A harmadik típus, az *alternatív* (a minta 27 százaléka), távol tartja magát akár a burzsoá, akár a hagyományos közéleti magatartástól és bármiféle „ideologikus" értelmiségfelfogástól.

Végül az utolsó típus, az *elutasító:* számára sem a polgár, sem a dzsentri, sem a művész vagy tudós nem jelent mintát.

Az, hogy az egyetemi hallgatók melyik csoportba tartoznak, leginkább azzal mutat összefüggést, hogy a materiális, illetve a posztmateriális értékrendet vallják-e. (Az egyetemi hallgatók értékrendjét a magyar gyakorlatra alkalmazott Inglehart-teszttel mértük.[44] Az egyetemi hallgatóknak 32,8 százaléka egyételműen a materiális, 20,2 százaléka pedig a

[44] Az „Ifjúság 1983" vizsgálatról van szó.

posztmateriális értékrendet vallók közé sorolható. 35 százalékuk hajlik inkább a materiális és 9,5 százalékuk inkább a posztmateriális értékrend felé, bár az utóbbi két esetben már inkább kevert típusokról, illetve azokon belül a színképnek a *materiális* vagy a *posztmateriális* pólus felé történő eltolódásáról beszélhetünk.

A *burzsoá-citoyen* csoport esetében a posztmateriális értékrendet vallók aránya az átlaghoz képest emelkedik (20,2 százalékról 24,6 százalékra).

A *dzsentroid* csoport a leginkább materiális (az átlagos 32,1 százalékról 47,5 százalékra növekszik arányuk), és ezen csoporton belül igen magas a posztmateriális értékekkel átszínezett materiálisok aránya is, ami elsősorban a politizálási igény fokozott voltából adódik. Ugyanakkor a tisztán posztmateriálisok aránya 20,2 százalékról 6,8 százalékra zuhan le.

Az *elutasítók*nál mindenekelőtt a posztmaterializmussal átszínezett materialisták aránya emelkedik meg (35,0 százalékról 40,7 százalékra), ami elsősorban két forrásból táplálkozik: a „megőrizni a rendet az országban" és „biztosítani az ország katonai védelmét" állításokat ugyanis ezen csoport tagjai tartják a legkevésbé fontosnak.

Az *alternatív* csoportnál egyértelműen a posztmateriális értékeket vallók aránya növekszik meg: 20,2 százalékos átlagról 38,1 százalékra, a materialistáké pedig a legalacsonyabbra zuhan.

Fontos, hogy kitérjünk az egyetemi hallgatók posztmaterializmus-interpretációjára. Azt láttuk, hogy posztmaterializmus-skálánk legalább két értelmezést nyert. Az egyik a *burzsoá citoyenesedésével* van kapcsolatban. Akik ennek a talaján állnak, azok az Inglehart-teszt itemei közül azokat fogadták el, amelyek az állampolgárnak a közügyekbe való beleszólási lehetőségeit hangsúlyozzák, pl. a „biztosítani a szólásszabadságot" állítás a fontossági sorrendben egy 1983-as országos vizsgálatban elfoglalt 8. helyről mostanra az 5. helyre ugrott. Szembetűnő, hogy a posztmaterialista értékrend — szemben a korábbi vizsgálattal — az értelmiségi elit fiataljai mellett a polgárosuló egyetemi hallgatók körében is kezd tért hódítani. A korábbi vizsgálatban a posztmaterialista értékrendet egyértelműen a magas kulturális hátterű fiatalok körében fogadták el. A mostani felmérésünkben a kulturálisan középhelyzetűek és a közepesnél jobb anyagi helyzettel rendelkezők, illetve — a fiúk helyett — inkább a lányok körében vált népszerűvé. Az is igaz viszont, hogy a posztmaterializmus az alternatív típusban a legerőteljesebb, e csoportban viszont a legmagasabb a fiúk aránya. Ez a csoport a politizálás hagyományos kereteitől és a burzsoá orientációtól egyaránt távol tartja magát.

Figyelemre méltó az is, hogy a legpolitikusabb réteg, a dzsentroid csoport erősen materialista, és a hatalommal való összefonódása ehhez látszik igazodni. Végül fontosnak látszik, hogy a mindent elutasító csoport posztmaterialista színezetű (többségükben fiúk), materializmusuk viszont a hatalom erőteljes elutasításával párosul. Szembetűnő, hogy a korábbi vizsgálattal szemben a hatalom stabilitására irányuló értékek (rend, biztonság) az előkelő 3., 4. helyről a 6., illetve a 10. helyre szorultak vissza. Mint az elemzésekből látható, *az attitűdök, magatartások, mentalitások síkján megfigyelhető mind egyfajta burzsoásodás, mind pedig egyfajta citoyenesedés, illetve ezek közeledése egy netán majdani polgárosodás irányába.*

4. A POLGÁROSODÁS FELEMÁSSÁGA: A DZSENTRIZÁLÓDÁS

Rendkívül zavarja azonban ezt a harmonikusan értelmezhetőnek látszó összképet egy, az előzőekhez sokban már-már a megtévesztésig hasonló, összességében mégis eltérő tendencia: a *dzsentrizálódásé*. Olyan tájékozódási pontokat kell ezért keresnünk, amelyek lehetővé teszik, hogy ezeket a trendeket kategoriális szinten elkülöníthessük.

A dzsentrizálódás ugyanis számos téren hasonló vonásokat mutat mind a burzsoásodással, mind pedig a citoyenesedéssel. Az előbbivel annyiban, hogy erős privatizálódási—materializálódási hajlamot mutat, az utóbbival pedig abban, hogy határozottan a közélet és a politikum szférája felé irányul. Ha ezeket a trendeket közelebbről szemügyre vesszük, már érzékelhető különbségeket identifikálhatunk, még ha egyelőre csak leíró szinten is. A *dzsentrisedő* csoportnál ugyanis a privatizálódás terén nemcsak *családközpontúság* figyelhető meg, hanem az emberi kapcsolatoknak a barátságon, szerelmen túlmutató, *protekcionista ízű, a patrónus-kliens kapcsolatokra számító igenlése* (életrevalóság, jó kapcsolatok), valamint az átlagfogyasztói magatartáson túlmenő *hedonizmus* is (szórakozás, sörözés, kellemes élet). Mindez pedig párosul a hivatalos fórumokon való közéleti tevékenység és az előmenetel favorizálásával, ami pedig *megkérdőjelezi a politizálás burzsoá-citoyen,* egyszóval polgári *jellegét*.

Ezért feltételezhető, hogy itt inkább kaszinóbeli, illetve kocsmai politizálásról van szó, a kormányzati döntésekbe való beleszólás iránti igény esetében pedig hatalomvágyról, ama „őrségváltás" felé való tájékozódásról, mely a manapság felgyorsulni látszó politikai mozgások nyomán remélhető. Olyan attitűd ez, amely nem azonosul többé az intézményekkel, de cinikus—machiavellisztikus módon továbbra is a lehetséges karrier keretéül fogadja el azokat, még akkor is, ha — őrségváltásra éhesen — elégedetlen az azok által kínált érvényesülési lehetőségekkel. Erre utal az is, hogy a dzsentrisedő csoport értelmiségképe megegyezik a prakticizálódó—leközéposztályosodó értelmiségi képpel.

További meglepetést jelenthet az, hogy a politikai érvényesülés fenti formáját vallók jelentős része nőkből áll! Hiszen megszokott szterotípiánk alapján azt várhatnánk, hogy ez a mentalitás inkább a férfiak sajátja: történetileg körükben alakult ki a Csörgheő Csuli-féle mulatozás, az *úrszerep* vindikálása a közéletben a „teremtés koronája"-szemlélettel függ össze stb. stb. Ezzel szemben azt kell látnunk, hogy a fennálló intézményekben (főleg nyilván a KISZ-ben) való politizálás leginkább a nők körében népszerű. Úgy tűnik, sok csökkenő presztizsű szakmához hasonlóan, a problémákkal küszködő ifjúsági szervezetet, illetve annak közép- és alsó szintű garnitúráját is kezdi elérni az elnőiesedés. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a csoport jelentős része alacsonyabb kulturális hátterű, feltételezhetjük, hogy itt a középiskolát végzett alkalmazotti réteg magasabb (pl. államigazgatási hivatalnoki, tömegszervezeti funkcionárusi) szinten való megjelenésével állunk szemben. Mivel az azonos hátterű családokból a fiúk nyilván más pályákra orientálódnak (hasonlóan a középiskolát végzettekhez), felvetődik egyrészt a házasodási stratégiák kérdése, másrészt pedig az, hogy — Németh László *„álközéposztály"*-kategóriájához hasonlóan — itt egy első generációs *„áldzsentri"*-rétegről van szó. A dzsentrizálódás az egyetemi hallgatónők esetében a feminizálódási törekvésekkel is kapcsolatba hozható. A női felemelkedési, emancipálódási stratégia paradox módon integráns része lehet egy *szervezetorientált, altiszti magatartásnak.*

A nőknél nyilvánvalóan nem jelentkezhet sem a Csörgheő Csuli-féle mulatozás felértékelése, sem pedig a hatalomvágy, a vezérszerepre való áhítozás. Ők a „kleine Fische, gute Fische"-elvet követik: csakis elérhető célokat tűznek ki maguk elé, s így frusztráltságuk is csekélyebb fokú. A politikában is inkább arra törekszenek, hogy beleszólhassanak a dolgok alakulásába, hallassák a hangjukat, kitörjenek a némaságból, amelyet a női elnyomottság velejárójának tartanak.

Számos más olyan tendencia is kivehető az adatokból, amely a nemi hovatartozás mentén rajzolódik ki. Feltűnő, hogy — eltekintve az imént elemzett, főleg joghallgatókra jellemző, dzsentroid színezetű, prakticista karrierorientáltságtól — elsősorban a nőket jellemzi egyfajta optimisztikus jövőreirányultság, bizonyos célok és perspektívák felé való fordulás. Főleg ők képviseltetik magukat abban a csoportban, amelyet — a középosztályi jellegű privatizálódással párosuló citoyenesedés miatt — polgárosulónak neveztünk. Szembeszökő ezzel szemben az, hogy a szinte *mindenféle célt anarchisztikus—nihilista módon elutasító csoportban mennyire felülreprezentáltak a férfiak.*

Mindenekelőtt tehát a nőhallgatók érdeklődnek a hatalom ellenőrzése, a felső szintű döntésekbe való beleszólás, de másfelől a tradicionális, széles távlatú értelmiségi ideálok iránt is. A fiúknál viszont a távlatoktól való kiábrándult elfordulást csak egy cinikusan a protekciót preferáló dzsentroid esélylesés ellensúlyozza. Ez csak formálisan jelenti bizonyos aspirációk igenlését, tartalmilag azonban *negatív előjelű, az elvadult, üres modernizációt idéző attitűd.*

A jelek tehát arra utalnak, hogy az általunk vizsgált férfihallgatók számára a harmónikus beilleszkedés egyelőre még nem nagyon megy az egyetemen: nemigen találják a helyüket az egyéni kezdeményezések, ötletek számára kedvezőtlen, „poroszos" iskolarendszerben, amely a lányokból kevésbé vált ki olyan nihilista módon intézményellenes vagy kiábrándultan machiavellisztikus reakciókat, mint belőlük. Ezzel szemben a nők feltehetőleg a munkahelyi, netán közéleti karriert nem „önmagáért", nem is elsősorban státuszuk, életszínvonaluk javításáért ambícionálják, hanem mert olyan eszközt látnak benne, amely a családon belüli és egyáltalán a másik nemhez viszonyított pozíciójuk javítására, emancipálódásukra használható fel. Ez a fajta instrumentális orientáció állhat annak a hátterében, hogy a nők optimistább, skrizofréniától, kiábrándulástól mentesebb orientációt mutatnak bizonyos célok, perspektívák irányában.

5. ÖSSZEGZÉS

Az elmondottakat összegezve azt látjuk, hogy a gimnazisták, egyetemisták körében két markáns orientáció rajzolódik ki.

Az egyik a *kulturális orientáció*, amelynek keretében leginkább egy *alternatív, posztmateriális* értékrend jut érvényre. Ezt az orientációt erőteljes *én- és ifjúságközpontúság*, valamint nemzedéki helyzetértelmezésből táplálkozó politikai cselekvés jellemzi.

A másik a *gazdasági orientáció*; ez esetben *a felnőtt-minta követése kizárja a nemzedéki helyzet értelmezését, éppen ezért cselekvéseiben inkább apolitikus avagy szituatív.*[45]

A *gazdasági orientáció „beszivárgása" a gimnazisták, egyetemisták közé nemcsak konfrontációt jelent a kulturális orientációval*, különösen annak ifjúságközpontúságot és független politikai cselekvést követő vonulatával, *hanem annak szélesebb, polgárosodó bázisra való helyezését is.*

Kitűnt azonban az is, hogy ez a folyamat közel sem jelent valamiféle egyenesvonalú fejlődést. *A kulturális frakció térvesztése a válság során növeli az elittől egyre inkább leszakadó középrétegek fogékonyságát az új törekvéseket kihasználó-felhasználó dzsentroid, apparátcsik attitűdre. Az új törekvéseknek gyors egymásutáni lejáratódása pedig a „fasizálódás" veszélyével járhat*: nevezetesen *olyan militáns ideológia térhódításával, amely az élősködő elit jelszavával támadást indít minden kulturális, politikai „huncutság" ellen.* A fekete-fehérben láttatás hatása igen nagy lehet egy olyan társadalomban, amelyben az ideológiák pluralizmusa nem nagy múltra tekint vissza. E törekvés ráadásul összekapcsolódhat egy olyan markáns szubkultúrával is, mint a *skinhead*eké.

Arra a kérdésre viszont, hogy vajon felsejlenek-e az egyetemisták körében olyan ideológiák, amelyek társadalmi cselekvésre késztetnek, csak igen bizonytalan választ tudunk adni. Csakugyan kérdéses ugyanis, hogy kirajzolódik-e egy ilyen ideológia. Ezt annak ellenére el kell ismernünk, hogy számunkra nem kétséges: *az ifjúság sem a politikában, sem a társadalmi struktúra szociológiai elemzése során nem kezelhető a felnőttek világának függelékeként, a készen kapott viszonyok rácsai között.* Ez a szemlélet ugyanis nem veszi figyelembe azt, hogy az ifjúság nemcsak az adott osztály- és rétegtagozódás része, hanem annak jövőbeli formálója is, annak jelenkori attitűdjeiből, értékeiből prognosztizálhatóan, de egyben (s ez a legfőbb) saját potenciálja alapján, mellyel identitását önmaga is képes szuverén módon definiálni. Ez az időbeli perspektíva a mai Magyarországon azonban kétségekkel terhes. Bár a felnőtt társadalom — *nem véletlenül* — nem képes már szocializációs és *mintaadó keretül szolgálni az ifjú nemzedék számára*, nem adott az önálló ifjúsági kultúra kibontakozásának terénuma sem. A válságba került gazdaságban elakadt burzsoásodás, a megingott létbiztonság, az *elit privilégiumaival korlátozott konkurrenciaharc* egyszerűen nem ad időt az önálló ifjúsági életszakasz kiformálódására. Ezért nem marad más, mint a már diszkreditálódott felnőtt világ mintáinak követése, jobban mondva külsődleges, szituatív—fragmentált imitálása, de nem az értékek, ideológiák, hanem az életstratégiák (taktikák?) szintjén, az ad hoc karrierlehetőségek azonnali kizsarolása érdekében. *A kényszerből ismét felértékelődött szervezeti érvényesülés, a privilégiumok újraelosztásának vágya az identitást artikuláló ideológiák helyett a „megideologizáltságoknak" ad teret, és így eltorzíthatja a csíráiban már megfigyelhető új tendenciákat.*

Végsősoron megállapíthatjuk, hogy a Bourdieu által konceptualizált történelmi folyamatok a nyugati fejlődéshez képest részint pont fordítva, részint az ott 150 évvel

[45] Ezen tendenciára teoretikus szinten Jürgen Zinnecker hívta fel a figyelmet. Megerősítést nyert a közös magyar—nyugatnémet empirikus vizsgálatban, amelyben részletesen vizsgáltuk a fiatalok társadalmi orientációs és cselekvési mintáit. Lásd e kötetben *Jürgen Zinnecker: A fiatalok a társadalmi osztályok terében.*

ezelőtt honos formákban zajlanak. Az érintett társadalmi rétegek e szituációra a következő módokon reagálhatnak:

A középosztálynak a gazdasági frakciót követő alsó szegmentumában (szakmunkástanulók) egy olyan militáns ifjúsági szubkultúra kialakulása várható vizsgálataink tanúsága szerint, amely en bloc opponálja a kulturális és politikai mintákat, és adott esetben a modernizációval szembehelyezkedő mozgalmak bázisává válhat.

A minket közelebbről érdeklő középiskolás és egyetemista rétegek esetében elképzelhető, hogy *önálló, de az elitétől eltérő, illetve azt opponáló kulturális értékrendet, illetve politikai cselekvési mintákat fejlesztenek ki, amelyek egy modernizációval konform ifjúsági kultúra részét képezik.*

FÜGGELÉK

Az Inglehart-teszt állításai

01. Biztosítani a gyors gazdasági növekedést

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982+	1987	1983	1982
első	19.6	5.5	4.7	1.7	6.8	9.3
második	8.1	6.2	7.8	5.1	8.0	6.0
harmadik	8.9	7.8	8.4	3.8	7.6	5.9
negyedik	5.1	7.0	7.3			

02. Biztosítani az ország katonai védelmét

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982	1987	1983	1982
első	0.9	11.5	5.3	39.1	9.1	10.7
második	4.7	9.8	7.5	14.9	5.9	4.8
harmadik	2.1	8.3	7.6	8.9	5.6	5.7
negyedik	3.8	7.4	7.9			

03. A bűnözés elleni küzdelem

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982	1987	1983	1982
első	0.4	6.6	6.4	1.3	3.2	7.6
második	4.7	10.2	8.8	2.1	3.0	2.8
harmadik	10.2	10.5	12.7	4.7	4.2	3.5
negyedik	9.4	13.9	12.9			

04. Egy emberileg és emberi kapcsolatokban gazdagabb társadalom építésén dolgozni

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982	1987	1983	1982
első	29.4	13.8	8.3	1.7	4.8	10.0
második	16.2	9.9	7.1	4.3	5.1	7.6
harmadik	9.8	6.7	6.8	3.8	6.5	7.1
negyedik	10.2	7.9	7.8			

05. Egy olyan társadalom építésén dolgozni, ahol az eszmék és a lelki értékek fontosabbak, mint az anyagiak

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982	1987	1983	1982
első	4.7	8.9	4.8	14.0	12.3	18.0
második	8.5	8.3	3.6	15.3	10.2	12.2
harmadik	6.4	5.1	4.3	9.4	11.2	13.6
negyedik	6.4	5.4	4.3			

1987 = 1887/88 tanévi hallgatói vizsgálat
1983 = Ifjúság 83, fiatalokra kiterjedő országos reprezentatív vizsgálat
1982 = 1982 évi, minden korcsoportra kiterjedő Hankiss — féle értékvizsgálat

06. Küzdeni az áremelkedések ellen

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982	1987	1983	1982
első	0.4	6.8	8.5	9.4	14.5	11.0
második	1.3	6.2	12.1	13.6	10.4	6.4
harmadik	5.1	7.5	10.4	14.0	9.1	6.5
negyedik	3.4	7.7	9.6			

07. Megőrizni a rendet az országban

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982	1987	1983	1982
első	3.4	19.6	31.5	1.7	1.8	6.2
második	9.4	14.4	12.1	4.7	1.6	1.7
harmadik	7.7	13.3	10.7	5.1	2.5	1.6
negyedik	7.7	9.4	9.4			

08. Az ország gazdasági egyensúlyát biztosítani

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982	1987	1983	1982
első	31.5	14.9	16.1*	0.0	2.1	6.6
második	21.7	13.9	15.9	0.9	3.2	2.3
harmadik	7.7	12.9	13.2	0.4	2.5	3.4
negyedik	6.8	9.5	8.8			

09. A szólásszabadságot biztosítani

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982	1987	1983	1982
első	3.0	2.2	1.5	4.7	11.3	15.0
második	7.7	3.4	2.8	6.4	12.8	11.3
harmadik	10.2	4.1	2.9	3.0	9.7	9.4
negyedik	9.8	4.2	3.5			

10. Több beleszólást adni az embereknek a kormány döntéseibe

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982	1987	1983	1982
első	3.8	3.2	1.6	5.1	13.6	19.4
második	10.6	5.5	4.8	5.1	15.9	14.2
harmadik	12.8	6.6	2.8	6.4	12.0	10.2
negyedik	10.2	4.2	3.7			

11. Több beleszólást adni az embereknek a munka— és lakóhelyükön hozott döntésekben

	LEGFONTOSABB			LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
	1987	1983	1982	1987	1983	1982
első	0.4	2.9	2.5	2.1	5.9	11.5
második	5.5	3.5	6.1	5.5	8.7	8.4
harmadik	13.2	5.4	6.4	4.3	10.3	7.9
negyedik	8.5	8.2	7.6			

ebbé tenni

		LEGKEVÉSBÉ FONTOS		
		1987	1983	1982
	első	9.4	8.8	13.8
01. Biztosít	második	8.1	7.3	8.7
	harmadik	15.7	10.0	10.2

8.5

BALOG IVÁN

EGYETEMI HALLGATÓI MOZGALMAK SZEGEDEN A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

(1990)

1. AZ ÉRTELMISÉG KEZDŐDŐ KIHULLÁSA AZ OSZTÁLYHATALOMBÓL

Valahányszor Pesten vagyok, mindig előfordul, hogy valaki megkérdi: „Na, van-e most valamilyen mozgolódás a szegedi egyetemen?" Ez az élményem már a nyolcvanas évek eleje óta vissza-visszatér, és nemcsak a fővárosban. Vagyis: szinte evidenciaként bekerült a köztudatba az, hogy Szegeden mindig „történik valami", hogy itt soha nincsen állóvíz, hogy városunkban a felsőoktatási intézmények valemelyikében mindig vannak progresszív kezdeményezések. A „mindig"-hez persze különböző mélységig lehet időben visszahátrálni: a Paál István-féle Szegedi Egyetemi Színpadhoz, vagy éppen az 1956-os forradalom egyik avantgardjához, a MEFESZ-hez, sőt akár a Szent-Györgyi Albert által patronált SZEI-hez. Ebben a tanulmányban azonban figyelmünket az éppen csak elmúlt évtized egyetemi reformmozgalmaira korlátozzuk, s a hetvenes évek történéseit csak annyiban vesszük számba, amennyiben az a rákövetkező dekád fejleményeinek megértéséhez szükséges. Az előzmények feltárása, a „történetiség" ugyanakkor annál is inkább elengedhetetlenül szükséges, mert a krónikás számára a rendszerváltás kellős közepén igen nagy lehet a csábítás, hogy az eseményeket az utólagos megdicsőülés fényében értékelje. Manapság visszamenőleg áldozatkész pionírok példamutatásának minősül sok olyasmi, ami annak idején megmosolyognivaló naivitásnak vagy egy-egy értelmiségi belvilág kisded játékának tűnt. Hja kérem, akkor is meg most is a győztesnek volt, illetve van igaza, mint a történelemben mindig, csak a győztesek személye változott — mondhatnánk erre egyfajta cinikus nihilizmussal. Ha azonban a história, illetve a társadalom tanulmányozásának mégis van valamiféle értelme, ez csakis az lehet, hogy megpróbáljuk értékmentesen, folyamatként szemlélni, értelmezni mindazt, aminek drámai földindulásaiban vagy éppen kilátástalannak tűnő apály-időszakaiban magunk is involváltak voltunk—vagyunk.

Már csak azért is rákényszerülünk vizsgálatunk tárgyának ridegen távolságtartó kezelésére, mert a rendelkezésünkre álló dokumentumok nagy része erősen szubjektív jellegű. Természetesen a társadalmi lét konstruált mivolta már egy diákparlamenti jegyzőkönyv esetében is megmutatkozik, hiszen az sem más, mint a jegyzőkönyvvezető interpretációja az eseményekről. Az egykori „diákvezérekkel" készített interjúkban aztán már erőteljesen munkál a megszépítő emlékezet, a memoárok állandó kísérőjelensége is. A korabeli cikkek, reformtervezetek nyelvezete szintén ideologikus: nem vehetjük szó szerint őket, a sorok között kell olvasnunk, hogy hátterüket, motívumaikat megérthessük. E nélkül csak annyit érhetünk el, hogy az egyes történéseket tetszetősen csokorba gyűjtve „megénekeljük".

Ami azt illeti, a rendelkezésünkre álló anyag bizonyos fokú egyoldalúsága mellett más, „össztársadalmi" jellegű tényezők is nehezítik a kutatói tisztánlátást. Manapság országunkban az érvényesülés elsősorban az informális nexusok, a családi—rokonsági kapcsolatok függvénye, s ilyen körülmények között senki sem érdekelt abban, hogy felfedje kártyáit. Ezért mindenki inkább érdekeinek elfedésében, mint nyílt artikulálásában látja a siker zálogát, és inkább motivált helyzetének irracionalizálására, mint transzparenssé tételére. Egy felemás, rosszul integrált struktúrában, tisztázatlan, zavaros viszonyok között a társadalomról való racionális, érdekeket feltáró és tudatosító, konzisztens értékrendeket artikuláló gondolkodás még akkor is könnyen ellehetetlenülhet, ha az erre irányuló szándék egyébként megvan.[46]

Különösen fontos ezért, hogy a nyolcvanas évek szegedi egyetemi mozgásait a szegedi egyetemen kívüli, szélesebb társadalmi folyamatok kontextusába ágyazva vizsgáljuk, s ebben az oktatási rendszerrel összefüggő kérdések csak az egyik, bár talán a legnagyobb jelentőségű problémakört képezik. Reformmozgalmak jelentkezése: válságjelenségnek tekinthető mindenképpen, s egy krízis elemzésekor, amikor tisztázni kívánjuk, hogy mi került válságba, hogy mely területeken mutatkoznak működési zavarok — először röviden át kell tekintenünk azt az időszakot, amikor még nem volt válság. Ennek kapcsán utalnunk kell arra, hogy a kelet-európai redisztributív társadalmakban — alapstruktúrájukból következően — kitüntetett szerep jutott az értelmiségnek (Konrád—Szelényi 1989). Már a Rákosi-korszakban a rendszer egyik fő legitimációs bázisát az képezte, hogy a középfokú és főleg a felsőiskoláztatás kibővítésével a korábbinál szélesebb tömegeknek kínált mobilitási esélyeket (Örkény 1989). 1956 után, már konszolidált viszonyok között ez a tendencia megerősödött. Az „extenzív gazdaságfejlesztés tartalékainak kimerüléséig" (csak irónikusan használhatjuk ezt a szlogent, hiszen a szocialista országok gazdaságpolitikája már kezdettől fogva mindenféle erőforrás kizsarolására épült) az államosított első gazdaság kvalifikált munkaerőszükséglete permanensen bővíthetőnek tűnt. Ehhez járult a felvételinél a származási megkülönböztetés eltörlése és a Kádár-rendszer sokat emlegetett kiegyezése a szakértelmiséggel az 1963-as „olvadás" után. Ennek eredménye volt, hogy a káderkiválasztás szempontjai között a szakértelem és a rátermettség egyenrangúvá vált a politikai megbízhatósággal. A rezsim egyik fő politikai célkitűzését, a rebellióra hajlamos lakosság közömbösítését jól szolgálta az is, hogy az ötvenes évek végétől kezdve egyre nagyobb tömegek jártak esti iskolába, tanfolyamokra, ami akkor — nem lévén még kisvállalkozás — az önkizsákmányolás első etapját jelentette (Szabó 1989). Így a hatvanas évekre általánosan elfogadott meggyőződéssé vált, hogy hazánkban mindenkinek tarsolyában van a marsallbot, s ennek az akadálytalan mobilitásnak az első számú emeltyűje a minél magasabb képzettséget igazoló bizonyítványok megszerzése. A felsőoktatási intézményekbe bekerülés ekkortájt egyet jelentett a belépőjeggyel az elitbe, ahová más módon bejutni nem is nagyon lehetett. Mivel a diplomák beválthatósága ekkor még nemigen volt problematikus, a már akkor is preszelekciós jellegű iskolarendszer diszfunkcionalitása még nem ütközött ki. Mindezek következtében az értelmiség presztizse Magyarországon talán soha nem volt

[46] Az első és a második társadalom kettősségével, valamint a klientelizmussal kapcsolatos fejtegetéseimben itt Hankiss elemzéseire támaszkodom. (Hankiss 1988, 117—144, 243—252. p.)

olyan magas, mint a '60-as években, és az „aranykor" szervesen illeszkedett az évtized — utólag homokra épültnek bizonyult — prosperitásába és eufóriájába.

A hetvenes években aztán kiderült, hogy ennek a folyamatnak nincs további kifutása, és a fellendülés stagnálásba torkollott, amelyet az 1968-as gazdasági reform megtorpanása is fémjelzett. A gazdasági reform már maga is ellentmondásos hatást gyakorolt a magyar értelmiség helyzetére. Bár csak felemás módon engedett teret a piacgazdaságnak, így is megingatta azt a centrális pozíciót, amelyet a tisztán redisztributív szisztémában az értelmiség élvez. Ez 1956 után ismét napirendre tűzte marginális — mert margóra szorított — értelmiségi csoportok megjelenését, amelyek hiába kísérelték meg trónjára visszaültetni a hagyományos értelmiségi messianizmust, és ezzel egyidejűleg politikai reformmal („citoyenesedéssel") kiegészíteni vagy inkább felváltani a gazdasági reformot, amely a „burzsoává válás" irányába hatott.

A fejlődés megállása a tudáselosztás terén is éreztette hatását. A felsőoktatás megszűnt a társadalmi mobilitás katalizátora lenni, amin a reformellenes hivatalos irányvonal voluntarizmusa sem segíthetett. Rögzült, majd egyre halmozódó egyenlőtlenségek uralkodtak el az oktatás szférájában, s mindezt látva, a fizikai dolgozók rétege eleve lemondott arról, hogy gyermekeit egyetemre küldje. Ehelyett — prakticista reálpolitikus módjára — a lépésről lépésre történő középosztályosodás stratégiáját választotta, amely a szakközépiskolai érettségi vagy a szakmunkás-bizonyítvány megszerzését tűzte ki célul (Gábor—Balog 1989, 73. o.). Az értelmiségi minták ilyetén elutasításához hátországul szolgált a második gazdaság fokozódó megizmosodása a hetvenes években, amit a reformellenes ellentámadás sem tudott komolyan megakadályozni.

Ahogy azonban a külföldi hitelek felelőtlen felvétele sokáig elleplezte a gazdaság tartalékainak kimerülését, az egyetemista ifjúság is nagyon sokáig — ha jól meggondoljuk, egészen mindmáig! — megmaradhatott ama biztonságos védőernyő alatt, amely megóvta a kihívásoktól. A hetvenes évek végére azonban lassacskán devalválódtak az érvényesülés formális kritériumai. A mindinkább elbürokratizálódó, hovatovább kényszertagságú mammutszervezetté váló KISZ-től kapott jellemzések, ajánlások üres rituálévá silányodtak, hasonlóan az ifjúsági szervezetben folyó látszattevékenységhez. A politikai lojalitás demonstrálása mind az egyetemre bekerülés, mind az elhelyezkedés vonatkozásában inflálódott, s ez előkészítette a nyolcvanas évekbeli helyzetet, amikor már teljesen jelentőségét vesztette, végül szükségtelenné vált. A hetedik évtized végéig azonban nem manifesztálódott, hogy a preszelekciós felvételi rendszer a végzés utáni jó állásokra már nem „preszelektál".

2. A „MÁSODIK EGYETEM" AZ „ELSŐ EGYETEM" REFORMJÁÉRT

Az első sokkot ezen a téren alighanem a pályázati rendszer bevezetése jelentette, amely éppen azáltal tette nyilvánvalóvá az érvényesülés esélyegyenlőtlenségeit, hogy az elhelyezkedésnek a protekcióra, rokoni—baráti kapcsolatokra alapozódását éppen a törvényesség és a racionális, központi munkaerőgazdálkodás fügefalevelével próbálta meg leplezni. Egyszerre kiderült, hogy az egyetemi diploma, mint a szaktudást legitimáló, formális jogosítvány, gyakorlatilag beválthatatlan, és a karriert csak olyan öröklött pozíciók, informális kapcsolatok képesek egyengetni, amelyeknek szinte egyenes következménye a

kontraszelekció. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a fordulat csak abban hozott áttörést, hogy tudatosította azokat az anomáliákat, amelyek a hetvenes évek közepétől az egyetemeken eluralkodó, közmondásosan rossz közérzet, passzivitás melegágyai voltak. Ennek oka nemcsak az ifjúsági szervezet kiüresedése, az általános pangás stb. volt, hanem konkrétan és elsősorban az, hogy a kulturális szféra mindenoldalú leromlása ettől kezdve vált mind erőteljesebben érezhetővé. Az oktatói fizetések stagnálása miatt egyre kevésbé érte meg bentmaradni az egyetemen, a tudományos karrier felé tájékozódni — kivéve azokat, akiknek a tanársegédi állás úgyis csak ugródeszkát jelentett a politikusi pályához. A nyolcvanas évekbeli progresszív kezdeményezések egyik — oktató — vezéralakja, a Jámbor Szándék című reformtervezet társszerzője, Sz. Gy. E. a vele készített interjúban így emlékszik vissza erre az időszakra: „... A hetvenes évek elején még nem volt annyira nyilvánvaló, hogy mennyire kevés lesz ez a tanári fizetés, majd ha végez az ember, ekkor még nagyobb volt a presztízse a tudománynak, mint olyannak. Nagy presztízse volt pl. bekerülni a tanszékre, bennmaradni, nagyon sokat számított a diákköri munka a KISZ-titkárság mellett. A KISZ-titkárok automatikusan bekerültek a tanszékre, de tényleg: az én diákéveimben funkcionáló KISZ-titkár mind itt van bent a tanszéken, kivétel nélkül, viszont e társaság mellett a diákkör volt az, ahol valóban bizonyítani lehetett és bekerülni az egyetemre, ez is inspiráló volt."

A szakmai—tudományos perspektívátlanság főleg azok számára volt nyomasztó, akiknek pedig ez kínálkozott egyedüli lehetőségként a boldoguláshoz, hiszen nem rendelkeztek olyan családi és financiális háttérrel, kapcsolatokkal, amelyek révén a siker reményében szállhattak volna be a „cinkelt kártyákkal" folyó játszmákba. Már itt előrebocsájtjuk: a hallgatói elit cseppet sem azonos a szociális elittel. Az egyetemi reformmozgalmak diák-vezetőrétege mindig is alapvetően „alulról jött". (Meg kell jegyeznünk: empirikus szociológiai vizsgálatokat tanszékünk a JATÉ-n csak 1986 óta végez, így fejtegetéseimben itt csak személyes emlékeimre hagyatkozhatom, amelynek hitelességét erősítheti, hogy több egykori diákvezérhez személyes barátság fűzött már akkoriban is.) Többségük kisvárosi (ez persze cseppet sem ritkaság egy vidéki egyetemen), középosztályi eredetű elsőgenerációs értelmiségi, cseppet sem magas kulturális és anyagi háttérrel. Van azonban szinte valamennyiük hazulról hozott útravalójában olyasmi, ami később iránytűként szolgált számukra, s ez pedig egy erős munkaetika, a tisztességet, az iparkodást — így a tanulást is — preferáló értékrend. E csoport tagjai azt a meggyőződést hozták magukkal, hogy mindent maguknak kell kitalálniuk és megteremteniük, mert semmi nem hullik az ölükbe, és a körülöttük levő világot racionálisan kell értelmezniük, mert nem születtek „burokban". Nekik problematikus az, ami mások számára eleve adott és magától értetődő. Csak akkor van esélyük, hogy áttekinthető és ellenőrizhető viszonyok dominálnak, ha a teljesítmény a legfőbb fokmérő. Összefoglalva leszögezhetjük, hogy ez a hallgatói elitréteg egy — nemvállalkozói, hanem Bildungsbürger-típusú — értelmiségi polgárosodás mintájának csíráját hordozta magában. A továbbiakban tanulságos lesz végigkövetni, hogy ebből a csírából miért nem kelt ki végül a növény, és hogy ez a minta miért nem talált végül követőkre.

A rideg valóság kisvártatva az egyetem falain kívül is főbekólintotta azokat, akiket addig a melegházi körülmények elszigeteltek a kihívásoktól, és ez általánosabb, össztársadalmi kontextusba állította ama vészjelzéseket, amelyek már korábban jelentkeztek. Az 1979-es áremelés nyomán egy sereg olyan titokra derült fény, amely a logikusan

gondolkodó emberekben alámosta a rendszer hagyományos, ideológikus legitimációját. Kiderült, hogy a „fejlett szocializmus" gazdaságpolitikája: humbug. Az olajválság igenis „begyűrűzik", és az ország csúnyán eladósodott.

Az egyetemi ifjúság említett krémje számára mindez nemcsak a korábbi baljóslatú jelek felerősödését és átfogó összefüggésekbe szerveződését jelentette, hanem — főleg a humán stúdiumokkal foglalkozók számára — azt is, hogy a társadalomról való ismereteik, információik önhibájukon kívül elégtelenek. Nemcsak későbbi karrierjüket sodorja veszélybe az, hogy perspektíváik egészen mások, mint ahogyan azt képzelték. Szakmai fejlődésük is hirtelen kilátástalannak tűnt annak fényében, hogy az egyetemen nekik közvetített ismeretek és az azokat egységbe szervező társadalomkép olyan messze esnek a valóságtól, mint Makó Jeruzsálemtől — márpedig nekik az volt az egyetlen esélyük, ha szakmai kompetenciájuk révén esetleg „befutnak". Az 1980—81-es — a bölcsészkarinál sokkal szűkebb körre korlátozódó — a TTK diákszervezkedések egyik kulcsfigurája így emlékszik vissza: „Én véletlenül tudtam, mert '79 nyarán a tervhivatalban voltam szakmai gyakorlaton. ...'79 tavaszán a tervhivatalban csinálták azt a prognózist, amely először mondta ki, hogy ez még így mehet úgy 3—4 évig, és aztán legfeljebb a kamatokat tudja az ország kifizetni." A valóság feltárásának szándéka racionális önérdekből származott, amelynek az egyetem falain kívüli implikációi is voltak, de elsősorban az oktatás diszfunkcióinak a leplezésére inspirált. Bár 1979-től — a nehezedő életkörülmények egyfajta liberalizációval történő ellentételezésének kormányzati szándékától is vezérelve — hazánkban a társadalomirányítási gyakorlat neosztálinista elemei már egyébként is halványodni kezdtek, kellett még egy külső lökés ahhoz, hogy az autonóm önszerveződések, reformkezdeményezések felbátorodjanak, és ideológiai töltést kaphassanak, ami megteremtette későbbi politizációjuk alapfeltételét. Ez az egyértelműen külső minta a lengyel Szolidaritás megjelenése volt 1980—81-ben. Ezt a hatást a diákmozgalmak résztvevői a nyilvánosság előtt mindig tagadták — csakúgy, mint az ellenzékkel való kapcsolatukat —, mert természetesen represszióktól tartottak. Ez nem is volt indokolatlan, hiszen ahogy D. Á., a reformokkal rokonszenvező akkori bölcsészkari KISZ-titkár felidézi: „Egyvalaki explicite kimondta, lehet, hogy ezt akkoriban hallottad a TTK-n az első KISZ küldöttgyűlésen (azt hiszem, akkor a kar párttitkára a D.-né volt), amikor meghallotta először a nagyjából a bölcsészkarihoz hasonló tartalmú, esetleg egy kicsit nyersebben fogalmazott listát, akkor felugrott és azt mondta, hogy 'mi ez a lengyel stílus?'". Nincs módomban részletesen elemezni azt a hatást, amelyet az ún. „lengyel események" gyakoroltak akkoriban a magyar közvéleményre, az egyes társadalmi rétegekre. Csak arra próbálhatok magyarázatot adni, hogy mivel befolyásolta a Szolidaritás a radikális alternatívákat kereső csoportok gondolkodását. Ez pedig főleg a Szolidaritásnak az autonómiákra alapozott társadalmi ellenhatalom-koncepciója. Magyarországon a Szolidaritás harcos trade-unionizmusa tehát nem talált táptalajra; annál inkább visszhangra lelt ellenben a konfrontációt kerülő kompromisszumos taktikája, a hatalom ellenőrzésének szándéka — a hatalom megdöntése helyett. A „kis lépések taktikája", a keretek feszegetése lépett előtérbe, a nagyobb autonómiát célzó kezdeményezések azonban az egyetemeken is — főleg Szegeden! — csak az évtized végén öltöttek tömegmozgalmakra emlékeztető formát. Hazánkban a nyolcvanas évek fordulóján nem tört ki általános társadalmi válság, mert a második gazdaság megléte, az informális magánalkuk sorozata, a jóval magasabb fogyasztási

színvonal már eleve sokkal magasabb játékteret biztosítottak a privátszférának, s így az államosított első gazdaság súlyosodó működési zavarai nem eredményeztek össztársadalmi méretű kollapszust. Az államszocializmussal konkurens, vagy integráló ideológiák — vallás, nacionalizmus — szerepe sokkal kisebb volt, de ezekre nem is nagyon volt szükség. Nem csodálkozhatunk tehát azon sem, hogy a hallgatói elit nem kapott tömegtámogatást, hiszen ezt ők maguk sem igényelték különösebben. Ebben az első nemzedék esetében még kevésbé játszott szerepet a későbbieknél fellépő elitizmus. Inkább a represszióktól való félelem volt jelentős (az akkori Gondolatjel alapszervezeti KISZ-titkár pl. — az egyetemi párttitkár nagy megelégedésére — elhatárolta magát a politikai pluralizmustól, amint azt az újság 1981/6—7. számának 22. oldalán olvashatjuk). A jelenség megértéséhez azonban egy, a Hankiss-féle „második társadalmat" parafrazáló fogalmat kell elővennünk, s ez pedig a „második egyetem".

Ahhoz, hogy a hallgatói reformkezdeményezéseket eme kategória segítségével közelítsük meg, nem elegendő szó szerint reprodukálni, összefoglalni azokat a cikkeket, visszaemlékezéseket, dokumentumokat, amelyek a reformtervezeteket körvonalazzák. Ehhez „a sorok között kell olvasni", különös tekintettel azokra az értelmezési keretekre, amelyeket a tágabb szociokulturális környezet leírására rendelkezésre álló teoretikus modellek nyújthatnak. Aki a Gondolatjel 1981. évi számait lapozgatja, meghökkenve tapasztalhatja, hogy az 1984-es év nagy vívmányának szánt Hallgatói Képviseleti Rendszer, a nagyhírű 1988-as sztrájk által meghirdetett elvek (autonómia, tanszabadság), a hallgatói jogviszony „emancipatórikus" irányú szabályozása, a szociális problémák megoldását szolgáló csomagterv alapelemei már az alapító atyák által is megfogalmazódtak. Vagyis: nem egy „második", hanem az „első" egyetemet célozták meg.

Ezek az elképzelések azonban az évtized kezdetén inkább a meglevő lassú, fokozatos átalakítását tűzték ki célul, mintsem gyökeres megváltoztatását. A HKR ekkor még nem az akkortájt még viszonylag erős KISZ-től teljesen független, hanem csak azon belül relatíve autonóm szervezetként szerepelt a célkitűzésekben, amely elismeri az ifjúsági szervezet politikai irányítását — ez akkor még vívmánynak tűnt az adminisztratív kézivezérléshez képest. A tanszabadság csak a hallgatói véleményezés eseti jellegű bevezetésének szándékában öltött testet — nyilván számot vetve a várható oktatói ellenállással. Viszonylag — a későbbiekhez képest — „szőrmentén" vetették fel az orosz nyelv, a honvédelmi oktatás, az őszi mezőgazdasági munka és a marxista tárgyak tanításának kérdését is. Valószínűleg nemcsak az óvatosságot okolhatjuk ezért, mint ahogyan azt sem, hogy nehezebb elsőként kidolgozni koncepciókat, mint már kitaposott ösvényeken haladni.

A legfontosabb momentum talán az, hogy a javaslatok közt már ekkor feltűnik a hallgatók felhígulásának elkerülése, és a kétszakosságból is következő túlterhelés csökkentése. A kátyúból való kilábalást azonban nem annyira egy piacelvű, szolgáltató egyetem, hanem — már itt megelőlegezve az 1988-as sztrájk egyik alapvető követelését — egy elitképző középkori universitas irányában keresték. Azaz: a valóban gyökeres reform helyett egy olyan helyzetet igyekeztek konzerválni, amelyben elit pozíciójukat nem kérdőjelezte meg semmi, azzal a plusszal, hogy most már elkeveredni sem kívántak azzal a tömeggel, amelyet elődeik még vezetni akartak. Alighanem felesleges próbálkozás is ama tyúk—tojás probléma eldöntése, hogy tetteikben mennyire irányította őket a kényszer és mennyire az előre megfontolt célzatosság, a lényeg az, hogy így cselekedtek. Ez pedig —

„kicsiben", egy vidéki egyetem léptékéhez igazítva — jól beilleszkedik abba a stratégiába, amelyet az értelmiségi elit egésze követett és voltaképpen mindmáig követ. Ebben pedig továbbra is a redisztributív rendszerben kivívott kitüntetett szerep megőrzésének igénye dominál, hol „szublimáltan", messianizmus formájában, hol pedig a privilégiumokhoz való nyílt ragaszkodás révén (lásd erről Gábor—Balog tanulmányát e kötetben). Az a tény, hogy már az „első reformnemzedék" is elsősorban helyzetének bebiztosítására, elismertetésére, az egyetemi vezetéssel szemben tárgyalási pozíció kivívására, azaz: egyfajta immunitás elérésére törekedett, szintén ennek tulajdonítható, s csoportjuk sokat emlegetett exkluzivitása, elkülönülésre való hajlama az előbbinek csupán kísérőjelensége.

Természetesen őrültség lenne „keleti kérdést" csinálni az emberek közötti informális kapcsolatokból, vagy abból az örök történeti tényből, hogy elitek léteznek. Társadalmi probléma ebből csak akkor lesz, ha az informális kapcsolatok az érvényesülés kenőolajából annak fűtőanyagává lesznek, vagy az elitté válás, az oda bekerülés kényszer, mert a középhelyzetben lévők esélyei a boldoguláshoz minimálisak. Ez vonatkozik az olyan szituációkra is, amikor az információk monopolizálva vannak, és ezért az értelmiségi pályákon tisztes professzionális színvonal csak azok számára érhető el, akik a „tűz közelében vannak". Ugyanezen a kényszerpályán mozgott már az első Gondolatjel-es csoport is, pedig a végzés után mindegyikük áldozatul esett az egyetemen dúló kontraszelekciónak, és nem tudta konvertálni azokat a potenciális előnyöket, amelyek egyes prominens hallgatói funkcióktól remélhetőnek tűntek. Az „öregek" mindig is csak megtűrt vendégek voltak a különböző egyetemi és KISZ-tisztségekben, és a gyanakvó közeg miatt nem tudtak kialakítani olyan kapcsolatokat, amelyek révén érdekeiket érvényesíteni tudták volna.

3. MENEKÜLÉS ÚRI VIHARBÓL

Éppen ez a viszonylagos kudarc okolható azért, hogy a nyolcvanas évek elejétől a szegedi egyetemen (főleg a BTK-n) elterjedt egy olyan informális „mozgalom" (az Erdélybe járásról van szó), amely rengeteg pozitívumot hozott mind a benne résztvevők, mind a velük kapcsolatba kerülők számára, egyúttal azonban kifejezésre jutott benne az is, hogy a szegedi BTK-s hallgatói elit nem tud, nem tudhat „pályakezdő elitté" válni, vagyis: kényszerpályára került. Mivel ez a mozgalom kiváló indikátora azoknak a mobilitás- és identitásproblémáknak, amelyekkel a nyolcvanas évek elsőgenerációs értelmiségije szembesülhetett, a továbbiakban terjedelmes kitérőt teszek, és részletesen elemzem ama szegedi egyetemisták sorsát, akik a nyolcvanas években rendszeresen jártak Erdélybe, hogy hátizsákjukban közszükségleti cikkeket vigyenek erdélyi magyarok számára.[47] A vizsgálódás eszköze itt főleg a résztvevő megfigyelésen alapuló, kultúrantropológiai jellegű leírás lesz.

Az Erdélybe járók „élcsapata" fontos kulturális értékközvetítő és értékorientációs funkciót töltött be, és egyszerre szolgált szocializációs erőtérként tagjai, valamint

[47] Ebben a témában alapvető jelentőségű tanulmány *Bárdi Nándor* írása: *Mi van az erdélyi hátizsákban?* Bp. 1992. (Kézirat).

mintaadóként a körön kívüliek számára. A Gondolatjel-csoporttal közös vonás az is, hogy az Erdélybe portyázók is félsikerrel járt kísérletet tettek arra, hogy tevékenységüket mobilitásuk előmozdítása érdekében kamatoztassák azáltal, hogy a kulturális, illetve a politikai elithez fűződő kapcsolatokra tesznek szert. (A két társaság részint egybeesik.)

Azok a nehézségek azonban, amelyek már a Gondolatjelesek elemzésekor jelentkeztek, az Erdélybe járók esetében megsokszorozódnak. Minden elitre jellemző, hogy elrejtőzik a kutató kíváncsi tekintete elől, és kulturális szimbólumok, ideológiák, narcisztikus önértelmezések, legendák ködébe burkolózik. Fokozott mértékben érvényes ez a magyar társadalomra, ahol reális teljesítménymércék hiányában az elitek legitimációjuk érdekében még akkor sem képesek nyilvánosan ellenőrizhető kritériumokra hivatkozni, ha ez esetleg szándékukban áll.

Mindazonáltal a legnagyobb akadályt az jelenti, hogy az Erdélybe irányuló hátizsákos turizmus természeténél fogva illegális volt — múlt időben beszélünk róla, hiszen 1989 karácsonya óta az „árutranszfer" már teherautókkal folyik —, amiről dokumentumok egyáltalán nincsenek, s az „oral history" is csak a konkrét részletek mellőzésével számolhat be róla, hacsak nem akar az érintetteknek utólag kellemetlenséget okozni. Megbízható információk hiányában csak személyes beszámolók, tapasztalatok, sokszor csak pletykák maradnak, amelyek hol szemérmesen elhallgatják, hol rosszmájúan felnagyítják a csempészés kényszerű velejárójának, a titokban kivitt vagy behozott áruk feketepiaci értékesítésének a szerepét. Az erdélyi, illetve a hazai elithez fűződő kapcsolatok, valamint különféle (többnyire mikro-) előnyökre konvertálásuk úgyszintén nagyzolás, de lekicsinylés tárgya is lehet.

Az (önkéntelen) résztvevő megfigyelés, a felszedett információk alapján azonban egyértelmű, hogy az erdélyi portyázók egyik csoportja a „gazdasági", a másik pedig a „kulturális/politikai mezőben" (az utóbbi kettő Közép-Kelet-Európában rendszerint egybecsúszik!) tevékenykedik (Gábor 1991; Balog 1991). Már itt leszögezem, hogy a gazdasági mezőben mozgó nepperek a továbbiakban nem képezik érdeklődésem tárgyát. Ennek nem morális oka van, hanem az, hogy a tisztán (fekete)piaci érdekérvényesítés viszonylag túl egyértelmű képlet, és ezért számomra nem eléggé izgalmas, rejtélyes téma.

Engem elsősorban annak a kapcsolathálónak a működése izgat, amelynek infrastruktúráját, logisztikáját elsősorban a hátizsákos turizmus tartja életben. A manifeszten karitatív célú csempészés révén informális kapcsolati hálók jönnek létre magyarországi és erdélyi (nemegyszer vezető) értelmiségiek között, amelybe a közvetítő szerepet játszó hátizsákos szállítók is beépülnek. Az általuk kivitt árukért cserébe az erdélyiek vendégül látják őket, és hol azonnal, hol jelentős késéssel az Erdélyben szokásos feketepiaci árral fizetnek. Az így kapott, hazánkban egyébként értéktelen lejért még odakint Romániában kurrens cikkeket vásárolnak, s azokat itthon eladva, a forintbeli ellenértéket ismét karitatív célú vásárlásokra fordítják, az újabb kiutazás(ok) érdekében. Ez különbözteti meg őket a szimpla nepperektől, bár megélhetésük költségeit részben ők is a főleg a network-ükön kívüli idegen — sokszor román — vevőknek eladott kávé stb. árából fedezik. Tovább bonyolítja a képet, hogy — mint ahogy az mindenféle karitatív tevékenységnél megszokott — különböző segélyelosztó „alközpontok" is létrejönnek a network-ök egyes középponti figurái körül.

Az Erdélybe irányuló kereskedelem azonban elsősorban nem anyagi, hanem szimbolikus előnyökkel kecsegtet. A „kecsegtet" szót aláhúznám, mert a tényleges

szimbolikus hozadék végül is elmarad a várttól — ami újabb adalékot jelent ahhoz, hogy kulturális elitünkben annyira szűkek a keresztmetszetek, hogy még azok sem képesek befutni, akik látszólag „közel kerültek a tűzhöz". A külső szemlélőnek ugyanis elsősorban az tűnik fel, hogy huszonegynéhány éves fiatalok egyenrangú félként tárgyalnak a segélycsomagok összeállításáról a hazai kulturális és politikai élet fontos személyiségeivel, és fesztelenül, vájtfülűként cserélnek információkat az erdélyi értelmiség nagyjaival. Nyilvánvaló, hogy a hátizsákjukban rejlő könyvek, élelmiszerek, gyógyszerek, luxuscikkek jelentik azt a „kutyabőrt", amelyhez máskülönben, szállítói érdemek nélkül sohasem juthattak volna. Az outsider számára már kínálkozna is a — túlzó és téves — következtetés: a magyarországi mentorok, a repatriáláshoz segített és később idehaza beérkezett erdélyiek nyilván meghálálják majd a jószolgálatokat, érvényesüléshez segítve egykori jótevőiket. (Mintha az eszkimók és a fókák száma egyenlő lenne...)

Mielőtt tovább boncolgatnánk mindezt, nem kerülhető meg annak felvetése: miért fordult a magyar értelmiség egy része továbbra is Keletre, amikor más értelmiségi csoportok egyre egyértelműbben a Nyugat felé nyitás mellett kötelezték el magukat? Válaszunkban a továbbiakban egy olyan tényezőre koncentrálunk, amely véleményünk szerint a fent említett különbséget hatásosan magyarázza. Először emlékeztetni szeretnénk arra, hogy hazánkban a származási háttér igen erőteljesen határozza meg azt, hogy ki mekkora és milyen anyagi, kulturális és szociális — hatalmi tőkejavakkal bír, valamint — s itt és most ez a lényeg —, hogy ezekkel milyen piacokon lehet versenyképes. Pontosabban: hogy nyugati vagy keleti piacokra képesít-e a tőkevolumene és tőkeösszetétele, hiszen „gazdaságunk hagyományos nyitottsága" helyett ma már túlélésünk záloga az, hogy mely piacok előtt tudunk kinyílni, és mely piacok nyílnak ki előttünk. Ez pedig az egyén életútját is egyre növekvő mértékben befolyásolja. A főleg Nyugatra, illetve főleg Keletre érvényes „piacképességek" a Magyarországra történő „reimport" során mérődnek össze, s az eltérő mértékben realizált komparatív importelőnyök jelentős hatással vannak a jó, illetve a kevésbé jó helyzeteknek a rivális értelmiségi csoportok közötti elosztására. Az egyik legfontosabb ilyen piacképesség pedig a nyelvtudás. Megfelelő nyugati nyelvismeret hiányában pedig az elsőgenerációs értelmiségiek általában nem képesek jelen lenni a nyugati szellemi piacon, nem képesek az ott szerzett anyagi és szimbolikus tőkepluszok itthoni bővített újratermelésére és konvertálására. Az alábbiakban azt igyekszem kimutatni, hogy itt származási hátrányról, sőt, ezek halmozódásáról van szó. Először szeretném röviden áttekinteni a nyelvtudás terén kialakult egyenlőtlenségeket.

Magyarországon különböző speciális feltételek következtében az idegen, főleg pedig a nyugati nyelvek tudásának a kulturális reprodukcióban játszott szerepe az elmúlt 40 évben fokozódott. Az országnak a keleti blokkba való kényszerű betagolódása következtében elenyésztek azok a korábbi előnyök is, amelyek bizonyos mértékig kompenzálhatták a magyar nyelv rokontalanságából, elszigeteltségéből fakadó indulási hátrányt. A II. világháború után hazánk kiszakadt a német kultúra vonzáskörzetéből, s így a német nyelv tanulására irányuló motiváció megszűnt, a keresztény középosztály számára pedig sok minden mással együtt a német orientáció átörökítése is veszélyessé, feleslegessé vált. A legnagyobb nemzetiség (éppen a németek!) kitelepítések általi, számbeli megcsappanása párosulva az itthon maradottak kisebbségi öntudatának, anyanyelvhez ragaszkodásának a megfélemlítettség miatti visszaesésével, ebből a szempontból különösen jelentős érvágást

jelentett. Hiszen hazánkban viszonylag csekély lélekszámú nemzetiség él, és ezért nemigen van lehetőség arra, hogy egy magyar gyerek az utca porában játszva akár több nyelvet is megtanuljon. Ugyancsak a negatívumok között jelentkezik, hogy a modern nyugati nyelvek tanulásához kiváló előképzést biztosító latin helyébe az orosz nyelv lépett. Mivel a lakosság a szovjet megszállás következtében ebben a kulturális gleichschaltolás eszközét látta, a középfokú iskoláztatás nagyfokú kiszélesedése által kínált elvi lehetőség a visszájára fordult. Egyre nagyobb tömegekkel sikerült mindenfajta nyelvtanulást egy életre megutáltatni, és még akik meg is tanultak jól oroszul, azok is egy, a modernizáció szempontjából hasznosíthatatlan nyelv ismeretét szerezték meg. A települési egyenlőtlenségek következtében pedig a fővároson és a nagyobb megyeszékhelyeken kívül a nyugati nyelvek oktatásának színvonala — elsősorban a megfelelő tanszemélyzet hiánya miatt — alacsony maradt, s a munkaerőhiány miatt még a gmk-k korában is csak lassan emelkedik.

Mindezek fényében érthető, hogy azok, akik alacsonyabb képzettségű, fizikai foglalkozású családokból származnak, a nyugati nyelvek tanulása szempontjából fokozott hátrányokkal startoltak. A gyermek nyelvekre taníttatása még azokban a munkás-, illetve parasztcsaládokban sem kapott prioritást, ahol egyébként támogatták fiuk vagy lányuk taníttatását. Így azonban nemcsak a nyelvtudás hiánya örökítődött tovább, hanem a fizikai dolgozóknak az a hagyományos beállítottsága is, mely szerint a nyelvtudás irigyelt, misztikus kiváltság, a fennhéjázást szolgáló passzió, „úri huncutság", amelynek révén becsületes teljesítmény nélkül is meg lehet lovagolni a konjunktúrát. Ez az attitűd kisebbrendűségi komplexusok forrásává vált, és belső fékként tovább akadályozta a tőle szenvedőket abban, hogy nemegyszer kiemelkedő tehetségüket méltón kamatoztassák. Ha az Erdély-lobby számára vidéken a népi—urbánus konfliktus lenne sokkal kevésbé releváns, mint Pesten, az említett frusztráltságok előítéletességbe is fordulhatnának a maradék zsidóság ellen, amely a nyelvtudás terén háború előtti tradíciókkal is rendelkező csoportok közül egyedüliként reprodukálta a kulturális tőke e fontos komponensét...

A kisebbrendűségi érzés okolható azért is, hogy egyfajta „inkább vagyok a pokolban az első, mint a mennyországban a második"-mentalitás alakult ki azokban, akik leblokkolt belföldi mobilitásuk külföldi transzmissziók általi feljavításának csak kevésbé előnyös módját választhatják. Aki viszont legalább a szükséges nyelvismerettel fel van vértezve, az nyugodtan gondolkozhat akár fordítva is, hiszen bármennyire is kelet-európai kisinasnak tekintették ösztöndíjasként egy nyugati egyetemen, hazaérve már az „utolsókból lesznek az elsők"!

Jórészt a kulturális „kettős munkaerőpiac" egyenetlenségei magyarázzák, hogy akik nem állították át erdélyi útjaik profilját az üzletelésre, úgy érezhetik: másodhegedűsök maradtak még a kulturális elit kölső köreiben is, s ha személyiségjegyeik miatt ezzel nem tudnak megelégedni, akkor állandó „tantaluszi kín marad az osztályrészük". A tanulmány hátralevő részében éppen azokat az előnyöket és hátrányokat igyekszünk számbavenni, amelyek az Erdélybe járás egyenlegének a két oldalát alkotják. Ehhez röviden át kell tekinteni azt, hogy mi történik az erdélyi utak során, egyáltalán: hogyan kezd el egy szegedi diák Romániába járni?

Ha valaki — felbuzdulva mások érdekes, izgalmas útibeszámolóin — elhatározza, hogy maga is „beszáll" egy kaland erejéig, akkor először is olyasvalakihez kell fordulnia, aki már régóta járja a „hadak útját" keleti szomszédainknál. Ő lesz az, aki az „újoncot"

olyan magas, mint a '60-as években, és az „aranykor" szervesen illeszkedett az évtized — utólag homokra épültnek bizonyult — prosperitásába és eufóriájába.

A hetvenes években aztán kiderült, hogy ennek a folyamatnak nincs további kifutása, és a fellendülés stagnálásba torkollott, amelyet az 1968-as gazdasági reform megtorpanása is fémjelzett. A gazdasági reform már maga is ellentmondásos hatást gyakorolt a magyar értelmiség helyzetére. Bár csak felemás módon engedett teret a piacgazdaságnak, így is megingatta azt a centrális pozíciót, amelyet a tisztán redisztributív szisztémában az értelmiség élvez. Ez 1956 után ismét napirendre tűzte marginális — mert margóra szorított — értelmiségi csoportok megjelenését, amelyek hiába kísérelték meg trónjára visszaültetni a hagyományos értelmiségi messianizmust, és ezzel egyidejűleg politikai reformmal („citoyenesedéssel") kiegészíteni vagy inkább felváltani a gazdasági reformot, amely a „burzsoává válás" irányába hatott.

A fejlődés megállása a tudáselosztás terén is éreztette hatását. A felsőoktatás megszűnt a társadalmi mobilitás katalizátora lenni, amin a reformellenes hivatalos irányvonal voluntarizmusa sem segíthetett. Rögzült, majd egyre halmozódó egyenlőtlenségek uralkodtak el az oktatás szférájában, s mindezt látva, a fizikai dolgozók rétege eleve lemondott arról, hogy gyermekeit egyetemre küldje. Ehelyett — prakticista reálpolitikus módjára — a lépésről lépésre történő középosztályosodás stratégiáját választotta, amely a szakközépiskolai érettségi vagy a szakmunkás-bizonyítvány megszerzését tűzte ki célul (Gábor—Balog 1989, 73. o.). Az értelmiségi minták ilyetén elutasításához hátországul szolgált a második gazdaság fokozódó megizmosodása a hetvenes években, amit a reformellenes ellentámadás sem tudott komolyan megakadályozni.

Ahogy azonban a külföldi hitelek felelőtlen felvétele sokáig elleplezte a gazdaság tartalékainak kimerülését, az egyetemista ifjúság is nagyon sokáig — ha jól meggondoljuk, egészen mindmáig! — megmaradhatott ama biztonságos védőernyő alatt, amely megóvta a kihívásoktól. A hetvenes évek végére azonban lassacskán devalválódtak az érvényesülés formális kritériumai. A mindinkább elbürokratizálódó, hovatovább kényszertagságú mammutszervezetté váló KISZ-től kapott jellemzések, ajánlások üres rituálévá silányodtak, hasonlóan az ifjúsági szervezetben folyó látszattevékenységhez. A politikai lojalitás demonstrálása mind az egyetemre bekerülés, mind az elhelyezkedés vonatkozásában inflálódott, s ez előkészítette a nyolcvanas évekbeli helyzetet, amikor már teljesen jelentőségét vesztette, végül szükségtelenné vált. A hetedik évtized végéig azonban nem manifesztálódott, hogy a preszelekciós felvételi rendszer a végzés utáni jó állásokra már nem „preszelektál".

2. A „MÁSODIK EGYETEM" AZ „ELSŐ EGYETEM" REFORMJÁÉRT

Az első sokkot ezen a téren alighanem a pályázati rendszer bevezetése jelentette, amely éppen azáltal tette nyilvánvalóvá az érvényesülés esélyegyenlőtlenségeit, hogy az elhelyezkedésnek a protekcióra, rokoni—baráti kapcsolatokra alapozódását éppen a törvényesség és a racionális, központi munkaerőgazdálkodás fügefalevelével próbálta meg leplezni. Egyszerre kiderült, hogy az egyetemi diploma, mint a szaktudást legitimáló, formális jogosítvány, gyakorlatilag beválthatatlan, és a karriert csak olyan öröklött pozíciók, informális kapcsolatok képesek egyengetni, amelyeknek szinte egyenes következménye a

kontraszelekció. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a fordulat csak abban hozott áttörést, hogy tudatosította azokat az anomáliákat, amelyek a hetvenes évek közepétől az egyetemeken eluralkodó, közmondásosan rossz közérzet, passzivitás melegágyai voltak. Ennek oka nemcsak az ifjúsági szervezet kiüresedése, az általános pangás stb. volt, hanem konkrétan és elsősorban az, hogy a kulturális szféra mindenoldalú leromlása ettől kezdve vált mind erőteljesebben érezhetővé. Az oktatói fizetések stagnálása miatt egyre kevésbé érte meg bentmaradni az egyetemen, a tudományos karrier felé tájékozódni — kivéve azokat, akiknek a tanársegédi állás úgyis csak ugródeszkát jelentett a politikusi pályához. A nyolcvanas évekbeli progresszív kezdeményezések egyik — oktató — vezéralakja, a Jámbor Szándék című reformtervezet társszerzője, Sz. Gy. E. a vele készített interjúban így emlékszik vissza erre az időszakra: „... A hetvenes évek elején még nem volt annyira nyilvánvaló, hogy mennyire kevés lesz ez a tanári fizetés, majd ha végez az ember, ekkor még nagyobb volt a presztízse a tudománynak, mint olyannak. Nagy presztízse volt pl. bekerülni a tanszékre, bennmaradni, nagyon sokat számított a diákköri munka a KISZ-titkárság mellett. A KISZ-titkárok automatikusan bekerültek a tanszékre, de tényleg: az én diákéveimben funkcionáló KISZ-titkár mind itt van bent a tanszéken, kivétel nélkül, viszont e társaság mellett a diákkör volt az, ahol valóban bizonyítani lehetett és bekerülni az egyetemre, ez is inspiráló volt."

A szakmai—tudományos perspektívátlanság főleg azok számára volt nyomasztó, akiknek pedig ez kínálkozott egyedüli lehetőségként a boldoguláshoz, hiszen nem rendelkeztek olyan családi és financiális háttérrel, kapcsolatokkal, amelyek révén a siker reményében szállhattak volna be a „cinkelt kártyákkal" folyó játszmákba. Már itt előrebocsájtjuk: a hallgatói elit cseppet sem azonos a szociális elittel. Az egyetemi reformmozgalmak diák-vezetőrétege mindig is alapvetően „alulról jött". (Meg kell jegyeznünk: empirikus szociológiai vizsgálatokat tanszékünk a JATÉ-n csak 1986 óta végez, így fejtegetéseimben itt csak személyes emlékeimre hagyatkozhatom, amelynek hitelességét erősítheti, hogy több egykori diákvezérhez személyes barátság fűzött már akkoriban is.) Többségük kisvárosi (ez persze cseppet sem ritkaság egy vidéki egyetemen), középosztályi eredetű elsőgenerációs értelmiségi, cseppet sem magas kulturális és anyagi háttérrel. Van azonban szinte valamennyiük hazulról hozott útravalójában olyasmi, ami később iránytűként szolgált számukra, s ez pedig egy erős munkaetika, a tisztességet, az iparkodást — így a tanulást is — preferáló értékrend. E csoport tagjai azt a meggyőződést hozták magukkal, hogy mindent maguknak kell kitalálniuk és megteremteniük, mert semmi nem hullik az ölükbe, és a körülöttük levő világot racionálisan kell értelmezniük, mert nem születtek „burokban". Nekik problematikus az, ami mások számára eleve adott és magától értetődő. Csak akkor van esélyük, hogy áttekinthető és ellenőrizhető viszonyok dominálnak, ha a teljesítmény a legfőbb fokmérő. Összefoglalva leszögezhetjük, hogy ez a hallgatói elitréteg egy — nemvállalkozói, hanem Bildungsbürger-típusú — értelmiségi polgárosodás mintájának csíráját hordozta magában. A továbbiakban tanulságos lesz végigkövetni, hogy ebből a csírából miért nem kelt ki végül a növény, és hogy ez a minta miért nem talált végül követőkre.

A rideg valóság kisvártatva az egyetem falain kívül is főbekólintotta azokat, akiket addig a melegházi körülmények elszigeteltek a kihívásoktól, és ez általánosabb, össztársadalmi kontextusba állította ama vészjelzéseket, amelyek már korábban jelentkeztek. Az 1979-es áremelés nyomán egy sereg olyan titokra derült fény, amely a logikusan

gondolkodó emberekben alámosta a rendszer hagyományos, ideológikus legitimációját. Kiderült, hogy a „fejlett szocializmus" gazdaságpolitikája: humbug. Az olajválság igenis „begyűrűzik", és az ország csúnyán eladósodott.

Az egyetemi ifjúság említett krémje számára mindez nemcsak a korábbi baljóslatú jelek felerősödését és átfogó összefüggésekbe szerveződését jelentette, hanem — főleg a humán stúdiumokkal foglalkozók számára — azt is, hogy a társadalomról való ismereteik, információik önhibájukon kívül elégtelenek. Nemcsak későbbi karrierjüket sodorja veszélybe az, hogy perspektíváik egészen mások, mint ahogyan azt képzelték. Szakmai fejlődésük is hirtelen kilátástalannak tűnt annak fényében, hogy az egyetemen nekik közvetített ismeretek és az azokat egységbe szervező társadalomkép olyan messze esnek a valóságtól, mint Makó Jeruzsálemtől — márpedig nekik az volt az egyetlen esélyük, ha szakmai kompetenciájuk révén esetleg „befutnak". Az 1980—81-es — a bölcsészkarinál sokkal szűkebb körre korlátozódó — a TTK diákszervezkedések egyik kulcsfigurája így emlékszik vissza: „Én véletlenül tudtam, mert '79 nyarán a tervhivatalban voltam szakmai gyakorlaton. ...'79 tavaszán a tervhivatalban csinálták azt a prognózist, amely először mondta ki, hogy ez még így mehet úgy 3—4 évig, és aztán legfeljebb a kamatokat tudja az ország kifizetni." A valóság feltárásának szándéka racionális önérdekből származott, amelynek az egyetem falain kívüli implikációi is voltak, de elsősorban az oktatás diszfunkcióinak a leplezésére inspirált. Bár 1979-től — a nehezedő életkörülmények egyfajta liberalizációval történő ellentételezésének kormányzati szándékától is vezérelve — hazánkban a társadalomirányítási gyakorlat neosztálinista elemei már egyébként is halványodni kezdtek, kellett még egy külső lökés ahhoz, hogy az autonóm önszerveződések, reformkezdeményezések felbátorodjanak, és ideológiai töltést kaphassanak, ami megteremtette későbbi politizációjuk alapfeltételét. Ez az egyértelműen külső minta a lengyel Szolidaritás megjelenése volt 1980—81-ben. Ezt a hatást a diákmozgalmak résztvevői a nyilvánosság előtt mindig tagadták — csakúgy, mint az ellenzékkel való kapcsolatukat —, mert természetesen represszióktól tartottak. Ez nem is volt indokolatlan, hiszen ahogy D. Á., a reformokkal rokonszenvező akkori bölcsészkari KISZ-titkár felidézi: „Egyvalaki explicite kimondta, lehet, hogy ezt akkoriban hallottad a TTK-n az első KISZ küldöttgyűlésen (azt hiszem, akkor a kar párttitkára a D.-né volt), amikor meghallotta először a nagyjából a bölcsészkarihoz hasonló tartalmú, esetleg egy kicsit nyersebben fogalmazott listát, akkor felugrott és azt mondta, hogy 'mi ez a lengyel stílus?'". Nincs módomban részletesen elemezni azt a hatást, amelyet az ún. „lengyel események" gyakoroltak akkoriban a magyar közvéleményre, az egyes társadalmi rétegekre. Csak arra próbálhatok magyarázatot adni, hogy mivel befolyásolta a Szolidaritás a radikális alternatívákat kereső csoportok gondolkodását. Ez pedig főleg a Szolidaritásnak az autonómiákra alapozott társadalmi ellenhatalom-koncepciója. Magyarországon a Szolidaritás harcos trade-unionizmusa tehát nem talált táptalajra; annál inkább visszhangra lelt ellenben a konfrontációt kerülő kompromisszumos taktikája, a hatalom ellenőrzésének szándéka — a hatalom megdöntése helyett. A „kis lépések taktikája", a keretek feszegetése lépett előtérbe, a nagyobb autonómiát célzó kezdeményezések azonban az egyetemeken is — főleg Szegeden! — csak az évtized végén öltöttek tömegmozgalmakra emlékeztető formát. Hazánkban a nyolcvanas évek fordulóján nem tört ki általános társadalmi válság, mert a második gazdaság megléte, az informális magánalkuk sorozata, a jóval magasabb fogyasztási

színvonal már eleve sokkal magasabb játékteret biztosítottak a privátszférának, s így az államosított első gazdaság súlyosodó működési zavarai nem eredményeztek össztársadalmi méretű kollapszust. Az államszocializmussal konkurens, vagy integráló ideológiák — vallás, nacionalizmus — szerepe sokkal kisebb volt, de ezekre nem is nagyon volt szükség. Nem csodálkozhatunk tehát azon sem, hogy a hallgatói elit nem kapott tömegtámogatást, hiszen ezt ők maguk sem igényelték különösebben. Ebben az első nemzedék esetében még kevésbé játszott szerepet a későbbieknél fellépő elitizmus. Inkább a represszióktól való félelem volt jelentős (az akkori Gondolatjel alapszervezeti KISZ-titkár pl. — az egyetemi párttitkár nagy megelégedésére — elhatárolta magát a politikai pluralizmustól, amint azt az újság 1981/6—7. számának 22. oldalán olvashatjuk). A jelenség megértéséhez azonban egy, a Hankiss-féle „második társadalmat" parafrazáló fogalmat kell elővennünk, s ez pedig a „második egyetem".

Ahhoz, hogy a hallgatói reformkezdeményezéseket eme kategória segítségével közelítsük meg, nem elegendő szó szerint reprodukálni, összefoglalni azokat a cikkeket, visszaemlékezéseket, dokumentumokat, amelyek a reformtervezeteket körvonalazzák. Ehhez „a sorok között kell olvasni", különös tekintettel azokra az értelmezési keretekre, amelyeket a tágabb szociokulturális környezet leírására rendelkezésre álló teoretikus modellek nyújthatnak. Aki a Gondolatjel 1981. évi számait lapozgatja, meghökkenve tapasztalhatja, hogy az 1984-es év nagy vívmányának szánt Hallgatói Képviseleti Rendszer, a nagyhírű 1988-as sztrájk által meghirdetett elvek (autonómia, tanszabadság), a hallgatói jogviszony „emancipatórikus" irányú szabályozása, a szociális problémák megoldását szolgáló csomagterv alapelemei már az alapító atyák által is megfogalmazódtak. Vagyis: nem egy „második", hanem az „első" egyetemet célozták meg.

Ezek az elképzelések azonban az évtized kezdetén inkább a meglevő lassú, fokozatos átalakítását tűzték ki célul, mintsem gyökeres megváltoztatását. A HKR ekkor még nem az akkortájt még viszonylag erős KISZ-től teljesen független, hanem csak azon belül relatíve autonóm szervezetként szerepelt a célkitűzésekben, amely elismeri az ifjúsági szervezet politikai irányítását — ez akkor még vívmánynak tűnt az adminisztratív kézivezérléshez képest. A tanszabadság csak a hallgatói véleményezés eseti jellegű bevezetésének szándékában öltött testet — nyilván számot vetve a várható oktatói ellenállással. Viszonylag — a későbbiekhez képest — „szőrmentén" vetették fel az orosz nyelv, a honvédelmi oktatás, az őszi mezőgazdasági munka és a marxista tárgyak tanításának kérdését is. Valószínűleg nemcsak az óvatosságot okolhatjuk ezért, mint ahogyan azt sem, hogy nehezebb elsőként kidolgozni koncepciókat, mint már kitaposott ösvényeken haladni.

A legfontosabb momentum talán az, hogy a javaslatok közt már ekkor feltűnik a hallgatók felhígulásának elkerülése, és a kétszakosságból is következő túlterhelés csökkentése. A kátyúból való kilábalást azonban nem annyira egy piacelvű, szolgáltató egyetem, hanem — már itt megelőlegezve az 1988-as sztrájk egyik alapvető követelését — egy elitképző középkori universitas irányában keresték. Azaz: a valóban gyökeres reform helyett egy olyan helyzetet igyekeztek konzerválni, amelyben elit pozíciójukat nem kérdőjelezte meg semmi, azzal a plusszal, hogy most már elkeveredni sem kívántak azzal a tömeggel, amelyet elődeik még vezetni akartak. Alighanem felesleges próbálkozás is ama tyúk—tojás probléma eldöntése, hogy tetteikben mennyire irányította őket a kényszer és mennyire az előre megfontolt célzatosság, a lényeg az, hogy így cselekedtek. Ez pedig —

„kicsiben", egy vidéki egyetem léptékéhez igazítva — jól beilleszkedik abba a stratégiába, amelyet az értelmiségi elit egésze követett és voltaképpen mindmáig követ. Ebben pedig továbbra is a redisztributív rendszerben kivívott kitüntetett szerep megőrzésének igénye dominál, hol „szublimáltan", messianizmus formájában, hol pedig a privilégiumokhoz való nyílt ragaszkodás révén (lásd erről Gábor—Balog tanulmányát e kötetben). Az a tény, hogy már az „első reformnemzedék" is elsősorban helyzetének bebiztosítására, elismertetésére, az egyetemi vezetéssel szemben tárgyalási pozíció kivívására, azaz: egyfajta immunitás elérésére törekedett, szintén ennek tulajdonítható, s csoportjuk sokat emlegetett exkluzivitása, elkülönülésre való hajlama az előbbinek csupán kísérőjelensége.

Természetesen őrültség lenne „keleti kérdést" csinálni az emberek közötti informális kapcsolatokból, vagy abból az örök történeti tényből, hogy elitek léteznek. Társadalmi probléma ebből csak akkor lesz, ha az informális kapcsolatok az érvényesülés kenőolajából annak fűtőanyagává lesznek, vagy az elitté válás, az oda bekerülés kényszer, mert a középhelyzetben lévők esélyei a boldoguláshoz minimálisak. Ez vonatkozik az olyan szituációkra is, amikor az információk monopolizálva vannak, és ezért az értelmiségi pályákon tisztes professzionális színvonal csak azok számára érhető el, akik a „tűz közelében vannak". Ugyanezen a kényszerpályán mozgott már az első Gondolatjel-es csoport is, pedig a végzés után mindegyikük áldozatul esett az egyetemen dúló kontraszelekciónak, és nem tudta konvertálni azokat a potenciális előnyöket, amelyek egyes prominens hallgatói funkcióktól remélhetőnek tűntek. Az „öregek" mindig is csak megtűrt vendégek voltak a különböző egyetemi és KISZ-tisztségekben, és a gyanakvó közeg miatt nem tudtak kialakítani olyan kapcsolatokat, amelyek révén érdekeiket érvényesíteni tudták volna.

3. MENEKÜLÉS ÚRI VIHARBÓL

Éppen ez a viszonylagos kudarc okolható azért, hogy a nyolcvanas évek elejétől a szegedi egyetemen (főleg a BTK-n) elterjedt egy olyan informális „mozgalom" (az Erdélybe járásról van szó), amely rengeteg pozitívumot hozott mind a benne résztvevők, mind a velük kapcsolatba kerülők számára, egyúttal azonban kifejezésre jutott benne az is, hogy a szegedi BTK-s hallgatói elit nem tud, nem tudhat „pályakezdő elitté" válni, vagyis: kényszerpályára került. Mivel ez a mozgalom kiváló indikátora azoknak a mobilitás- és identitásproblémáknak, amelyekkel a nyolcvanas évek elsőgenerációs értelmiségije szembesülhetett, a továbbiakban terjedelmes kitérőt teszek, és részletesen elemzem ama szegedi egyetemisták sorsát, akik a nyolcvanas években rendszeresen jártak Erdélybe, hogy hátizsákjukban közszükségleti cikkeket vigyenek erdélyi magyarok számára.[47] A vizsgálódás eszköze itt főleg a résztvevő megfigyelésen alapuló, kultúrantropológiai jellegű leírás lesz.

Az Erdélybe járók „élcsapata" fontos kulturális értékközvetítő és értékorientációs funkciót töltött be, és egyszerre szolgált szocializációs erőtérként tagjai, valamint

[47] Ebben a témában alapvető jelentőségű tanulmány *Bárdi Nándor* írása: *Mi van az erdélyi hátizsákban?* Bp. 1992. (Kézirat).

mintaadóként a körön kívüliek számára. A Gondolatjel-csoporttal közös vonás az is, hogy az Erdélybe portyázók is félsikerrel járt kísérletet tettek arra, hogy tevékenységüket mobilitásuk előmozdítása érdekében kamatoztassák azáltal, hogy a kulturális, illetve a politikai elithez fűződő kapcsolatokra tesznek szert. (A két társaság részint egybeesik.)

Azok a nehézségek azonban, amelyek már a Gondolatjelesek elemzésekor jelentkeztek, az Erdélybe járók esetében megsokszorozódnak. Minden elitre jellemző, hogy elrejtőzik a kutató kíváncsi tekintete elől, és kulturális szimbólumok, ideológiák, narcisztikus önértelmezések, legendák ködébe burkolózik. Fokozott mértékben érvényes ez a magyar társadalomra, ahol reális teljesítménymércék hiányában az elitek legitimációjuk érdekében még akkor sem képesek nyilvánosan ellenőrizhető kritériumokra hivatkozni, ha ez esetleg szándékukban áll.

Mindazonáltal a legnagyobb akadályt az jelenti, hogy az Erdélybe irányuló hátizsákos turizmus természeténél fogva illegális volt — múlt időben beszélünk róla, hiszen 1989 karácsonya óta az „árutranszfer" már teherautókkal folyik —, amiről dokumentumok egyáltalán nincsenek, s az „oral history" is csak a konkrét részletek mellőzésével számolhat be róla, hacsak nem akar az érintetteknek utólag kellemetlenséget okozni. Megbízható információk hiányában csak személyes beszámolók, tapasztalatok, sokszor csak pletykák maradnak, amelyek hol szemérmesen elhallgatják, hol rosszmájúan felnagyítják a csempészés kényszerű velejárójának, a titokban kivitt vagy behozott áruk feketepiaci értékesítésének a szerepét. Az erdélyi, illetve a hazai elithez fűződő kapcsolatok, valamint különféle (többnyire mikro-) előnyökre konvertálásuk úgyszintén nagyzolás, de lekicsinylés tárgya is lehet.

Az (önkéntelen) résztvevő megfigyelés, a felszedett információk alapján azonban egyértelmű, hogy az erdélyi portyázók egyik csoportja a „gazdasági", a másik pedig a „kulturális/politikai mezőben" (az utóbbi kettő Közép-Kelet-Európában rendszerint egybecsúszik!) tevékenykedik (Gábor 1991; Balog 1991). Már itt leszögezem, hogy a gazdasági mezőben mozgó nepperek a továbbiakban nem képezik érdeklődésem tárgyát. Ennek nem morális oka van, hanem az, hogy a tisztán (fekete)piaci érdekérvényesítés viszonylag túl egyértelmű képlet, és ezért számomra nem eléggé izgalmas, rejtélyes téma.

Engem elsősorban annak a kapcsolathálónak a működése izgat, amelynek infrastruktúráját, logisztikáját elsősorban a hátizsákos turizmus tartja életben. A manifeszten karitatív célú csempészés révén informális kapcsolati hálók jönnek létre magyarországi és erdélyi (nemegyszer vezető) értelmiségiek között, amelybe a közvetítő szerepet játszó hátizsákos szállítók is beépülnek. Az általuk kivitt árukért cserébe az erdélyiek vendégül látják őket, és hol azonnal, hol jelentős késéssel az Erdélyben szokásos feketepiaci árral fizetnek. Az így kapott, hazánkban egyébként értéktelen lejért még odakint Romániában kurrens cikkeket vásárolnak, s azokat itthon eladva, a forintbeli ellenértéket ismét karitatív célú vásárlásokra fordítják, az újabb kiutazás(ok) érdekében. Ez különbözteti meg őket a szimpla nepperektől, bár megélhetésük költségeit részben ők is a főleg a network-ükön kívüli idegen — sokszor román — vevőknek eladott kávé stb. árából fedezik. Tovább bonyolítja a képet, hogy — mint ahogy az mindenféle karitatív tevékenységnél megszokott — különböző segélyelosztó „alközpontok" is létrejönnek a network-ök egyes középponti figurái körül.

Az Erdélybe irányuló kereskedelem azonban elsősorban nem anyagi, hanem szimbolikus előnyökkel kecsegtet. A „kecsegtet" szót aláhúznám, mert a tényleges

szimbolikus hozadék végül is elmarad a várttól — ami újabb adalékot jelent ahhoz, hogy kulturális elitünkben annyira szűkek a keresztmetszetek, hogy még azok sem képesek befutni, akik látszólag „közel kerültek a tűzhöz". A külső szemlélőnek ugyanis elsősorban az tűnik fel, hogy huszonegynéhány éves fiatalok egyenrangú félként tárgyalnak a segélycsomagok összeállításáról a hazai kulturális és politikai élet fontos személyiségeivel, és fesztelenül, vájtfülűként cserélnek információkat az erdélyi értelmiség nagyjaival. Nyilvánvaló, hogy a hátizsákjukban rejlő könyvek, élelmiszerek, gyógyszerek, luxuscikkek jelentik azt a „kutyabőrt", amelyhez máskülönben, szállítói érdemek nélkül sohasem juthattak volna. Az outsider számára már kínálkozna is a — túlzó és téves — következtetés: a magyarországi mentorok, a repatriáláshoz segített és később idehaza beérkezett erdélyiek nyilván meghálálják majd a jószolgálatokat, érvényesüléshez segítve egykori jótevőiket. (Mintha az eszkimók és a fókák száma egyenlő lenne...)

Mielőtt tovább boncolgatnánk mindezt, nem kerülhető meg annak felvetése: miért fordult a magyar értelmiség egy része továbbra is Keletre, amikor más értelmiségi csoportok egyre egyértelműbben a Nyugat felé nyitás mellett kötelezték el magukat? Válaszunkban a továbbiakban egy olyan tényezőre koncentrálunk, amely véleményünk szerint a fent említett különbséget hatásosan magyarázza. Először emlékeztetni szeretnénk arra, hogy hazánkban a származási háttér igen erőteljesen határozza meg azt, hogy ki mekkora és milyen anyagi, kulturális és szociális — hatalmi tőkejavakkal bír, valamint — s itt és most ez a lényeg —, hogy ezekkel milyen piacokon lehet versenyképes. Pontosabban: hogy nyugati vagy keleti piacokra képesít-e a tőkevolumene és tőkeösszetétele, hiszen „gazdaságunk hagyományos nyitottsága" helyett ma már túlélésünk záloga az, hogy mely piacok előtt tudunk kinyílni, és mely piacok nyílnak ki előttünk. Ez pedig az egyén életútját is egyre növekvő mértékben befolyásolja. A főleg Nyugatra, illetve főleg Keletre érvényes „piacképességek" a Magyarországra történő „reimport" során mérődnek össze, s az eltérő mértékben realizált komparatív importelőnyök jelentős hatással vannak a jó, illetve a kevésbé jó helyzeteknek a riválisértelmiségi csoportok közötti elosztására. Az egyik legfontosabb ilyen piacképesség pedig a nyelvtudás. Megfelelő nyugati nyelvismeret hiányában pedig az elsőgenerációs értelmiségiek általában nem képesek jelen lenni a nyugati szellemi piacon, nem képesek az ott szerzett anyagi és szimbolikus tőkepluszok itthoni bővített újratermelésére és konvertálására. Az alábbiakban azt igyekszem kimutatni, hogy itt származási hátrányról, sőt, ezek halmozódásáról van szó. Először szeretném röviden áttekinteni a nyelvtudás terén kialakult egyenlőtlenségeket.

Magyarországon különböző speciális feltételek következtében az idegen, főleg pedig a nyugati nyelvek tudásának a kulturális reprodukcióban játszott szerepe az elmúlt 40 évben fokozódott. Az országnak a keleti blokkba való kényszerű betagolódása következtében elenyésztek azok a korábbi előnyök is, amelyek bizonyos mértékig kompenzálhatták a magyar nyelv rokontalanságából, elszigeteltségéből fakadó indulási hátrányt. A II. világháború után hazánk kiszakadt a német kultúra vonzáskörzetéből, s így a német nyelv tanulására irányuló motiváció megszűnt, a keresztény középosztály számára pedig sok minden mással együtt a német orientáció átörökítése is veszélyessé, feleslegessé vált. A legnagyobb nemzetiség (éppen a németek!) kitelepítések általi, számbeli megcsappanása párosulva az itthon maradottak kisebbségi öntudatának, anyanyelvhez ragaszkodásának a megfélemlítettség miatti visszaesésével, ebből a szempontból különösen jelentős érvágást

jelentett. Hiszen hazánkban viszonylag csekély lélekszámú nemzetiség él, és ezért nemigen van lehetőség arra, hogy egy magyar gyerek az utca porában játszva akár több nyelvet is megtanuljon. Ugyancsak a negatívumok között jelentkezik, hogy a modern nyugati nyelvek tanulásához kiváló előképzést biztosító latin helyébe az orosz nyelv lépett. Mivel a lakosság a szovjet megszállás következtében ebben a kulturális gleichschaltolás eszközét látta, a középfokú iskoláztatás nagyfokú kiszélesedése által kínált elvi lehetőség a visszájára fordult. Egyre nagyobb tömegekkel sikerült mindenfajta nyelvtanulást egy életre megutáltatni, és még akik meg is tanultak jól oroszul, azok is egy, a modernizáció szempontjából hasznosíthatatlan nyelv ismeretét szerezték meg. A települési egyenlőtlenségek következtében pedig a fővároson és a nagyobb megyeszékhelyeken kívül a nyugati nyelvek oktatásának színvonala — elsősorban a megfelelő tanszemélyzet hiánya miatt — alacsony maradt, s a munkaerőhiány miatt még a gmk-k korában is csak lassan emelkedik.

Mindezek fényében érthető, hogy azok, akik alacsonyabb képzettségű, fizikai foglalkozású családokból származnak, a nyugati nyelvek tanulása szempontjából fokozott hátrányokkal startoltak. A gyermek nyelvekre taníttatása még azokban a munkás-, illetve parasztcsaládokban sem kapott prioritást, ahol egyébként támogatták fiuk vagy lányuk taníttatását. Így azonban nemcsak a nyelvtudás hiánya örökítődött tovább, hanem a fizikai dolgozóknak az a hagyományos beállítottsága is, mely szerint a nyelvtudás irigyelt, misztikus kiváltság, a fennhéjázást szolgáló passzió, „úri huncutság", amelynek révén becsületes teljesítmény nélkül is meg lehet lovagolni a konjunktúrát. Ez az attitűd kisebbrendűségi komplexusok forrásává vált, és belső fékként tovább akadályozta a tőle szenvedőket abban, hogy nemegyszer kiemelkedő tehetségüket méltón kamatoztassák. Ha az Erdély-lobby számára vidéken a népi—urbánus konfliktus lenne sokkal kevésbé releváns, mint Pesten, az említett frusztráltságok előítéletességbe is fordulhatnának a maradék zsidóság ellen, amely a nyelvtudás terén háború előtti tradíciókkal is rendelkező csoportok közül egyedüliként reprodukálta a kulturális tőke e fontos komponensét...

A kisebbrendűségi érzés okolható azért is, hogy egyfajta „inkább vagyok a pokolban az első, mint a mennyországban a második"-mentalitás alakult ki azokban, akik leblokkolt belföldi mobilitásuk külföldi transzmissziók általi feljavításának csak kevésbé előnyös módját választhatják. Aki viszont legalább a szükséges nyelvismerettel fel van vértezve, az nyugodtan gondolkozhat akár fordítva is, hiszen bármennyire is kelet-európai kisinasnak tekintették ösztöndíjasként egy nyugati egyetemen, hazaérve már az „utolsókból lesznek az elsők"!

Jórészt a kulturális „kettős munkaerőpiac" egyenetlenségei magyarázzák, hogy akik nem állították át erdélyi útjaik profilját az üzletelésre, úgy érezhetik: másodhegedűsök maradtak még a kulturális elit kölső köreiben is, s ha személyiségjegyeik miatt ezzel nem tudnak megelégedni, akkor állandó „tantaluszi kín marad az osztályrészük". A tanulmány hátralevő részében éppen azokat az előnyöket és hátrányokat igyekszünk számbavenni, amelyek az Erdélybe járás egyenlegének a két oldalát alkotják. Ehhez röviden át kell tekinteni azt, hogy mi történik az erdélyi utak során, egyáltalán: hogyan kezd el egy szegedi diák Romániába járni?

Ha valaki — felbuzdulva mások érdekes, izgalmas útibeszámolóin — elhatározza, hogy maga is „beszáll" egy kaland erejéig, akkor először is olyasvalakihez kell fordulnia, aki már régóta járja a „hadak útját" keleti szomszédainknál. Ő lesz az, aki az „újoncot"

ellátja a szükséges tudnivalókkal. Mindenekelőtt címeket ad neki, ahol megszállhat (általában értelmiségiek a jövendő házigazdák). Kioktatja a „fogásokra": hogyan vesztegesse meg a vonatkalauzt, mi a kávé feketepiaci ára, mire vigyázzon a közlekedésnél stb. Elmondja: a szállásadóknak — tekintettel az ottani körülményekre — illendő ajándékot (élelmiszert, illatszert, egyéb romániai hiánycikket) vinni. Ha az önkéntes — mint rendesen — nemcsak kirándulni akar, hanem azt is vállalja, hogy a „kultúrmisszió" jellegű feladatokból is kiveszi a részét, akkor sokkal részletesebb eligazításban részesül, sőt egy rangidőst is kap általában maga mellé, akinek — „beavatása" fejében — segít könyvet cipelni. Itt ugyanis általában a román hatóságok által tiltott könyv- és újságcsempészetről van szó. Ez pedig csak tapasztalt profik irányításával történhet, akik ismerik az áru titkos átjuttatásának és romániai szétterítésének minden csínját-bínját.

A zöldfülűek szeme előtt így egy zűrzavaros és elmaradott, de éppen ezért csábítóan egzotikus új világ nyílik meg, amelynek az a legfőbb vonzereje, hogy a Magyarországról érkezetteket valósággal körülrajongja. A két társadalom közötti fejlettségbeli különbség miatt Erdélyben az anyaországbeli jövevényeket amerikai nagybácsinak tekintik. Ez nemcsak a kötelezően elvárt bőkezűség terhével jár, hanem hatalmas pszichológiai előnyökkel is. A szegedi látogató talán életében először érezheti azt, hogy nála idősebb emberek felnéznek rá, áhítattal isszák szavait, az itthon szokásos tekintélyuralmi „gerontokrácia" helyett. Már itt megfigyelheti, hogy az ajándékba vitt hiánycikkeknél is szinte nagyobb értéke van az információnak, éspedig a szóbelinek még inkább, mint az írottnak. Az erdélyiek szinte orákulumként fogadják egymás pletykáit, akár rémhíreit is, hiszen még ezek sem állhatnak olyan messze az igazságtól, mint ami a román újságokban áll. Mekkora becsben állhatnak akkor előttük a magyarországiak bennfentes, „vájtfülű" politikai információi, amelyeket e szegedi hallgatói elitfrakció az Erdély-lobbyban vezető szerepet játszó, nagy tekintélyű értelmiségiek dolgozószobájában szed fel! Hiszen az áttelepülni kívánó erdélyiek ezekből a „fülesekből" értesülhetnek leginkább arról, hogy milyen fogadtatás várja őket Magyarországon, segít-e majd rajtuk az anyaország.

Újonc önkéntesünk örömmel tapasztalhatja: szívélyes emberi kapcsolatokat létesíthetett művelt, rokonszenves emberekkel szinte pusztán azon az alapon, hogy azok is magyarok, meg ő is. Olyan demokratikus légkörbe került, ahol nem nyűgözik többé az otthoni konvenciók, klisék, előítéletek. Csak a teljesítmény számít: az, hogy ki mennyi ajándékot, illetve belső információt hozott, amivel szájhősködés nélkül bizonyíthatja segítőkészségét pokoli szorításban vergődő véreivel szemben. S ha valóban elnyerte vendéglátói tetszését, el is hangzik a meghívás: gyere máskor is, hozzál még Fa spray-t, Wittgenstein-kötetet, Corinfart! (Aki kemény cikkeket tartalmazó ajándék helyett csak nacionalista szólamokat, valódi műveltség és az ezt bizonyító jólértesültség helyett pedig csak kitalált történeteket „hozott" nemlétező publikációiról, tisztségeiről, hallgatói hőstetteiről stb., az is leihatja magát — egyszer, mert többször nem hívják meg.)

Akadhatnak persze momentumok, amelyek némileg elgondolkoztatják, értetlenséggel töltheti el a sikeres tűzkeresztségen átesett újoncot. Hogy lehet az, hogy az általa vásárolt ajándékok ára mind megtérült, „mentora" viszont fejcsóválva kényszerül hallgatni a vendéglátók érvelését: „majd megadjuk, ha legközelebb jössz, de akkor, ugye, Jakobs kávét hozol, mert a mostanit nem szeretjük?!"

Később, ha már többször is megfordult — lebukás nélkül! — Erdélyben, amikor már nemcsak az azonos nemzethez, mint „személytelen Gemeinschafthoz" tartozás indukálja a vendéglátóihoz fűződő reciprokatív kapcsolatokat, hanem tényleges primér kötelékek, akár barátság is, akkor a saját bőrén is megtanulja: az ajándékcsere olyan intézmény, amelyen belül a fizetés húzása-halasztása a kapcsolat stabilizálását szolgálja, vagyis azt, hogy mindig ő fusson a pénze után, és ne szállhasson ki a buliból! A szükségletfedezésen alapuló kapcsolatokban pedig látszólag paradox módon mindig a gyengébb, a kiszolgáltatottabb — itt az erdélyi — fél diktálja a feltételeket.

Miért éri meg mégis fenntartani az ilyen zűrzavaros viszonyokat? Az erdélyi turizmus a kisvárosi, alsó középosztálybeli származású bölcsészeknek (főleg történészhallgatóknak) egy „helycserés támadás" segítségével kínálja a hozzájutást olyan kulturális patternekhez és javakhoz, amelyek a magyar társadalom immobilitása miatt el vannak zárva előlük, s éppen ezért csak külföldön lehet őket megszerezni, majd „hazareimportálni"! Hiszen Magyarországon ezek a fiúk nemigen tanulhatnák meg, hogyan vetkezzék le vidékies szögletességüket, merevségüket — csupa olyan dolgot, amelyek levakarhatatlan stigmát jelentenek egy pesti házibuliban; egy kolozsvári „foyer-ben" azonban csak jelentéktelen fogyatékosságok, amelyeket bőven ellensúlyoznak a nyugati piperecikkek, na meg az irodalmi belvilág pletykái... Egy ilyen simulékony, fogadókész környezetben könnyebben elsajátíthatók a könnyed, fesztelen viselkedés, az ironikus, elegáns társalgás műfogásai, könnyebben pallérozódik az ízlés, oldódnak a görcsök. Nem kell senkivel *szemben* sem bizonyítani, hiszen „aki magyar, velünk tart": ahol főleg a nyelv az etnikai identitás letéteményese, ott a zsidókérdés relevanciája még a magyar kisvárosokban szokásosnál is kisebb, s így tovább immunizál az antiszemitizmussal szemben. Bár csak kevesekből lesz a kolozsvári entellektüelek „hivatalos szállítója", jelentős szellemi hatások, kihívások érhetik azokat is, akik végül a székely kisvárosokra specializálódtak. Itt a szó igazi, nemes értelmében vett belevaló népi értelmiségiekkel találkozhatnak, akik tájszólásuk mellett nyelveket beszélnek, és szakmájukban éppolyan otthonosan mozognak, mint a Romániában „érettségi tételnek" számító hivatali vesztegetésben. Széleskörű műveltségük példát mutathat az anyaországbeli jövevényeknek, akik a szegedi egyetemen csak a tudás detronizációjáról szerezhetnek tapasztalatokat.

Az erdélyi milió közvetítő szerepe szükséges tehát ahhoz, hogy a hallgatói elit egy szegmentuma mintaadóvá válhasson egyes „mezei" egyetemisták számára is, akik ekképp csatlakozhatnak a különben csak barátnőkből álló „holdudvarhoz". A nagy kérdés az, hogy ez a szocializációs többlet, ez a kulturális haladás nem egy zsákutcában történik-e? Vajon meg tudnak-e felelni a modernizációs kihívásnak azok, akik számára Erdélyben vannak az igazodási pontok? Elvégre a kelet-európai univerzalisztikus—messianisztikus értelmiségi egyik utolsó altípusa éppen Erdélyben található, s ebben még a magyarországi, már ritkuló példányoknál is irracionálisabban keveredik a kultúrmisszionáriusi egzaltáció az uram-bátyám viszonyokban helyezkedni tudással! Csak remélni lehet: azok, akik végül ki tudtak szabadulni az ajándékcsere hínárjából, egyben búcsút mondtak a szép, ifjúkori, erdélyi virtusokhoz fűződő illúzióknak is, és csak a ballasztnak nem minősülő tudás- és élménybeli gyarapodásokat tartják meg sok kalandos csempészutat megélt hátizsákjukban.

4. A „MÁSODIK EGYETEM" INTÉZMÉNYESÜLÉSE AZ „ELSŐ EGYETEM" KERETEI KÖZÖTT: ELIT ZÁRVÁNYOK VAGY SZAKMAI MŰHELYEK?

Térjünk vissza a Gondolatjel-csoporthoz! A kudarcok, illetve a kényszerpályák mellett voltak-e egyáltalán számottevő sikereik?

Nos, az egyetlen, amit el tudtak érni, az éppen egyfajta „második egyetem" kialakítása volt a saját maguk számára. Már ekkor kialakult az a felismerés, amelyet a Móra Kollégium híres programjait szervező nevelőtanár, E. Á. így idéz fel: „1979—80 körül kezdődött el az egyetemi ifjúság egy olyanfajta mozgolódása, amelyben meg is fogalmazták az egyetemmel szembeni kritikájukat. Egyre inkább kialakultak azok a szubkultúrák, amelyekben a hallgatók magukat képezték. Megerősödött az a mai napig érvényes tétel, hogy egymástól többet lehet tanulni, mint az egyetemen. Egyre több rés támadt a társadalomban és úgy tűnt, hogy érdemes vállalni, hogy formákon kívül éljünk. Nagyon természetes volt az az érzés, hogy az emberek a saját integritásukat meg akarták őrizni. A kis szabadságok megteremtését legalább olyan fontosnak tartom, mint a dolgok anyagi oldalát." A „második egyetem" „intézményrendszerét" főleg azok a repülőegyetemek alkották, amelyeken hol Pestről lejáró ellenzékiek adtak elő, hol pedig a helybéli diákok — egymásnak, esetenként nem is megvitatva, hanem a munkásmozgalmak hőskorára emlékeztetően felolvasva egymásnak a szabadelvű gondolkodók írásait vagy éppen csak olyan hézagpótló történelmi műveket, amelyekhez csak kéz alatt lehetett hozzájutni (és itt cseréltek gazdát a szamizdatok is). Ez egyben azt is jelentette, hogy e nemzedék számára a tudás jelentette a legfőbb értéket, és az informális presztízshierarchiában is a legnagyobb tudásúak rendelkeztek a legtöbb reputációval.

A Gondolatjel-csoport helyzete a továbbiakban a végzések miatti kényszerű személycserék ellenére is stabilizálódott, és a lengyelországi szükségállapot bevezetése után sem nehezedett el — mint ahogy más alternatív csoportoké sem —, mivel a politikai vezetés — jórészt a nyugati „adósrabszolgaság" miatt — továbbra sem törekedett nyílt konfrontációra az oppozícióval. Sőt, a hagyományosan a fogyasztásra építő kádárista legitimációs stratégiát tovább bővítette azzal, hogy 1982-ben lehetővé tette a kisvállalkozások alapítását. Ez a lépés döntő jelentőségű társadalmi változásokat indított el, amelyek közül itt most kettőt emelünk ki, kitekintéssel a felsőoktatás világára vonatkozó implikációkra.

Az egyik az, hogy most már ugrásszerűen megerősödtek társadalmunkban azok a tendenciák, amelyek megingatták az értelmiség helyzetét. Magyarországon egyre jobban a vállalkozás, és egyre kevésbé az egyetemre bejutás kecsegtetett azzal, hogy valaki megüti a főnyereményt. Az értelmiségi foglalkozások és maga az értelmiségi tudat kétarcúvá vált: az egyre szűkösebbé váló rendi privilégiumokért folyó iszapbirkózás körülményei között egyre többen kényszerültek — előbb fanyalogva, később megbékélve, majd a dolog ízére rákapva — résztvenni a második gazdaságban. A kultúra „első gazdasági" intézményrendszere azonban minden változástól érintetlen maradt, azaz hogy az osztogató—fosztogató szisztémából már csak a fosztogatás maradt meg. A kulturális intézményekben nem az értéktermelésért, hanem a hiánygazdaság által még meghagyott koncokért folyt a konkurrenciaharc, hol informális alkuk, hol kölcsönös betartás formájában. Ehhez fügefalevélül már csak az ominózus „nincs rá pénz" jelszó szolgált, ideológiai legitimációra, tömegszervezetek útján történő kényszermobilizálásra nem is volt már szükség ott, ahol

csak a rokonsági—baráti kapcsolatok játszottak szerepet. Az évtized közepére így már a KISZ taglétszáma is lecsökkent, hiszen a rendszerkonform magatartásra történő szocializálás feladatát — lévén ez a kádárizmusban amúgy is dezideologizált — ellátta az iskolarendszer is, s ahol már (mint pl. a pesti jogi karon) pénzért osztogatták az egyetemre felvételt, ott az érvényesüléshez a formális ajánlásokra sem volt szükség. Az ifjúsági szervezet szerepe így teljes nyíltsággal a politikai vezetőréteg újratermelésére szorítkozott.

Nemcsak a kulturális szféra vált ugyanis egyre inkább tét nélküli, „üres térré", hanem a politikai is. Ebben szerintem döntő szerepe van annak, hogy a kisvállalkozói boom kínálta korrupciós lehetőségeket kihasználva, a politikusi garnitúra egyre növekvő mértékben váltotta át hatalmát pénzre, a Hankiss-féle Nagy Koalícióra (Hankiss 1988) emlékeztető módon. Azt hiszem, a sok politikust és politológust mindhiába gyötrő kérdésre: „Hogyan omolhatott össze önmagától, sőt önként a kádárizmus?" leginkább abban kereshetjük a választ, hogy a hatalom konverzió útján történő eróziója már jóval 1988 előtt megtörtént. A nyolcadik évtizedben már csak azzal törődött, hogy időnként „megmutassa, hogy hol lakik az úristen", legitimációját azonban szinte teljesen elvesztette, jobban mondva: ő maga adta el egy tál lencséért. Csak sajnálni lehet azokat a szerencsétleneket, akikre a hivatalos ideológia védelmezésének látszattevékenysége hárult, s ebben az összefüggésben az új Mozgó Világ sorsa még szánandóbb, mint az adminisztratíve felszámolt régié. Nemcsak a szellemi élet reprezentatív szelete alakított ki egy olyan belvilágot, amelyben a megerősödött lobbyérdekektől támogatott morális presszió erősebbnek bizonyulhatott a hivatalosnál. Voltaképpen az egész társadalom csendben kisasszézott a redisztribució díszletei közül, magára hagyva azokat, akik nem kapcsoltak időben, és már korábban nem tették ezt meg.

Azért szenteltem ennyi időt e háttér felrajzolásának, mert szerintem enélkül nem érthető sok olyan fejlemény, amely a szegedi bölcsészkaron a '80-as évek közepén történt. Valóban: megfeszített élmemunkára van szükség ahhoz például, hogy felfogjuk: vajon milyen racionális indítékok vezérelték az 1984-es diákparlament résztvevőit, hogy döntésképtelen fórumon (diákparlament) döntésképtelen fórumot (HKR) hozzanak létre, mindezt pedig győzelmi eufóriában? Hiszen utóbb Pikó András, az egyik vezető HKR-képviselő, későbbi lapszerkesztő és sztrájkvezér is elismerte a Gondolatjel 1985/4. számában a Takács Józsefnek adott interjúban, hogy a szándék az volt, hogy „a hatalom kimutassa a foga fehérét", aminek értelmetlensége csakhamar kiderült, és a HKR értelmi szerzőinek csalódást és kisebbfajta válságot okozott. A „hatalom" addigra már több fogát kezdte elhullatni (a KISZ-szervezettség visszaesett, a Mozgó Világ-ügy és főleg az azt követő aláírásgyűjtés viszonylagos büntetlenül maradása pedig azt jelentette, hogy a mérsékelt, „óvatos duhaj" ellenzékieskedésért nem kell túl nagy árat fizetni, sőt, a radikálisan oppozíciós fellépéssel való fenyegetőzés, majd annak valamilyen kedvezmény ellenében történő visszavonása az érdekérvényesítés során felhasználható). Ezért az egyetemi vezetés is inkább a reformretorikába bújtatott posványba fullasztás taktikáját választotta, ahol a reformokat támogató deklarációk valószínűleg az ugyancsak „reformkonform" minisztériumtól várható előnyök kicsalogatását célozták.

Jellemző példa erre a Jámbor Szándék nevű, többször is napirendre került oktatási reformtervezet fogadtatása. A fiatal oktatók által kiolgozott koncepció, amey második változatában már az oktatás részleges piacosítását, s mindenekelőtt a kétszakosság megszüntetését tűzte ki célul, az egyik szerző, Sz. Gy. E. szerint az alábbi sorsra jutott: „Rengetegen belekapaszkodtak a felső vezetésből is ebbe, hogy itt van valami, velünk takaróztak. Egyébként állandóan meghívtak bennünket a Kari Tanácsokba azzal, hogy számoljunk be. Emlékszem, hogy a jelentésekbe mindenhova beírták, hogy nálunk nagy reformkezdeményezések vannak, megy a Jámbor Szándék, szóval egy ilyen szlogennek kezdték használni bizonyos egyetemi körökben a minisztérium felé, tehát még egy csomó mindent meg kellett csinálni, be kellett adni különféle jelentéseket, de miután mi erre a negatív következtetésre jutottunk, hogy végül is nem lehet a jelenlegi struktúrában megcsinálni az egészet..."

Mindezek figyelembevételével az egyetemi vezetés joviális hozzáállása mögött alighanem más motívumokat is fel kell tételeznünk, mint amelyeket T. J. lát:

„ — A tanári kar nagy része hogy reagál erre a csoportra mostanában?

Válasz: — Az egyetemen, úgy gondolom, kiváltságos helyzetbe hozza ennek a csoportnak a tagjait. Nemhogy retorziókról, vagy ellenszenvről, vagy hasonlóról lenne szó, de időnként kiváltságos helyzetbe hozza. Ezt azzal a kifejezéssel lehet leírni, hogy Horger Antal-komplexusuk van, egyszerűen tartanak attól, hogy ezekből a figurákból még lesz valami. Ez vizsgákon, órákon mindvégig érezhető."

Felvetődhet azonban itt egy új szempont. Nem kellene-e nagyobb mértékben hitelt adni a legilletékesebbek, vagyis a meginterjúvolt diákvezetők véleményének? Nem kellene-e nagyobb empátiával közeledni feléjük, belülről elfogadni nézőpontjukat, és nem ennyire ridegen, kívülről, „elidegenítő effektusokat" alkalmazva szemlélni őket? Miért nem lehet természetesnek venni azt, hogy e fiatalemberek a saját hallgatói „társadalmukon" belüli presztizsük növelésétől motiválva — voltaképpen egy kicsit József Attilához hasonlítják magukat? Másképpen fogalmazva: nem hagyjuk-e figyelmen kívül azt, hogy itt egy genuin ifjúsági kultúra kiépítésének a kísérletéről is szó van, s e szubkultúrák, autonóm közösségek inkább írhatók le szuverén értékviláguk, mint egyetemi és azutáni karrierérdekeik felől?

Kétségtelen, hogy — ahogy E. Á. szavaiból is kiderült — mindegyik „nemzedék" célul tűzte ki azt is, hogy olyan közösségeket formáljon, amelyekben kiformálhatják kulturális arculatukat, értékrendjüket, „kitalálják" identitásukat, amely nem csupán az idősebb generációk visszfénye. Ez a viszonylag szuverén terrénum azonban hamarosan zárvánnyá, az eszképizmus színterévé vált, mert védettsége csakis az oktatókkal való alku révén volt biztosítható. Ehhez viszont privilegizált tárgyalási pozícióba kellett jutni, s megakadályozni e téren más hallgatói csoportok konkurrenciáját, azaz: a személyes szimpátia—antipátia viszonyokon túlmenően is el kellett különülni tőlük. Ennek következtében viszont a hátsó ajtón keresztül visszacsempésződött a felnőtt minták követése. Ez főleg ama abszurd jelenségben nyilvánult meg, hogy 20—22 éves emberek körében gerontokrácia alakult ki, ami az „öregek" és az „ifjú titánok" közötti, pohárnyi vízben dúló viharokat termelte újjá — mindmáig.

A másik következmény az, hogy amikor fiatal emberek nem a jövőre irányulva aktivizálódnak, hanem múltbeli érdemeiket számolgatják, és státuszukat reprodukálni

igyekeznek — mégpedig rendies módon, a presztízsjegyek kihangsúlyozása és az exkluzivitás segítségével —, ott az ifjúságcentrizmus szent öncélúsága hamarosan átfordul egyfajta dzsentroid dandyzmusba (lásd Gábor—Balog tanulmányát e kötetben). Ezek a jelenségek elsősorban az 1984-es diákparlament kudarca után erősödtek fel a BTK-n. A talminak bizonyult győzelem kivívói úgy érezték, hogy tehetségüket, energiájukat kilátástalan dologra: egy elavult struktúra kis lépések útján történő megreformálására lecserélték. Kialakult az a meggyőződés, hogy a fennállót nem lehet megváltoztatni, és nem is kell, hiszen a közélet helyett a magánéletben és a szakmában ki-ki megtalálhatja a számítását. Az egykori „mozgalmárok" valamennyien visszavonultak tanulmányaikhoz, vagy lapokat alapítottak. Sajátos módon az utánuk jövők még ezt a mintát sem vették át tőlük.

Nemcsak arról volt most már szó, hogy az egyetemista elit tagjai elsősorban a tudást preferálják, de ez az — úgymond — középszerű tömeg körében nem talált követésre. A '80-as évek közepére a hallgatók perspektívái megrekedtek, helyzetük leginkább a kátyúba ragadt szekéréhez vált hasonlatossá. Továbbra is egy preszelekciós — nemcsak felvételi, hanem középiskolai, sőt hovatovább általános iskolai! — rendszernek voltak hitük szerint kedvezményezettjei, valójában azonban a becsapottjai, hiszen „privilégiumaikkal" mit sem tudtak kezdeni, amikor bezárult mögöttük az egyetem kapuja. Mivel ezt az állapotot 1986 óta a JATÉ-n folyamatosan végzett kutatásainkkal már bizonyos fokig feltérképeztük, és vizsgálódásaink eredményeit egy cikkben összefoglaltuk (lásd Gábor—Balog tanulmányát e kötetben), az önismétlés elkerülése végett most csak néhány összegző megállapításra szorítkozom.

Mivel egy hiánygazdaságban a kulturális tőke nem tud megfelelően értékesülni, a fiatalok körében a mintakövetés terén a kulturális frakció — a fejlett országokban megfigyelhető tendencia szöges ellentéteként — visszaszorul, s „állagvédő" önreprodukcióra rendezkedik be. Az egyetemisták többségénél ehelyett a gazdasági frakció térhódítása (egyfajta középosztályosodás?) figyelhető meg, ami egyet jelent a hagyományos, messianisztikus kelet-európai értelmiségképtől való eltávolodással. Nem igazán jelent azonban egyet a polgárosodással, mert a vállalkozói mintát e csoport tagjai csak töredékesen követik: visszariadnak a versenytől, a hosszú távú iparkodástól, a racionális kalkulációtól, s inkább a szerencselovagoktól, az Osztap Benderektől próbálják ellesni a siker titkát. Mivel a gazdasági frakció materiális, privatizált értékrendjének elfogadása a felnőtt minták követésével egyenértékű, itt egyáltalán nem adottak a kulturális tőke kidolgozásához szükséges ifjúsági moratórium feltételei; inkább — a fenyegető munkanélküliség előli menedéket jelentő? — parkolópályáról van szó (Gábor 1992).

Tévedés lenne a fentiek alapján azt hinni, hogy a kulturális elit pattern-jeit követők esetében ifjúságcentrizmusról vagy posztmaterializmusról beszélhetünk, hiszen a felnőttek klikkharcainak foglyaként ilyesmi nemigen jöhet szóba. Ráadásul a felemelkedő gazdasági frakció konkurrenciaharcától szorongatva, a hallgatói elitek mindinkább arra kényszerülnek, hogy pozíciójukat a mérhető teljesítmények helyett megfoghatatlan, rendies presztízsjegyekkel (fogyasztás, életstílus) legitimálják, amit a felületes szemlélő könnyen összekeverhet a posztakvizitív értékvilággal (lásd Gábor—Balog tanulmányát e kötetben). Mindez nagyon is ráillik a Gondolatjelesek második nemzedékére, akiknek az alapító atyákkal való

mentalitásbeli konfliktusára így emlékszik vissza T. J. „... A korábbi időszak nagyon individualista volt, nagyon teljesítménycentrikus, olvasáscentrikus, munkacentrikus. Azok számítottak kiváló figurának, akik sokat olvastak, műveltek voltak, minden iránt érdeklődtek, és így tovább. Most úgy tűnik, hogy ezek az értékek háttérbe kerültek.

— Most inkább egy ilyen...

— A közösségalkotással kapcsolatos...

— Empatikus, „figyelj rám, és én figyelek rád", tehát egy ilyen jellegű dolog?

— Igen. Egyébként a Gondolatjel első gárdájának is volt egy érdekes szokása...: hetente egyszer összejöttek egy ilyen házibuliszerű beszélgetésen, játékra, itt főleg a játékok voltak fontosak... Itt nem egyszerűen arról volt szó, hogy mi most barátkozunk, és összejárunk fecsegni, hanem valami eszméletlen keményen kitalált, nyelvi kreativitást fejlesztő játékok voltak..."

A második generáció nemcsak hiábavalónak látta elődei „görcsölését", nemcsak idegesítő nyüzsgésnek, minden eleganciát nélkülöző pedálozásnak érezte azt, hanem egyszerűen nem is kényszerült rá ilyesmire. (Ez persze visszatérően kiváltotta az előfutárok keserű szemrehányásait: ti csak beültetek a készbe, s közben eltékozoljátok az örökséget stb.) Ennek elsősorban az volt az oka, hogy az egyetemen belüli privilegizált helyzetüket már nemcsak „Horger-effektussal" fémjelzett mechanizmusok alapozták meg. Már nemcsak a „puha diktatúra" korruptsága, megalkuvása, odavágni nem akarása, ill. nem tudása adta számukra a védőernyőt, hanem immáron olyan kiépült informális kapcsolatok is, amelyek intézményesülése sem volt már lehetetlen. Megkönnyítette ezt az, hogy — a csoport által adaptált pszeudo-posztmodern, hedonisztikus orientációnak megfelelően — a korábban inkább történészi-társadalomtudományos érdeklődésével szemben a stafétát egy erősen irodalmi irányultságú csoport vette át. Az irodalom ugyanis, egyfelől a nyilvánosságban, tudatformálásban játszott kiemelkedő szerepe, másrészt pedig metaforikus és így a cenzorokat kijátszani képes kifejezésmódja miatt a diktatúrákban mindig is az oppozíció bázisául alkalmas „hátországnak" számít. Az ideológiailag kevésbé befolyásolható irodalom nincs annyira szem előtt, mint a történettudomány, amely sokszor a napi politikai döntések visszamenőleges megideologizálását szolgálta. Így nem csoda, hogy a második nemzedéket kevésbé sújtották azok a hátrányok, amelyekről T. J. így emlékezik meg: „Itt vagyok hét éve, s látom, hogy kik maradnak bent az egyetemen, mint tanársegédek vagy mint tudományos munkatársak. Ez nagyrészt kontraszelekció alapján működik, abból a társaságból, amit én emlegettem, soha senki nem maradt bent. Eszébe nem jutott senkinek, hogy itt tartsa őket, holott szakmailag ezek általában nagyon kiválóan felkészült emberek voltak. Szakmailag is másod-, harmadkorabeli embereket tartanak itt, és mindent megtesznek annak érdekében, hogy nehogy itt kelljen tartani valakit ebből a társaságból."

Bár igazi összehasonlítási alap még nincs, hiszen a második generációsok még nem is végeztek, annyi megállapítható, hogy stabilan jó viszonyt alakítottak ki az irodalom tanszékek jónéhány prominens oktatójával, akik már korábban kapcsolatban álltak ellenzéki csoportokkal, és az Írószövetség megújulása, az ott végbement (és hazánkban úttörő!) oppozíciós hatalomátvétel után pedig még a Mozgó Világ-ügy utániánál is szervezettebb, kiépítettebb szellemi ellenállás hátországára támaszkodva sikerrel dacoltak a hatalom utóvédharcainak olyan halálugrás-szerű csapásaival is, mint a Tiszataj-affér. A lassacskán

leépülő öncenzúra már nem fedhette el azt, hogy meztelen a király: a hatalom és az ellenzék között egyfajta modus vivendi alakult ki, amelyben már nemcsak az előbbi rendelkezett kiépült hűbérbirtokokkal, hanem immáron az utóbbi is. A '80-as évek közepétől hazánkban már nemcsak hivatalos karriert lehetett csinálni, hanem ellenzékit is, miután ennek intézményes csatornái a Soros-ösztöndíj bevezetésével kialakultak.

Nagyjából ez az a mozgástér, ezek azok a perspektívák, amelyeket a megújult Gondolatjel gárdájának a stratégiája kialakításához figyelembe kellett vennie. Az eredmény egy olyan újság volt, amelynek szerkesztőségét láthatóan a szamizdatok ihlették meg elsősorban, amikor a lap arculatának kialakítására törekedtek. Ez az ellenlábas „öregek" részéről szintén sok kritikának adott tápot, mondván: a Gondolatjel tallózó folyóirattá vált, amelyben egyetemi témák és egyetemista szerzők alig szerepelnek, oktatók és „külsősök" viszont annál inkább. Valóban a lap igen gyakran adott fórumot olyan kiváló szerzőknek, akik mintegy a Gondolatjel mentorainak is tekinthetők; a későbbi lapalapítási boom idején egy „félszamizdatnak" számító kiadvány patronálása még referenciának is beillett — a volt támogatók számára is.

Hasonló irányt vettek azonban a korábbi nemzedék tagjai is, azzal a különbséggel, hogy ők — elfordulva a kilátástalannak bizonyult közéleti tevékenységtől, a szakmába, az önművelésbe ásták bele magukat, és közülük többen is komoly professzionális színvonalat értek el. Érdekérvényesítésükhöz sikeres eszközt vettek igénybe: a nyilvánosságot. Néhányan közülük lapot alapítottak: az AETAS-t, a történészhallgatók orgánumát, amelynek segítségével kiszabadulhattak a helyi, pohárnyi vízben folyó viharok légköréből, kapcsolatot teremthettek országos szakmai fórumokkal, ismert személyiségekkel, és ezáltal jó lehetőségük nyílt önmaguk, illetve egymás menedzselésére. Ez vonatkoztatható a HARMADKOR című irodalmi lapra is. A két folyóirat egyfajta kontinuitást biztosított a régi Gondolatjelből megmaradtak számára is éppen azáltal, hogy — a természetszerűleg jelentkező személyi ellentétek ellenére — fokozatosan kooptálta azokat, akik nem lázadoztak túlságosan az idősebbek hegemóniája ellen. Az ezt elutasító „második Gondolatjel" személyi bázisa viszont mindinkább beszűkült. Bár az 1987-es diákparlamenten ők is megszállták a BTK-n a diákélet legfőbb posztjait, ezekkel azonban nemigen tudtak mit kezdeni. Ebben azonban elsősorban nem személyes kvalitásaik a „felelősek".

Ekkorra már ugyanis a tehetetlenség, a mozgásképtelenség lett a legfőbb jellemzője az egész struktúrának is, amely az egyetemisták életének kereteit megadta, s amely 1987-től egy általános gazdasági—társadalmi válságban manifesztálódott. Ez a hallgatókban eleinte csak acsarkodássá, ingerültséggé változtatta a korábbi fojtogató közönyt, ami érződött az előadások, szemináriumok légkörén is. A körülmények, a keretfeltételek azonban ekkor még mit sem változtak: a kari közélet, az érdekképviselet rituálévá silányult, a tanórákon változatlanul amerikázás folyt. A legfontosabb fejlemény azonban az, hogy az oktatók körében is egyre csökkent azok száma, akik részt kaptak a redisztributív rendszer privilégiumaiból, hiszen a kulturális szféra elszegényedése, párosulva a minisztérium változatlanul gúzsbakötő túlsúlyával, tovább rontotta az eszkimók és fókák közötti hányadost. Eszerint a rendszer korábbi haszonélvezőinek sem állott már érdekében a szisztéma fenntartása, hiszen felülmúlta a veszteség már az ő egyenlegükben is a

nyereséget. Az ilyen helyzetekben pedig általában „odafönt" is reformérdekeltség szokott kialakulni. Természetesen ezt nem szabad túlértékelni, hiszen a hiánygazdaság körülményei között nagyobb az érdekeltség a klikkesedésre, mint az érdekegyeztetésre, a koalícióalkotásra, és csak lassan alakul ki a felismerés: gyökeres modellváltásra van szükség.

5. SZTRÁJKOLÓK AZ AMERIKÁZÓK ELLEN

Tömörítve ezek azok az előfeltételek, amelyek alapján Szegeden, a JATÉ-n megszerveződhetett hazánkban 1956 óta az első diáksztrájk. Nyilván nem veszíthetjük szem elől azt sem, hogy a pártállam kezdődő bomlása szélesedő mozgásteret teremtett a hasonló tiltakozások számára. Már itt előre kell bocsátanunk azt, hogy a politizálási stílus, amely a sztrájkot jellemezte, hasonlóságot mutat az évtized reformkezdeményezéseivel, valamint a rendszerváltás egészével, amely inkább evolutív folyamatként, mintsem forradalomként ment végbe. Olyan emberek, csoportok vitték véghez, akiknek láncaikon kívül nagyon is volt egyéb vesztenivalójuk: olyan javak, pozíciók, amelyeket a pártállam idején szereztek, s amelyeknek részben átmentésében, részben effektív előnyökké váltásában voltak érdekeltek. Ezért csak olyan küzdelmekben vettek részt, amelyek nem jártak túl nagy egzisztenciális kockázattal. Maga a sztrájk is inkább szimulált munkabeszüntetés volt, mint valódi: maguk a szervezők is demonstrációnak nevezték, és az előadások, szemináriumok látogatásának megtagadása sem következett be, hiszen a hallgatók alternatív oktatásban részesültek, melynek során érdekes beszámolókat hallgathattak a nyugati oktatási rendszerekről, az 1968-as diákmozgalmakról stb.

A szervezők igyekeztek következetesen elhatárolni mozgalmukat mindenféle politikumtól, és mindvégig hangsúlyozták függetlenségüket. A Gondolat-jel 1990/1. számában megjelent interjújukban ezt azzal magyarázzák, hogy egyszerűen tartottak a retorzióktól, hiszen akkor még teljesen más volt a bel- és külpolitikai helyzet, mint ma. Azt is számításba kell venni, hogy ők akkor ötödévesek voltak, közvetlenül végzés előtt álltak. Az alacsonyabb évfolyamra járó, a sztrájk bevezetésének első vonalából kiszorult „alvezérek" alighanem azért is voltak sokkal radikálisabbak, mert úgy érezhették: őket kevesebb veszély fenyegeti. Ők már a jövőre is gondolhattak: arra a képre, amely nem az adott politikai elitben, hanem a kibontakozó politikai szervezetekben, a jövő ígéreteit jelentő öntevékeny csoportokban alakulhat ki róluk. Számukra nem kecsegtetett elegendő nyereséggel az, ha a fennálló hatalom elismeri őket és tárgyal velük — elvégre akkortájt már sorozatban buktak le a tanácselnökök... (Ide tartozik az is, hogy vizsgálataink tanúsága szerint a hallgatók anyagi háttere a '80-as években fokozódó biztonságot nyújtott számukra — igaz, a parkolópályán történő vesztegléshez, és nem az előrejutáshoz elegendő biztonságot.) Mindenesetre az „ifjú titánok" — mint az a Gondolatjel idei számából szintén kiolvasható — megalkuvással, az egyetemi vezetéssel kötött titkos paktummal vádolták a két „rangidős" vezetőt, és az ő defetizmusuknak tulajdonították azt, hogy a sztrájk-demonstráció második etapja közönybe fulladt.

A passzivitás felveti a kérdést: valóban alulról jövő diákmozgalom volt-e mindaz, ami Szegeden az 1988 őszi nevezetes napokon történt, vagy egy militáns kisebbség által ügyesen animált szavazógépezet művéről van szó? Ami azt illeti, a sztrájk ötlete csakugyan

— az ötödévesek helyzetének ellehetetlenülése, terheik elviselhetetlenné nehezedése nyomán — egy néhány fős csoporttól származott. Az is tény azonban, hogy ehhez megszervezték a tömegtámogatást is. Ha azonban a szegedi történéseket összevetjük pl. az 1981-es lodzi diáksztrájkkal, azt kell látnunk, hogy minálunk sokkal „jólfésültebben", kevésbé spontánul történtek a dolgok — mintha inkább egy centralizált tömeg szervezett akciójával állnánk szemben, nem pedig fiatal emberek mozgalmával. Szokatlanul hamar, már jó előre kialakult a diákképviselők ama grémiuma, amely az állami vezetés kiszámítható, kompromisszumokra kész partnerévé tudott válni. (Lengyelországban a hatóságok egyik fő panasza éppen az volt, hogy a „felelőtlen ifjoncok" tárgyalóküldöttségének személyi összetétele és platformja is szüntelenül, áttekinthetetlenül változik.)

S valóban: a vezetők és a tömeg kapcsolata a külső megfigyelő számára is dichotomikusnak tűnt. Az „avantgard" részéről ismétlődően visszaköszönt a vád: fegyelmezetlenek vagytok, éretlenek, csak késleltetitek a munkánkat, pedig azt értetek végezzük. Az általuk gyakran csak „mocsár"-ként aposztrofált sokaság pedig így replikázott: az elit lenéz minket, szóba sem áll velünk, csak eszközök vagyunk a kezükben. (Ne feledjük, hogy itt főleg lányokról van szó, a vezetők esetében pedig általában fiúkról!) Különösen a „második vonal" adott hangot elégedetlenségének, vagyis azok a névtelen „altisztek", akik közvetítő szerepet játszottak a vezetők és vezetettek között, s akik csakugyan igyekeztek megfogalmazni a „nép" kívánalmait — ahogyan az annak idején a tanszékünk által a sztrájkkal kapcsolatban készített interjúk magnószalagjairól ez nyomon követhető.

Valószínűsíthető azonban, hogy a tömeg céljai sem voltak különösebben artikuláltak. Leginkább azért támogatták a mozgalmat, mert az őket leginkább bosszantó dolog: az óratúlterhelés eltörlését várták tőle. A „mocsár" aspirációi cseppet sem vágtak egybe a sztrájk programjában megfogalmazott elitárius elképzeléssel, amely a középkori univerzitásokhoz hasonló bölcsészképzést tűzött zászlajára. Ebben az „elitistállóban" a szoros mester—tanítvány viszony szolgálta volna a tehetségek informális kapcsolatokon keresztül történő menedzselését. A „szürke tömegnek" ilyen elvárásai — ha úgy tetszik: illúziói — az egyetemmel szemben nem voltak. A kibontakozó általános válság során a hallgatóknak az egyetemre mind nagyobb számban való felvételére egyébként is a várható munkanélküliség csökkentése céljából került sor. A parkolópályán veszteglő hallgatói többség törekvéseinek középpontjában — vizsgálataink tanúsága szerint — nem a tudományos—művészeti tevékenység, nem a tudás mindenáron való gyarapítása állt, hanem „középosztályi" célok: jó anyagiak, családi élet, szaktudás (lásd Gábor—Balog tanulmányát e kötetben). Azaz: csupa kézzelfogható, praktikus perspektíva. Ennek fényében nem is csoda, hogy az elit egyik fő célkitűzése az volt, hogy elszeparálja magát ettől a felhígult, kontraszelektáltnak minősített masszától, akiknek mit sem számít, hogy mi történik az egyetemen, azaz hogy csakis az számít, hogy az eddigi „dobozolást" nyílt semmittevés váltsa fel. Ezt a helyzetértékelést annyiban találónak kell minősítenünk, hogy a sztrájkolók programjának egyik legfontosabb pontja: a tanszabadság az egyetemisták körében sem lelt egyértelmű támogatásra, éspedig éppen azért nem, mert szigorúbb követelményrendszert, nagyobb szelekciót helyezett kilátásba a hallgatókra vonatkoztatva. Ez utóbbi követelmény azonban

az oktatók körében sem váltott ki túlzott rokonszenvet. Ők messzemenően helyeselték ugyan a sztrájk másik alapvető követelését, az egyetemi autonómiát, hiszen ez megszabadította volna őket a tantervutasítástól, a pénzügyi restrikciótól, a megalázó kézivezérléstől — arról nem is beszélve, hogy ugyanakkor feudális jellegű immunitást biztosított volna a kihívásokkal szemben, és segítségével konzerválni lehetett volna a sokszor kontraszelekción alapuló hűbéri hierarchiákat, összefonódásokat. Éppen ezt az egzisztenciális biztonságot, a „melegházi" kényelmet fenyegette volna a tanszabadság velejárójaként a szelekció és a követelményrendszer kiterjesztése a tanári karra. Az oktatói véleményezési rendszerrel szembeni ellenérzéseknek már nem csekély előtörténete van. Annak idején már a sztrájk programjának eszmei előfutáraként felfogható Jámbor Szándék kari vitája során is az oktatók piaci versenyhelyzet elé állítása váltotta ki a legnagyobb felhördülést. Sz. Gy. E. visszaemlékezése szerint pl. ellenállásba ütközött már a másfél szakosság bevezetésének terve is, hiszen akkor ki venné fel pl. a nyelvészet szakot? Sokszor már abból is sértődés lett, ha a történészhallgatók emlékplakettet próbáltak adományozni az általuk legjobbnak ítélt tanároknak. Így az inputérdekeltség szemléletet torzító hatása átterjedt a sztrájkra is. Pikó András, a sztrájk egyik vezetője így idézi fel a Gondolatjel 1990/1. számában:

„Ellenkezést váltott ki például az a követelésünk, hogy a vizsgák, s az órák számát szállítsuk le egy jóval alacsonyabb szintre. Az általános gondolkodásmód az volt, hogy minél többet tanítanak és kérnek számon, annál többet fogunk megtudni."

Tökéletesen egyet kell értenünk J. A.-val, az egykori TTK-s mozgolódások kiemelkedő figurájával, számos interjú szerzőjével, amikor így foglalja össze a helyzetet a D. Á.-val készített beszélgetésben: „Most jön egy népesebb korosztály, és ha az iskolázottsági számarányt tartani akarja az állami vezetés, akkor több embert kell felvenni az egyetemre, másrészt jön az ifjúsági munkanélküliség, tehát még mindig jobb, ha ösztöndíjat kap és valamit tanul, mintha munkanélküliként tengődik, illetve csavarog, a harmadik pedig az, hogy ennek ellenére nem tudnak több pénzt adni az egyetemeknek, és az oktatói gárda létszámát sem tudják növelni, nem is akarják. Ezt a szituációt csak úgy lehet megoldani, hogy — ha több gyereket kell felvenni és oktatni azonos számú oktatóval, akkor — a hallgatóknak az óraszámát csökkenteni kell, az oktatói óraszám viszont nem csökken, mert több csoport lesz."

Az idei Gondolatjel-beli interjúkban az egykori szervezők keserűen gondolnak vissza az általuk elindított mozgalomra. Nem elégíti ki őket sem a történtek szimbolikus gesztusértéke, sem pedig az, hogy szárnyára kapta őket a hírnév, s ezt a tőkét sok egyéb téren kamatoztathatják. Azok, akik — átlátva azt, hogy egyetemük anomáliái össztársadalmi összefüggésrendszerekbe ágyazódnak — országos érdekvédelmi szövetséget próbálnak meg létrehozni, utólag fájlalják naivitásukat, amiért a szalámi-taktika áldozatául estek, és az általuk létrehozott szervezet sóhivatallá, gittegyletté silányult (lásd: Gondolatjel 1990/1. sz.). Ugyanezeken a hasábokon azok, akik a korporatív alkudozást eleve kapituláns taktikának minősítették, még keményebben fogalmaznak: „A mozgalom jól indult, de később elrontottuk, s ezzel önmagunkat járattuk le. Keményen fel kellett volna vetnünk a személyi kérdéseket is. Ezt nem tettük meg, így most sem mondtuk ki nyíltan, hogy ez vagy az a tanár nem az egyetemre való. Az elmúlt negyven év kontraszelekcióját ugyanúgy érezzük, mint eddig." (Hafner Zoltán)

Tóth Andrea: „Az a legszörnyűbb, hogy rajtunk kívül mindenki kikaparta magának a gesztenyét: a rektor, a dékán, a szakszervezet, a tanárok. A diákokat előre tolva a hátunk mögött elérték, amit akartak. Érdemi változás az oktatás terén viszont azóta sem történt.

Bemegy az ember a Bölcsészkarra, s érzi a fülledt levegőt, amely tele van nyíltan ki nem mondott ellentétekkel, elhallgatással." A volt alvezérek elkeseredése érthetőbbé válik, ha figyelembe vesszük, hogy ez egyszer nemcsak egy „szűk elit" sirámairól van szó. Bármily hihetetlen: a sztrájk óta a BTK-n a helyzet még kritikusabbá vált, főleg, ha összevetjük a társadalom más területein lejátszódó változásokkal. Miközben az országban már egyre több és több szájkosár és béklyó hullik le, egyre nehezebb elviselni a változatlan, sőt súlyosbodó óraterhelést, amely már a demonstráció idején is a leginkább irritálta a túlnyomórészt kisvárosi, konzervatív környezetből származó hallgatói tömeget. Ők azt remélték, hogy végre kiszabadulnak a kisstílű vidéki klímából, ahol minden este 8-ra kell hazamenni — s helyette még szörnyűbb dresszúra, időrabló vegzatúra vár rájuk, amelyen az egyetem még a rendszerváltás körülményei között sem hajlandó enyhíteni.

Mára bebizonyosodott az is, hogy a jogi kari mozgolódások közül szinte egyedüli Galiba-kör sem volt több epizódnál. Ez a kezdeményezés jószerével már kezdettől fogva alig néhány ember magánügye maradt, sokkal inkább, mint a bölcsészkaron, és az azt övező közöny, irígység is fojtogatóbb volt. Már kezdettől fogva közmeggyőződéssé vált a karon a Galibásokról, hogy csak „a saját pecsenyéjüket sütögetik", s a sors gonosz fintoraként mintha ez be is igazolódna, hiszen az egykori tagok mindegyike valamilyen formában kamatoztatni tudja azt, hogy az egyetemi évei során diákpolitikusként ismertségre tett szert. A Galibások tehát többé-kevésbé befutottak, ahelyett, hogy koldusbotra jutottak volna — mondhatnánk némi szarkazmussal, hiszen egy olyan közeg várt el altruizmust tőlük, amely körében az üzletelő életforma bír a legnagyobb vonzerővel... (Erről igen érzékletes elemzést olvashatunk Deák Zsolt tollából, aki a Galiba-kör egyik prominens figurája volt, utóbb pedig a FIDESZ képviselőjelöltje lett.) Mint az vizsgálatainkból kiderül, az ún. dzsentrimentalitás a joghallgatók körében a legelterjedtebb (lásd Gábor—Balog tanulmányát e kötetben). A dzsentriket egy sajátos, felemásan modernizálódott értékrend jellemzi, amely aspirációiban eleve lemond arról, hogy bejusson az elitbe, de az anyagiak és a karrier terén igen erőteljes törekvésekkel lép fel. E céljai elérésében nem válogatós: mind a szervezetekben történő előmenetel, mind pedig a „vállalkozás" (pontosabban: a minden hosszútávú kalkulációt és tervszerű iparkodást nélkülöző, gátlástalan seftelés) eszközként szolgálhat. Erre a csoportra fokozottan érvényes a tradicionális magyar jogászsajátság, a mindenkori hatalomhoz való fokozott kötődés. Alighanem ez, valamint az alacsonyabb kulturális háttér és a feltehetően ebből is fakadó értelmetlen hedonizmusra, mulatozásra való hajlam által motivált elitellenesség az, amely szembefordította őket a Galibások ellenzékiségével, kiemelkedni vágyásával.

A Galiba-kör legfőbb erénye és egyben hiányossága volt, hogy imitálni tudott egy kari közéletet. A kör tagjai által kifejtett élénk szervező tevékenységnek hála, az ÁJTK, a JATE gyakran fórumot biztosított jelentős közéleti eseményeknek, ismert előadók fellépésének. Ez természetesen — a Gondolatjel-csoporthoz hasonlóan — lehetőséget biztosított fontos informális kapcsolatok kiépítésére is. Természetesen mindez csak azért

volt lehetséges, mert a kar erősen konzervatív vezetése megtűrte őket. Alighanem abban a reményben, hogy az általuk kapott Soros-ösztöndíjakhoz a kari vezetés is hozzáférhet... Így kerülhetett sor a hasonló kiadványok sorában szokatlanul színvonalasnak számító folyóirat, a Küzdőtér többszöri megjelenésére is.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

A szegedi egyetemen a 80-as években kialakult hallgatói mozgalmak és élgárdájuk sorsa jól példázza azokat az ellentmondásokat, amelyek a magyar értelmiség polgárosodását, a messianisztikus—bürokratikus káderi (v. alattvalói) szereptől az autonóm, kompetitív, szakszerű létforma felé való elmozdulását kísérik. A szegedi hallgatói elit az évtized elején megpróbálta kihasználni a „reform reformja" kínálta, megnövekedett mozgásteret és a Szolidaritás sikerein is felbuzdulva olyan egyetemi reformokat kezdeményezett, amelyek megvalósulása esetén ez a többnyire vidéki, elsőgenerációs egyetemista „krém" sikerrel törhette volna meg egyfelől a politikai rendszer formális, másfelől a pesti értelmiségi elit informális jellegű információs monopóliumát.

Az első kísérlet a 80-as évek elején azonban kudarcba fulladt, mivel a tanszabadságtól, a pluralizmustól ódzkodó egyetemi vezetés nem fogadta el partnernek a Gondolatjel-csoportot, akik a Szolidaritás bukása után az — egyébként is beltenyészet-jellegű — demokratikus ellenzékhez sem szegődhettek el szegedi segédcsapatnak. A két rossz véglet közötti féllegalitás senkiföldjén ezért többen először az erdélyi hátizsákos csempészetben találták meg részint a nemzeti szimbolikába való menekülés, részint viszont az autonóm és egyben közhasznú, önszerveződő cselekvés terrénumát. Mivel a demokratikus ellenzék a Soros-ösztöndíjrendszer 1984-es hazai recepcióját követően szintén „negyedlegalizálódott", a szegedi bölcsészelit nívós szakmai lapok alapításába fogott, és ezáltal sikerrel alapozott meg magának autonóm, értékteremtő műhelyeket, megteremtve ezáltal önnön nemzedéki és egyben professzionális — irodalom „kontra" történelem — pluralizálódásának intézményi feltételeit is. Továbbra sem szűkült azonban az a szakadék, amely az elitfrakciókat a praktikus, középosztályi, fogyasztói értékeket követő hallgatói tömegektől elválasztotta. Ez a megosztottság okolható az 1988-as diáksztrájk félsikeréért is, amely a messianisztikus avantgard „tiltakozó" és az általuk animálni kívánt tömeg teljesítményvisszatartó, „kivonuló" attitűdjében is kifejeződött. Így az évtized végére sem izmosodhattak meg, nem válhattak mintaadóvá a szegedi egyetemen olyan hallgatói csoportok, amelyek szemében a tudás nem a kelet-európai, messianisztikus *telosz*, hanem a versenyorientált, polgárosult *techné* szerinti értelemben jelent értéket.

Források:

1. A Bárdi Nándor és Jankó Attila által készített interjúkból a Takács Józseffel, az Erdélyi Ágnessel, a Szőnyi György Endrével, a Deák Ágnessel és a Maleczki Mártával készülteket használtuk fel.
2. Gondolatjel — válogatás (dokumentumok)

GÁBOR KÁLMÁN—MOLNÁR PÉTER

AZ IFJÚSÁGI KULTÚRA KORSZAKVÁLTÁSA[48]

(A magyar és a nyugatnémet fiatalok a nyolcvanas években)

TÉZISEK

a.

A modern világban kialakult az országok között egyfajta centrumhoz és perifériához való tartozás (Wallerstein 1983). Magyarország ebben a versenyben a perifériára szorult, következésképpen fejlődése során nem igazodhat automatikusan a centrumhoz tartozó NSZK-hoz. Magyarország korábbi történetében is egyszerre volt jelen az Európához tartozás és a saját fejlődés ellentmondásossága. Ma sem képzelhetünk el olyan fejlődést, amelynek során mi is a centrumhoz tudnánk tartozni, de érdemes szemügyre venni a párhuzamos fejlődés lehetőségét.

b.

A párhuzamos fejlődés hipotéziséből felállítható az a tézis, hogy egy közös európai fejlődési folyamatban a magyar fiatalok vizsgálata a német fiatalok múltjának, a német fiataloké pedig a magyar fiatalok jövőjének megértéséhez járulhat hozzá.

c.

Az a. és b. hipotézis mellett tekintettel kell lennünk a két ország fiataljaira egyidőben jelentkező nemzetközi hatásokra is. Ezek közül elegendő talán a nemzetközivé váló médiák szerepére utalnunk. Általánosabban megkockáztathatjuk azt a merész állítást, hogy mind a német, mind a magyar fiatalok az egységes európai fejlődés trendjét követik.

---

[48] Tanulmányunkban két reprezentatív felvételről számolunk be, amelyek lehetővé teszik a mai magyar és nyugatnémet ifjúság közvetlen empirikus összehasonlítását. Mindkét esetben reprezentatív, kvótás eljárást alkalmaztunk a mintavétel alkalmával 15 és 24 év közötti fiatalok és egy-egy felnőtt generáció körében. Az életkor, a nem, a lakóhely urbanizáltsága és a foglalkozás szerint ellenőriztük, hogy reprezentálják-e a fiatalok és a felnőttek az egész társadalom megfelelő korosztályait. A nyugatnémet felmérés 1984-ben, a magyar 1985-ben készült, közel 1400—1400 fiatal és ugyanennyi felnőtt kikérdezése alapján. A nyugatnémet vizsgálatot esetében a legutóbbi — úgynevezett — Shell-tanulmány dolgozta fel, amelynek szerzői közül J. Zinneckerrel (Universität Gesamthochschule, Siegen) terveztük az összehasonlító vizsgálatot. Az összehasonlító kutatás közös értékelésében Jürgen Zinnecker, Werner Georg (Universität Gesamthochschule, Siegen), Gábor Kálmán (JATE Szociológiai Tanszék, Szeged) és Molnár Péter működött közre. Miután 1985 és 1989 között jelentős társadalmi változások következtek be, a vizsgálathoz különösen a társadalmi orientációs minták és ifjúságcentrizmus, valamint az ifjúsági csoportok és politikai cselekvési minták témákban a nemzetközi összehasonlítás érdekében is szükségessé vált egy kiegészítő vizsgálat elvégzése. Erre 1989-ben került sor Szegeden Gábor Kálmán irányításával. (301 szakmunkástanulót és 175 egyetemistát kérdeztünk le.)

1. BEVEZETÉS

Jürgen Zinnecker szerint „a gyermekkor és az ifjúság további fejlődését mértékadóan az fogja meghatározni, hogy az egyéneket arra ösztönzik ezekben az életszakaszokban, hogy annyi kulturális tőkét (Bourdieu 1984) szerezzenek meg a maguk számára, amennyit csak lehet. Ennek alapjául az a hosszútávú megfigyelés szolgál, hogy egyre több társadalmi csoport törekszik arra, hogy a társadalmi pozíciókat úgy örökítse át, hogy a gyerekek és a fiatalok más gyerekekkel és fiatalokkal konkurrenciaharcot folytassanak a kulturális források elsajátításáért (Bourdieu 1982; Zinnecker 1986). Az életpályák rendszerében való részvétel és a mindenfajta címek viselése a fiatalok és a családok részéről általánossá válik, a rendszer maga kiszélesedik és differenciálódik." (Lásd e kötetben: Jürgen Zinnecker: Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban.)

Ezt az érvelést támasztja alá Margaret Mead, aki *az ifjúsági kultúra korszakváltását a civilizációs fejlődés általános folyamatába helyezi* (Mead 1978).

Mead az ifjúsági kultúráknak három korszakát különíti el: *a posztfiguratív korszakot*, amikor a jövő ismétli a múltat, *a kofiguratív korszakot*, amikor a jelen felkészít a jövő elvárásaira, és végül *a prefiguratív korszakot*, amikor a jövő a jelennek mintegy integráns része. A három korszak az ifjúsági életszakaszoknak más-más funkciót, szerepet „ad", illetve a különböző korszakokban másképpen alakul az ifjúságnak a felnőtt társadalomhoz való viszonya, valamint az ifjúság más-más társadalmi orientációt, cselekvési mintákat követ. A **posztfiguratív** korszak a felnőtt társadalom „leutánzását" kínálja az ifjúságnak, és ekkor az ifjúságnak a felnőtt társadalomtól való függősége vitathatatlan. A **kofiguratív** korszakban az ifjúsági életszakaszt a felnőtt társadalomra való felkészülés tölti ki, és az ifjúság alávetettségét az autonómiák egész sora kezdi fellazítani. A **prefiguratív** korszakban az ismereteknek egyre gyorsabb bővülése, gazdagodása a minták átvételének egyirányú utcáját kétirányúvá változtatja, a felnőtt társadalom is kénytelen mintákat, értékeket átvenni az ifjúságtól. Az ifjúság mindenekelőtt értékeiben, társadalmi orientációiban, társadalmi, politikai cselekvési mintáiban mintegy függetlenedik a felnőtt társadalomtól. (A társadalmi orientációs mintákról lásd részletesen e kötetben Gábor Kálmán: Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái.) Keniston szavaival a konvencionális, a tradicionális életvezetés felbomlásával egy új, azt elutasító posztkonvencionális életvezetést alakít ki (Keniston 1971). *Az ifjúsági életszakasz egyre fontosabb, időben pedig egyre hosszabb küzdőtere lesz az egyéni és csoport autonómiák, identitások kialakításának.* A korszakváltás központi kérdése, hogy az ifjúság milyen mértékben válik/válhat önálló társadalmi csoporttá, réteggé, milyen mértékű cselekvési autonómiája.

Zinnecker, Bourdieu és Mead elméletében az ifjúság autonómiája az ifjúkori életszakasz meghosszabbodásával jár együtt, mely elméleti állítást a magyar és a nyugatnémet fiatalok összehasonlító vizsgálatakor az ifjúkori életút eseményeinek mérésével operacionalizáltuk, és a következőkre kerestünk választ:

1. Mennyiben érvényes még a klasszikus ifjúsági modell két szélsőséges pólusa: a munkás ifjúsági és középosztálybeli ifjúsági modell leírása az indusztriális magyar és a posztindusztriális nyugatnémet társadalomban?

2. Mennyiben határozható meg a fiatalkor és a felnőttkor határa a munkábaállás és a szakképzettség megszerzésének időpontjával, illetve az ifjúsági hétköznapi kultúra más biografikus eseményeivel. Hol figyelhető meg e normarendszer tipikus bomlása és átalakulása?

A vizsgált, egymást 15 évenként követő három magyar generáció adatait a nyugatnémet adatokkal összevetve arra a kérdésre kaphatunk választ, hogy *vajon a két társadalomban egységes fejlődésről van-e szó, vagy két különböző — párhuzamos — fejlődési trend tapintható-e ki a vizsgálat összevont adatainak elemzése alapján.*

1. táblázat
Az ifjúkori életkori események bekövetkezése (százalék)

	Magyarországon			NSZK-ban		
	Idősek	Középkorúak	Fiatalok	Idősek	Középkorúak	Fiatalok
Születési év	1933	1948*	1963	1932	1959	1962
17 éves életkor	1950	1965	1980	1949	1976	1979
22 éves életkor	1955	1970	1985	1954	1981	1984
14 ÉVES ÉLETKORBAN						
Először volt szerelmes	18	31	46	—	29	—
Maga dönthetett arról, hogyan nézzen ki	21	29	43	—	20	—
Szabadon járhatott-kelhetett	14	17	25	—	4	—
17 ÉVES ÉLETKORBAN						
Először utazott el több napra saját társasággal	21	40	63	—	49	—
Saját jövőjét önállóan tervezte	26	30	41	—	35	—
Fiúk első szexuális tapasztalata	26	41	52	32	76	74
Lányok első szexuális tapasztalata	8	16	33	32	76	78
Munkába állt	69	53	43	48	—	23
Szakképzettséget szerzett	18	29	36	24	11	5
20 ÉVES ÉLETKORBAN						
Elég pénzt keresett az önálló megélhetéshez	40	40	35	—	49	—
Elköltözött a szülői háztól	36	37	25	31	41	43
22 ÉVES ÉLETKORBAN						
Házasságot kötött	36	40	39	33	12	13
Első gyermeke született	24	28	24	20	8	8
Összes szükséges anyagival rendelkezett	9	8	9	—	7	—
Saját autóval rendelkezett	0	6	17	10	74	70

A munkavállalásnál a százalékos értékek csökkenése — a legidősebb magyar generációtól a mai nyugatnémet fiatalokig — olyan egységes, civilizációs fejlődési trendet mutat, amelyben egyre több szerep-próbálgatásra van lehetőség, és a felnőttkori kötelezettségek elvállalását a fiatalok egyre későbbre halaszthatják.

A magyar fiatalok ifjúkori életeseményei inkább hasonlítanak az ötvenes évek, mint a mai nyugatnémet fiatalokéhoz. A magyar fiatalok körében — a felnőtt szerep-repertoár szempontjából — az ifjúkori életszakasz átértékelődésének két irányát figyelhetjük meg: a felnőtt szerepek vállalása részint kitolódik, részint pedig néhány — eddig felnőtt viselkedési formának vélt — jelenség már korábban, az ifjúkori életszakaszban is feltűnik és részévé válik az ifjúkori szerep-próbálgatásnak. A nyugatnémet fiataloknál — 14 éves életkorig — lassúbb, és csak később, — a magyar fiatalokat is meghaladó mértékben — 17 éves korra erősödik fel ez a tendencia. Mind a magyar, mind a nyugatnémet fiatalok körében 17 éves korban megjelenik a jövő tervezése, a szexuális tapasztalatszerzés, az utazási lehetőségek kihasználása.

A szexuális tapasztalatok mutatják legélesebben a két társadalom közötti különbségeket. Amíg az egymást 15 év késéssel követő magyar generációk 16, 28 és 45 százaléka számol be 17 éves koráig első szexuális élményeiről, addig a mai nyugatnémet fiataloknak már 76 százaléka.

Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodását mutatja a munkábaállás későbbre halasztása is. A mintában kiválasztott három magyar korosztály esetében 17 éves életkorig egyre kevesebben *álltak munkába* (69, 53, 43 százalék)[49] (ld. az 1. sz. grafikont).

1. sz. grafikon
A munkábaállás és a szexuális tapasztalatok változása 17 éves életkorban

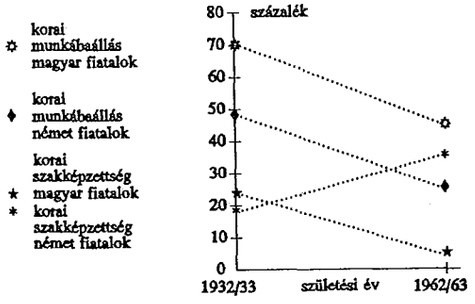

A grafikonról leolvasható, hogy mindkét társdalomban csökken a 17 éves korukig munkábaálló fiatalok aránya és mindkét társadalomban növekedik a korai (17 éves korukig) szexuális tapasztalatokkal rendelkezőké.

A magyar fiatalok viszont viszonylag korán szereznek alacsonyabb értékű *szakképzettséget* (a három generációnál egyre növekvő 18, 29, 36 százalékos arányban). Ennek következtében többen állnak munkába, mint a nyugatnémet fiatalok, akik 17 éves korban kevésbé szerezhetnek szakképzettséget és kevésbé lehetnek teljes értékű munkavállalók.

[49] A munkába álló fiatalok aránya 1985-ben Magyarországon praktikusan megegyezik a nappali tagozatú tanulmányaikat befejezők arányával. Az NSZK-ban speciális a helyzet. Aki szakmát tanul a mienkhez hasonló színvonalon, az már üzemi munkahelyhez tartozik (Lehrling), és nem számít iskolai tanulónak. Ebből következik, hogy bár a nyugatnémet fiatalok magas százaléka „hagyta abba" — ilyen módon — iskolai tanulmányait 17 éves koráig, csak 23 százalékuk teljes értékű munkavállaló.

2. sz. grafikon
A munkábaállás és szakképzettség változása 17 éves életkorban

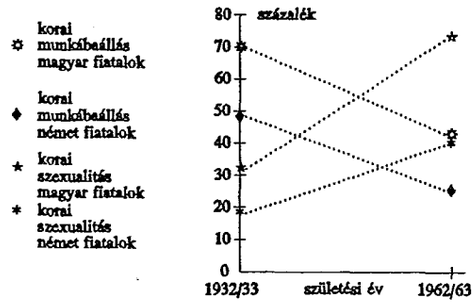

Az 1-es és 2-es sz. grafikonon a két magyar és két nyugatnémet kohorsz szemléltetően jelzi a magyar civilizációs fejlődés hasonlóságát és megkésettségét a nyugatnémetéhez képest. A munkábaállást és a szexuális tapasztalatokat tekintve a magyar civilizációs fejlődési trend megkésve de követi a nyugatnémet trendeket, a szakképzés terén viszont a Magyarországon a nyugat-európaival ellentétes fejlődés figyelhető meg.

2. A KLASSZIKUS IFJÚSÁGI MODELL ÉS AZ IFJÚSÁGI ÉLETSZAKASZ BŐVÜLÉSE

Az egyik legismertebb ifjúságszociológiai tézis szerint a modern társadalomban kevésbé egységes és szinkronizált a felnőttkorba átvezető életszakasz, mint a korábbi társadalmakban (Chain 1964). Ezzel ellentétben az utóbbi néhány évben egyes kutatók az ifjúkor újabb megrövidüléséről és az életkori események szinkronizációjáról, hagyományos sorrendjének visszarendeződéséről számolnak be (Hagestad-Neugarten 1983; Winsborough 1978). Kutatásaik eredményei továbbra is azt a tézist támasztják alá, amely szerint „a fiatalkor és a felnőttkor határa manapság újra, egyre élesebben kirajzolódik" (Kohli 1985).

A kétpólusú hagyományos ifjúságszociológiai modellt a középosztályt és a munkásosztályt jellemző gyermek- és ifjúsági kultúra alapján általánosították:
A klasszikus modell egy rövid, sőt inkább megrövidített (foreshortened youth) és egy kibővített (extended youth) ifjúkort különböztet meg. A megrövidített ifjúkor is magában foglalja az ifjúkorból a felnőttkorba való átmeneti periódust, de azt az individuális életvitelben csak néhány évre sűríti össze. E modellnek megfelelően a 14—16. évre tehető az iskolai tanulmányok befejezése és az első szexuális tapasztalatok megszerzése. Ezzel ellentétben a meghosszabbított ifjúkort az a folyamat jellemzi, amelynek során a fiatal a gyermekkori szerepektől csak lassan távolodik el és a felnőttkori kötelezettségeket és jogokat viszonylag későn vállalja el. Az elmúlt évtizedekben ez a kétpólusú modell a pedagógiai és az ifjúságpolitikai vitákban is vezető szerepet játszott. Az 50-es évek óta azonban egyre több érvvel támasztották alá Európában az elmélet megreformálásának igényét. Ezek közül az ifjúkor meghosszabbodásával a fejlődéslélektan terminológiájának dichotom fogalompárjával: az acceleráció val és a retardációval, valamint a hagyományos biografikus időrendi sorrend megváltozásával foglalkozunk. Erikson alapján Watts és Zinnecker felfogásának figyelembe vételével a következő négy típust alkalmaztuk a nyugatnémet—magyar összehasonlító vizsgálatban (Watts—Fischer—Fuchs—Zinnecker 1989):

1. *Modern megrövidített ifjúkor:* az első szexuális tapasztalatok és a munkába állás időpontja: 17 éves korig.

2. *Tradicionális kibővített ifjúkor:* az első szexuális tapasztalatok és a munkába állás időpontja: 17 éves kor után.
3. *Modern kibővített ifjúkor:* az első szexuális tapasztalatok 17 éves korig, de a munkába állás időpontja 17 éves kor után.
4. *Hagyományos megrövidített ifjúkor:* az első szexuális tapasztalatok 17 éves kor után, de a munkába állás időpontja 17 éves korig.

Arra kerestük a feleletet, hogy az egyes típusokba milyen arányban tartoznak a magyar, illetve német fiatalok, valamint, hogy a civilizációs fejlődés során hogyan változnak ezek az arányok?

A tipizálás alapján jogosan fogalmazhatjuk meg, hogy az idős német generáció ifjúkorának biografikus eseményei nemcsak a középkorú magyar generációéhoz, hanem a mai magyar fiatalokéhoz is hasonlíthatóak (2. sz. táblázat).

2. sz. táblázat
A középosztály ifjúsági kultúrájának arányai öt generációnál (százalék)

Kultúrkör	Első munkába állás időpontja				
	17 éves kor évszáma	17 éves korig	17 éves kor után		Összesen
			2. típus	3. típus	
Magyarország	1950	69	27	4	100
	1965	53	37	10	100
	1980	43	36	21	100
NSzK	1949	48	35	18	100
	1979	23	19	59	100

Elsősorban a 17 éves korukig munkába álló fiatalok aránya figyelemre méltó, mivel ez az arány Magyarországon 69%-ról 15 év alatt 53%-ra, és 30 év alatt 43%-ra csökkent, ami az NSzK-ban csak az ötvenes években fordult elő, és azóta radikálisan tovább csökkent 23%-ra. Hasonlóképpen a korai szexualitással (és későbbi munkavállalással) megjelölt *modern kibővített ifjúkor* (3-as típus) arányai bár növekednek Magyarországon (4 %-ról 15 év alatt 10%-ra, és 30 év alatt 21%-ra), de így is csupán az ötvenes évek német fiataljainak arányait érik el, amíg a mai nyugatnémet fiatalok 59%-a már ebbe az új ifjúsági kultúrát hordozó típusba tartozik.

Megállapíthatjuk, hogy a magyar ifjúsági kultúra megszorításokkal ugyan, de mintegy 15 éves késéssel került a nyugatnémet ifjúsági kultúrával összevethető fejlődési szakaszba, azaz a civilizációs korszakváltás állapotába.

A mai magyar fiataloknál az ifjúsági kultúra változásához rendelkezésre álló további 15 évben már csak időtartamánál fogva sem számíthatunk a két német generációnál tapasztalt nagyságrendű különbségekre. Ezenkívül figyelembe kell vennünk azt a vizsgálati eredményeinket alapvetően befolyásoló tényt is, hogy a magyar iskolarendszerben csak a 60-as évtized második feléig következtek be gyökeres változások. Ezután az oktatáspolitika

inkább stabilitásra, és nem további nagyarányú fejlesztésre rendezkedett be. Így a párhuzamos társadalmi fejlődés elképzelését és a 15—30 éves történelmi lemaradást egyaránt meg kell őrizni értelmezési kiindulópontként.

A társadalmi elmaradás globális áttekintése alapján jogosan feltételezhetjük, hogy a magyar ifjúsági kultúra fejlődését inkább a *hagyományos kétpólusú ifjúsági modell* szerint érthetjük meg. A civilizációs fejlődés során mindkét társadalomban csökkennek a *munkás ifjúsági kultúrát* reprezentáló típusok arányai.

3. sz. táblázat
A munkás ifjúsági kultúra arányai öt generációnál (százalék)

Kultúrkör	munkába állás időpontja 17 éves korig			
	első szexuális tapasztalatok időpontja			
	17 éves kor évszáma	17 éves korig	17 éves kor után	Összesen
		1. típus	4. típus	
Magyarország	1950	12	56	77
	1965	19	35	54
	1980	21	21	42
NSzK	1949	14	34	48
	1979	17	6	23

Az elmúlt 30 év alatt Magyarországon 77-ről 42-re, az NSzK-ban 48-ról 23 százalékra csökkent a *megrövidített ifjúkorral* jellemzett *modern* (1-es) illetve *tradicionális* (4-es) típusba tartozó fiatalok aránya. Ezen belül a modern munkás ifjúsági kultúrához tartozó fiatalok (1-es típus) aránya mindkét kultúrkörben nőtt, miközben radikálisan csökkent — (különösen az NSZK-ban — a tradicionális munkás ifjúsági kultúrához tartozó fiatalok (4-es típus) aránya: Magyarországon 21, az NSZK-ban 6 százalékra.

Magyarországon a *modern* munkás kultúra (1-es típus) alapvetően az ifjúkori férfiak kultúráját jelenti. A férfiak aránya — a 30 éves civilizációs változások ellenére — stabil 70 százalék körüli érték, és ez több mint a háború utáni német generációnál.

A *modern* munkás ifjúsági kultúrát képviselő magyar fiataloknál a fogyasztói magatartás, az anyagi érdekeltség a vezető kulturális érték, s ez feltűnően együtt jár a felnőttek értékeinek elfogadásával. A magyar vizsgálatban ezt *felnőtt-mintakövetésnek* neveztük el. A felnőtt magatartásban elfogadott feszültségoldó technikák — cigaretta, alkohol fogyasztása — jellemzik a munkás-ifjúsági kultúrát. E magyar típusnál az első gyermekek megszületése is viszonylag korán következik be.

A magyar fiatalok 36 százaléka sorolható a hagyományos ifjúsági modell második pólusához, a *tradicionális kibővített ifjúkor* típusába (2-es típus). Ez az arány megegyezik az 50-es évek német fiataljainál tapasztaltakkal. A magyar és német generáció közötti alapvető különbség az, hogy e típusban a magyar fiataloknál a nők túlsúlyban vannak, 64%

figyelhető meg, a német fiataloknál viszont a nők aránya megegyezik a férfiakéval, 50%. Magyarországon e típusban a nők túlsúlya az elmúlt 30 év során még növekedett is. (A három generációnál a nők aránya 54, 63 illetve 64%) A nyugatnémet társadalomban e típusban — éppen ellenkezőleg — csökken a nők aránya (4. sz. táblázat).

4. sz. táblázat
Az ifjúsági kultúra típusai öt generációnál (százalék)
első szexuális tapasztalatok időpontja

Kultúrkör	Első szexuális tapasztalatok időpontja				
		17 éves korig		17 éves kor után	
		Munkábaállás időpontja			
	17 éves kor évszáma	17 éves		17 éves	
		korig 1. típus	kor után 3. típus	korig 4. típus	kor után 2. típus
Magyarország	1950	27	13	59	54
	1965	32	18	53	63
	1980	32	43	47	64
NSzK	1949	44	27	62	57
	1979	54	47	45	48

E típusban a női magatartási minta azt jelenti, hogy a nők késői szexuális tapasztalataik ellenére viszonylag korán kötnek házasságot, és viszonylag korán születnek első gyermekeik is. Mivel elsősorban a magyar nők tartoznak ebbe a társadalom közép- és felső rétegeit magában foglaló típusba, ezért megállapításunk összhangban áll a magyar fiatalokra jellemző civilizációs elmaradással, a korlátozott ifjúsági moratórium fennmaradásával.

Ezen 2-es típusú ifjúsági kultúra közös vonása a két társadalomban az úgynevezett „magas kultúrának" megfelelő szabadidős szokások: olvasás, színházlátogatás, naplóírás, hangszeres játék — nőknél inkább zongora, furulya, férfiaknál gitár —, hogy a problémáikat a kortárscsoport helyett a szülőkkel beszélik meg, a hétköznapi kultúra emocionálisabb telítettsége, a család szabadabb nevelési stílusa, és a gyermekkori biografikus események viszonylag korai bekövetkezése. Hamarabb dönthetnek a fiatalok saját öltözködésükről, szabadabban mozoghatnak — a mindennapi időbeosztást, társas kirándulásokat, utazásokat illetően —, hamarabb számolnak be első romantikus szerelemről, mint a többi fiatalok. Következésképpen a gyermekkor végén az érés folyamata gyorsabb az egész magyar mintában, mint a megfelelő német mintában.

Mindkét társadalomban a későbbi szexuális fejlődést aszkétikus vonások, a tanulmányok meghosszabbodása és a viszonylag élénk politikai érdeklődés jellemzik. Mind

a magyar, mind a német fiataloknál pesszimistább a társadalmi jövőkép, mint a tradicionális munkás ifjúsági kultúrát kifejező 1-es típusnál.

A munkás ifjúsági kultúrát hordozó *modern megrövidített ifjúkor* típusát (1-es típus) jellemző férfi illetve középosztály ifjúsági kultúráját hordozó *tradicionális ifjúkor* típusát (2-es típus) jellemző női viselkedési minták illetve azok között megmutatkozó jelentős eltérések a magyar fiatalokra általában is érvényesek. A mai nyugatnémet fiataloknál ezzel szemben a nemek szerinti különbség e két típusban sem olyan jelentős, mint nálunk. Különösen a nem hagyományos ifjúsági modellként definiálható *modern kibővített ifjúkor* típusában (3-as típus) jelenik meg az az új ifjúsági viselkedési minta, amelyben elmosódik a férfiak és nők viselkedésének különbözősége.

A nyugatnémet társadalomban a négy ifjúsági típus elkülönítésének igénye az ifjúsági kultúra korszakváltásának felismeréséből fakad. A korszakváltást, az új ifjúsági kultúrát a *modern kibővített ifjúkor* típusa (3-as típus) képviseli. Az új ifjúsági kultúrát ezen típus, illetve a nyugatnémet fiatalok alapján célszerű bemutatni. Ezt indokolja az a tény, hogy a német fiatalok 59 százaléka tartozik a 3-as típusba a magyar fiatalok 20 százalékával szemben. E típusnak karakterisztikus jellemzője, hogy az elmúlt 30 év alatt mindkét kultúrkörben radikálisan növekedett a nők aránya (az NSzK-ban 27-ről 47, illetve Magyarországon 13-ról 43 százalékra).

A modern ifjúsági kultúra, tehát a *modern kibővített ifjúkor* típusa (3-as típus) sok rokon vonást mutat a *hagyományos ifjúkor típusával* (2-es típus). Ilyen közös vonások például a politika iránti fokozott érdeklődés, a gyakori — de nem kizárólagos — tanulói életforma, a passzív szabadidős tevékenység fokozott háttérbe szorulása, a szülői kontrollal szemben a kortárs csoportok — peer group — jelentőségének növekedése.

A társadalmi háttér különbségével a későbbiekben részletesen foglalkozunk, de fontossága miatt előrebocsátjuk a következő eredményt: a kétpólusú, hagyományos, hierarchikus társadalmi térben helyezzük el a mai magyar és nyugatnémet fiatalok ifjúsági kultúra típusait, akkor az új ifjúsági kultúrát képviselő *3-as típus* nem a kulturális hierarchiát kifejező dimenzió mentén (a függőleges tengelyen), hanem a két, a tradicionális és modern ifjúsági kultúrát (egyben a két kultúrkört) megkülönböztető dimenzió mentén (a vízszintes tengelyen) helyezkedik el (lásd: 1. sz. ábra).

A nyugatnémet fiatalok ifjúsági kultúrája függetlenedik a társadalmi hierarchizáltságtól, elmosódnak a nemek közötti különbségek, az egyetemi hallgatók és a szakmunkástanulók közötti különbségek. Továbbá nagy szerepet játszanak a felnőtt-társadalomtól független kortárscsoportok és az ezekhez kapcsolódó alternatív (békemozgalom, környezetvédelem stb.) illetve az agresszív ifjúsági csoportstílusok (punkok, skinheadek stb.). Az ifjúkor kitolódik, elmosódik a fiatalkor és a felnőttkor határa. A magyar fiataloknak nemcsak kisebb hányada követi az új ifjúsági kultúra mintáit, de ezen mintakövetők körében is jelentősek a strukturális különbségek. Már utaltunk rá, hogy a civilizációs fejlődés a *hagyományos megrövidített ifjúkor* típusának (4-es típus) térvesztésével jár együtt. Magyarországon a női fizikai munkaerő tömeges igénybevétele és a hagyományosan késői szexuális tapasztalatok miatt még mindig a fiatalok 21 százalékát sorolhatjuk e típusba. E fiatalok többségükben falusiak, akiknek legfontosabb jellemzője az anyagiakat középpontba állító privatizált életforma, amely részint a házépítést és ezzel járó takarékoskodást és aszkézist, részint viszont a szociális izoláltság következményeit jelenti.

3. AZ IFJÚKORI ÉLETÚT ELTÉRÉSEI A KULTURÁLIS SZÍNVONAL SZERINT

Ha a hierarchikus társadalmi térben helyezzük el a mai magyar és nyugatnémet fiatalok típusait, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az ifjúsági kultúra felértékelődése nem felel meg a hagyományos bipoláris ifjúsági modellnek (1. ábra).

1. sz. ábra
Ifjúsági típusok a magyar és német fiatalok kulturális színvonala szerint

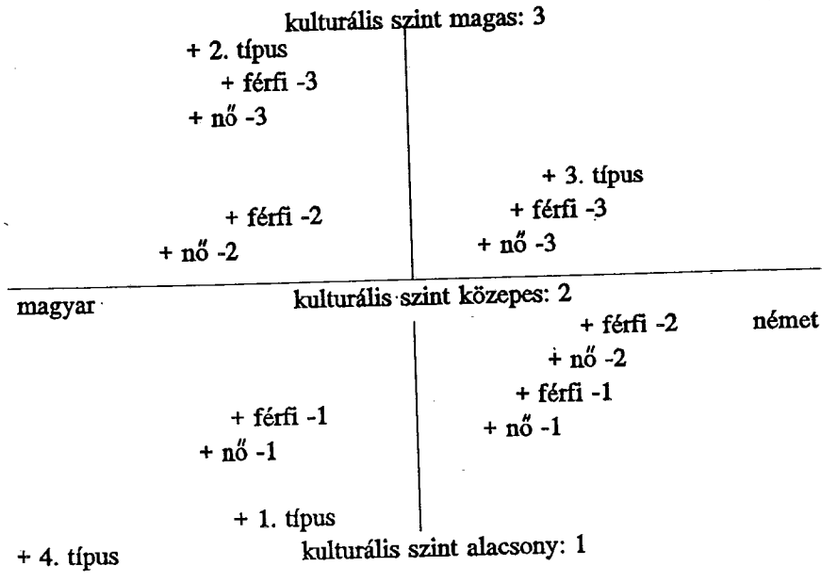

Az 1. ábrán a függőleges tengely képviseli a 20—24 éves fiatalok iskolázottságát és a sok kulturális változó alapján kialakított társadalmi tér három fokozatú hierarchiáját (3 a magas, 2 a közepes, 1 az alacsony társadalmi pozíciót jelzi).
A korreszpondencia-analízis függő változóit (férfiak és nők német, illetve magyar fiatalok) külön mutatjuk be. A négy típust számokkal jelöltük meg. A vízszintes tengelyen ábrázoljuk a két kultúrkört, amelynek különbségét a 3. típus (német fiatalok) és a 4. típus (magyar fiatalok) ellentéte jellemzi.

Bourdieu nyomán Zinnecker feltételezi, hogy a pszichoszociális moratórium kibővülése, az ifjúkori életszakasz hosszabb időtartama előfeltétele a kulturális tőke felhalmozásának. Amíg az NSzK-ban az ifjúsági kultúra korszakváltásáról esik szó, és ennek keretében egyik kiemelt szempont a fiatalkor időtartama mint az identitásképzést döntően meghatározó pszichoszociális érés időszaka, addig Magyarországon a gyorsabb

biológiai érés, az alacsonyabb színvonalú tömeges szakképzés, a pályakezdés anyagi érdekeltsége mentén alapvetően más civilizációs fejlődési elv és változás érvényesül.

A korai munkavállalás következményeként Magyarországon kétszeresen korlátozott az ifjúsági életszakasz. A *modern megrövidített ifjúkor* típusába (1-es típus) de különösen a *hagyományos megrövidített ifjúkor* típusába (4-es típus) több magyar fiatal sorolható mint német. Ráadásul 22 éves korra lezárul a türelmi időszak még azok előtt is, akik 17 éves korban még a nyugatnémet fiatalokhoz hasonlóan viselkednek. Ezt mutatja a *hagyományos bővített ifjúkor* típusának (2-es típus) strukturális helyzetének különválása a *modern bővített ifjúkor* típusától (3-as típus).

Magyarországon a kétségtelenül meglévő civilizációs fejlődés inkább a korai ifjúkorban érvényesül és nem az ifjúkor és felnőttkor határán. Például vegyük az egyik legmarkánsabb mutatót, az első szexuális tapasztalatok megszerzésének időpontját. Ellentétben az NSZK-ban tapasztalt általános, minden rétegre kiterjedő változással, a mai magyar fiataloknál a kulturális tőke alacsony színvonalán a leggyorsabb a civilizációs fejlődés (14, 30, 51 százalék).

5. sz. táblázat
Életkori események időpontjának strukturális eltérései a kulturális tőke színvonala szerint (Az életkori események bekövetkezésének arányai százalékban)

Vizsgált generációk	A születés időpontja	Kulturális tőke színvonala szerint		
		Magas (3)	Közepes (2)	Alacsony (1)
	Első szexuális tapasztalatok 17 éves korig			
Idős német	1932	30	39	43
Idős magyar	1933	13	24	14
Köz magy.	1948	16	37	30
Fiatal magy.	1963	29	45	51
Fiatal német	1964	72	77	77

Tehát egyrészt a civilizációs változás a hierarchikus struktúra alján érvényesül 17 éves korban, másrészt ennek sincsenek további következményei 22 éves korban, hiszen mind a *2-es*, mind a *3-as* típusban nincs érdemi változás a házasságkötés, vagy gyermekvállalás időpontját illetően.

Összefoglalóan pusztán az Erikson által bevezetett moratórium fogalom idő-tényezőjére koncentrált adatokból is kitűnik, hogy két különböző ifjúsági modellt képviselnek a magyar és a nyugatnémet fiatalok. Az érdemi különbségek 20—22 éves életkorban bontakoznak ki. Amíg az NSZK-ban az ifjúsági kultúra korszakváltásáról esik szó, addig Magyarországon a gyorsabb biológiai érés, az alacsony színvonalú tömeges szakképzés, az anyagi érdekeltség határozza meg a civilizációs fejlődés irányát.

Az NSZK-ban az ifjúkor mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában felértékelődik. Azok az ifjúság-felfogások kerülnek előtérbe, amelyek az ifjúságon egy hosszú távú és társadalmilag biztosított individuális fejlődési folyamatot értenek.

A magyar fiatalok egzisztenciálisan erőteljesen függnek szüleiktől. Kisebb hányaduk választhatja a civilizációs fejlődés nemzetközi trendjének megfelelően meghosszabbított pszichoszociális moratóriumát. Tehát a gazdasági tőke megszerzési módja, akár a felhalmozási törekvések, akár az anyagi kiszolgáltatottság miatt, akadályozza az ifjúsági moratórium meghosszabbítását.

Magyarországon egy korlátozott, az NSZK-ban egy meghosszabbított moratóriumról beszélhetünk, amelyet nemcsak a vizsgált idődimenzióban lehet megkülönböztetni, hanem a társadalmi reprodukció kétféle modelljét jelenti. A társadalmi reprodukció szempontjából az individualizáció azt jelenti, hogy az osztályhelyzet mind jobban az egyes egyénben és életstílusban mutatkozik meg. Más szóval a kulturális tőke térhódítása összekapcsolódik a származási és osztálykötelékek lebontódásával/átrendeződésével.

Összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az oktatási reform következtében egyre több időt töltenek a fiatalok az általánosan képző iskolákban és a szakmai képzésben. Az NSzK-ban a másik hajtóerő, amely az ifjúsági életszakasz meghosszabításának irányában hat, a foglalkoztatottak társadalmának a válsága. A keresői tevékenység zsugorodása történetileg először az ifjúsági életszakaszt befolyásolja (Grootings 1983). A 60-as évekig az ifjúságot egyértelműen a foglalkoztatottak társadalmába vezető bekapcsolódási szakaszként jellemezhetjük (Schelsky 1957). 80 %-uk 14 évesen hagyta el az iskolát, és iparitanulóként, ifjúmunkásként, vagy segítő családtagként kezdett el dolgozni. Időközben a képzési rendszer a munkaszervezetek és az azokban gyökerező ifjúsági munka utódszervezeteként működött. Ez nem jelenti azt, hogy az ifjúsági életszakasz mentes lesz a jövőben a kereső tevékenységtől. Az ifjúsági moratóriumban növekvő mértékben lehetőség lesz a „flexibilis alulfoglalkoztatottság" (Beck 1986) kiterjedt rendszerének „nemstandardizált felhasználási normákkal" való kihasználására. Különösen rendkívüli változás figyelhető meg a lányok és a fiatal nők körében. A magyar fiataloknál kimutatható civilizációs fejlődést valójában nem motiválja a kulturális tőke felhalmozása, hanem elsősorban a társadalmi hierarchia alsó és középső rétegeiben az európai civilizációs fejlődéstől eltérő értékorientáció bontakozott ki az elmúlt évtizedekben. A korai életkorban befejeződő szakmunkásképzés expanziója eltér az európai fejlődési vonaltól.

2. A gyermekkor végének időpontja mindkét kultúrkörben későbbre tolódott. Ennek következtében az ifjúkor kezdetének és a gyermekkor végének a határa vált elmosódottabbá. Különösen a német kultúrkörben az ifjúkori szerepek korábbi megjelenése összefügg egy új ifjúsági kultúra kibontakozásával.

3. Az ifjúkor biografikus eseményeit egyre inkább az individualizálódás jellemzi. Tehát a biografikus események időpontját a civilizációs fejlődés nyomán egyre kevésbé befolyásolják hagyományos társadalmi normák. Ez az individualizálódás kulcskérdés a társadalmi reprodukciós folyamatok egészének megértéséhez (Beck 1983).

4. Végül az ifjúsági életszakasz és a felnőttkor határán a legnyilvánvalóbb a magyar és a nyugatnémet társadalom ifjúsági kultúrájának eltérése. A nyugatnémet társadalomban a történelmi normarendszer összeomlása (Gillis 1980) nyomán olyan relatíve stabil partnerkapcsolat alakulhat ki, amely a partnerek bizalma és a társadalom elfogadása miatt

nem feltétlenül igényli a házasságkötést. Magyarországon ezt fékezik a hagyományok. Magyarországon nem áll rendelkezésre a társadalom döntő többségénél az az idő, amely az individualizált konkurrenciaharchoz szükséges. A társadalmi strukturális különbségek inkább jellemzik a magyar, mint a nyugatnémet fiatalokat. A családi háttér szerepe sokkal inkább meghatározza a magyar fiatalok életvitelét, illetve főleg a középosztályhoz tartozók nálunk elvesztették hitüket a felsőfokú tanulmányok hasznosságában, és ezért is élesebben körvonalazódik a kulturális és gazdasági életstratégiák különbözősége, mint a nyugatnémet fiataloknál. Ez is arra ösztönzi a magyar fiatalokat, hogy az elit minták megkerülésével a nyugat-európai fogyasztási minták felé forduljanak. Ezáltal az elit, mindenekelőtt a politikai és kulturális elit elveszti mintaadó szerepét (lásd Gábor—Balog tanulmányát e kötetben). A városi és a vidéki fiatalok közötti különbségek is erőteljesebben nyilvánulnak meg a magyar fiatalok körében, szemben a nyugatnémet fiatalokkal, akik körében a kétféle életforma közeledését találjuk. Magyarországon, különösen a társadalmi hierarchia alján, a falvak infrastrukturális elmaradottsága befolyásolja a fiatalok életformáját és aspirációit. Nevezetesen a falusi fiatalok részint egy középosztályos, részint pedig egy hedonista kulturális minta felé orientálódnak.

Ami a nemek közötti polarizáltságot illeti, a magyar fiatalok körében nagyobb, mint a nyugatnémet fiatalok körében, ahol a fiúk és a lányok, illetve a fiatal férfiak és a fiatal nők viszonyai, beállítottságai stb. jobban hasonlítanak egymáshoz. Például a férfiak 41 %-a szerzett alacsony színvonalú szakképzettséget 17 éves koráig szemben a nők 20 %-os arányával. Az első szexuális tapasztalatokat illetően hasonlóak a különbségek (43 % szemben 33 %-kal).

Végső soron azt mondhatjuk, hogy **az ifjúsági kultúrát az indusztriális magyar társadalomban még inkább a kofiguratív (felkészülés a felnőtt társadalomra, az alávetettségek fellazulása), a posztindusztriális nyugatnémet társadalomban már a prefiguratív korszak (az ifjúság függetlenedik a felnőtt társadalomtól) megjelenése jellemzi.**

GÁBOR KÁLMÁN

AZ IFJÚSÁGI KULTÚRA ÉS A FIATALOK TÁRSADALMI ORIENTÁCIÓS MINTÁI

Tanulmányunkban az ifjúság kulturális ízlését, életstílusát figyelembe véve vizsgáljuk, hogy a kelet-európai tanuló fiatalok (Szeged, Temesvár) milyen kulturális mintákat alakítanak ki, illetve milyen mértékben figyelhető meg körükben a nyugat-európai mintáktól eltérő, de a posztmodern társadalmi mintákat adaptálni képes specifikus minták kialakulása.

Külön foglalkozunk az elit minták kelet-európai jellemzőivel, illetve azok „burzsoá" mintákkal való felváltásával. Fejtegetéseink teoretikus kiindulópontja Bourdieu modelljének (Bourdieu 1984) alkalmazása az ifjúságra, illetve a kelet-közép-európai viszonyokra.

Tanulmányunk 1500—1500 fő nyugatnémet (1984), illetve magyar fiatalra (1985) kiterjedő reprezentatív mintán alapul, amelyet egy 824 fős magyar tanulói - szakmunkástanuló, gimnazista, egyetemista — (Szeged 1989), valamint egy 504 fős temesvári magyar tanulói — szakmunkástanuló, gimnazista, egyetemista — mintával (Temesvár 1990) egészítettünk ki.

Tézisek

Bourdieu szerint az anyagi tőke tulajdonosai mellett egyre nagyobb szerepet játszanak a kulturális tőke tulajdonosai. Az ifjúság a kulturális mezőbe kerülve külön aktorként jelenik meg (Zinnecker 1986). Bourdieu tézisét az államszocialista társadalmakra alkalmazva azt mondhatjuk, hogy a gazdasági tőketulajdonosok gyengesége (illetve részbeni hiánya) következtében a kulturális tőketulajdonosok egyre fontosabb, domináns rétegként jelennek meg — ez látszólagos konzisztenciát jelent a modern társadalmakkal. Az ifjúság szelektíve kerül a kulturális mezőbe, szelektíve jelenik meg külön aktorként (Gábor 1991).

a. A gazdasági tőke dominanciája esetén az anyagi örökség vagy egy meghatározott foglalkozás a legrövidebb idő alatt átörökítődhet a következő generációra. A vállalkozáshoz, a gazdasági tőkéhez kötődő ifjúsági csoportok rá vannak utalva, hogy kövessék a családjuk felnőtt mintáit, elfoglalják a számukra kijelölt osztálypozíciót. A tőke megszerzésének e módozata megköveteli a szakmai jártasságok mellett a fiataloknak a származási és osztálykörnyezetbe való beilleszkedését is. Az utódgeneráció elìgazítása többé-kevésbé a hatalom által közvetlenül kontrollált intézmények és a származási—családi miliő monopóliuma.

b. A kulturális tőke dominánssá válásának első fázisában a társadalmi reprodukciónak egy finomabb módozata jön létre, a kulturális tőke birtoklása az egyén „tulajdonságaként" bizonyos módon láthatatlan. A kulturális tőke áthagyományozódása inkább szociális ozmózisként zajlik a családok magánszférájában vagy külön erre a célra legitimált oktatási intézményekben, amelyek relatív autonómiát igényelnek az osztálytársadalommal

szemben (Bourdieu—Passeron 1977). A kulturális tőke dominánssá válásának második fázisa egyre inkább növeli az iskola autonómiáját, azon belül egyre inkább felértékeli az egyén személyiségét, habitusát. A kulturális tőke dominánssá válása az osztályhelyzet jellemzőit mindinkább az egyénre, az egyén habitusára, életstílusára helyezi át. A kulturális tőke térhódítása összekapcsolódik a származási és osztálykötelékek lebontásával, átrendeződésével (proletariátus átalakulása kispolgársággá?). A származástól „idegen" társadalmi helyzetek ifjúságkoncepciói és életstílusai a tömegkommunikáció, a tömegfogyasztás révén (a tradicionális osztálypozíciók elmosódása együttjár a tömegkultúra, a tömegfogyasztás növekvő jelenlétével) elérhetővé válnak. A fiatalok számára „tömegkommunikációs csomagokba kötözött" ideológiák állnak rendelkezésre egyéni életstílusuk kialakításához, újszerű identitás-értelmezések kísérleti átvételéhez.

c. Az államszocializmusban a két reprodukciós módozat sajátos törést szenved. A kulturális tőke dominánssá válása sem a család, sem az iskola révén nem jelenti a származási és osztálykötelékek felbomlását, hanem inkább ezek erősödését eredményezi. A gazdasági tőke reprodukciós módozatának előtérbe kerülése pedig az első fázisban nemcsak a származási és osztálykötelékek felerősödését, hanem az állampárti kontroll fellazulásával a származási és osztálykötelékek fellazulását is eredményezi (Gábor 1987; Gábor—Balog 1989). Mindkét esetben viszont fennmarad az ifjúság családhoz kötöttsége. Az ifjúság önálló aktorként való színrelépése csak szelektíve valósult meg, vagy a politikai, vagy a kulturális vagy a fogyasztói szférában.

d. A kulturális tőke dominánssá válása a gazdasági tőkével szemben, ennek kelet-európai államszocialista változata (Gábor—Balog 1989) és ehhez kapcsolódóan az ifjúság, amely a társadalomban külön térhez jut (Zinnecker 1991; Zinnecker—Molnár—Georg—Gábor 1990), a képzési moratóriumban mint társadalmi intézményben ragadható meg. A képzési moratórium azt jelenti, hogy az ifjúságnak a képzési intézmények látogatása révén relatív autonómiája alakul ki, illetve kiépülnek az iskolán kívüli karrierek különböző formái (sport, popzene stb.). A képzési moratórium (Zinnecker 1986; Zinnecker 1991) a kereső tevékenységtől relatíve mentesített életszakasz is, a „demonstratíve henyélés" (Zinnecker 1991) amely túlmutat az iskola, az egyetem közvetlen tanító rendszerén.

e. Az átmeneti képzési moratórium a szelektív modernizáció feltételei között azt jelenti, hogy a munkához vezető státuszátmenetnek meghosszabbodott és jelentőségében megnövekedett tere mellett relatíve autonóm ifjúsági tér jött létre. A munkához vezető státuszút iskolaivá válása és újjászerveződése a fiatalok életében meglehetősen izolált fejlemény marad, aminek nem felelnek meg további szabad terek. Ezért Kelet-Európában a képzés megszerzésére és a képzési időre korlátozott és feleződött moratóriumról beszélhetünk. A munkához kötött státuszúthoz képest a másik két életpályaút, amely a felnőtt családi szerephez és a polgári személyiséghez vezet, háttérben marad. A szakmai státuszszerzésen kívüli terek korlátozottsága következtében a családalapítás, gyermekvállalás integrálódik az ifjúság magánéletrajzába (Zinnecker 1991), szemben a nyugat-európaival, ahol az ifjúsági életszakasz a családon kívül bontakozik ki.

f. Attól függően azonban, hogy az államszocializmusban a két reprodukciós módozat milyen arányban jelenik meg, különbözőségek jöhetnek létre a fiatalok mindennapi kultúrájában. A gazdasági tőke reprodukciós módozata az ifjúsági kultúrát hasonlóvá teheti a nyugat-európai fiatalokéhoz, mindenekelőtt a középosztály körében — média, divat, individualizált szabadidő, járműpiac stb. — csökkentheti az államszocialista modellben kialakult, felerősödött osztálykülönbségeket és elősegítheti mindenekelőtt a nők emancipálódását.

1. BEVEZETÉS

Ahhoz, hogy kiinduló kérdésünkre válaszolni tudjunk, ki kell térnünk az indusztriális társadalomból a posztindusztriális társadalomba való átmenet kérdésére, és arra, hogy ez az átmenet mit jelent az ifjúság szempontjából Kelet-Közép-Európában. Úgy véljük, hogy ennek az átmenetnek a modellezésére leginkább a Bourdieu-modell, illetve e modell Zinnecker által elvégzett, az ifjúságot középpontba állító adaptációja a legalkalmasabb. A magyar fiatalok kulturális aktivitását, kulturális ízlését, ifjúsági csoporthovatartozását elemezve mutatjuk be, hogy az ifjúsági kultúra — bár a nyugat-európaitól eltérő módon és számos ellentmondással tarkítva is — egyre inkább teret nyer az új kelet-európai társadalmi térben, még akkor is, ha az ifjúságcentrizmus területén léteznek származási, iskolázottsági és nemek szerinti különbségek. Tanulmányunk utolsó részében az ifjúsági kultúra kibontakozását, illetve a nyugat-európaitól való eltérését foglaljuk össze, amikor magyar, temesvári magyar és nyugat-német fiatalok társadalmi orientációs mintáit és ifjúsági csoporthovatartozását hasonlítjuk össze. Az adatok feldolgozása során korrespondencia-analízist alkalmazunk.[50]

2. A BOURDIEU-FÉLE MODELL ADAPTÁLÁSA ÉS IFJÚSÁGCENTRIZMUS

Bourdieu kutatásainak középpontjában a társadalmi hatalom reprodukciója áll. Fő törekvése egy olyan rendszer kialakítása, amelyben értelmezhetővé válik a társadalmi osztályok reprodukciója. Ezzel összefüggésben célja, hogy megértse a habitus mint társadalmilag struktúrált „struktúra" természetét. Ahhoz, hogy a habitust minél tökéletesebben tudja értelmezni, a társadalmi mező heurisztikus konstrukcióját alkalmazza, amely úgy értelmezhető, mint a társadalmi viszonylatok térbeli hálója.

A társadalmi mező az osztályelmélet új értelmezési módja is, miután a kiterjesztett tőkefelfogása alapján megkülönbözteti a gazdasági és kulturális tőkét. Mindkettőnek — eltérő módon ugyan — mint hatalmi és anyagi forrásnak igen fontos szerepe van a társadalmi pozícióért folyó versenyben. A társadalmi mezőben — mint a társadalmi viszonyok

[50] A korrespondencia-analízis Pierre Bourdieu: Distinction c. munkája nyomán vált elismertté/híressé a szociológiában (Bourdieu 1984). A főkomponens-analízisben a variancia a fő tengelyek mentén van szétszedve. A korrespondencia-analízis esetében a chi^2-statisztika biztosítja ezt az eljárást.

A korrespondencia-analízis számítógépes programját, a SIMCA-programot Michael Greenacre készítette el (Greenacre 1986).

hálójában — tehát a gazdasági és kulturális tőkének van meghatározó szerepe. Bourdieu felfogásának újszerűsége a horizontális tengely bevezetése, amely a két tőketípus egymáshoz való viszonyát fejezi ki. A vertikális tengely pedig a csoportok, egyének rendelkezésére álló tőkevolumenét mutatja meg. A társadalomban állandó verseny folyik a két tőkefajta felhalmozásáért, és ezen tőkefajták relatíve nagyobb értékben való beválthatóságáért. A társadalmi csoportok, egyének abban érdekeltek, hogy átértelmezzék vagy megtartsák az egyes tőkefajták beválthatósági értékét abból a célból, hogy olyan tőkefajtát birtokoljanak, amellyel javítani vagy legalább fenntartani tudják pozíciójukat a társadalmi viszonyok hálójában, a társadalmi mezőben.

Jürgen Zinnecker Bourdieu felfogását az ifjúság strukturális és kulturális változásának vizsgálatára alkalmazza (Zinnecker 1986). Azt állítja, hogy a kulturális tőke előtérbe kerülése komoly változást eredményez az ifjúság strukturális helyzetében és az ifjúsági kultúrában, amely már napjainkban is kitapintható, és még inkább azzá válik a jövőben. Nevezetesen: az ifjúság szabadidős aktivitása, kulturális ízlése és az ifjúsági csoportstílusok összekapcsolódva a nevelési és képzési intézményekkel — formális és informális szinten egyaránt — egy önálló ifjúsági kultúrát hoznak létre. A kulturális tőke felhalmozásáért folyó verseny pedig egyre inkább az egyéni döntéstől, választástól és a választó egyéni életútjától válik függővé (Zinnecker 1991).

Zinnecker alapján a Bourdieu-féle társadalmi viszonyokat reprezentáló mezőben az ifjúság önálló csoportként jelenik meg. A különféle faktorok — társadalmi aktivitás, kulturális ízlés, ifjúsági csoportstílusok — meghatározzák és befolyásolják az ifjúság helyét a társadalmi térben, ami a horizontális tengely baloldala, amelyben a kulturális tőke a meghatározó és a gazdasági tőke szerepe elenyésző. A Zinnecker-féle képben tehát a származási, osztály-, iskolázottsági és nemek szerinti kötöttségektől megszabaduló ifjúság körvonalazódik, amely az individuum szintjén alakítja a társadalomhoz való viszonyát, társadalmi orientációs és cselekvési mintáit. Ez együttjár a felnőtt társadalomtól való elkülönüléssel, ami az ifjúságközpontúságban fejeződik ki.

Az ifjúságcentrizmusban fejeződik ki az a nem ritkán konfliktusos viszony is, amely a fiatalok részéről a felnőtt társadalom kultúrája iránt megnyilvánul. A felnőtt szerepek, ha megfelelő stratégiát, irányt kínálnak, pozitív mintát is jelenthetnek, de még inkább negatívat — reprezentálva az uralmi/hatalmi kontrollt, a kompromisszumon alapuló morált. Az ifjúságcentrizmus tehát a két szélső pólus erőterében a fiataloknak egyrészt pragmatikus — relatíve pozitív —, másrészt idealisztikus — negatív — orientációja a felnőtt társadalomhoz (Watts—Zinnecker 1988).

Az ifjúságcentrizmust Jürgen Zinnecker vizsgálta kiemelve azt a variánst, amely a fiataloknak a felnőtt társadalomhoz való pozitív viszonyát mutatja meg. A felnőtt társadalomhoz való pozitív viszonyulás magában foglalja a felnőttek tanácsának, támogatásának elfogadását. A felnőtt minta ekkor igen fontos a fiatalok életében. Ezzel szemben a negatív variáns — sajátos etnocentrizmusként — olyan ifjúsági kultúra és politikai attitűd, amelyben a fiatalok szembenállnak a felnőtt világgal. Ez a negatív variáns

az ifjúsági kultúra és politikai attitűd más analízisekben is megtalálható[51] (lásd e kötetben Watts—Zinnecker: Az ifjúsági kultúra a német fiatalok körében: az ifjúságcentrizmus hatásai) (Watts—Zinnecker 1988).

Az ifjúságcentrizmus tehát a felnőtt társadalom mintakövetését elutasítva mintegy motorja az olyan ifjúsági kultúrának, amely az ifjúságot a Bourdieu-féle társadalmi mezőben önálló társadalmi csoportként jeleníti meg.

Zinnecker értelmezése véleményünk szerint azért fontos, mert az ifjúság olyan megközelítését nyújtja, amely mind időben, mind térben lehetővé teszi az ifjúsági kultúra változásának megragadását, amelynek egyik mérőeszköze az ifjúságcentrizmus megléte vagy hiánya. Ez a megközelítés jó kiindulópontja a nyugat- és kelet-európai ifjúság összehasonlító vizsgálatának, különösen napjainkban, amikor a kommunizmus összeomlása után Keleten egyszerre vannak jelen, illetve válnak egyre meghatározóbbá a nyugat-európai kulturális minták; és vannak jelen, illetve maradnak fenn a posztkommunizmusban is a „megörökölt" és „újratermelődő" származási, osztály- és nemi különbségeket erősítő tendenciák.

3. A FIATALOK TÁRSADALMI ORIENTÁCIÓS MINTÁI

A nyugat-európai és kelet-európai fiatalok különbözősége szemléletesen rajzolódik ki a társadalmi orientációs minták vizsgálata során. A fiatalok társadalmi orientációs mintáit két lépésben vizsgáljuk. Az első lépésben az 1984. évi nyugatnémet, illetve az 1985. évi magyar vizsgálat alapján az ötvenes, hatvanas és nyolcvanas évek ifjú nemzedékének figyelembevételével a társadalmi orientációs minták kialakulásának történeti áttekintését adjuk. A második lépésben pedig a nyugatnémet, magyar, illetve a temesvári magyar fiatalok vizsgálatára alapozva a tanuló fiatalok társadalmi orientációs mintáit az átmenet korszakára nézve értelmezzük.[52]

---

[51] Az ifjúságcentrizmust Zinnecker és munkatársai skálával mérték. Az ifjúságcentrizmus-skála első változata 25 itemből állt, amely öt problémakört ölelt fel (Fischer 1985).

A meghatározó problémakörök a következők: (1) viszonyulás a hatalmi diszkriminációkhoz, (2) a felnőttek tapasztalatának, privilégiumának elfogadása, (3) személyes bizalom és attitűd a felnőttek és szülők felé, (4) elidegenedés és függetlenség a felnőttektől és (5) a felnőttek hatalmának elismerése, de azok megértésének hiánya. A rövidített, 10 itemes változat tartalmazza a fenti dimenziókat. (Fisher 1985 és Zinnecker—Watts 1988). A skálafokozatok kialakításakor az 1984. évi nyugatnémet vizsgálat pontértékeit vettük figyelembe. Lásd: Fischer, Artur—Fuchs, Werner—Zinnecker, Jürgen: Jugendliche und Erwachsene'85; Generationen im Vergleich. Band 5. Opladen, 1985. (Fischer—Fuchs—Zinnecker 1985)

Az ifjúságcentrizmus-skála tesztelésére lásd: Rost, Jürgen—Georg, Werner: Alternative Skalierungsmöglichkeiten zur klassischen Testtheorie am Beispiel der Skala „Jugendzentrismus". ZA-Information (Zentralarchive-Information), Köln, 1991. Mai, 52—75. (Rost—Georg 1991).

Az ifjúságcentrizmus itemjeit lásd a Mellékletben!

[52] A társadalmi orientációs minták skáláját német kutatók dolgozták ki. Az első, az én és a társadalom viszonyát kijelölő dimenziók kidolgozását célzó probálkozást négy elővizsgálat előzte meg. A kezdeti 200 itemből 143 került az elővizsgálatok kérdőívébe, amelyet fiataloktól és felnőttektől egyaránt lekérdeztek. Az elővizsgálatokat követő analízis alapján végülis 34 item maradt, és hat dimenzió kristályosodott ki:

(1) *Sajátfelelősség (Eigenverantwortung):* Belső irányítottság, amikor a társadalom nyitott, alakítható külvilágként létezik az egyéni cselekvés számára.

3.1 A társadalmi orientációs minták összehasonlítása és a történeti háttér
(Nyugatnémet fiatalok 1984 — magyar fiatalok 1985.)

A nyugatnémet fiatalok

1984-ben a német fiatalok körében a társadalmi orientációs mintáknak olyan pólusai tűntek ki, amelyek ellentétes hatásúak. Noha nem túl nagy az alkalmazkodás és az önállítás közötti negatív korreláció, viszont mindkettő (az egyik a privatizálódással, a másik pedig az álmokkal van kapcsolatban) — az énnek a társadalmi világban elfoglalt helyéről kialakított különböző szemléletmódok magját képezi: az egyik orientációs irány *a társadalmi összefüggések túlsúlyának kényszerű elfogadása, és kísérlet az alkalmazkodásra, illetve — a család révén — a magánszférába való visszavonulásra,* a másik pedig *a társadalmi környezettel szembeni kritikai szemlélet. A kritikai szemlélet lényege, hogy a társadalmi környezet akadályozza az egyén élni vágyását, és az egyén a társadalmi világot transzcendentáló álmok megtartásával is az én-identitás megőrzésére tesz kísérletet.*

Az alkalmazkodás és a privatizálódás az egyik pólus, az önállítás, az álmok és az elidegenedés pedig a másik.

Az alkalmazkodás és privatizálódás nagyobb tradícióval rendelkezik a társadalmi orientáció terén: ezek olyanok, amelyekhez a fiatalokra vonatkozó korábbi német vizsgálatokban (és más korcsoportoknál is) rokon koncepciókat és empirikus konstellációkat találtunk („alkalmazkodás", „konformizmus", „privatizmus" stb.). Egészen más a helyzet az önállítással és az álmokkal. Ezeknek nincsenek kutatási előzményei, nincsenek elméleti és empirikus előképei. Ebből következően ezek a társadalmi orientáció kortörténetileg új formái.

A társadalmi orientációs minták összmezőjében (a német fiataloknál) a fentebb leírt két „mag" polaritását ezeknek a konfigurációknak az effektusai nyomatékosan alátámasztják. Ily módon, ha elválasztjuk egymástól az önállítást és a privatizálódást, a két orientációs

(2) *Privatizálódás (Privatiesierung):* Kis világ, visszavonulás a magánéletbe az egyénnel szembenálló fenyegető társadalom elől.

(3) *Elidegenedés (Selbstentfremdung):* Az én a társadalomból kivetettnek érzi magát, nem tud áttekintést nyerni a egész felett, ezért folyamatos cselekvést ebben az áttekinthetetlen világban és stabil bizonyosságot csak önmagától várhat.

(4) *Álmok (Träume):* Az én megtartásának és a társadalmi világ lehetséges megváltoztatásának eszköze és médiuma az álom, a gyermekálmok, a nappali álmodozások, az utópiák átmentése.

(5) *Alkalmazkodás (Anpassungbereitschaft):* Realista odaadás, amikor a társadalom mint az élet megváltoztathatatlanul adott keretfeltételeinek összessége létezik, amelyhez az ember okosan vagy szükségszerű kényszer hatására orientálódik.

(6) *Önállítás (Selbstbehauptung):* Én-konturálódás a „skatulyák" ellen, amikor a társadalmi világ mint az énhez fenyegetően közel férkőző fellebbviteli hatóságként tűnik fel, amely ellen az én identitásmunkával, a mindennapi normákkal való fokozott szembenállással védekezik.

A németek eljárását a magyar fiatalok és felnőttek körében is elvégeztük (Gábor—Szaitz 1987). A skálafokozatok kialakításakor az 1984. évi nyugatnémet vizsgálat pontértékeit vettük figyelembe. Lásd: Fischer, Artur—Fuchs, Werner—Zinnecker, Jürgen: Jugendliche und Erwachsene'85; Generationen im Vergleich. Band 5. Opladen, 1985. (Fischer—Fuchs—Zinnecker 1985)

A társadalmi orientációs minták itemjeit lásd a Mellékletben!

minta körvonalai igen élesen kontúrozódnak: *az önállítás inkább a humán iskolai kultúrából származik, individualisztikus életcélokkal és tervekkel áll kapcsolatban, a felnőttek éles kritikájával jár együtt, az új értékeket preferálja a régiekkel szemben, valamint a zöldek mint politikai párt iránti hajlandóság kapcsolódik hozzá. Ehhez jön még a hasonló korúak csoportjához való erősebb kötődésnek, a mindennapokban fellépő kitöréseknek a gyakorlata (lazítási technikák).* A csoportstílusok mezőjében pedig egyértelműen előnyben részesülnek az új tiltakozó mozgalmak.

A privatizálódás ezzel szemben inkább *a természettudományos iskolai kultúrával függ össze, a tradicionális életcélok és tervek vezérlik, és a felnőttek kritikája erősen visszafogott. Az új értékek háttérbe szorulnak a régiekkel szemben, a politikai szimpátia pedig a CDU/CSU, és nem a zöldek mellett nyilvánul meg. A privatizált fiatalok a konformisztikus csoportstílusokat (futball-, diszkó-, videórajongók) részesítik előnyben, és távol tartják magukat a tiltakozó mozgalmaktól. Az otthoni szabadidős tevékenység és a mindennapok kis kalandjait elkerülő nyugodtabb életvezetés áll szemben a hasonló korúak csoportjához kötődő szabadidős tevékenységgel és a hétköznapokból való kis és nagy kitörési kísérletekkel.*

Végsősoron azt mondhatjuk, hogy az önállítás a nyolcvanas évek német ifjúságára jellemző karakterisztikus társadalmi orientációs minta, amely számos rendelkezésre álló kutatási eredményben, társadalom-elméleti gondolatban, valamint a jelenkor diagnosztizálására szolgáló kísérletekben is igazolást nyert. „Autonómia, önmegvalósítás és individualizáció, kommunikáció és emberi közelség, kényszerektől való függetlenség, azt tenni, amit az ember akar: ezek ma a fiatalok központi életigényei" (különösen a szabadidőben) — summázza a SINUS-tanulmány (SINUS 1983).

„Az énkeresés bizalmatlanság a társadalom magasan fejlett formáival szemben" — állítja Rosenmayr (Rosenmayr 1985), olyan „beállítódási szindróma, amely Európa magasan fejlett társadalmaiban az ifjúságot jellemzi". Még a munkáslányoknál is feltűnik egy „szinte individualisztikus önábrázolás", ők is „egész személyiségként" „önállóak", „függetlenek" akarnak lenni, életüket alakítani akarják, szubjektivitásukat, szubjektív cselekvési képességüket minden területen ki akarják bontakoztatni (Bilden—Diezinger 1984). Ziehe a „szubjektivizálódás utáni vágyakozás fokozódását, az önnön értékük iránti érzékenységüket... az önstabilizálás iránti vágyat" konstatálta (Ziehe in: Bahr 1982).

Az értékváltást vizsgálva megfigyelték: az individuális személyiség iránti igény következtében a szabadságot sokkal inkább értékelik, mint korábban. Ez különösen érvényes a szubkulturális csoportokra, ellenkultúrákra, de kihat az egész társadalomra is. „A régi «aszkétikus» értékeket, mint például az alkalmazkodást, önuralmat, a vágyak elfojtását felváltja a spontaneitás, az érzések kifejezésének hangsúlyozása, a személyes szükségletek és az egyéniség kibontakoztatásának középpontba állítása" (Wasmund 1982).

A magyar fiatalok 1985.

Ezzel szemben 1985-ben a magyar fiatalok társadalmi orientációs mintáinak vizsgálatakor kitűnt, hogy a német fiatalok körében jól kirajzolódó polaritás, nevezetesen a privatizálódás és alkalmazkodás, illetve az elidegenedés és önállítás dichotómiája kevésbé kontúrozódik. A magyar fiatalok körében egy „háromszöget" figyelhettünk meg, nevezetesen a privatizálódás gyengébben, az alkalmazkodás pedig szorosan kapcsolódott az

elidegenedéshez. Ez az eltérés csak a magyar társadalom belső fejlődésének sajátosságával magyarázható. A magyar felnőtt társadalomban ugyanis a privatizálódás és az alkalmazkodás pólusa markánsan kirajzolódott és kiegészült az elidegenedéssel. A privátszféra kiépítése a magyar társadalomban ugyanis a hatvanas években vált lehetővé. Sarkítottan úgy is fogalmazhatunk, hogy ez időtől kezdve az egyik legelterjedtebb társadalom-orientációnak tekinthetjük. Ez összefügg az 1956 utáni politikai hatalom azon felismerésével, hogy saját elfogadtatása érdekében le kell mondania a mindennapi/köznapi élet totális átpolitizálásáról, a közéleti aktivitás kényszeréről, és — mintegy legitimációs „pótlékként" — figyelembe kell vennie a társadalom széles rétegének igényét az anyagi gyarapodásra és a magánszféra elismerésére.

Az ötvenes évek nyugatnémet és a hatvanas évek magyar ifjúsága

A hatvanas évek magyar fiataljainál az önállítás- és a privatizálódás-orientációs minták éppenúgy összekapcsolódtak, mint az ötvenes évek német fiataljainál. 1955-ben ugyanis Schelsky a háború utáni helyzet elemzésében azonosítani tudta az önállítást a privatizálódással: ő az életvezetés és a „közrend" elavult szociális vezérképeihez való ragaszkodásban (minden hátránya mellett) az „önállítás és a kontinuitás megőrzésének lehetséges gyümölcsözőségét" látta, „ami ma minden egyén privát hétköznapjaiban lezajlik" (Schelsky 1955). Ez azért fontos, mert az önállítás az ifjúságkutatásban újra és újra mint az ifjúság általános feltétele szerepelt, mint egy bizonyos mértékig rebellis adalék az individualizálódási folyamathoz: „minden embert visszarettent az a gondolat, hogy ő pusztán „egy kerék a gépezetben", egy tetszés szerint kicserélhető eszköz a személytelen célok eléréséhez. Az önállítás hangsúlyozása a tekintéllyel és általában a fennálló társadalmi renddel szemben szükségképpen magában foglalja a felnőtt világ elleni kollektív tiltakozás gyökereit is. Ennek a tiltakozásnak a finomabb, szellemi töltetű formáit „ifjúsági mozgalmaknak", a durvább, primitívebb változatait pedig „kamaszlázadásnak" szokták nevezni (Busemann 1965).

Az ötvenes évek német és a hatvanas évek magyar társadalmában az önállítás, a fiatalok vezető orientációs értéke felszínre hozhatta a privatizálódásban rejlő értékeket, kiindulópontja lehetett egy modern individualizációs folyamat kibontakozásának. Ezután a két társadalom fejlődésében a fiatalok orientációs mintái másféleképpen kapcsolódnak egymáshoz. Amíg a német fiataloknál, mint láttuk, az elidegenedés és önállítás együttesen került előtérbe, addig a mai magyar fiataloknál az önállítás háttérbe szorult és az elidegenedés az alkalmazkodással kapcsolódott össze. A magyar fiataloknál ebben az időszakban már a privatizálódás is az elidegenedés orientációs mintájához kötődik. Ez visszavezethető arra, hogy a politika ezen individualizációs folyamatnak fontos oldalait nem ismerte el. *A közéleti mozgástér továbbra is korlátozott maradt, következésképpen a társadalom széles rétegei számára a közéletben való részvétel feleslegessé és „lehetetlenné" vált. Feleslegessé az anyagi boldogulás szempontjából, „lehetetlenné" pedig azért, mert a közéleti szféra éppen az orientációkban bekövetkezett változásokat nem vette figyelembe, sőt nem egyszer a társadalom alapvető törekvéseinek ellentmondó ideológiát hangoztatott. Szinte általánossá vált a társadalom depolitizálódása.*

Hasonlóképpen nem állította vissza az új politika az ötvenes években szétrombolt mikrohálózatok, közösségek, egyesületek stb. jogait (Hankiss 1983). Az anyagi gyarapodásért folyó versenyfutás amúgyis a kapcsolatok beszűkülése, családi, rokonsági körre való redukálása irányába mutatott. Széles rétegekben a rokonsági kapcsolatokat szorosabbra fonta, de egyben át is alakította, „materializálta" az a tény, hogy az anyagi előrejutáshoz (főleg a házépítéshez) nélkülözhetetlenek a reciprocitás elvén működő kapcsolatok (Sík 1984). Hankiss Elemér jellemzi „üres" individualizációként a modern individualizáció ezen magyarországi, szociális és közösségi értékektől lecsupaszított változatát (Hankiss 1982).

Az alkalmazkodás és az elidegenedés összekapcsolódását magyarázza a hatvanas évek ifjúsági mozgalmainak a nyugatitól eltérő végeredménye is. A hazai „beatmozgalom" — bár fontos hatást gyakoroltak rá a nyugati áramlatok, legfőképp a zene és fontos volt az is, hogy ekkor váltak hozzáférhetővé a nyugati kultúra megelőző időszakban felhalmozódott termékei (és egy marxista reneszánsz produktumai is) — gyökereit tekintve alapvetően magyar jelenség.

A mozgalom fő és maradandó hatású mozzanatának a privátszférában a privátszféráért vívott harcot tarthatjuk. Azok a csírák, amelyek az újrakezdés, és minden fennálló felülvizsgálata vonatkozásában ezen túlmutattak, hamar megfagytak. A prágai és részben párizsi tavasz bukása eloszlatta a naív hiteket. A hűvösre fordult politikai légkörben még kevésbé nyílhatott meg a politikai cselekvés terepe, és a haj- és ruhaviselet frontján vívott küzdelemben talán el is felejtődtek a korábbi törekvések. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy különféle erők hajtották ennek *a generációnak a képviselőit a fennállóba való egyszerű betagozódás felé, egyeseket pedig a margóra.*

A társadalmi orientációs minták két iránya

A nyolcvanas évekre a magyar fiatalok számára viszont egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a privatizálódásnak konformitást nyújtó változatának a „perspektíváját" azok a fiatal házaspárok „képezik", akik a családi ház elkészültekor vagy a saját lakás átvételekor döbbennek rá, hogy a lakás utáni nagy hajsza, és a szülőknél vagy albérletben való meghúzódás idegőrlő évei során végérvényesen kiüresedett a kettőjük közötti kapcsolat.

A magyar fiatalok társadalmi orientációjában a hetvenes évek anyagiakért folyó emberfeletti erőfeszítéseinek az emberi kapcsolatokra gyakorolt romboló hatása és a nyolcvanas évek válsághelyzeteinek mindennapossá válása miatt érzett „társadalmi anómia" jut kifejezésre. A társadalomnak ezt az állapotát fogalmazza meg a nyolcvanas évek film- és színházművészetében megjelenő új naturalizmus, amely az érzelmi sivárságot a lepusztult szociális szférában, azaz a kiüresedett eszmékben, a káromkodássá silányult nyelvben, a széthullott emberi kapcsolatokban mutatja meg.

A nyolcvanas évekre tehát a magyar és a nyugatnémet fiatalok társadalmi orientációs mintái eltérő irányt mutatnak. Az eltérő társadalmi orientációs minták a politikai cselekvési minták különbözőségét vonják maguk után.

A német fiatalok, akiknél a kulturális tőke megszerzési módja került előtérbe, élve a nagyobb autonómia lehetőségével egyre erősebben igényelték, hogy az egyén próbáljon meg maga valamit csinálni és nem „irányítottként" létezni. *A német fiatalok körében kialakul az egyénnek az a képessége, hogy maga válassza meg és alakítsa ki azokat a „nem intézményes", „posztkonvencionális" vonatkozási csoportokat, amelyek megnövelték a fiatalok politikában játszott szerepét* (Watts 1988; Watts—Zinnecker 1988).

Ezzel szemben a magyar fiatalok körében a kulturális tőke megszerzési módjának nehézségei egyszerre jelentik a gazdasági tőke megszerzésének kényszerét és reménytelenségét, amely létrehozta az „én" identitásvesztésének állapotát. *Az elbizonytalanodásnak a legfontosabb jellemzője, hogy a felnőtt mintakövetés már nem — illetve csak az alacsonyabb iskolázottságúaknál — figyelhető meg, az ifjúságcentrizmus pedig még nem — illetve csak a magasabb iskolázottságúak körében — alakult ki. Kísérője még ezen állapotnak a transzmissziós jellegű politikai részvétel értelmetlensége.*

3.2 A társadalmi orientációs minták az átmenetben

A magyar fiatalok egésze azonban nem helyezhető a konvencionalitás „skatulyájába", éppen azért nem, mert a kulturális tőke megszerzésének lehetősége romlott; illetve akuttá vált a transzmissziós iskolai, kulturális, politikai intézmények válsága, amely a fiatalok elit csoportjait a pluralizmus nemzetközi kihívásának, az alternatív szerveződések irányába mozdította el, és különösen az egyetemistákat, valamint a fiatal humán értelmiséget tette fogékonnyá az autonómia- és identitás-törekvésekre.

A nyolcvanas évek közepére (különösen) az egyetemista magyar fiatalok körében is megjelent a társadalmi orientációs minták „német" konstellációja, az önállítás és az elidegenedés összekapcsolódása. Ezen konstelláció visszanyúlik a hatvanas évek humán értelmiségi fiataljainak azon felismeréséhez, hogy az értelmiségi szerepváltozás dilemmája: hogy a felvilágosult redisztributori vagy az azt kritizáló művészi, tudósi szerepet válasszák-e (Konrád—Szelényi 1989). A nyolcvanas évek végére ez a dilemma megszűnt, ezen időszak értelmiségi fiataljai egyértelműen elhatárolódtak a redisztributori szereptől, felvirágzott az underground zene, irodalom és politika. Ez időszakra bekövetkezett az a paradoxon, hogy a lefojtott, nemegyszer represszióktól sem mentes közélet létrehozta a felnőtt társadalomtól függetlenedő fiatalok elit csoportjait (lásd Balog Iván tanulmányát e kötetben).

1. sz. táblázat Társadalmi orientációs minták ország és iskolatípus szerint (felső érték)

	német			magyar			Temesvár		
	szkm.	gimn.	egye.	szkm.	gimn.	egye.	szkm.	gimn.	egye.
Sajátfelelősség	21.7	22.2	23.2	18.0	13.6	24.1	24.1	42.2	19.8
Privatizálódás	26.5	14.2	18.3	46.1	19.5	17.4	56.4	45.8	12.4
Elidegenedés	20.1	18.8	18.3	33.6	30.1	23.8	53.3	52.8	48.9
Álmok	22.2	25.0	31.7	18.0	13.1	10.7	17.8	22.7	3.5
Alkalmazkodás	34.4	17.6	9.8	31.3	19.2	7.1	52.6	45.8	10.1
Önállítás	23.3	26.7	30.5	11.3	15.3	24.1	30.3	25.5	21.6

Az 1. sz. táblázatról leolvasható, hogy a temesvári, illetve magyarországi fiatalok társadalmi orientációs mintáinak arányai mindenekelőtt iskolai szint alapján térnek el egymástól. A szakmunkástanulók és gimnazisták körében igen magas privatizálódást az egyetemisták — a német egyetemistákhoz képest is — erőteljesebben utasítják el. A német fiatalok esetében a társadalmi orientációs mintáknál arányaiban és egymáshoz való viszonyukban is homogenizálódás, a temesvári, valamint a magyarországi magyar fiatalok esetében a társadalmi orientációs minták dominanciájában illetve konstellációjában éles különbség figyelhető meg a szakmunkástanuló és gimnazista, illetve egyetemista fiatalok között (lásd a 2.1—2.9 táblázatot a Függelékben).

4. A KULTURÁLIS MINTÁK HASONLÓSÁGA ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉGE

Felvetődik a kérdés, hogy mi az oka annak, hogy a magyar fiatalok körében megmutatkozó, a német fiatalokéhoz hasonlítható társadalmi orientációs minták a fiatalok elit csoportjaira redukálódtak? Hogy választ tudjunk adni erre, meg kell vizsgálni a fiatalok kulturális tevékenységét, illetve kulturális ízlését.

A három tanulói csoport közül a gimnazisták azok, akik leginkább tanulás-centrikusak, ezen belül is kiemelkedő helyet foglal el a nyelvtanulás (75.8%-a tanul rendszeresen nyelvet, a szakmunkástanulók 2.9%-ával szemben!).

A szakmunkástanulók, illetve a gimnazisták és az egyetemisták között igen éles különbség figyelhető meg a kulturális tevékenységben. A szakmunkástanulóknak 93.2%-a soha nem jár színházba (rendszeresen színházba jár 0.7%!), ezzel szemben a gimnazistáknak mintegy egynegyede az egyetemistáknak pedig egyharmada rendszeres színházba járó. Figyelemre méltó viszont, hogy a múzeumba, kiállításra járók esetében az egyetemisták azok, akik élesen elkülönülnek. Az egyetemisták 15 illetve 18.3%-a, a szak-

munkástanulók 0.3, 0.7%-a, a gimnazistáknak pedig 2.9 illetve 4.0%-a választja rendszeresen a kulturális időtöltésnek ezen formáit.

Ha a fiatalok családi hátterét, kulturális tevékenységét, orientációját a három iskolai szint mezőjében vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a származási, iskolázottsági különbségek mindenekelőtt a gimnazisták és szakmunkástanulók között húzódnak. A szülők második gazdasági tevékenysége eltérő módon ugyan, de a gimnazisták és szakmunkástanulók családi környezetére egyaránt jellemző. A gimnazisták és szakmunkástanulók családi környezetében érződik leginkább a piac és a pénz világa, miként az új kulturális fogyasztói eszközök — video, személyi számítógép — is leginkább a gimnazisták környezetében találhatók meg. Az ábráról leolvasható, hogy a kulturális tevékenységek (színház, múzeum stb.) alapján a gimnazisták, egyetemisták egy oldalra kerülnek ugyan, de *a gimnazisták egyre távolabb kerülnek az egyetemisták klasszikus humán világától, és egyre inkább vonzódnak a reáliákhoz (nyelvtanulás, computer).* Ez az új, dominánsnak tűnő *kispolgári* (petite bourgeoisie) orientáció a gimnazisták körében optimista saját és társadalmi jövőképpel párosul. Úgy tűnik, a fiatalok közül *ez a társadalmi csoport érzi magát a napjainkban lezajló társadalmi változások nyertesének, elfogadva a családi környezet vállalkozást előnyben részesítő és az MSZMP-t elutasító törekvéseit, és leginkább utasítja el az ifjúságcentrizmust.* A két szélső póluson lévők — *a szakmunkástanulók, egyetemisták inkább érzik magukat vesztesnek, sokkal inkább pesszimisták a saját és a társadalom jövőjét illetően, és az ifjúságcentrikusok többsége is e két csoportból kerül ki.* A két szélső póluson kontúrozódó jövőpesszimizmus és az ifjúságcentrizmus kötődési pontjai mások: *a szakmunkástanulóknál a privatizálódás, az egyetemistáknál a privatizálódás társadalmi orientációjának elutasítása; a szakmunkástanulókra a kulturális tevékenységektől való elfordulás, az egyetemistákra az intenzívebb hagyományos kulturális érdeklődés (színház, kiállítás) a jellemző.*

A kulturális ízlés összetevőit tovább vizsgálva azt találjuk, hogy a határ a szakmunkástanulók, gimnazisták, illetve az egyetemisták között húzódik. A szakmunkástanulók, gimnazisták a helyi napilapokat részesítik előnyben (Délmagyarország 78.7, 80.7%, emellett a Népszabadság 8.6, 8.3% valamint a Népsport 3.3, 14.4% szerepel a leggyakrabban említett napilapok között). Az egyetemisták között viszont a legnépszerűbb napilap a Magyar Nemzet (53.1%!). A helyi napilap egyharmados olvasottsága mellett, az országos napilapok közül a Népszabadságot (26.9%) és a Magyar Hírlapot említik leggyakrabban.

A hetilapok esetében hasonló tendenciát tapasztalunk. Az egyetemisták mindenekelőtt a gazdasági és kulturális elit-mintákat az értelmiség számára közvetítő, ezért a konzervatív pártelithez már korábban is kritikusan viszonyuló HVG-t (47.8%), És-t (28%), Magyarországot (18.3%), az MDF-hez közel álló Hitelt (19.4), illetve a nyugati politikai magazinokkal megegyező stílusú Reformot (22.9%) olvassák. A szakmunkástanulók viszont a szélesebb rétegeknek, nőknek, falusiaknak szánt magazinokat — Nők Lapja: 25.9%, Szabad Föld: 24.9%, Képes Újság: 24.6% —, rejtvényújságot — Füles: 18.3% — részesítik előnyben. Figyelemreméltó még az RTV-Újság magas aránya (18.3%), illetve az, hogy közel egyötödük (17.6%) semmiféle hetilapot nem olvas. A gimnazisták között az egyik legveszternizáltabb hetilap, a Reform (38.4%) a legnépszerűbb. Az általuk leggyakrabban olvasott hetilapok között éppenúgy megtalálható a szakmunkástanulók által előnyben

részesített Nők Lapja, RTV-Újság (15.8 illetve 10.8%), mint az egyetemisták kedvenc hetilapjai, a Magyarország és a HVG (10.2 illetve 7.7%). Az sem kerülheti el figyelmünket, hogy 20.4%-uk — ez az arány magasabb mint a szakmunkástanulóknál! — egyáltalán nem olvas semmiféle hetilapot!

A folyóiratok esetében még egyértelműbben kirajzolódik az a tendencia, amelyet egyfelől a szakmunkástanulók és gimnazisták kulturális ízlésvilágának közeledése, illetve az egyetemistáknak ezen ízlésvilágtól való éles elkülönülése jellemez. A szakmunkástanulók és gimnazisták körében más sorrendben ugyan, de az ifjúsági és poplapok a legnépszerűbbek. A szakmunkástanulóknál a Popcorn (16.9%), Világ Ifjúsága (16.6%), IPM (15%), Ifjúsági Magazin (9.9%), Popexpress (5%); a gimnazistáknál pedig az Ifjúsági Magazin (13%), Világ Ifjúsága (11.9%), IPM (9.9%), Popcorn (7.7%) a sorrend, amelyet a gimnazistáknál a középosztályi gazdagságot, harmóniát sugárzó nyugati stílusú családi és autós magazinok egészítenek ki (pl. 100xSzép: 5.8%). Az egyetemisták viszont inkább a humán kultúrát közvetítő folyóiratokat, a Históriát (15.4%), Filmvilágot (11.4%), Valóságot (10.9%) és Mozgó Világot (6.9%) részesítik előnyben, kivételt csak az IPM képez. Feltűnő, hogy mindhárom csoportnak több, mint egyharmada semmiféle folyóiratot nem említ. (A szakmunkástanulók 35.5%-a, a gimnazisták 39.2%-a, az egyetemistáknak 34.9%-a.)

A lapok alapján úgy tűnik, hogy *a magasabb iskolázottságú fiatalok kulturális ízlésében váltás figyelhető meg, különösen a gimnazista fiatalok egyre inkább feladják a klasszikus humán műveltségi eszményt, amely egyfelől közeledést jelent a szakmunkástanulók által erősen preferált veszternizált kommerciális kultúra felé,* másfelől viszont *kezd kirajzolódni* egy, a populáristól elkülönülő irányzat, *a látványt, a vizualitást, a polgári jólétet előtérbe helyező, a burzsoá létet nyíltan felvállaló kulturális ízlés.*

A kedvenc írók esetében szintén az egyetemisták és a szakmunkástanulók képezik a szélső pólust. Az egyetemisták csaknem egyötödének (17.1%), viszont a szakmunkástanulók több mint felének (54.8%) nincs kedvenc írója. Az egyetemisták a világirodalom klasszikusai, illetve napjaink „kifinomult" magyar irodalmának képviselői közül választják legnagyobb arányban kedvenceiket (Dosztojevszkij 13.7%, Esterházy 7.4%, Örkény 6.9%, Shakespeare 6.9%, Hemingway 6.3%). A szakmunkástanulók körében viszont a bestseller, a krimi és aluljáró-irodalom (Nemere 11.3%, Cook 9%) a legnépszerűbb. A gimnazisták kedvenc választása a szakmunkásokéhoz hasonló, de kiegészül a romantikus Vernével, Jókaival (3.3%, 8.8%). Mind a szakmunkástanulók, mind a gimnazisták mintegy tananyagként „felmondják" József Attilát (7.6 illetve 5.0%) és Petőfi Sándort (5.5%—5.5%) is.

A kedvenc együttesek alapján az egyetemistáknak klasszikusabb és kifinomultabb popzenei ízlése (Pink Floyd 15.4%, Dire Straits 12.0%, Beatles 9.1%, LGT 7.4%, Doors 6.3%) körvonalazódik. A szakmunkástanulók pedig inkább a keményebb, illetve kommercializáltabb popzenét részesítik előnyben (Bros 21.3%, Depeche Mode 16.9, EDDA 8.3%, Rick Astley 6.6%, Bikini, Első Emelet, Erasure egyaránt 5.3%).

1. sz. ábra
Kulturális ízlés, társadalmi orientációs minták, pártok iskolatípus szerint (korreszpondencia analízis)

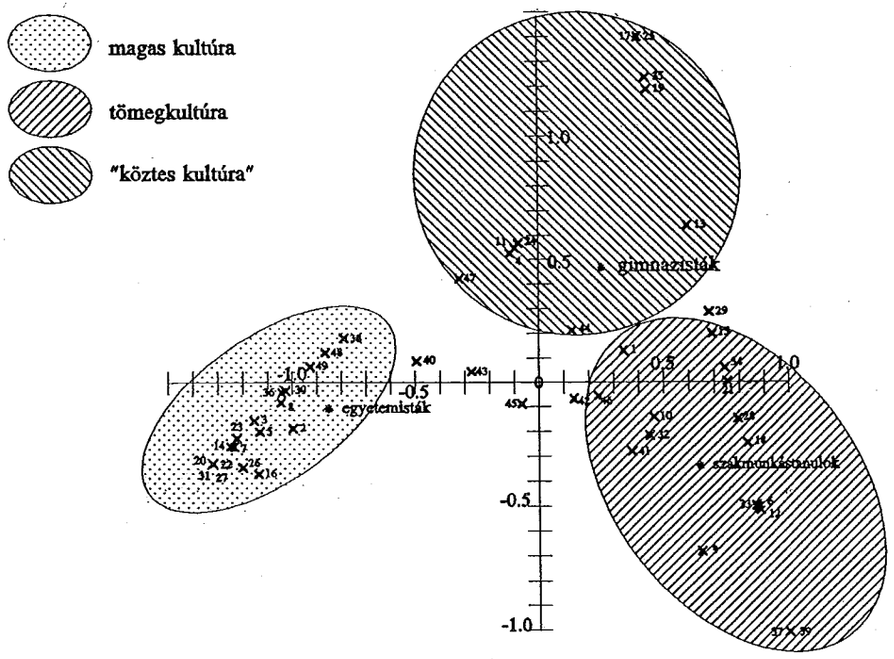

Az ábra a korrespondencia analízis ordináta és abcissza pontjainak arányos kivetítésével készült. Az ábrán minden ismérvet számmal jelöltünk.

Az ábrán az **egyetemisták** körül a *magas kultúra* illetve ahhoz közel álló ismérveket találjuk: Pink Floyd (38), Shakespeare (30), LGT (36), HVG (8), Magyar Hírlap (2), Magyar Nemzet (3), ÉS (5), Hemingway (23), Hitel (7), Filmvilág (14), Valóság (20), Eszterházy Péter (22), Marquez (26), Nádas Péter (27), Tolsztoj (31). Ebben a mezőben helyezkednek el az MDF (48) és SZDSZ (49), illetve a privatizáció társadalmi orientációs mintáját elutasítók (40).

Az ábrán az ellenpólust a **szakmunkástanulók** körül az *ifjúsági fogyasztói illetve tömegkultúrát* reprezentáló ismérvek képezik. Helyi napilapok (1), Robin Cook (29), Ifjúsági Magazin (15), Depeche Mode (34), Világ Ifjúsága (21), Nők Lapja (10), illetve azok akik nem említenek írót (33). Ebben a mezőben helyezkednek el a privatizáció társadalmi orientációját elfogadók (41). Lazán kötődnek ide a tömegkultúrát reprezentáló további ismérvek: Bon Jovi (33), Füles (6), Szabad Föld (12), Képes Újság (9), Neoton (37) és Rich Astley (39).

A **gimnazisták** körül találjuk a *köztes kultúrát* reprezentáló jegyeket: 100xSzép (3), Reform (11), Jókai Mór (24). Ebben a mezőben helyezkednek el az ifjúságcentrizmust elutasítók (44). Inkább az *ifjúsági fogyasztói kultúrát* reprezentáló jegyekhez állnak közel az ifjúságcentristák (45). A **gimnazisták és az egyetemisták** között mintegy félúton helyezkednek el azok, akiknél az önállítás társadalmi orientációs mintája magas értéket kapott (43).

A kulturális ízlést tekintve (lásd 1. sz. ábrát!) általános tendenciaként figyelhető meg, hogy az egyetemisták élesen elkülönülnek mind a szakmunkástanulóktól, mind a gimnazistáktól. *Az egyetemisták kulturális ízlésvilága a kifinomult magas kultúrát preferálja, azaz elutasítja a fogyasztói kultúrát, ami éppenúgy megnyilvánul a napi-, heti-, havilapok, mint a kedvenc írók és együttesek megválasztásában. Az általunk vizsgált hallgatói csoportok (jogászok, bölcsészek) a klasszikus universitas-eszményt tekintik mintának. Ezen ízlésvilágba ágyazódik az önállítás, az én-kontúrozódás társadalmi orientációs mintája. A tanuló fiataloknak ezen csoportjai azok, akik a két legfontosabb ellenzéki politikai szervezettel, a Szabad Demokraták Szövetségével, illetve a Magyar Demokrata Fórummal szimpatizálnak.*

A másik tendencia viszont, hogy *mind a gimnazistáknál mind a szakmunkástanulóknál körvonalazódik saját osztálykultúrájuk ízlésvilága, amelyet az előbbieknél kispolgári (köztes kultúra), az utóbbiaknál munkás ízlésvilágnak nevezhetünk.* A fiatalok e két csoportjánál megfigyelhető az a tendencia is, hogy a *tizenéves szakmunkástanuló és gimnazista fiatalok egyaránt a populáris, fogyasztói kultúra felé orientálódnak. Az ifjúságcentrizmus viszont az elkülönült magas kultúra és az egyre nagyobb szerepet kapó fogyasztói kultúra „mezőjébe" esik, vagyis feltételezhető, hogy az ifjúsági kultúra kibontakozása az elkülönült magas kultúra mintáinak feladásával jár együtt, és egyre inkább a fogyasztói kultúra térnyerésével párosul.*

5. AZ IFJÚSÁGI CSOPORTHOVATARTOZÁS KÜLÖNBÖZŐSÉGE ÉS HASONLÓSÁGA

5.1. Az ifjúsági csoporthovatartozás iskolázottság szerint

A fiatalok ifjúsági csoporthovatartozásában a határ a szakmunkástanulók és a gimnazisták, egyetemisták között húzódik. A szakmunkástanulók leginkább a video-, diszkó-, motorrajongókkal azonosulnak, illetve nagy súllyal szerepel az aerobik, és a body building is. A szakmunkástanulók többségét — mint az előzőekben láttuk — kulturális ízlésükkel összhangban a fogyasztói ifjúsági kultúra előnybe részesítése jellemzi (napi-, heti-, havilapok, írók, együttesek). A gimnazisták, még inkább az egyetemisták az alternatív mozgalmakkal (környezetvédelem 70, illetve 82%), illetve békemozgalommal (57, ill. 74%) azonosulnak. Míg azonban az egyetemisták az alternatív politikai mozgalmakkal és az alternatív/ellenzéki politikai csoportokkal közel hasonló arányban szimpatizálnak (mindenekelőtt MDF: 29%, SZDSZ: 23%, FIDESZ: 21%), addig a gimnazisták körében az utóbbiak aránya jóval kisebb (MDF 22%, SZDSZ 16%, FIDESZ 10%). Az egyetemisták jelentős arányban azonosulnak az egyházi kezdeményező csoportokkal (51%), a gimnazisták esetében ez az arány 34% (Ezt a trendet tükrözi a vallásos fiatalok aránya is).

A tanuló fiatalok ifjúsági csoporthovatartozásában az alapvető különbség tehát a szakmunkástanulók és a gimnazisták, illetve az egyetemisták között található. (Az ifjúsági kulturális csoportokkal való azonosulás legfontosabb tendenciái jól áttekinthetők a korrespondencia-analízis alapján készített 2. sz. ábrán.)

2. sz. ábra
Ifjúsági csoportstílusok, társadalmi orientációs minták, ifjúságcentrizmus iskolatípus szerint (korreszpondencia analízis)

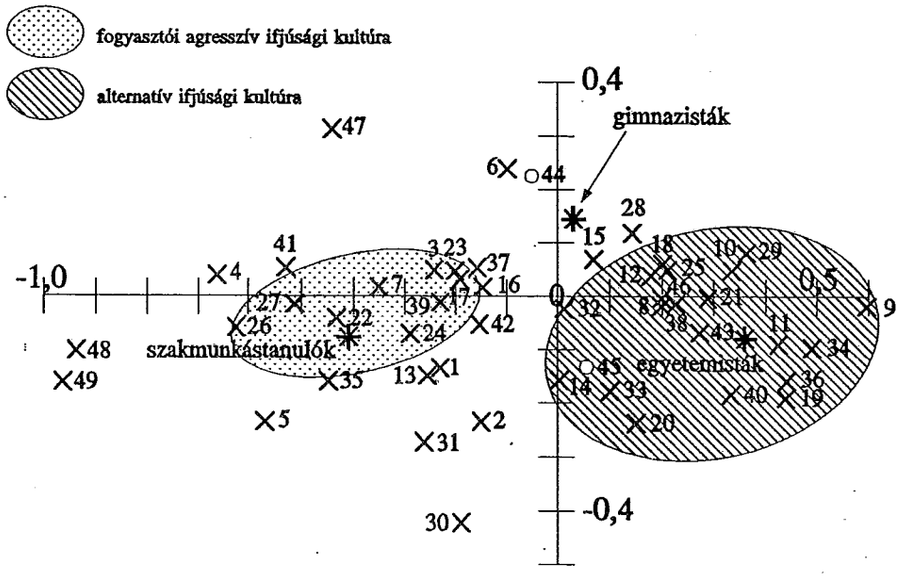

Az ábra a korrespondencia analízis ordináta és abcissza pontjainak arányos kivetítésével készült. Az ábrán minden ismérvet számmal jelöltünk.

Az ábrán az *alternatív ifjúsági kultúrát* jelző elipszisnek csaknem a középpontjában találjuk az egyetemistákat. Az egyetemisták és gimnazisták között találjuk az *alternatív ifjúsági kultúrát reprezentáló* csoportokat: környezetvédők (18), alternatív békemozgalom képviselői (12), atomreaktor ellenzők (8), egyházi kezdeményező csoportok (10), ezeknek mintegy a közepén helyezkednek el, akik nem szimpatizálnak semmiféle párttal (46). Ebbe a mezőbe esnek még a vegetáriánusok (21), a nudisták (14), a művészet rajongók (29), a zsidó szimpatizánsok (11), a cigánypártiak (19), a rendszeresen alkoholt fogyasztók (14), valamint az Erdély ügyét pártolók (25). Az *alternatív ifjúsági kultúrát* reprezentálók elutasítják a sajátfelelősség (33), az alkalmazkodás (40), az elidegenedés (36), az álmok (38), valamint a privatizáció (34) társadalmi orientációs mintákat. A társadalmi orientációs minták közül az önállítás (43) került ebbe a mezőbe. Az elipszis szélén találjuk a körrel jelölt ifjúságcentristákat (45). Az elipszis jobb szélén vannak az alternatív politikai csoportokkal szimpatizálók.

A *fogyasztói agresszív ifjúsági kultúrát* jelző elipszisnek csaknem a középpontjában találhatók a szakmunkástanulók. Közvetlenül a szakmunkástanulók mellett találjuk a cigányelleneseket (22), a skinheadeket (7). Ebben a mezőben helyezkednek el a futball-rajongók (3), computer-rajongók (23), a body buildingezők (17), a video- és motor-rajongók (26), illetve (27). Itt vannak az üzletelők (24), valamint az álmok (39), az alkalmazkodás (41), és az elidegenedés (37) társadalmi orientációs mintáit követők.

Közvetlenül a *fogyasztói agresszív ifjúsági kultúrát* jelző elipszis körül találjuk az aerobikozókat (16), a punkokat (1), a feministákat (13) és discó-rajongókat (4), illetve a privatizáció (35) a társadalmi orientációs mintáját követőket. A *fogyasztói agresszív ifjúsági kultúrát* jelző elipszis alatt helyezkednek el a cigányellenesek (31), illetve távolabb a kommunista szimpatizánsok (30).

A gimnazisták körül találjuk a népi romantikus érzülettel (15), valamint a vállalkozókkal (28) szimpatizálókat. A gimnazistákhoz közel vannak a körrel jelölt nem ifjúságcentristák (44) és a kemény rock rajongói (6).

Az ifjúsági kultúrát jelző elipszisektől távol találjuk a különböző pártokkal szimpatizálókat: FIDESZ (47), MDF (48), SZDSZ (49).

A szakmunkástanulók a horizontális tengely negatív oldalán helyezkednek el. Egyaránt jellemzik őket a fogyasztói (motor-, diszkórajongók) és az agresszívebb ifjúsági kultúrák (punkok, skinheadek). Az egyetemisták pedig a horizontális tengely pozitív oldalán helyezkednek el. Mind a gimnazisták, mind az egyetemisták az alternatív mozgalmakhoz állnak közel, de csak az egyetemisták azonosulnak erőteljesen az alternatív/ellenzéki politikai csoportokkal. Az ifjúsági kultúra szétválása két: fogyasztói/agresszív, illetve alternatív típusra megegyezik a német és holland eredményekkel (Watts—Zinnecker 1988; Meeus 1988).

5.2. Társadalmi konfliktusérzékelés, politikai cselekvés, ifjúsági csoporthovatartozás

Az etnikai (cigány, zsidó), politikai illetve osztálykonfliktusok közül a fiatalok egyértelműen a magyarok és cigányok közötti konfliktusokat helyezik az első helyre (szakmunkástanulók: 96%, gimnazisták: 93%, egyetemisták: 96%), második helyre az MSZMP és az alternatív/ellenzéki szervezetek közti konfliktust teszik, azonban ezt a szakmunkástanulók kevésbé, a gimnazisták és az egyetemisták inkább érzékelik (77, 83, 90!%). Az egyetemisták az értelmiségi és a munkásosztály, a szakmunkástanulók viszont a csendes többség és radikális kisebbség, a gimnazisták pedig a fiatalok és felnőttek közötti konfliktust sorolják a harmadik helyre.

Az alternatív/ellenzéki politikai csoportokkal a szakmunkástanulók egytizede, a gimnazisták egyharmada, az egyetemistáknak csaknem fele azonosul, és ennek megfelelően ellenkező trendet mutat az MSZMP-tagok elítélése. A szakmunkástanulóknak egyötöde, a gimnazistáknak egyharmada, az egyetemistáknak viszont mintegy kétötöde nem szívleli, illetve betiltaná őket.

Az egyetemisták és a gimnazisták a társadalmi rétegek, csoportok közötti konfliktust részint etnikai, részint pedig az ellenzék és a régi párt-rend közti konfliktusként értelmezik, amely küzdelemben egyértelműen a párt-rend megdöntésére voksolnak. Ezt jelzi az is, hogy az alternatív/ellenzéki szervezetek szerepét napjainkban és a jövőben is (78, 89, illetve 95, 92%-ban) fontosnak tartják. A hajdani uralkodó párt-rend utálata a cigányellenesség gyűlöletével (30, 58%), illetve — különösen az egyetemisták körében — a zsidósággal való erőteljesebb azonosulással párosul (12, 22%). A párt-rend és az értelmiség konfliktusa az egyetemisták szerint együttjár a munkásosztály és az értelmiség konfliktusával is. A párt-rend és az értelmiség konfliktusát igen erőteljes politikai érdeklődés kíséri, míg a szakmunkástanulóknak csak egyharmadát (34%), a gimnazistáknak csaknem kétharmadát (57%), az egyetemistáknak viszont négyötödét (81%) érdekli a politika. A párt-rendtől és a munkásosztálytól való elhatárolódásukkal egyidőben létrejövő új identitást az Erdély-pártolók fejezik ki (a gimnazistáknak háromnegyede, az egyetemistáknak kilenctizede), illetve a vállalkozók, akikkel a gimnazistáknak, egyetemistáknak mintegy fele azonosul (49, 51%).

Az egyetemisták párt-rend és értelmiség közti konfliktus értelmezésénél fontos ismét hangsúlyoznunk, hogy az egyetemisták körében a legmagasabb az alternatív/ellenzéki szervezetekkel szimpatizálók aránya.

Az alternatív/ellenzéki politikai szervezetekkel szimpatizáló egyetemisták magasabb kulturális hátterűek, mint akik nem szimpatizálnak semmilyen alternatív/ellenzéki politikai szervezettel. A főiskolát, egyetemet végzett szülők aránya 48, illetve 34.2% az apák, 58.2, illetve 45.9% az anyák esetében. A kulturális elit mintáival való szimpatizálás kifejezésre jut az alternatív/ellenzéki politikai szervezettel szimpatizálók társadalmi orientációjában is. Az alternatív szervezetekkel szimpatizálók kevésbé fogadják el az alkalmazkodást, mint társadalmi orientációt, mint akik egyetlen alternatív szervezettel sem szimpatizálnak (4.3, illetve 9.3%), és sokkal inkább jellemző rájuk az önállítás (32.9, illetve 17.2%). Az alternatív szervezetekkel való szimpatizálás nem jelenti viszont az ifjúságcentrizmus erősödését (15.9, illetve 17%). Az ellenzéki pártokkal szimpatizálók sokkal kevésbé materialisták (a különbség 12, illetve 21%).

A párt-rend-ellenesség mindenekelőtt a kulturális elit felé orientálódást jelenti, nem pedig az ifjúságcentrizmusból táplálkozik, és ez a törekvés „csatornázódott" be a politikai, ellenzéki magatartásba. Különösen jellemző ez az SZDSZ-szel szimpatizálókra.

Azok az alternatív/ellenzéki szervezetekkel szimpatizáló egyetemisták, akik a társadalmi csoportkonfliktusok közül az értelmiség és munkásosztály konfliktusát hangsúlyozzák, optimistábbak a saját és a társadalom jövőjét illetően, mint azok, akik nem szimpatizálnak ellenzéki politikai szervezetekkel. *Családi hátterük szerint inkább városiak, és nagyobb a szülők szerepe a második gazdaságban. Ezen csoport magatartásmintái sokkal közelebb állnak — különösen a gimnazisták esetében — a kispolgárhoz, mint a kulturális elithez. Különösen jellemző ez az ellenzéki magatartás az MDF-fel és a FIDESZ-szel szimpatizálókra.*

A szakmunkástanulóknál sem a párt-rend és az alternatív/ellenzéki politikai szervezetek, sem a munkásosztály és értelmiségi közti konfliktus nem artikulálódik olyan élesen, amely együttjár a politikától való távolságtartással (a politika csak egyharmadukat érdekli). Ezzel szemben a cigányellenesség és a zsidóellenesség jóval markánsabban érvényesül a szakmunkástanulók, mint a gimnazisták és egyetemisták körében. Egyharmaduk cigányellenes, egyötödük zsidóellenes. A politikai érdeklődés hiánya tehát az etnikai előítéletek felerősödésével párosul, a csendes többséggel való azonosulás pedig a politizáló radikális kisebbségtől való elhatárolódással, illetve ezen konfliktus felértékelésével jár együtt.

Kérdésként vetődik fel, hogy az ifjúsági csoporthovatartozás, a társadalmi orientációk és az ifjúságcentrizmus hogyan kapcsolódnak össze az ellenzéki politikai szervezetekkel való azonosulással.

A 2. számú ábráról leolvasható az is, hogy az ifjúságcentrista fiatalok a vertikális tengely negatív mezőjében helyezkednek el, mintegy középen a privatizált és a nem privatizált fiatalok között. Az ifjúságcentrista nem privatizált fiatalokra az alternatív ifjúsági kultúrákkal való azonosulás (alternatív békemozgalom, környezetvédelem), az ifjúságcentrista privatizált fiatalokra pedig a fogyasztói, agresszív ifjúsági kultúrákkal (motorrajongók, skinheadek, punkok) való azonosulás a jellemző. Az ellenzéki fiatalok kiesnek az ifjúságcentrista mezőből, és átkerülnek a vertikális tengely negatív oldalára. Az ellenzéki

politikai szervezetekkel szimpatizálók (MDF, SZDSZ) ugyanebben a mezőben helyezkednek el, ez alól kivételt csak a FIDESZ képez.

A magyar fiatalok ifjúságcentrizmusa mintegy függetlenedik azoktól a politikai változásoktól, amelyek napjainkban zajlanak, mintegy előre jelezve, hogy az ifjúsági törekvések politikai kultúrává transzformálódása a jövőben fog bekövetkezni.

5.3. Az ifjúsági csoporthovatartozás nemek szerinti különbözősége és hasonlósága

A fiatalok csoporthovatartozásában — a nemi megoszlást is figyelembe véve — a szakmunkástanulók, illetve a gimnazisták és egyetemisták között figyelhető meg lényeges különbség. Kisebb magyarázó értékekkel ugyan, de markánsan kirajzolódnak a nőkre, illetve a férfiakra jellemző azonosulási pontok. A nőkre — az iskolatípustól függően eltérő sorrendben ugyan, de — az aerobikkal, a diszkóval, nőmozgalommal/feministákkal valamint a vegetáriánusokkal való azonosulás, a férfiakra pedig a futballrajongás, a nudizmus, a rendszeres alkoholfogyasztás a jellemző, valamint a férfiak azok, akik leginkább azonosulnak az alternatív/ellenzéki politikai szervezetekkel, az üzletelőkkel, és végül jobban hajlamosak a cigány- illetve zsidóellenességre (lásd a 3. sz. ábrát!).

Az ifjúsági kulturális csoportokkal való azonosulást nemek szerint vizsgálva (lásd a 3. sz. ábrát!) tehát azt találjuk, hogy az iskolai szint szerint — az eddig elmondottakkal összhangban — az ifjúsági kultúra szétválik egy fogyasztói és agresszív, illetve alternatív ifjúsági kultúrára; mindkét kultúrának fő hordozói a fiúk. Az egyetemista lányok közelebb, a gimnazista lányok távolabb helyezkednek el az ezeken az iskolai szinteken karakterisztikus alternatív kultúrától. Az egyetemista lányok zsidókkal, cigányokkal való azonosulása viszont arra utal, hogy ők a tolerancia, a szakmunkástanuló fiúk viszont cigány- és zsidóellenességük révén az előítéletek fő hordozói.

A gimnazista fiúkhoz igen közel állnak a tradicionális feszültségoldó technikák (rendszeresen alkoholt fogyasztók). Ráadásul ezen az iskolai szinten válik leginkább szét a feminin és maszkulin kultúra, a lányok romantikus világával szemben áll a fiúk vállalkozás-orientált, „földhözragadt" világa — összhangban a társadalmi orientációs mintákkal, illetve a kulturális ízlés kapcsán tárgyaltakkal, valamint a német fiataloknál tapasztaltakkal (Watts—Zinnecker 1988), tehát a gimnazisták hordozzák leginkább a kispolgári (petite bourgeoisie) ifjúsági kultúrát. A szakmunkástanulók esetében részint karakterisztikusabbak, részint „kuszábbak" a nemek közötti különbségek. A férfiasság a motor, a futball, az üzletelés, a nőiesség pedig a diszkó preferálásában jelentkezik. A szakmunkástanuló lányok egyszerre csodálják a maszkulin ifjúsági kultúrát, és lázadnak ellene (feministák).

3. sz. ábra
Ifjúsági csoportstílusok iskolatípus és nem szerint (korreszpondencia analízis)

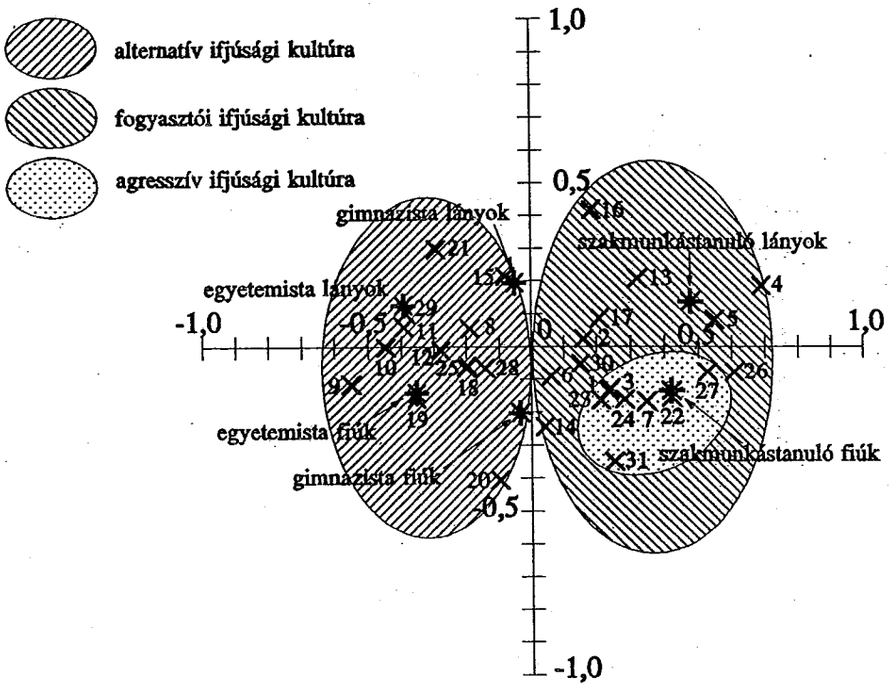

Az ábra a korrespondencia analízis ordináta és abcissza pontjainak arányos kivetítésével készült. Az ábrán minden ismérvet számmal jelöltünk.

A **szakmunkástanuló fiúk** körül találjuk az *agresszív ifjúsági kultúrát* kifejező csoportokat, őket a skinheadek (7), cigányellenesek (22), üzletelők (24) képviselik. Ide tartoznak még a computer-rajongók (23), futball-rajongók (3), motor-rajongók (27) és zsidóellenesek (31).

Az elipszis szélén , közel a gimnazista fiúkhoz találjuk a nudistákat (14), a kemény rock rajongókat (6), illetve a kommunista (30), és ultrabalos (2) szimpatizánsokat. A **szakmunkástanuló lányok** körül találhatók a *fogyasztói ifjúsági kultúrát* reprezentáló csoportstílusok: body-building (17), aerobic (16), disco-rajongók (4). Ebbe a mezőbe esnek még a feministák (5), illetve a munkásőrök baráti körével szimpatizálók (5).

A **gimnazista** valamint az **egyetemista lányok és fiúk** ezen belül leginkább az **egyetemista lányok és fiúk** körül találjuk az *alternatív ifjúsági kultúrát* reprezentáló csoportokat: atomreaktor ellenzők (8), alternatív békemozgalom (12), környezetvédők (18), egyházi kezdeményező csoportok (10). Itt találjuk a cigány (19), illetve zsidó (11) szimpatizánsokat, valamint az Erdély ügyét pártolókat (25). **A gimnazista fiúkhoz** esnek közel a vállalkozókkal (28) szimpatizálók és a rendszeresen alkoholt fogyasztók (20), a **gimnazista lányokhoz** pedig a vegetáriánusok (21) és a népi romantikusok (15), az **egyetemista lányokhoz** viszont a művészet-rajongók (29).

5.4. Az ifjúsági csoporthovatartozás és ifjúságcentrizmus

Azt, hogy a két hatás — az iskolai és a nemek szerinti — hogyan jelenik meg egy erőteljesebben artikulált ifjúsági kultúrában, az ifjúságcentrizmussal összefüggésben vizsgálhatjuk meg (lásd 4. sz. ábrát!).

4. sz. ábra
Ifjúsági csoportstílusok az ifjúságcentrista fiatalok körében iskolatípus és nem szerint (korreszpondencia analízis)

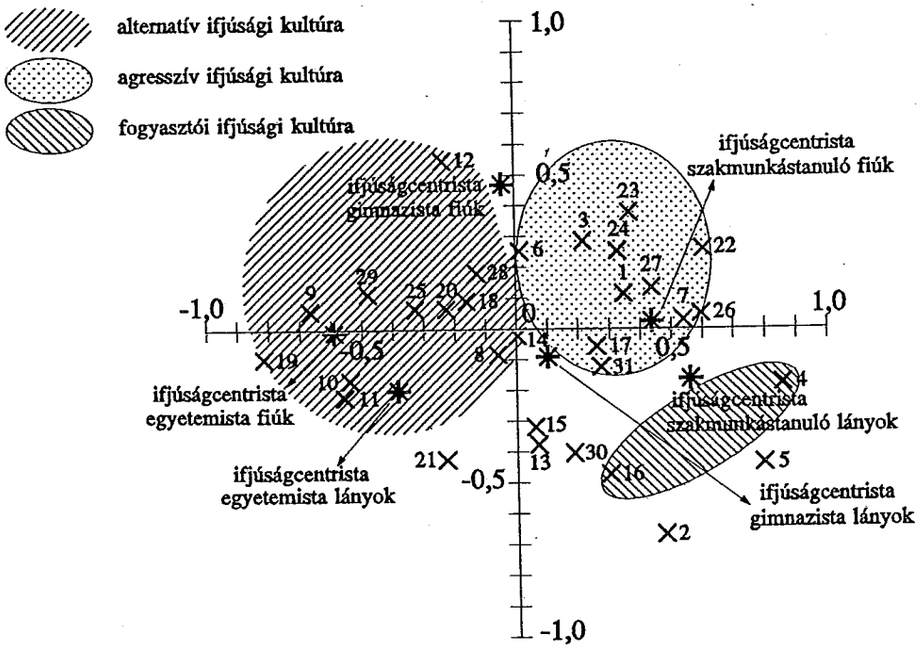

Az ábra a korreszpondencia analízis ordináta és abcissza pontjainak arányos kivetítésével készült. Az ábrán minden ismérvet számmal jelöltünk.

Az *alternatív ifjúsági kultúrát* reprezentáló csoportok **ifjúságcentrista egyetemista fiúk** és **lányok** illetve az **ifjúságcentrista gimnazista lányok** közti "háromszögben" helyezkednek el. Ezek a következők: az egyházi kezdeményező csoportok (10), atomreaktor ellenzők (8), környezetvédők (18) és a rendszeresen alkohol fogyasztók (20). Itt találhatók az Erdély ügyét pártolók (25), a művészet-rajongók (29), cigánypártiak (19). A zsidó szimpatizánsok (11) az ifjúságcentrista egyetemista lányokhoz, az alternatív politikai csoportok (9) az ifjúságcentrista egyetemista fiúkhoz, az ifjúságcentrista gimnazista fiúkhoz pedig az alternatív békemozgalommal (12) szimpatizálók állnak közel. A vállalkozók (28) az alternatív és agresszív ifjúsági kultúra határán találhatók.

Az *agresszív ifjúsági kultúrát* reprezentáló ifjúsági csoportok az **ifjúságcentrista szakmunkástanuló fiúk** körül találhatók, de közel esnek a az **ifjúságcentrista** szakmunkástanuló illetve **gimnazista lányokhoz** is. Ezek

a csoportok a következők: skinheadek (7), punkok (1), motor-rajongók (27), futball-rajongók (3), computer-rajongók (23). Az *agresszív ifjúsági kultúrát* reprezentáló mezőben találjuk az üzletelőket (24), a cigányelleneseket (22). Az agresszív és fogyasztói ifjúsági kultúra érintkezési pontjánál találjuk a video- rajongókat (26) és a body-buildingezőkkel szimpatizálókat (17). A zsidóellenesek (31) a két ifjúsági kultúra "határán" helyezkednek el.

A *fogyasztói ifjúsági kultúra* feminin változata az **ifjúságcentrista szakmunkástanuló lányokhoz** áll közel: disco-rajongók (4), aerobicot kedvelők (16).

Az ifjúsági kultúrák szélén találjuk a vegetáriánusokat (21), a feministákat (15), a népi romantikusokat (15), a kommunista szimpatizánsokat (30), az ultrabalos csoportokat (2), valamint a munkásőrök baráti körével szimpatizálókat (5).

Az ifjúságcentrizmus alapján a gimnazista és a szakmunkástanuló lányok inkább állnak közel a szakmunkástanuló fiúk etnikai előítéletekkel párosuló, agresszív ifjúsági kultúrájához. Az is szembetűnő, hogy az ifjúságcentrikus gimnazista lányokra, de az egyetemista lányokra, valamint a gimnazista fiúkra egyaránt hat *egy kispolgári orientációval átszíneződött alternatív ifjúsági kultúra.* Az egyetemista fiúk képviselik a politikai, ellenzéki kultúrát, amelyhez leginkább az egyetemista lányok állnak közel.

Az ifjúságcentrizmus a nőknél részint a vállalkozói minták követését, tehát a burzsoá orientációnak az alternatív ifjúsági kultúrával való összekapcsolását, részint pedig az előítéleteknek az agresszívebb ifjúsági kultúrával való összekapcsolását jelenti.

Az *ifjúságcentrizmus* tehát egyaránt *szerepet játszik az iskolatípusok és a nemek közötti különbségek csökkenésében.* Az ifjúságcentrizmus a különböző iskolai szintek közötti különbségek csökkenésére a nemek közötti közeledés révén hat. Az *ifjúságcentrikus lányok* elsősorban *az agresszív ifjúsági kultúra,* a *fiúk* pedig *az alternatív kultúra* mintáit követve lépik át az iskolai korlátokat. Az *alternatív ifjúsági kultúra* mintáinak követése kizárólag az *egyetemista lányok* számára teszi lehetővé *a nemek közötti falak lebontását.* Az *ifjúságcentrizmus,* az ifjúsági csoportstílusok sokszínűsége kezdi lebontani az iskolai, nem szerinti kötöttségeket, de *napjainkban nem jelenti az ifjúságnak a felnőtt társadalom cselekvési mintáival szembenálló saját alternatív cselekvési mintáinak kimunkálását, különösen nem a politikai cselekvési minták esetében.* A *fiatalok politikai cselekvése napjainkban inkább származási és osztály-indíttatáson,* nem pedig a származási- és osztálykorlátok ledöntésére szerveződő új aspirációkat, identitásokat tartalmazó ifjúsági kultúrán alapul.

Az elmondottakból kitűnik, hogy annak ellenére, hogy a származási, iskolázottsági különbségek erőteljesen érvényesülnek a kulturális aktivitásban, kulturális ízlésben, az ifjúsági csoportok megjelenése ezeket a különbségeket ha nem is szünteti meg, de átrajzolja. Az egyik tendencia az államszocializmusokban, hogy a *fiatalok elit csoportjai a nyugati alternatív ifjúsági kultúra mintáit felhasználják a párt-renddel szembeni harcukban.* Ennek paradoxonja, hogy eközben *a párt-rend által támogatott magas kultúra is összeomlik,* illetve *megmarad a fiatalok elit csoportjainak elszigetelődése a fiatalok többségétől.* A másik tendencia, hogy *a fiatalok többsége alávetettségében* is egyre inkább *átveszi a nyugati ifjúsági fogyasztói kultúra számos elemét,* mindenekelőtt annak *agresszív változatát,* ami emancipálódási folyamatot indít el, azaz közeledést az elit és a fiatalok többsége között. A *fogyasztói kultúra dominanciája* például a *gimnazista fiatalok körében ezen fiatalokat eltávolítja a fiatalok elit csoportjaitól és közelíti a szakmunkástanuló fiatalokhoz.* Az új, a hagyományos magas kultúrától eltávolodó, a kultúra piaci jellegét elfogadó ifjúsági

csoport-minták azok, amelyek épp a piacközpontúság miatt, ezen feltételezhetően új elitet (az elitet itt mintaadó értelemben használjuk) egyben el is távolítják a nyugati ifjúsági mintáktól.

5.5. Az ifjúsági csoporthovatartozás Nyugaton és Keleten az átmenetben

Ha a nyugatnémet, magyar és temesvári magyar fiatalokat ifjúsági csoporthovatartozásuk alapján vizsgáljuk (lásd 5. sz. ábra!), azt látjuk, hogy a nyugatnémet fiatalok erőteljesen elkülönülnek a keleti fiataloktól. Jellemzőjük, hogy az alternatív ifjúsági kultúrát preferálják, és toleránsak mindenféle ifjúsági kultúrával szemben. Az ifjúságcentrizmus elfogadása pedig mintegy homogenizálja a különböző iskolázottsági szintű nyugatnémet fiatalokat.

5. sz. ábra
Ifjúsági csoportstílusok, társadalmi orientációs minták országok és iskolatípus szerint
(NSZK—1984; Magyarország; Temesvár—1990)
(korreszpondencia analízis)

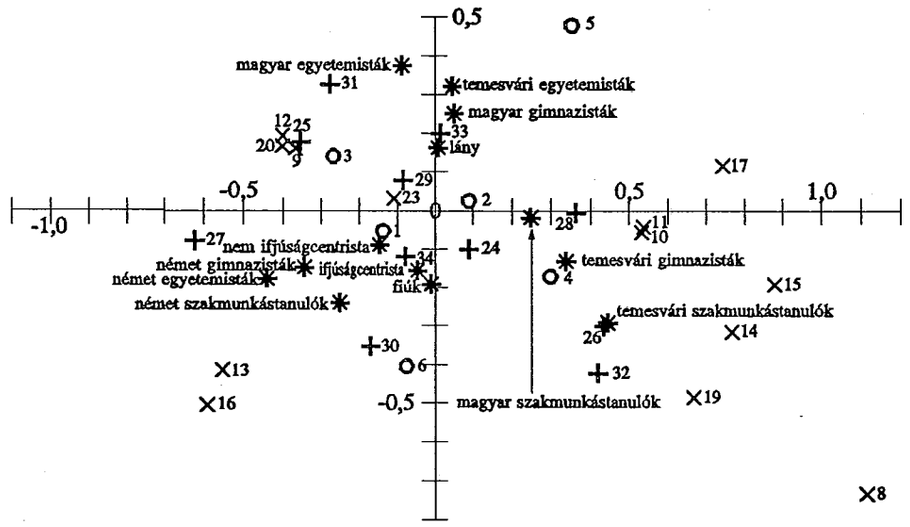

Az ábra a korreszpondencia analízis ordináta és abcissza pontjainak arányos kivetítésével készült. Az ábrán minden ismérvet számmal jelöltünk.

Az ábrán x-szel jelöltük az ifjúsági csoportokat. Az *alternatív kultúrát* reprezentáló ifjúsági csoportok a **német fiatalokhoz** állnak közel az atomreaktor ellenzők (13), illetve alternatív békemozgalomban résztvevők (16).

A **temesvári szakmunkástanulók, gimnazisták és magyar szakmunkástanulók** körül találjuk a video rajongókat (19), a punkokat (8), disco- (11) és futball-rajongókat (10), valamint az atomreaktor ellenzők (15), illetve alternatív békemozgalmak elutasítóit. A **magyar egyetemisták** körül találjuk azokat, akik közömbösök az ifjúsági fogyasztói kultúra iránt: disco-rajongók (12), body-building (20) közömbös.

Az ábrán a jövőhöz és politikához való viszonyulást körrel jelöltük. A **nem ifjúságcentristák** optimisták saját jövőjükkel kapcsolatban (1), ezzel szemben a **temesvári fiatalok** oldalán találjuk azokat, akik saját jövőjüket pesszimistán (2) ítélik meg. A **temesvári**, illetve a **magyar egyetemisták, magyar gimnazisták** közelében találjuk azokat, akik optimistán vélekednek a társadalmi jövőről (5), ezzel szemben a **német szakmunkástanulókhoz** vannak közel a társadalmi jövővel kapcsolatban pesszimisták (6). A **magyar és temesvári egyetemisták**, illetve a **temesvári gimnazisták** közelében vannak azok, akiket érdekel a politika (3). Azok pedig akiket nem érdekel (4) közvetlenül a **temesvári gimnazisták** mellett találhatók.

A társadalmi orientációs mintákat az ábrán + jellel jelöltük. A **nem ifjúságcentrista fiatalok** közelében vannak akik az elidegenedésnek alacsony értéket (27), az **ifjúságcentrista fiatalok** közelében pedig azok, akik az önállításnak magas értéket adnak. A **temesvári szakmunkástanulókhoz** közel találjuk azokat, akik az alkalmazkodásnakmagas (32), a **magyar egyetemisták** közelében viszont azokat, akik alacsony értéket (31) adnak. Az álmokat magas értékben (30) részesítők a **német fiatalokhoz**, az alacsony értékben részesítők (29) viszont a **magyar gimnazistákhoz** állnak közel, az utóbbiak közvetlen közelében találjuk azokat, akik az önállítást alacsony értékkel (33) pontozzák. A **temesvári gimnazistákhoz** állnak legközelebb az elidegenedést (28) és a sajátfelelősséget (24) magas értékben részesítők.

Ezzel szemben a horizontális tengely másik oldalán a temesvári szakmunkástanuló, magyar szakmunkástanuló valamint a temesvári gimnazista fiatalok találhatók. Ezen fiatalok mindenekelőtt a fogyasztói ifjúsági kultúrákat fogadják el (video-, diszkó-, futballrajongók), az alternatív kultúrákat nem ismerik, illetve intoleránsak velük szemben. Az intolerancia erős privatizáltsággal és a politikai érdeklődés teljes hiányával párosul.

A magyar egyetemisták, valamint a temesvári egyetemisták és a magyar gimnazisták közül az utóbbi két csoport a horizontális tengelyen egy oldalra kerül az előbbi csoporttal, de a vertikális tengelyen eltávolodik tőle, mindenekelőtt azáltal, hogy toleráns az ifjúsági csoportokkal, kevésbé privatizált és érdeklődik a politika iránt. A magyar egyetemisták a horizontális tengelyen egybeesnek ugyan a német fiatalokkal, de ennek legfontosabb jellemzője, hogy úgy fogadják el az alternatív ifjúsági kultúrát, hogy egyben elutasítják a piaci kultúrát vagy közömbösek vele szemben.

Az ifjúsági csoporthovatartozás és a társadalmi orientációs minták alapján megfigyelhető „háromszög" azt jelzi, hogy a nyugat-európai ifjúsági kulturális minták „fent" és „lent" egyaránt beszivárogtak az államszocializmus idején, de *az államszocializmusok merev osztályszerkezetisége következtében csakis az államszocializmus elitjének teljes összeomlása eredményezheti, hogy az ifjúság fontos szereplőként tudjon megjelenni az új társadalmi térben.*

Az államszocializmusok alatt — a zártság mértékétől szinte függetlenül — a fiatalok társadalomhoz való viszonyában a többségi alternatíva a privatizálódás, ezzel összekapcsolódó konformisztikus ifjúsági csoportstílusok (video, diszkó), illetve az a paradoxon, hogy a nyugati fiatalok homogenizálódásra támaszkodó alternatív, saját autonóm személyiségre építő én-identifikálódására épülő önállítás és ehhez kapcsolódó alternatív csoportstílusok egy — mindenekelőtt kulturális, hatalmi — kisebbség privilégiumaként jelennek meg. Az államszocializmusokban ez a párt-rend által represszió révén állandósított szakadék megakadályozta ugyan az ifjúsági kultúra és ehhez kapcsolódóan a közös ifjúsági cselekvés kialakulását, de nem akadályozhatta az ifjúsági kultúra és a cselekvési minták elterjedését. *Az ily módon létrejött alternatív kultúra a közös ifjúsági cselekvéshez ugyan még nem elég, de elég volt arra, hogy az ifjúság képviselői döntő szerepet játsszanak a kommunizmus megdöntésében.*

6. ÖSSZEGZÉS

Az az alaptézisünk, hogy az ifjúság szelektíve kerül a kulturális mezőbe, és szelektíve jelenik meg a társadalmi térben külön aktorként, beigazolódott.

A szelektivitás azt jelenti, hogy *a fiatalok kulturális tevékenysége, kulturális ízlése iskolai szintek szerint élesen elkülönül egymástól.* Az államszocializmusokban a kulturális tőke dominanciája egyszerre követeli meg *a kulturális elit képviselőitől és a kultúra közvetítő intézményeitől, hogy megőrizzék a magas kultúrát,* másszóval *a kulturális tőketulajdonosok fenntartsák privilégiumaikat,* illetve *lázadjanak a párt-rend hatalmi kontrollja ellen, azaz formális és informális szinten támogassák, ösztönözzék az alternatív kultúrát,* amely ezekből következően ha nem is poszt-, de — Esterházy kifejezésével élve — „osztmodern". Azaz: az államszocialista társadalmakban a hajdani NDK-tól Albániáig létrejöttek *az alternatív ifjúsági kultúrára fogékony, többnyire egyetemista elit-csoportok.* A párt-rend az értelmiségi elittel folytatott „rendi" harcában rákényszerült arra is, hogy szemet hunyjon a fogyasztói kulturális minták elterjedése felett. *Az új ifjúsági kultúra a privilegizáltak és alávetettek államszocialista társadalmában* részint *szétválik a privilegizáltak és alávetettek ifjúsági kultúrájává,* részint *áttöri ezeket a korlátokat,* így például a különféle ifjúsági csoportstílusok közelebb hozzák egymáshoz a származás, az iskolázottság és a nemek szerint eltérő ifjúsági csoportokat.

Az ifjúsági kultúra korszakváltásának paradoxona az államszocializmusokban éppen az, hogy *a korszakváltás kulturális mintái mintegy felszívódnak a kommunista társadalmat követő posztkommunizmus, az új osztály/ok szerveződésében. Az alternatív kultúrát preferáló elit ifjúsági csoportok az új politikai osztály, a fogyasztói ifjúsági kultúra képviselői az új kisburzsoázia kultúráját teremtik meg, az agresszív ifjúsági kultúrát preferálók pedig az új társadalomalatti osztályét.* Ami nem következik be: az alternatív ifjúsági kultúra mentén szerveződő ifjúság önálló csoportként való megjelenése a Bourdieu-féle társadalmi térben.

MELLÉKLET

Az ifjúságcentrizmus skála itemjei

Kérdés: 34. Eltérő véleményeket hallani a fiatalok és idősek viszonyáról. Mi a véleményed az alábbi állításokról?

1 = egyáltalán nincs így
2 = nem nagyon van így
3 = nagyjából így van
4 = pontosan így van

1 — a rendőrök durván bánnak a fiatalokkal
2 — társadalmunkban mindenhol ellenségeskedést tapasztalsz a fiatalokkal szemben
-3 — társadalmunk mindent megtesz a fiatalokért
4 — a fiataloknak nem szabad mindent eltűrniük munkahelyükön, hanem ha kell vissza kell vágniuk
-5 — tulajdonképpen nagyon sokat köszönhetek a szüleimnek
-6 — törekszem arra, hogy megértsem szüleimet, még ha ez időnként nehezen is megy
7 — a fiatalok problémáit valójában nagyon kevés felnőtt érti meg
8 — nem sokat adok a felnőttek tapasztalataira, inkább a magaméra hagyatkozom
9 — a hasonló korú barátaimtól több tapasztalatot szerzek és többet tanulok, mint a szüleimtől
10 — a szüleim állandóan beleszólnak olyan dolgokba, amelyek nem tartoznak rájuk

SKÁLAFOKOZAT: 3
pontérték: 12 — 20 alacsony
21 — 26 közepes
27 — 35 magas

A társadalmi orientációs minták itemjei az általunk vizsgált hat dimenzióban

Kérdés: 1. Sok száz magyar és német fiatal véleményét gyüjtöttük össze. Mennyire illenek rád a következő kijelentések?

4 = nagyon jól
3 = egészen jól
2 = kevésbé jól
1 = nem illik rád

a. *sajátfelelősség*
1 — mindenkinek saját céllal kell rendelkeznie
2 — magamnak is be akarom bizonyitani, hogy képes vagyok az önálló életre
3 — mindenki saját helyzetének a kovácsa, csak el kell döntenie, hogy mit akar
4 — döntő mértékben mindenki maga szabja meg az életének alakulását
5 — mindenekelőtt én felelek mindazért, ami az életemben történik

SKÁLAFOKOZAT: 3
pontérték: 5 — 14 magas
15 — 17 közepes
18 — 20 alacsony

b. *privatizálódás*
6 — elégedett vagyok, ha nincs probléma magánéletemben és rendezettek a viszonyaim
7 — magánéletemen kívül semmi más nem érdekel
8 — az ember élje saját belső életét és örüljön, ha kívülről nem terheli meg semmi
9 — önmagammal akarok békében élni és nem lázadozom
10 — azt akarom csinálni, amit én akarok, mások pedig csinálják azt, amit ők akarnak

SKÁLAFOKOZAT: 3
pontérték: 5 — 9
10 — 13
14 — 20

c. *elidegenedés*
11 — nem látok kiutat az élet labirintusából
12 — néha úgy érzem, senkinek sincs rám szüksége
13 — néha úgy érzem, a társadalom kivet magából
14 — néha úgy érzem, hogy a körön kívül rekedtem
15 — nincs semmi, ami érdekelne, még saját magam se

SKÁLAFOKOZAT: 3
pontérték: 5
6 — 9
10 — 20

d. *álmok*
16 — igazán szép olyan szabadnak lenni, mint a madár
17 — az az igazi, ha az embereknek vannak még álmai
18 — az álmok tartják fenn a világot
19 — éldd, és ne álmodd az életed
20 — igazi énünk álmainkban mutatkozik meg

SKÁLAFOKOZAT: 3
pontérték: 5 — 12
13 — 16
17 — 20

e. *alkalmazkodás*
21 — nem hiszem, hogy minden vágyam valósággá válik, ezért úgy gondolom, hogy alkalmazkodni kell a realitásokhoz
22 — az embereknek meg kell tanulniuk, hogy azzal érjék be, ami van
23 — az alárendeltség, az alkalmazkodás az élet velejárója
24 — a mai világban nem lehetünk válogatósak, minden lehetőséget meg kell ragadni
25 — meg kellene próbálni egy kicsit alkalmazkodni, nem mindig csak lázadozni

SKÁLAFOKOZAT: 3
pontérték: 5 — 11
12 — 15
16 — 20

f. *önállítás*
26 — meg szeretném kísérelni a kitörést a társadalom kötelékeiből
27 — nem akarok előírások és kigondolt tervek alapján élni, hanem azt akarom csinálni, amihez éppen kedvem van
28 — ki akarok emelkedni és nem együtt úszni az árral
29 — arra törekszem, hogy a társadalmi követelmények ne béklyózzanak le, ne maradjak alul a társadalmi kihívásokkal szembeni küzdelemben
30 — az emberek egy áttekinthetetlen gépezet fogaskerekei lettek

SKÁLAFOKOZAT: 3
pontérték: 5 — 12
13 — 15
16 — 20

FÜGGELÉK

2.1 sz. táblázat
A társadalmi orientációs minták korrelációs mátrixa (szakmunkástanulók—Temesvár 1990)

	sajátfelelősség	privatizálódás	elidegenedés	álmok	alkalmazkodás	önállítás	ifjúságcentrizm.
sajátfelelősség	—	.19	-.17	-.08	.26	-.05	-.15
privatizálódás	.19	—	.41**	.22	.21	-.05	.21
elidegenedés	-.16	.41**	—	.24	.05	.05	.15
álmok	-.07	.22	.23	—	.24	.39**	.17
alkalmazkodás	.25	.20	.05	.24	—	.21	.06
önállítás	-.05	-.05	.05	.39**	.21	—	.16
ifjúságcentrizmus	-.14	.21	.15	.17	.06	.16	—

2.2 sz. táblázat
A társadalmi orientációs minták korrelációs mátrixa (gimnazisták—Temesvár 1990)

	sajátfelelősség	privatizálódás	elidegenedés	álmok	alkalmazkodás	önállítás	ifjúságcentrizm.
sajátfelelősség	—	.19*	-.01	.19*	.21**	.20*	-.07
privatizálódás	.19*	—	.21**	.23**	.27**	.17*	.06
elidegenedés	-.01	.21**	—	.22**	.15	.17*	.21*
álmok	-.19*	.23**	.22**	—	.19*	.22**	.08
alkalmazkodás	.21**	.27**	.15	.19*	—	.00	-.18*
önállítás	.20*	.17*	.17*	.22**	.00	—	.25**
ifjúságcentrizmus	-.07	.06	.21*	.08	.18*	.25**	—

2.3 sz. táblázat
A társadalmi orientációs minták korrelációs mátrixa (egyetemisták—Temesvár 1990)

	sajátfelelősség	privatizálódás	elidegenedés	álmok	alkalmazkodás	önállítás	ifjúságcentrizm.
sajátfelelősség	—	.05	-.22	.40**	.19	.13	-.02
privatizálódás	.05	—	.15	.03	.32*	-.08	-.15
elidegenedés	-.22	.15	-0	.15	.05	.18	.04
álmok	.40**	.03	.15	1.00	.11	.11	.08
alkalmazkodás	.19	.32*	.05	.11	-0	-.24	-.24
önállítás	.12	-.08	.18	.11	-.24	-0	.38**
ifjúságcentrizmus	-.01	-.15	.04	.08	-.24	.38**	—

2.4 sz. táblázat
A társadalmi orientációs minták korrelációs mátrixa (szakmunkástanulók—német 1984)

	sajátfelelősség	privatizálódás	elidegenedés	álmok	alkalmazkodás	önállítás	ifjúságcentrizm.
sajátfelelősség	—	.28**	-.02	.21*	.19*	.05	-.01
privatizálódás	.28**	—	.19*	.03	.35**	.02	.05
elidegenedés	-.02	.19*	—	.19*	.04	.31**	.32**
álmok	.21*	.03	.19*	—	-.06	.45**	.19*
alkalmazkodás	.19*	.35**	.04	-.06	—	-.16	-.24**
önállítás	.04	.02	.31**	.45**	-.16	—	.40**
ifjúságcentrizmus	-.01	.05	.32**	.19*	-.24**	.40**	—

2.5 sz. táblázat
A társadalmi orientációs minták korrelációs mátrixa (gimnazisták—német 1984)

	sajátfelelősség	privatizálódás	elidegenedés	álmok	alkalmazkodás	önállítás	ifjúságcentrizm.
sajátfelelősség	—	.19*	-.14	.14	.13	.11	-.19*
privatizálódás	.19*	—	.13	-.00	.34**	-.14	-.08
elidegenedés	-.14	.13	—	.20*	-.13	.29**	.39**
álmok	.14	-.01	.20*	—	-.02	.33**	.06
alkalmazkodás	.13	.34**	-.13	-.02	—	-.38**	-.43**
önállítás	.11	-.14	.29**	.33**	-.38**	—	.43**
ifjúságcentrizmus	-.19*	-.08	.39**	.06	-.43**	.44**	—

2.6 sz. táblázat
A társadalmi orientációs minták korrelációs mátrixa (egyetemisták—német 1984)

	sajátfelelősség	privatizálódás	elidegenedés	álmok	alkalmazkodás	önállítás	ifjúságcentrizm.
sajátfelelősség	—	.02	-.33*	.34**	.15	.17	-.13
privatizálódás	.02	—	.12	-.03	.47**	.03	.06
elidegenedés	-.33*	.12	—	.19	-.11	.35**	.51**
álmok	.34**	-.03	.19	—	-.00	.39**	.09
alkalmazkodás	.15	.47**	-.11	-.00	—	.04	-.31**
önállítás	.17	.03	.35**	.39**	.04	—	.46**
ifjúságcentrizmus	-.13	.06	.51**	.09	-.31*	.46**	—

2.7 sz. táblázat
A társadalmi orientációs minták korrelációs mátrixa (szakmunkástanulók—magyar 1989)

	sajátfelelősség	privatizálódás	elidegenedés	álmok	alkalmazkodás	önállítás	ifjúságcentrizm.
sajátfelelősség	—	.24**	.01	.27**	.14	.22**	.01
privatizálódás	.24**	—	.30**	.25**	.16*	.17*	.09
elidegenedés	.01	.30**	—	.15*	.20**	.31**	.17*
álmok	.27**	.25**	.15*	—	.25**	.29**	.07
alkalmazkodás	.13	.16*	.20**	.25**	—	.07	-.01
önállítás	.22**	.17*	.31**	.29**	.07	—	.14
ifjúságcentrizmus	.01	.09	.17*	.07	-.01	.14	—

2.8 sz. táblázat
A társadalmi orientációs minták korrelációs mátrixa (gimnazisták—magyar 1989)

	sajátfelelősség	privatizálódás	elidegenedés	álmok	alkalmazkodás	önállítás	ifjúságcentrizm.
sajátfelelősség	—	.05	-.16*	.25**	.11	.23**	.04
privatizálódás	.05	—	.09	.24**	.08	.09	.01
elidegenedés	-.16*	.09	—	.12	-.04	.27**	.20**
álmok	.25**	.24**	.12	—	.06	.29**	.16*
alkalmazkodás	.11	.08	-.04	.06	—	-.06	-.26**
önállítás	.23**	.09	.27**	.29**	-.06	—	.37**
ifjúságcentrizmus	.04	.01	.20**	.16*	-.26**	.37**	—

2.9 sz. táblázat
A társadalmi orientációs minták korrelációs mátrixa (egyetemisták—magyar 1989)

	sajátfelelősség	privatizálódás	elidegenedés	álmok	alkalmazkodás	önállítás	ifjúságcentrizm.
sajátfelelősség	—	.08	-.26**	.12	.04	.12	-.09
privatizálódás	.08	—	.12	.32**	.14	.02	.13
elidegenedés	-.26**	.12	—	.22*	.10	.29**	.12
álmok	.12	.32**	.22*	—	.04	.33**	.03
alkalmazkodás	.04	.14	.10	.04	—	-.22*	-.24*
önállítás	.12	.02	.29**	.33**	-.22*	—	.31**
ifjúságcentrizmus	-.09	.13	.12	.03	-.24*	.31**	—

INDEX

Adamski 1982 99
Adorno et al. 1950 82
Aggleton 1987 . . . . . 51, 52, 54, 62
Allatt—Yeandle 1986 56
Allerbeck—Haag 1985 34
Anyon 1983 54
Apple 1979 101
Apple 1982 . . . . . 69, 107
Apple 1986 52
Arbeitsgruppe Päd. Museum Berlin 1981 . . . 36
Aries 1975 35
Arnot—Weiner 1987 52
Aronowitz—Giroux 1986 52
Auernheimer 1990 69
Baacke 1984 41
Baacke 1987 35
Baacke—Schulze 1979 31
Baacke—Schulze 1985 31
Baader 1979 30
Baethge 1986 43
Baethge és mások 1983 23
Bahr 1982 179
Balog 1991 142
Baltes—Eckensberger 1979 . . . . . 31, 32
Barnes—Kaase 1979 30
Barton—Walker 1983 60
Bates és mások 1984 53
Bauer—Hengst 1980 30
Baur 1987 29
Beck 1983 . . . . . 27, 170
Beck 1986 . . . . . 37 [illegible], 52, 170
Beck—Gernsheim 1984 46
Becker 1982 . . . . . [illegible]
Becker—Eigenbrodt—May 1984 . . . [illegible]
Beechey—Donald 1985 . . . . . [illegible]
Behnken—du Bois—Reymond— [illegible]
1989 36
Bernstein 1982 52
Bernstein 1990 52
Beuret—Makings 1987 61
Biddle et al. 1980 . . . . . 90, 91
Bilden—Diezinger 1984 179
Bilden—Diezinger 1988 53
Bios 1988 31
Bleich 1979 81
Bourdieu 1970 15
Bourdieu 1973 5
Bourdieu 1981 5
Bourdieu 1982 . . . . . 5, 9, 38, 160
Bourdieu 1983 . . . . . 5, 37
Bourdieu 1984 . . . . . 121, 160, 173
Bourdieu 1985 5
Bourdieu 1986 52
Bourdieu—Boltanski 1981 38
Bourdieu—Passeron 1971 . . . . . 5, 38
Bourdieu—Passeron 1977 174
Bowerman—Kinch 1950 89
Brake 1979 35
Brake 1980 50
Brake 1981 23
Braungart 1984 36
Breyvogel—Krüger 1987 35
Brittain 1963 . . . . . 90, 92
Brittain 1968 90
Bronfenbrenner 1976 33
Brown 1987 53
Busemann 1965 180
Buswell 1989 . . . . . 66, 67
Büchner 1983 43
Büchner 1985 . . . . . 36, 40
Carby 1982a 60
Carby 1982b 70
Chain 1964 163
Chisholm 1987 . . . . . 54, 55
Chisholm—Holland 1986 49
Chisholm—Holland 1987 49
Chisholm—Holland 1988 53
Chodorow 1974 83
Clarke 1976 23
Clarke 1979 35
Clarke és mások 1976 51
Clough és mások 1988 59
Cockburn 1987 . . . . . 51, 59
Cohen 1984 69
Cohen 1986 52
[illegible] 1990 52
[illegible]-Bains 1988 52
Coleman 1988 64
Connell 1983 52
Connell és mások 1982 52
Connell és mások 1983 54
Courtenay 1988 59
Dahrendorf 1979 119
Dale és mások 1981a 51
Dale és mások 1981b 51
De Mause 1977 35
De Waal 1989 84
Deem 1984 56
Dowe 1986 . . . . . 31, 36
Easton and Dennis 1969 71
Elkind 1981 41
Engler 1990 52
Ewert 1983 33
Faulstich—Wieland 1987 56

Fend 1988 31
Ferber 1981 42
Ferge 1982 105
Fischer és mások 1982 35
Fischer et al. 1982 72
Fischer et al. 1985 . . . . . 72, 73
Flitner—Hornstein 1964 33
Fogt 1985 37
Forschungsstelle für Vergleichende Erziehungswissenschaft I 31
Froese 1983 31
Fuchs 1983 42
Fuchs 1984 31
Fuchs 1985 23
Fuchs—Zinnecker 1985 . . . . . 22, 40
Fuller 1980 60
Furlong és mások 1989 65
Gábor 1986 103
Gábor 1987 . . . . . 120, 122, 174
Gábor 1991 . . . . . 142, 173
Gábor 1992 150
Gábor—Balog 1989 . . . . . 137, 156, 171, 174
Gershuny 1981 37
Gestrich 1986 37
Giehler—Lüscher 1975 34
Gillis 1980 . . . . . 36, 41, 170
Gilroy—Lawrence 1988 63
Gintis—Bowles 1981 54
Giroux 1983 . . . . . 52, 54
Goodings 1987 70
Götz von Olenhausen 1987 36
Greenstein 1979 71
Griffin 1985 . . . . . 51, 53, 68
Grootings 1983 . . . . . 30, 39, 170
Grootings—Stefanov 1988 30
Gross 1983 37
Hagemann—White 1984 83
Hagendoorn 1982a 87
Hagendoorn 1982b 81
Hagendoorn and Janssen 1983 80
Hagestad-Neugarten 1983 163
Hall and Jefferson 1975 84
Halsey 1986 . . . . . 58, 60
Halsey 1988 58
Hankiss 1982 181
Hankiss 1983 180
Hankiss 1988 148
Hankiss—Manchin—Füstös—Szakolczai 1982 106
Harcsa 1986 100
Hardach—Pinke 1981 35
Hardach—Pinke—Hardach 1978 35
Hartwig 1980 35
Hayes 1989 68
Hazekamp 1985 . . . . . 84, 85
Hazekamp—Meus—Te Poel 1988 30
Hebdige 1979 35
Heinze és mások 1980 31
Hellfeld 1987 36
Helsper 1987 43
Hengst 1981 . . . . . 30, 41
Hennig—Keim 1984 30
Henriques és mások 1984 52
Heron 1985 70
Herrmanns 1984 37
Herrmanns 1987 35
Historisches Museum Frankfurt 1984 36
Honneth— Schwibs 1986 5
Hornstein 1965 . . . . . 22, 33
Hornstein 1966 33
Hornstein—Schefold és mások 1975 33
Hurrelmann 1976 31
Hurrelmann 1986 56
Hurrelmann és mások 1985 42
Hurrelmann—Rosewitz—Wolf 1985 22
Hurrelmann—Ulich 1980 33
Hübner—Funk és mások 1983 23
Ingham 1981 70
International Sociological Association 1985 30
Internationale Konferenz 1988 30
Janssen 1989 85
Jaros et al. 1968 71
Joerges 1981 37
Jones 1988 51
Jugendwerk 1977 30
Jugendwerk 1981 34
Jugendwerk 1985 34
Kaminski és mások 1984 29
Kandel 1972 . . . . . 90, 91
Kandel 1974 90
Kandel and Lesser 1969 90
Kaufmann—Lüscher 1979 34
Kelly—Nihlen 1982 54
Kemény 1992 115
Keniston 1970 43
Keniston 1971 160
Kmiecziak 1976 40
Koebner és mások 1985 39
Koebner—Janz—Trommler 1985 36
Kohli 1978 31
Kohli 1985 163
Kohli 1986 54
Kohli—Robert 1984 31
Kohr—Krieger—Raeder 1983 30
Kolosi 1982 104
Kolosi 1984 100
Komission der EG 1982 30
Konrád—Szelényi 1989 . . . . . 119, 136, 182
Kornstadt—Trommsdorff 1984 31
Krappmann—Oswald 1983 34
Krumrey 1984 42
Krüger 1990 . . . . . 52, 68
Lamare 1974 71
Lander—Brown 1986 53
Lang 1985 34

Larson 1972 90
Ledig—Nissen—Kreil 1987 33
Lees 1986 . . . . . 52, 67
Leonard—Speakman 1986 67
Liddiard—Hutson 1989 59
Liebau—Müller—Rolli 1985 5
Liebel 1976 24
Liegle 1987 31
Lindner 1983 30
Lindner—Wiebe 1985 35
LMQR 1988 58
LMQR 1989 64
Lundgreen 1977 33
Lüscher 1975 34
Lüscher 1979 34
Lüscher és mások 1988 46
Mac an Ghaill 1989 . . . . . 52, 60
Mahony 1985 56
Mannheim 1936 119
Mannheim 1969 . . . . . 99, 119
Mannheim 1971 . . . . . 99, 119
May 1986 35
McRobbie 1978 51
McRobbie 1980 . . . . . 51, 53
McRobbie—Garber 1976 51
McRobbie—McCabe 1981 70
Mead 1978 160
Meeus 1986 . . . . . 79, 88, 93
Meeus 1987 89
Meeus 1988 . . . . . 79, 93, 189
Meeus 1989 91-94
Meeus et al. 1984 80
Meloen 1983 87
Merelman 1971 71
Merelman 1986 71
Metz—Göckel 1987 56
Mitchell 1981 84
Mitscherlich 1985 85
Mitterauer 1986 . . . . . 36, 37, 43
Muchow 1959 37
Muncie 1984 84
Murdoch—McCron 1976 50
Musial 1982 36
Mutschler 1983 37
Neidhart 1987 40
Neue Gesellschaft für Bildende Kunst 1981 36
Neuloh—Zilius 1982 36
Niethammer 1979 36
Niethammer 1980 31
Oerter 1985 33
Olbrich—Todt 1984 33
Olk 1985 . . . . . 17, 52
Olk 1988 52
Oswald—Krappmann 1988 34
Örkény 1989 136
Papp 1982 . . . . . 100, 102
Paul 1979 85
Peeters—Mönks 1986 32
Portele 1985 15
Preuss-Lausitz és mások 1983 36
Price—Bain 1988 65
Projektgruppe Jugendbüro 1975 33
Projektgruppe Jugendbüro 1977 33
Raaijmakers 1986 79
Raaijmakers 1987 . . . . . 79, 88
Raaijmakers et al. 1986 . . . . . 80, 81
Raffe 1988 51
Raffe—Courtenay 1988 60
Rang 1959 22
Raschke 1985 . . . . . 30, 39
Reed et al. 1986 91
Remling 1975 99
Rerrich 1983 46
Reulecke 1987 37
Roberts 1983 50
Roberts 1984 51
Roberts 1989 49
Rolff—Zimmermann 1985 . . . . . 36, 41
Rosenberg 1979 91
Rosenmayr 1985 179
Roth 1960 23
Roth 1983 36
Rutschky 1983 35
Rüther—Plum 1983 26
Sack 1980 29
Sack 1986 29
Samuel 1983 52
Saul—Fleming 1982 36
Scheepers et al. 1989 87
Schelsky 1955 180
Schelsky 1957 . . . . . 34, 39, 170
Schlumbohm 1981 36
Schlumbohm 1983 35
Schulz 1983 46
Seyfahrt—Stubenrauch 1985 36
Shorter 1983 35
Sieder 1984 36
Sieder 1986 36
Sieder 1987 35
Sigel and Brookes 1974 71
Sik 1984 181
Silbereisen—Montada 1983 32
SINUS 1983 . . . . . 23, 179
SINUS 1984 . . . . . 23, 34
Sisyphus 1982 154
Solomos 1985 57
Solomos 1988 63
Spender—Sarah 1980 52
Springhall 1986 53
Stadtmuseum München 1987 36
Stambolis 1982 36
Striksrud 1984 30
Szabó 1986 136
Te Elfder Ure 1983 84
Tenfelde 1982 30

Teuteberg—Wischermann 1985 36
Theweleit 1980 81
Tolson 1977 83
Trommsdorff 1984 31
Trotha 1982 41
Troyna 1987 60
Velev 1987 30
Voges 1987 31
Vollebergh 1986 . . . . . 81, 82
Vollebergh 1988 82
Vollebergh 1989 82
Vollebergh and Raaijmakers 1989 86
Wacker 1979 85
Walkerdine 1987 54
Walker—Barton 1983 52
Walker—Barton 1986 . . . . . 52, 53
Wallace 1987 51
Wallerstein 1983 159
Walter—Oerter 1979 33
Wasmund 1982 179
Watts 1987 61
Watts 1988 181
Watts—Fischer—Fuchs—Zinnecker 163
Watts—Zinnecker 1988 176, 177, 181, 189, 191
Weber—Kellermann 1979 35
Weber—Kellermann és mások 1985 30
Weijers 1983 81
Weiner—Arnot 1987 52
Whitty 1985 51
Wiebe 1988 30
Willis 1979 35
Willis 1981 35
Willis 1986 63
Winsborough 1978 163
Woltring 1988 85
Youniss and Smollar 1985 . . . . . 90, 91
Zeiher 1983 41
Zeiher 1988 41
Zeiher—Zeiher 1987 34
Ziehe in: Bahr 1982 179
Ziehe—Stubenrauch 1982 42
Zinnecker 1981a 23
Zinnecker 1982 . . . . . 43, 88
Zinnecker 1985 42
Zinnecker 1985b 22
Zinnecker 1986 . 19, 38, 52, 160, 173, 174, 176
Zinnecker 1987 . . . . . 34, 39, 42
Zinnecker 1990 65
Zinnecker 1991 . . . . . 174, 176
Zinnecker—Molnár 1988 41
Zinnecker—Molnár—Georg—Gábor 1990 . . 174

IRODALOM

Abercrombie, N—Urry, J. (1983) Unproductive Labour, Knowledge and Credentials, in Capital, Labour and the Middle Classes, London, pp. 89—106

Adamski, W. W. (1982) Structural and Generational Aspect of a Social Conflict, in Sisyphus. Sociological Studies. Warsaw, PWN.

Adorno, T. W.—Frenkel-Brunswik, E.—Levinson, D. J. and Nevitt Sanford (1969) The Authoritarian Personality, Norton & Company, New York.

Aggleton, P. (1987) Rebels Without a Cause, Lewes, Falmer Press.

Allatt, P.—Yeandle, S (1986) It's not fair is it?, in Allen, S. et al. (Eds.) The Experience of Unemployement, London, Macmillan, pp. 98—115.

Allerbeck, K. and Hoag, W. G. (1985) Jugend ohne Zukunft? München/Zürich, Piper.

Allerbeck, Klaus R.—Hoag, Wendy J. (1985) Jugend und Zukunft? Einstellungen, Umwelt, Lebensperspectiven. München und Zürich.

Anyon, J. (1983) Interections of gender and class: accommodation and resistance by working-class and affluent females to contradictory sex-role ideologies, in Walker, S. and Barton, L. (Eds.) Gender, Class and Education, Lewes, Falmer Press, pp. 19—38.

Apple, Michael (1979) Ideology and Curriculum, London, Routledge and Kegan Paul

Apple, Michael (1982) Education and Power, London, Routledge and Kegan Paul.

Apple, Michael (1986) Teachers and Texts: A Political Economy of Class and Gender Relations, in Education, London, Routledge & Kegan Paul.

Aries, Ph. (1975) Geschichte der Kindheit, München/Wien.

Arnot, M. and Weiner, G. (1987) Gender and the Politics of Schooling, London, Hutchinson/Open University.

Aronowitz, S. and Giroux, H. A. (1986) Education Under Siege, London, Routledge & Kegan Paul.

Baacke, D. (1984) Die 6-bis 12 jährigen. Einführung in Probleme des Kindesalters, Weinheim/Basel, Beltz.

Baacke, D. (1987) Jugend und Jugendkulturen. Darstellung und Deutung, Weinheim/München, Juventa.

Baacke, D.—Schulze, T. (1979) Aus Geschichte lernen. Zur Einübung pädagpgoschen Verstehens, München, Juventa.

Baacke, D.—Schulze, T. (Eds.) (1985) Pädagogische Biographieforschung. Orientierung, Probleme, Beispiele, Weinheim/München, Juventa.

Baader, U. (1979) Kinderspiele und Spiellieder, 2 vols., Tübingen, Schloss.

Baethge, M.—Schomburg, H.—Voskamp, U. (1983) Jugend und Krise—Krise aktueller Jugendforschung, Frankfurt/New York.

Baethge, M. et al. (1985) Jugend, Arbeit und Gewerkschaften, Opladen, Leske + Budrich.

Balog Iván: Student Movements in the 80s in Szeged, Hungary. In Connaître les modes de vie et de consommation des jeunes. Communications du colloque. Tome 2. Colloque européen, 26 et 27 septembre 1991. Paris. 1—15. pp.

Baltes, P.—Eckensberger, L. H. (Eds.) (1979) Entwicklungspsychologie der Lebensspanne, Stuttgart, Klett-Cotta.

Bates, I. et al. (Eds.) (1984) Schooling for the Dole? London, Macmillan Youth Questions.

Bauer, K. W. and Hengst, H. (1980) Wirklichkeit aus zweiter Hand. Kindheit in der Erfahrungswelt von Spielwaren und Medienprodukten, Reinbek, Rowohlt.
Baur, J. (1987) Körper- und Bewegungskarrieren. Dialektische Analysen zur Entwicklung von Körper und Bewegung im Kindes- und Jugendalter. (Habilitationsschrift) Paderborn.
Beck, U. (1983) Jenseits von Stand und Klasse? Soziale Ungleicheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Enstehung neuer sozialen Formationen und Identitäten, in Kreckel, R. (Hrsg.): Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Sonderband 2. Göttingen 35—74.
Beck, U. (1986) Risikogesellschaft . Auf dem Weg in eine andere Moderne, Frankfurt/M., Suhrkamp.
Beck, U.—Gernsheim, E. (1984) Vom Geburtenrückgang zur Neuen Mütterlihkeit? Über private und politische Interessen am Kind, Frakfurt/M., Fischer.
Becker, H.—Eigenbrodt, J.—May, M. (1984) Pfadfinderheim, Teestube, Straßenleben. Jugendliche Cliquen und ihre Sozialräume, Frankfurt/M., Extrabuch Verlag.
Becker, P. (Ed.) (1982) Sport und Sozialisation, Reinbek, Rowohlt.
Beechey, V.—Donald, J. (Eds.) (1985) Subjectivity and Social Relations, Milton Keynes, Open University Press.
Behnken, I.—Du Bois-Reymond, M.—Zinneker, J. (1989) Stadtgeschichte als Kindheitsgeschichte. Soziale Lebensräume von Kindern in Deutschland und Holland um 1900, Opladen, Leske + Budrich.
Berger, Peter L.—Luchman, Thomas (1966) The Social Costruction of reality, New York.
Bernstein, B. (1982) Codes, modalities and the process of cultural reproduction, in Apple, M. (Ed.) Cultural and Economic Reproduction in Education, London, Routledge & Kegan Paul.
Bernstein, B. (1990) Class, Codes and Control: Volume 4, London, Rouutledge & Kegan Paul.
Beuret, K.—Makings, L. (1987) I've got used independent now: Women and Courtship in a recession, in Allatt, P. et al. (Eds.) Women and Life—Cycle, London, Macmillan, pp. 64—76.
Biddle, J. R.—Bank, B. J.— Marlin, M. M. (1980) Parental and peer influence on adolescents, Social Forces 58, 1057—79.
Bios (1988) Zeitschrift für Biografieforschung und Oral History, Opladen, Leske + Budrich.
Bilden, H.—Diezinger, A. (1984) Individualisierte Jugendbiografie? Zur Diskrepanz von Anforderungen. Ansprüchen und Möglichkeiten, Zeitschrit für Pädagogik, 30. 2. pp. 191—207.
Bilden, H.—Diezinger, A. (1988) Historische Konstitution und besondere Gestalt weiblicher Jugend—Mädchen im Blick der Jugendforschung, Opladen, Leske + Budrich, pp. 135—55.
Bleich, A. (1979) Vrouwen en Fascisme. Fascisme Toen en Nu [Women and Fascism. Fascism Then and Now], SUA, Amsterdam.
Bourdieu, P. (1970) Der Habitus als Vermittlung zwischen Struktur und Praxis. In ders.: Zur Soziologie der symbolischen Formen. Frankfurt, Schurkamp, pp. 125.
Bourdieu, P. (1973) Kulturelle Reproduktion und soziale Reproduktion, Frankfurt.
Bourdieu, P. (1978) Az osztályok pályája és valószínű okság, in: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, Gondolat Kiadó.
Bourdieu, P. (1982) Die feinen Unterschiede, Frankfurt/M., Suhrkamp.

Bourdieu, P. (1983) Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In Kreckel, R.: (Hrsg.): Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Sonderband 2. Göttingen, pp. 183—198.
Bourdieu, P. (1985) Sozialer Raum und „Klassen". Lecon sur la lecon. Zwei Vorlesungen, Frankfurt, Schurkamp.
Bourdieu, P. (1986) Distinction, tr. Nice, R., London, Routledge & Kegan Paul.
Bourdieu, P.—Boltanski, L.—de Saint Martin, M.—Maldidier, P. (1981) Titel und Stelle. Über die Reproduktion sozialer Macht, Frankfurt/M., EVA.
Bourdieu, P.—Passeron, J. D. (1971) Die Illusion der Chancengleichheit, Stuttgart, Klett-Cotta.
Bourdieu, P.—Passeron, I. L. (1977) Reproduction in Education, Society and Culture, London, Sage.
Bowermann, C. E.—Kinch, J. W. (1959) Changes in Family and Peer Orientation of Children between the Fourth and Tenth Grades, Social Forces 37, 206—11.
Brake, M. (1980) The Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures, London, Routledge & Kegan Paul.
Brake, M. (1981) Soziologie der jugendlichen Subkulturen. Frankfurt
Breyvogel, W. (1986) Stadt — und Jugendprotest. Zu einer verdeckten Beziehung von Stadterfahrung und Subjektivität, in Schock und Schöpfung. Jugendästhetik im 20. Jahrhundert, Darmstadt, pp. 92—99.
Brittain, C. V. (1963) Adolescent Choices and Parent-Peer Cross-pressures, American Sociological Review 28, 385—91.
Brittain, C. V. (1968) An Exploration of the Bases of Peer-compliance and Parent-compliance in Adolescence, Adolescence 13, 445—58.
Bronfenbrenner, U. (1976) Ökologische Sozialisationsforschung, Stuttgart, Klett-Cotta.
Brown, P. (1987) Schooling Ordinary Kids, London, Tavistock.
Busemann, A. Verwilderung und Verrohung. Unsere Jugend, S. 159.
Buswell, C. (1989) Flexible workers for flexible firms?, in Pollard, A. et. al. (Eds.) Education, Training and the New Vocationalism, Milton Keynes, Open University Press, pp. 165—182.
Büchner, P. (1983) 'Vom Befehlen und Gehorchen zum Verhandeln. Entwicklungstendenzen von Verhaltensstandards und Umgangsnormen seit 1945', in Preuss—Lausitz, U. et al. (Eds.) Kriegskinder, Konsumkinder, Krisenkinder — Zur Sozialisationsgeschichte seit dem Zweiten Weltkrieg, Weinheim/Basel, Beltz, pp. 196—212.
Büchner, P. (1985) Einführung in die Soziologie der Erziehung und des Bildungswesens, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
Bühler-Niederberger, D. (1985) Analytische Induktion als Verfahren qualitativer Methodologie. In UfS 14, 6, 475—485
Centre for Contemporary Cultural Studies (1982) The Empire Strikes Black, London, Hutchinson/CCCS.
Chain, Leonard D., Jr. (1964) Life course and social structure, in Handbook of Modern Sociology, Robert, E. L. (Ed.), Chicago: Rand-McNally pp. 272—329.
Chisholm, L. A. (1987) Gender and Vocation, PSEC Working Papers 1 (new series), London, University of London Institute of Education Post-Sixteen Education Centre.
Chisholm, L. A.—Holland, J. (1986) Girls and occupational choice: Anti-Sexism in action in a curriculum development project, British Journal of Sociology of Education, 7, 4, pp. 353—65.

Chisholm, L. A.—Holland, J. (1987) Anti-sexist action research in school: the GAOC Project, in Weiner, G. and Arnot, M. (Eds.) Gender Under Scrutiny: New Enquiries in Education, London, Hutchinson/Open University Press, pp. 243—257.
Chisholm, L. A. — Holland, J. (1988) Mädchen und Berufswahl, in Wiebe, H.—H. (Hrsg.) Jugend in Europa. Situation und Forschungsstand, Opladen, Leske+Budrich, pp. 173—187.
Chodorow, N. (1974) The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender, University of California Press, Berkeley.
Clarke, J. et. al. (1976) Subcultures, cultures and class—theoretical overview. In Hall, S.—Jefferson, T. (Eds.), Resistance through rituals, London, Hutchinson University Library, pp. 9—74.
Clarke, J. et al. (1979) Jugendkultur als Widerstand. Milieus, Rituale, Provokationen, Frankfurt/M., Syndikat pp. 133—158.
Clarke, J—Jefferson, T. (1976) Working class cultures, in Mungham, G.—Pearson, G. (Eds.) Working class youths cultures, London, Routledge Kegan Paul.
Clough, E. et. al. (1988) Youth Cohort Study: routes through YTS', MSC R and D, 42, Youth Cohort Series, 2, Scheffield, MSC.
Cohen, P. (1984) Against the new vocationalism, in Bates I. et. al. (Eds.) Schooling for the Dole? London, Macmillan Youth Questions, pp. 104—169.
Cohen, P. (1986) Rethinking the Youth Question, PSEC Working Paper 1, London, University of London Institute of Education Post—Sixteen Education Centre.
Cohen, P. (1988) The perversions of inheritance, in Cohen, P. —Bains, H. (Eds.) Multi-Racist Britain, London, Macmillan, pp. 9—20.
Cohen, P.—Bains, H. (Eds.) (1988) Multi-Racist Britain, London, Macmillan.
Coleman, D. (1988) Population, in Halsey, A. H. (Ed.) British Social Trends Since 1900, 2nd ed., London, Macmillan, pp. 36—134.
Collins, R. (1979) The Credential Society, London, Academic Press.
Connell, R. W. (1983) Which Way is Up? Essays on Sex, Class and Culture, Sydney, George Allen & Unwin.
Connell, R. W. et al. (1982) Making the Difference: Schools, Families and Social Division, Sydney, George Allen & Unwin.
Courtenay, G. (1988) 'Youth Cohort Study: Report on Cohort 1', Sweep 1, MSC R and D, 41, Youth Cohort Series 1, Sheffield, MSC.
Dahrendorf, R. (1979) Life Chances, Chicago.
Dale, R. et al. (Eds.) (1981a) Education and the State Volume 1: Schooling and the National Interest, Lewes, Falmer Press.
Dale, R. et al. (Eds.) (1981b) Education and the State Volume 2: Politics, Patriarchy and Practice, Lewes, Falmer Press.
Deem, R. (Ed.) (1984) Co-education Reconsidered. Milton Keynes, Open University Press.
Dowe, D. (Ed.) (1986) Jugendprotest und Generationskonflikt. Europa im 20. Jahrhundert, Bonn, Verlag Neue Gesellschaft.
Easton, D. and J. Dennis (1969) Children in the political system. New York: McGraw-Hill.
Elias, N. (1977) Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. 2 Bde., Franfurt/M., Suhrkamp.
Elias, Norbert (1987) A civilizáció folyamata, Bp., Gondolat Könyvkiadó.
Erikson, E. (1968) Identity, Youth and Crisis, New York, Norton Inc.
Ewert, O. (1983) Entwicklungspsychologie des Jugendalters, Stuttgart, Kohlhammer.

Faulstich-Wieland, H. et al. (Ed.) (1987) Abschied von der Koedukation? Frankfurt/M., Materialien zur Sozialarbeit und Sozialpädagogik.
Fend, H. (1988) Sozialgeschichte des Aufwachsens. Bedingungen des Aufwachsens und Jugendgestalten im 20. Jahrhundert, Frankfurt/M., Suhrkamp.
Ferge Zsuzsa (1982) Társadalmi újratermelés és társadalompolitika, Bp., 1982, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. pp. 51.
Fischer, Arthur: Entwicklung der Messintrumente, in Fischer, A.—Fuchs, W.—Zinnecker, J., Jugendliche und Erwachsene'85; Generationen im Vergleich. Band 5. Opladen, pp. 89—135.
Fischer, A.—Fuchs, W. and Zinnecker, J. (1982) Jugend '81. Lebensentwürfe, Alltagskulturen, Zukunftsbilder, Opladen, Leske + Budrich.
Fischer, A.—Fuchs, W.— Zinnecker, J. (1985) Jugendliche und Erwachsene '85. 1—5 vols. Leverkusen: Leske + Budrich.
Fogt, H. (1982) Politische Generationen, Opladen, Leske + Budrich.
Freud, A. (1936) Das Ich und die Abwehrmechanismen, New York.
Fuchs, W. (1983) Jugendlische Statuspassage oder individualisierte Jugendbiographie?, Soziale Welt, 34, 3, pp. 341—71.
Fuchs, W. (1984) Jugend als Lebenslaufphase, in JUGENDWERK DER DEUTSCHEN SHELL (ed.) Jugendliche und Erwachsene'85; Generationen im Vergleich, Band 1. Hamburg, pp. 195—265.
Fuchs, W. Soziale Orientierungmuster: Bilder vom Ich der Sozialen Welt, in JUGENDWERK DER DEUTSCHEN SHELL (ed.) Jugendliche und Erwachsene'85; Generationen im Vergleich, Band 1. Hamburg, pp. 133—194.
Fuchs, W.—Zinnecker, J.: Nackriegjugend und Jugend heute. Werkstattbericht aus einer laufenden Studie. In ZSE 5, 1, 1985, 5—28.
Fuchs, W.—Zinneker, J. (1985) Nachkriegsjugend und Jugend heute-Werkstattbericht aus einer laufender Studie, Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie, 5 1, pp. 5—28.
Gábor Kálmán (1992) Az ifjúsági kultúra korszakváltása. in: Rendszerváltozás és ifjúság, (szerk.: Gazsó Ferenc, Stumpf István) Bp., MTA Politikai tudományok Intézete, pp. 67—97.
Gábor Kálmán—Balog Iván (1989) Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében, Társadalomtudományi Közlemények, 1. szám, pp. 72—86.
Gábor Kálmán (1987) A középiskolát végzett fiatalok „középrétegesedése", Ifjúsági Szemle, 1. szám.
Gábor Kálmán (1986) A középiskolák rekrutációs körének alakulása 1969—81 között Csongrád megyében. Szakképzési Szemle, 2. szám.
Gábor Kálmán (1991) Jugendkultur und gesellschaftliche Orientierungsmuster in Ungarn. Ein Vergleich zwischen Oberschülern, Berufsschülern und Studenten, in Melzer, W.— Heitmeyer, W.—Liegle, L —Zinnecker, J. (Hrsg.) Osteuropäsche Jugend im Wandel. Juventa Verlag Weinheim und München, pp. 137—149.
Gábor Kálmán—Szaitz Mariann (1987) Kísérlet a társadalmi orientációs minták értelmezésére. Bp., (Kézirat).
Gábor Kálmán (1991) Youth Culture and Political Culture in Hungary after Communism. In Connaître les modes de vie et de consommation des jeunes, Communications du colloque, Tome 2. Colloque européen, 26 et 27 septembre 1991. Paris, pp. 49—79.
Ganzeboom, H. B. G. (1987) Cultural and economic dimensions of lifstyle. Tucson, (Kézirat).

Gershuny, J. (1981) Die Ökonomie der nachindustriellen Gesellschaft. Produktion und Verbrauch von Dienstleistungen, Franfurt/M./New York, Campus.
Gestrich, A. (1983) Traditionelle Jugendkultur und Industrialisierung, Göttingen, SOFI.
Giehler, W. and Lüscher, K. (1975) Die Soziologie des Kindes in historischer Sicht, Neue Sammlung 15, 5, pp. 442—63.
Gillis, J. R. (1980) Geschichte der Jugend. Tradition und Wandel im Verhältnis der Altersgruppen und Generationen in Europa von der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bis zur Gegenwart, Neuorientierungen, Heitmeyer, W. (Hrsg.) Juventa: Weinheim / München 1986. 99—132.p.
Gintis, H.— Bowles, S. (1981) Contradiction and reproduction in educational theory, in Barton, L. et. al. (Eds.) Schooling, Ideology and the Curriculum, Lewes, Falmer Press.
Giroux, H. (1983) Theory and Resistance in Education, London, Heinemann Education.
Glass, D. V. (1954) Social Mobility in Britain, London, Routledge and Kegan Paul.
Götz von Olenhausen, I. (1987) Jugendreich — Gottesreich — Deutsches Reich. Junge Generationen, Religion und Politik 1928—1933, Witzenhausen.
Goodings, L. (Ed.) (1987) Bitter—Sweet Dreams: Girls' and Young Women's Own Stories, London, Virago Upstarts.
Greenacre, M. J. (1986): SIMCA: a program to perform a simple correspondence analysis. American Statistician 51, pp. 230—231
Greenstein, F. (1979) The benevolent leader revisited: children's image of political leaders in three democraties. American Political Sciences Review 62, 1371—1398.
Griffin, C. (1985) Typical Girls? London, Routledge & Kegan Paul.
Grootings, P. (Ed.) (1983) Youth and Work in Europe. Vol. I: National Reports. Vol. II: Comparative Research and Policy Problems. Vol. III: Bibliography, European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences, Vienna.
Grootings, P.-Stefanov, M. (Eds.) (1988) Transition from School to Work in Europe, New York, Routledge Chapman & Hall.
Gross, P. (1983) Die Verheißungen der Dienstleitungsgesellschaft. Soziale Befreiung oder Sozialherrschaft?, Opladen, Westdeuscher Verlag.
Habermas, Jürgen et al. (1961) Student und Politik. Eine soziologische Untersuchung zum politischen Bewusstsein, Frankfurter Studenten. Neuwied Berlin.
Habermas, J. (1980) Legitimation Crisis, London.
Hagemann-White, C. (1984) Sozialisation: weiblich-männlich, Opladen, Leske Verlag+Budrich.
Hagendoorn, L. (1982a) Jonge Neofascisten-Aspecten van een Leerproces [Young Neofascists-Aspects of a Learning Process], Jeugd en Samenleving [Youth and Society] 11, 5—25.
Hagendoorn, L. (1982b) Het Mannelijk Gezicht van Extreem-rechts [The Masculine Face of the Extreme Right], Jeugd en Samenleving [Youth and Society] 12, 800—14.
Hagendoorn, L.—Janssen, J. (1983) Rechtsomkeer [The turn right], Ambo, Baarn.
Hagestad, G. D.- Neugarten, B. L. (1983) Age and the life course, in Binstock T. H.-Shanas, E. (Eds.) Handbook of Aging and the Social Sciences, 2nd ed. New York, pp. 35-55.
Hall, S.- Jefferson, T. (Eds.) (1975) Resistance through Rituals. Youth Subcultures in Post-war Britain, London, Hutchinson.
Halsey, A. H. (1986) Change in British Society, 3rd ed., Milton Keynes, Open University Press.

Halsey, A. H. (Ed.) (1988) British Social Trends Since 1900, revised ed., London, Macmillan.
Hankiss Elemér—Manchin Róbert—Füstös László—Szakolczai Árpád (1982) Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendjének alakulása 1930 és 1980 között, 1—2. kötet. Bp., MTA Szociológiai Kutató Intézet.
Hankiss Elemér (1983) Közösségek válsága és hiánya, in: Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák. Diagnózisok, Bp., Magvető Könyvkiadó pp. 205—241.
Hankiss Elemér (1986) Diagnózisok 2, Bp., Magvető Könyvkiadó.
Hankiss Elemér (1988) Kelet-európai alternatívák, Bp., 1988. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Harcsa István (1986) A fiatalok anyagi—egzisztenciális helyzete a nyolcvanas években, Társadalomtudományi Közlemények, 3. szám.
Hardach-Pinke, I. (1981) Kinderalltag: Aspekte von Kontinuität und Wandel der Kindheit in autobiographischen Zeugnissen 1700—1900, Frankfurt/M./New York, Campus.
Hardach-Pinke, I.—Hardach, G. (Eds.) (1978) Deutsche Kindheiten 1700—1900, Kronberg/Ts., Athanäum.
Hartwig, H. (1980) Jugendkultur. Ästhetische Praxis ind er Pubertät, Reinbek, Rowohlt.
Hazekamp, J. (1985) Rondhangen als Tijdverdrifj [Hanging Around to Pass the Time], VU-Uitgeverij, Amsterdam.
Hazekamp, J.—Meus, W. and Te Poel, Y. (Eds((1988) European contributions to Youth Research, Amsterdam, University of Amsterdam Press.
Hebdige, D. (1979) Subcultures: The Meaning of Style, London, Methuen.
Heinze, T.— Klusemann, H.-W.—Soeffner, H.-G. (1980) Interpretationen einer Bildungsgeschichte. Überlegungen zur sozialwissenschaftlichen Hermeneutik, Bensheim, Päd extra.
Hellfield V., M. (1987) Bündische Jugend und Hitlerjugend. Zur Geschichte von Anpassung und Widerstand 1930—1939, Witzenhausen, Verlag Wissenschaft und Politik.
Helsper, W. (1987) Selbstkrise und und Individuationsprozeß. Zur Bedeutung des Imaginären in der Selbstgenese. Überlegungen zu einer vernachlässigten Dimension der Subjecktivität, Dissertation, Universität Marburg.
Hengst, H. (1981a) Tendenzen zur Liquidierung von Kindheit, in Hengst, H. et al. (Eds.) Kindheit als Fiktion, Frankfurt/M., Suhrkamp. pp. 11—72.
Hengst, H. et al. (1981b) Kindheit als Fiktion, Frankfurt/M., Suhrkamp.
Hennig, U.— Keim, K. D.— Schulz—Wiesch, J. (1984) Spuren der Mißachtung. Zum Verhältnis von Jugendproblemen und Stadtstruktur, Franfurt/M., Campus.
Henriques, J. et al. (Ed.) (1984) Changing the Subject: Psychology, Regulation and Subjektivity, London, Methuen.
Heron, L. (Ed.) (1985) Truth, Dare or Promise: Girls Growing Up in the Fifthies, London, Virago.
Hermanns, H. (1987) Developments in family and youth, indicating and favouring changes in the relationship between young people and their parents, paper presented to the CFR/CYR International Seminar — Young People and their Families, Freising/Munich.
Herrmann, U. (1984) Aufwachsen im Dorf — „dortmals". Versuch einer historischen Rekonstruktion, in Wehling. H.-G. (Ed.) Auf dem Lande leben, Stuttgart, Kohlhammer pp. 111—25.
Honneth, A.—Schwibs, B. (1986) Intellektuelle Praxis III: Pierre Bourdieu (Themenheft), In Ästhetik und Kommunikation 16, 61/62.

Hornstein, W.—Schefold, W.—Schmeiser, G.—Stackebrandt, J. (1975) Lernen im Jugendalter. Ergebnisse, Fragestellungen und Probleme sozialwissenschaftlicher Forschung, Stuttgart, Klett-Cotta.
Hornstein, W. (1965) Vom „Jungen Herrn" zum „Hoffnungsvollen Jüngling" Wandlungen des Jugendlebens im 18. Jahrhundert, Heidelberg, Quelle & Meyer.
Horstein, W. (1966) Jugend in ihrer Zeit, Hamburg.
Hurrelmann. K. (1976) Sozialisation und Lebenslauf, Reinbek, Rowohlt.
Hurrelmann, K. (Ed.) (1986) Koedukation — Jugenschule auch für Mädchen?, Opladen, Leske + Budrich.
Hurrelmann, K. et al. (1985) Lebensphase Jugend, Weinheim/München, Juventa.
Hurrelmann, K.—Rosewitz, B.—Wolf, H. K. (1985) Lebensphase Jugend. Eine Einführung in die sozialwisenschaftliche Jugendforschung. Weinheim/München.
Hurrelmann, K.—Ulich, D. (Eds.) (1980) Handbuch der Sozialisationsforschung, Weinheim/Basel, Betz.
Hübner—Funk, S.—Lösch, H— Rathgeber, R.— Schefold, W: Zwei aktuelle Themen (1981) Jugend und Zukunft. Über die Shell — Studie Jugend '81 Lebensentwürfe, Alltagskulturen, Zukunftsbilder. In Socialwissenschaftliche Literaturrundschau, 6, 8/9, 1983, 45—61.
Ingham, M. (1981) Now We are Thirty: Women in the Breakthrough Generation, London, Eyre Meuthen.
Inglehart, R. (1977) The Silent Revolution, New Jersey, Princeton.
Janssen J. (1989) Delinquentie als „Crime de Passage": een Jongensprobleem [Delinquency as „Crime de Passage"; a Boys' Problem], Jeugd en Samenleving [Youth and Society] 19, 114—29.
Jaros, D. H.—Hirsch, H.—Fleron, F. (1968) The malevolent leader: political socialization in an American subculture. American Political Sciences Review 62, pp. 565—575.
Jennings, M.—Niemi, R. (1981) Generations and politics: a panel study of young adults and their parents, Princeton, Princeton University Press.
Joerges, B. (1981) Berufsarbeit, Konsumarbeit, Freizeit. Zur Sozial- und Umweltverträglichkeit einiger struktureller Veränderungen in Produktion und Konsum, Soziale Welt, 32, 2, pp. 168—95.
Jones, G. (1988) Integrating process and structure in the concept of youth: a case for secondary analysis, Sociological Review, 4, pp. 706—32.
Jugend—81: Lebensentwürfe, Alltagskulturen, Zukunftsbilder /Jugendwerk d. Dt. Shell. (Gesamtkonzeption d. Studie: A. Fischer .. (Hamburgf: Jugendwerk d. Dt. Shell)
Jugendwerk der Deutschen Shell (Ed.) (1977) Jugend in Europa. Ihre Eingliederung in die Welt der Erwachsenen. Eine vergleichende Analyse zwischen der Bundesrepublik Deutschland, Frankreich und Groβbritannien, 3 Bde., Hamburg.
Jugendwerk der Deutschen Shell (Ed.) (1985) Jugendliche und Erwachsene '85. Generationen im Vergleich, 5 Bde., Hamburg.
Jugendwerk der Deutschen Shell (Ed.) (1985) Jugend '81. Lebensentwürfe, Alltagskulturen Zukunfsbilder, 3 Bde., Hamburg.
Kaminski, G.—Mayer, R. (1984) Kinder und Jugendliche im Hochleistungssport, Schorndorf, Hofmann.
Kandel, D. B.—Lesser, G. S. (1969) Parental and Peer Influences on Educational Plans of Adolescents, American Sociological Review 34, 213—23.
Kandel, D. B. (1972) Youth in Two Worlds, Jossey-Bass, San Francisco.
Kandel, D. B. (1974) Inter- and Intragenerational Influences on Adolescent Marijuana Use, Journal of Social Issues 30, 107—35.

Kaufmann, F.-X.—Lüscher, K. (1979) Wir brauchen eine Politik für Kinder, Neue Sammlung 19, 2, pp. 222—33.
Kelly, G. P.—Nihlen, A. S. (1982) Schooling and the reproduction of patriarchy: unequal workloads, uniequal rewards, in Apple, M. (Ed.) Cultural and Economic Reproduction in Education, London, Routledge & Kegan Paul, pp. 162—80.
Kemény István (1992a) Az életforma fogalmához, in: Kemény István: Szociológiai írások, Szeged, Replika Könyvek 1.
Kemény István (1992b) A nem regisztrált gazdaság Magyarországon, illetve A második gazdaság Magyarországon c. írásaiban. In: Kemény István: Szociológiai írások, Szeged, Replika könyvek 1.
Kemény István (1992c) A nem regisztrált gazdaság, in: Kemény István: Szociológiai írások, Szeged, Replika könyvek 1.
Keniston, K. (1971) Youth and dissent. The Rise of a new opposition, New York, Harcourt, Brace & Jovanovich.
Keniston, K. (1970) Youth as a stage of life, American Scholar, 39, 4, pp. 631—54.
Kiss, C. A. (1987) Az egyetemi hallgatónők céljai, törekvései és kapcsolatai. (Magyar—amerikai összehasonlító vizsgálat) Szeged, (Kézirat).
Koebner, T.—Janz, R.-P.— Trommler, F. (Eds.) (1985) Mit uns zieht die neue Zeit. Der Mythos Jugend, Frankfurt/M., Suhrkamp.
Kohli, M. (Ed.) (1978) Soziologie des Lebeslaufs, Darmstadt/Neuwied, Luchterhand.
Kohli, M. (1985) Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 37: pp. 1—29.
Kohli M. (1986) Gesellschaftszeit des Lebenszeit, Soziale Welt, 4. pp. 183—208.
Kohr, H.-U.—Krieger, R.—Räder, H.-G. (1983) Reproduktion von Gesellschaft. Jugend-Partizipation-Politische Bildung, Weinheim/Basel, Beltz.
Kolosi Tamás (1982) Státusz és réteg, Rétegződés- modell vizsgálat III. kötet, Bp., Társadalomtudományi Intézet
Konrád György—Szelényi Iván (1989) Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz, Bp., Gondolat Könyvkiadó.
Kornstadt, H.-J.—Trommsdorff, G. (1984) Erziehungsziele im Kulturvergleich, in Trommsdorff, G. (Ed.) Jahrbuch für Empirische Erziehungswissenschaften, Düsseldorf, Cornelsen Schwan-Girardet.
Krappmann, L.—Oswald, H. (1983) Beziehungsgeflechte und Gruppen von gleichaltrigen Kindern in der Schule, in Neidhardt, F. (Ed.) Soziologie der Gruppe, Sonderheft 25 der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, pp. 420—50.
Krumrey, H.-V. (1984) Entwicklungsstrukturen von Verhaltensstandarden. Eine soziologische Prozeβanalyse auf der Grundlage deutscher Anstands- und Manierenbücher von 1870 bis 1970, Franfurt/M., Suhrkamp.
Lamare, J. W. (1974) Language environment and political socialization of Mexican—American children, in Niemi, R. (ed.), The politics of future citizens. San Francisco: Jossey-Bass.
Larson, L. E. (1972) The influence of parents and peers during adolescence: the situation hypothesis revisited, Journal of Marriage and the Family 34, 67—74
Ledig, M.—Nissen, U— Kreil, M. (1987) Kinder und Wohnumwelt. Eine Literaturanalyse zur Straβensozialisation, München, DJI.
Leonard, D.—Speakman, M. (1986) Women in the family: Companions or caretakers?, in Beechey, V.—Whitelegg, E. (Eds.) Women in Britain Today, Milton Keynes, Open University Press, pp. 8—76.

Liddiard, M.—Hudson, S. (1989) Homeless and vulnarable? A study of young people in Wales, paper presented to the BSA Annual conference, Plymouth Polytechnic, March.
Liebau, E.—Müller—Rolli, S. (Hrsg.) (1985) Lebensstil und Lernform. Zur Kultur soziologie Pierre Bourdieus (Thermenheft), Neue Sammlung 3.
Liebel, M. (1976) Produktivkraft Jugend. Über aktuelle und historische Arbeiterjugendfrage im Kapitalismus, Frankfurt.
Liegle, L. (1987) Welten der Kindheit und Familie. Beiträge zur einer pädagogischen und kulturvergleichenden Sozialisationsforshung, Weinheim, Juventa.
Lindner, R. (1983) Straße—Straßenjunge—Straßenbande. Ein zivilisationstheoretischer Streifzug, Zeitschrift für Volkskunde 79, 2, pp. 192—208.
Lindner, R.— Wiebe, H.-H. (Eds.) (1985) Verborgen im Licht. Neues zur Jugendfrage, Frankfurt/M., Syndikat.
Lundgreen, P. (1977) Historische Bildungsforschung, in Rürop, R. (Ed.) Historische Sozialwissenschaft, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht pp. 96—126.
Lüscher, K. (1975) Perspektiven einer Soziologie der Sozialisation. Die Entwicklun der Rolle des Kindes, Zeitschrift für Soziologie, 4, 4, pp. 359—79.
Lüscher, K. (Ed.) (1979) Sozialpolitik für das Kind, Stuttgart, Klett-Cotta.
Lüscher, K. et al. (Eds.) (1988) Die 'postmoderne' Familie. Familiale Strategien und Familienpolitik im Übergang, 2 Bde., Konstanz, Universitätsverlag.
Mac an Ghaill, M. (1989) Young, Gifted and Black, Milton Keynes, Open University Press.
Mahony, P. (1985) Schooling for the Boys? London, Hutchinson Explorations in Feminism.
Mannheim, Karl (1969) A nemzedéki probléma. In Ifjúságszociológia. szerkesztette: Huszár Tibor és Sükösd Mihály, Bp. 1969. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. pp. 31—68.
Mannheim, Karl (1936) Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge, New York: Harcourt, Brace and World, pp. 85.
Mannheim, Karl (1971) Competion as a Cultural Phenomenon, in From Karl Mannheim. London.
Mannheim, K. (1927) The problem of generations', in Kecskeméti, P. (Ed.) (1952) Essays on the Sociology of Knowledge, London, pp. 276—320.
Mannheim, K. (1928) Das Problem der Generationen, Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie, 7, 2, pp. 157—85, 3, pp. 309—30.
Mause De, L. (Ed.) (1977) Hört ihr die Kinder weinen. Eine psychogenetische Geschichte der Kindheit, Franfurt/M., Suhrkamp.
McRobbie, A.—Garber, J. (1976) Girls and subcultures: An exploration, in Hall, S.—Jefferson, T. (Eds.) Resistance Through Rituals, London, Hutchinson, pp. 209—27.
McRobbie, A. (1978) Working class girls and the culture of feminity, in CCCS WOMEN'S STUDIES GROUP (Ed.) Women Take Issue, London, Hutchinson, pp. 96—108.
McRobbie, A. (1980) Settling accounts with subcultures, Screen Education, 34, pp. 37—50.
Mead, Margaret (1978) Culture and Commitment. The New Relationships between the Generations in the 1970s. New York, 1978.
Meeus, W., Q.— Raaijmakers— W. Vollebergh (1984) 'Jongeren Rechtsomkeer [Youth turning Right]', Pedagogisch Tijdschrift [Journal of Pedagogics] 9, pp. 12—20.

Meeus, W. (1989) Parental and Peer Support in Adolescence in Hurrelmann K.—Engel U. (Eds.), The Social World of Adolescents, New York, De Gruyter, pp. 167—83.
Meeus, W. (1988) Adolescent Rebellion and Politics, Youth and Society 19, pp. 426—34.
Meeus, W. (1987) 'Jeugdcultureel Verzet en Politiek [Youth-cultural rebellion and politics]', Comenius 7, 305—15.
Meeus, W. (1986) Over de Dubbelzinnige Verhouding tussen Jeugd-kultuur en Politiek [On the Ambiguous Relation between Youth-culture and Politics] in Matthijssen, M.—Meeus W.— van Wel (Eds.), Beelden van Jeugd [Images of Youth], Wolters Noordhoff, Groningen, pp. 89—108.
Meloen, J. (1983) De Autoritaire Reaktie [The authoritarian reaction], Amsterdam: Doctoral dissertation, University of Amsterdam.
Merelman, R. (1971) The development of policy thinking in adolescence, American Political Science Review 65, pp. 1033—1047.
Merelman, R. (1986) Revitalizing political socialization, in Hermann M. (Ed.), Political psychology, San Francisco, Jossey-Bass.
Metz-Göckel, S. (1987) Licht und Schatten der Koedukation, Zeitschrift für Pädagogik, 33, pp. 454—74.
Mitchell, J. (1981) Psycho-analyse en Feminisme. Deel 1. Psycho-análise en vrouwlijkheid [Psycho—analysis and feminism I. Psycho-analysis and femininity], SUN, Nijmegen.
Mitscherlich, M. (1985) Die Friedfertige Frau, Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
Mitterauer, M. (1986) Sozialgeschichte der Jugend, Frankfurt/M., Suhrkamp.
Molnár Péter (1987) Situation der ungarischen Jugend und unseren sozialen Bestrebungen in Wiebe (Hrsg.), Jugend in Europa Opladen, pp. 95—102.
Molnár, Péter—Zinnecker, Jürgen (1988) Ifjúsági életútak összehasonlító elemzése, Társadalomtudományi Közlemények, 4. szám pp. 580—588.
Muchov, H. H. (1959) Sexualreife und Sozialstruktur der Jugend, Reinbek, Rowohlt.
Muncie, J. (1984) The Trouble with Kids Today, Hutchinson, London.
Murdock, G. and McCron, R. (1976) Consciousness of class and consciousness of generation, in Hall, S.—Jefferson, T. (Eds.) Resistance Through Rituals, London, Hutchinson, pp. 192—208.
Musial, M. (1982) Jugendbewegung und Emanzipation der Frau, Dissertation, Essen, Universität-Gesamthochschule.
Nan Dirk De Graaf—Paul M. De Graaf (1987) Postmaterialism and divergent economic and cultural lifestyles. Nürnberg, (Kézirat).
Neidhardt, F. (1987) Jugend im Spiegel von Umfrageforschung und Statistik, nimeo, Köln, Forschungsinstitut für Soziologie.
Neuloh, O.—Zilius, W. (1982) Die Wandervögel, Göttingen. Vandenhoek und Ruprecht.
Niethammer, L. (Ed.) (1979) Wohnen im Wandel. Beiträge zur Geschichte des Alltags in der bürgerlichen Gesellschaft, Wuppertal, Hammer.
Niethammer, L. (Ed.) (1980) Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der 'Oral History', Frankfurt/M., Suhrkamp.
Oerter, R. (Ed.) (1985) Lebensbewältigung im Jungendalter, Weinheim, Edition Psychologie.
Olbrich, E.—Todt, E. (1984) Probleme des Jugendalters. Neuere Sichtweisen, Berlin, Springer.
Olk, T (1985) Jugend und Gesellschaftliche Differenzierung — zur Entstrukturierung der Jugendphase. In Heid. H—Klafki, W. (Hrsg.): Arbeit — Bildung — Arbeitslosigkeit. Beiträge zum 9. Kongreß der Deutschen Gesellschaft für Erziehungswissenschaft. 19. Beiheft der ZfPäd, pp. 290—302.

, T. (1988) Gesellschaftstheoretische Ansätze in der Jugendforschung, in Krüger, H.-H. (Ed.) Handbuch der Jugendforschung, Opladen, Leske + Budrich, pp. 113—34.
vald, H.—Krapmann, L.—Fricke, C. (forthcoming) Alltag der Schulkinder. Methoden und Ergebnisse eines qualitativen Forschungsprojektes über Kinder zwischen sechs und zwölf Jahren.
kény Antal (1989) A társadalmi mobilitás történelmi perspektívái, Valóság, 4. szám. pp. 20—35.
p Zsolt (1982) Struktúra és identitás, a társadalmi integráció típusairól. In: Elméletek és hipotézisek. Rétegződés- modell vizsgálat I. kötet, Bp., Társadalomtudományi Intézet
l, G. (1979) Zur Sozialpsychologie des Jugendlichen Rechtsextremismus heute, in Paul G.—Schossig B. (Eds.), Jugend und Neofascismus. Provokation oder Identifikation?, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main.
tele, G.(1985) Habitus und Lernen, in Liebau, E.—Müller—Rolli, S. (Hrsg.): Lebensstil und Lernform (Themenheft). Neue Sammlung 3, pp. 298—313.
lantzas, N. (1975) Classes in Contemporary Capitalism, London, NLB.
uss-Lausitz, U. (1987) Wandlungstendenzen in der institutionalisierten Erziehung, insbesondere der Schule, Vortrag in der evangelischen Akademie Hofgeismar, MS.
uss-Lausitz, U. et al. (Eds.) (1983) Kriegskinder, Konsumkinder, Krisenkinder — Zur Sozialisationsgeschichte seit dem Zweiten Weltkrieg, Weinheim/Basel, Beltz.
jektgruppe Jugendbüro (1977) Subkultur und Familie als Orientierungsmuster, Müchen, Juventa.
jektgruppe Jugendbüro (1975) Die Lebenswelt von Hauptschülern. Ergebnisse einer Untersuchung, München, Juventa.
aijmakers, Q.—Meeus W.—Vollebergh, W. (1986) Extreme Politieke Opvattingen bij LBO-MAVO-Scholieren [Extreme Political Views among LBO and MAVO Students], in Dekker, H.— Rozemond S. A.— IJzerman, Th. J. (Eds.), Politieke Socialisatie [Political Socialization], Educaboek, Culemborg.
aijmakers, Q. (1986) Verrechtsing en Politieke Intolerantie bij Middelbare Scholieren [The Shift to the Right and Political Intolerance among High School Students], in Matthijssen, M.—Meeus W.—F. van Wel (Eds.), Beelden van Jeugd [Images of Youth], Wolters Noordhoof, Groningen, pp. 48—68.
aijmakers, Q. (1987) The Work Ethic of Dutch Adolescents, in Hazekamp, J.—Meeus W.—Y. te Poel (Eds.), European Contributions to Youth Research, Amsterdam, Free University Press, pp. 117—31.
ffe, D. (Ed.) (1988) Education and the Youth Labour Market, Lewes, Falmer Press.
ng, M. (1959) Rousseaus Lehre vom Menschen, Göttingen.
schke, J. (1985) Soziale Bewegungen. Ein historisch-systematischer Grundriß. Frankfurt/M./New York, Campus.
ed, F.W.—McBroom,W—Lindekugel, D.—Roberts, V.—Tureck A. (1986) Perceived Value Similarity in the Transition to Adulthood, Youth and Society 17, 267—85.
mmling, G. W. (1975) The Sociology of Karl Mannheim. Humanities Press
rrich, M. S. (1983) 'Veränderte Elternschaft — Entwicklungen in der familialen Arbeit mit Kindern seit 1950', Soziale Welt, 34, 4, pp. 420—49.
ulecke, J. (1987) Probleme einer Sozial- und Mentalitätsgeschichte der Nachkriegszeit, Geschichte des Westens, 2, 1, pp. 7—25.
berts, K. (1983) Youth and Leisure, London, George Allen & Unwin.
berts, K. (1984) School Leavers and their Prospects, Milton Keynes, Open University Press.

Roberts, K. (1989) ESRC — Young people and society, in Cosin, B. et al. (Eds.) School, Work and Equality, Milton Keynes, Open University Press, pp. 263—86.
Rolff, H.-G.—Zimmermann, P. (1985) Kindheit im Wandel. Eine Einführung in die Sozialisation im Kindesalter, Weinheim/Basel, Beltz.
Rosenberg, M. (1979) Conceiving the Self, New York, Basic Books.
Rost, J.—Georg, W. (1991) Alternativ Skalierungsmöglichkeiten zur klassischen Testtheorie am Beispiel der Skala „Jugendzentrizmus". ZA-Information (Zentralarchive-Information), Köln, Mai, pp. 52—75.
Roth, H. (1960) Primitiv-Pubertät und Schule. Ein Beitrag zur Neugründung einer Jugendschule, in Die deutsche Schule 52, 2, pp. 60—72.
Roth, L. (1983) Die Erfindung des Jugendlichen, München, Juventa.
Rüther, W.—Plum, W. (1983) Die Thematisierung von „Jugend" als soziales Problem in der Presse. In Brusten, M.—Malinowski, P. (Hrsg.), Jugend — ein soziales Problem? Opladen, pp. 169—181.
Sack, H.-G. (1980) Jugend, Sportverein und sozialer Wandel, in Quell, M. (Ed.) Sport, Soziologie und Erziehung, Berlin, Bartels & Warnitz, pp. 52—82.
Sack, H.-G. (1986) Zur Bedeutung des Sports in der Jugendkultur. Eine Reanalyse der Studie Jugend '81', in Pilz, G. A. (Ed.), Sport und Verein, Reinbek, Rowohlt, pp. 114—31.
Samuel, L. (1983) The making of a school resister: A case study of Australian working class secondary schoolgirls, in Browne, R.K.—Foster, L.E. (Eds.), Sociology of Education, 3rd ed., Sydney, Macmillan, chapter 34.
Saul, K.—Flemming, J.—Stegmann, D.—Witt, P.-C. (Eds.) (1982) Arbeiterfamilien im Kaiserreich. Materialien zur Sozialgeschichte in Deutschland 1971—1914, Königstein/Ts., Athenäum.
Scheepers, P.—Felling, A.—Peters, J (1989) Etnocentrisme in Nederland: Theoretische Bijdragen Empirisch Getoetst [Ethnocentrism in the Netherlands: an empirical test of theoretical notions], Sociologische Gids [Sociological Guide] 36, pp. 31—47.
Schelsky, H. (1955) Über das Restaurative in unserer Zeit, Frankfurter Allgemeine Zeitung, IV. 9.
Schelsky, H. (1957) Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend, Düsseldorf/Köln, Diederichs.
Schulmbohm, J. (1981) "Traditionale" Kollektivität und "moderne" Individualität: Einige Fragen und Thesen für eine historische Sozialisationsforschung. Kleines Bürgertum und gehobenes Bürgertum Deutschlands im späten 18. Jahrhundert als Beispiel, in Vierhaus, R. (Ed.) Bürger und Bürgerlichkeit im Zeitalter der Aufklärung. (Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Bd. 8), Heidelberg, Schneider, pp. 265—320.
Schlumbohm, J. (Ed.) (1983) Kinderstuben. Wie Kinder zu Bauern, Bürgern, Aristokrten wunden, 1700—1850, Müchen dtv.
Schulz, W. (1983) Von der Institution "Familie" zu den Teilbeziehungen zwischen Mann, Frau und Kind. Zum Strukturwandel von Ehe und Familie, Soziale Welt 34, 4 pp. 401—19.
Seyfarth-Stubenrauth, M. (1985) Erziehung und Sozialisation in Arbeiterfamilien im Zeitraum 1870 bis 1914 in Deutschland, 2 vol, Frankfurt/M./Bern/New York, Lang.
Shorter, E. (1983) Die Geburt der modernen Familie, Reinbek, Rowohlt.
Sieder, R. (1984) Geschichten erzählen und Wissenschaft treiben. Intervivewtexte zum Arbeiteralltag, in Botz, G.—Weidenholzer, J. (Eds.), Mündliche Geschichte und Arbeiterbewegung, Wien, Böhlau, pp. 203—32.

Sieder, R (1986) "Vata, derf i aufstehn? " Kinderheitserfahrungen in Wiener Arbeiterfamilien um 1900, in Ehalt, H.—Heiß, C.ÖStekl, L. (Eds.), Glücklich ist, wer wergißt... Das andere Wien um 1900. Wien, Böhlau, pp. 39—89.
Sieder, R. (1987) Sozialgeschichte der Familie, Frankfurt/M., Suhrkamp.
Sigel, R. and M. Brookes (1974) Becoming critical about politics, in Niemi, R. (Ed.), The politics of future citizens, San Francisco, Jossey-Bass.
Sík Endre (1984) Munkacsere és társadalmi struktúra, in: Gazdaság és rétegződés, Kolosi Tamás, (szerk.), Bp., pp. 219—252.
Silbereisen, R. K.—Montada, L. (Eds.) (1983) Entwicklungspsychologie. Ein Handbuch in Schüsselbegriffen, Müchen, Urban + Schwarzenberg.
SINUS-Institut (1983) Die verunsicherte Generation-Jugend und Wertewandel, Opladen, Leske+Budrich.
SINUS-Institut (1984) Jugendforschung in der Bundesrepublik, Opladen, Leske + Budrich.
Spender, D.-Sarah, E. (Eds.) (1980) Learning to Lose: Sexism and Education, London, The Women's Press.
Spranger, E.(1924) Psychologie des Jugendalters, Leipzig.
Springhall, J. (1986) Coming of Age: Adolescents in Britain 1860—1960, Dublin, Gill & Macmillan.
Stambolis, B. (1982) Der Mythos der jungen Generationen. Ein Beispiel yur politischen Geschichte der weimarer republik (diss.), Bochum.
Striksrud, A. (Ed.) (1984) Jugend und Werte. Aspekte einer Politischen Psychologie des Jugendalters, Weinheim/Basel, Beltz.
Szabó Miklós (1989) Politikai kultúra Magyarországon 1896—1986. Bp, Atlantis Program, pp. 296—297.
Szakolczai Árpád (1986) Az egyetemisták értékrendi sajátosságai, in: Közgazdász és mérnök generációk társadalmi helyzetének néhány jellemzője, Hrubos Ildikó, (syerk.), Bp., Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológiai Tanszék.
Szelényi Iván (in collaboration with Robert Manchin, Pál Juhász, Bálint Magyar and Bill Martin) (1986) Socialist embourgement (The making of Family Entepreneurship and citizenship in Contemporary Hungarian Rural Society), The City University of New York.
Szelényi, Iván—Martin, Bill (1987) Beyond Cultural Capital: Toward a Theory of Symbolic Domination, in Rou Eycrman et al. (Eds.): Intellectualls, Universitics and the State in Western Modern Societies. University of California Press, Berkely.
Szelényi Iván (1990) A kelet—európai új osztály stratégiai távlatai és korlátai: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz önkritikus felülvizsgálata, in: Szelényi Iván: Új osztály, állam, politika, Bp., Európa Kiadó pp. 51—99.
Te Elfder Ure 35 (1983) Jeugdkulturen [Youth cultures], SUN, Nijmegen.
Tenfelde, K. (1982) Großstadtjugend in Deutschland vor 1914. Eine historischdemografische Annäherung, Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 69, 2, pp. 182—218.
Teuteberg, H. A.—Wischermann, C. (Eds.) (1985) Wohnalltag in Deutschland 1850—1914. Bilder-Daten-Dokumente, Münster, Coppenrath.
Theweleit, K. (1980) Männerphantasien 1/2, Verlag Roter Stern, Frankfurt am Main.
Tolson, A. (1977) The Limits of Masculinity, London, Tavistock Publications.
Trommsdorff, G. (Ed.) (1988) Sozialisation und Kulturvergleich, Stuttgart, Enke.
Trotha, V., T. (1982) Zur Entstehung von Jugend, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 34. pp. 79—97.

Voges, W. (Ed.) (1987) Methoden der Biographie- und Lebenslaufforschung, Opladen, Leske + Budrich.
Vollebergh, W. (1986) De politisering van seksisme [Sexism politicized], in Matthijssen, M.—Meeus, W.—F. van Wel (Eds.), Beelden van Jeugd [Images of Youth], Wolters Noordhoff, Groningen.
Vollebergh, W. (1988) Anti-feminisme als maatstaf voor emancipatietolerantie [Anti-feminism as gauge for emancipation tolerance], Sociale Wetenschappen [Social Sciences] 31, pp. 1—23.
Vollebergh, W. (1989) Politisches Interesse und politische Intoleranz bei Heranwachsenden, in Claussen, B. (Ed.), Politische Sozialisation Jugendlicher in Ost und West, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, pp. 238—52.
Vollebergh, W.— Raaijmakers, Q. (1989) De Masculiene Parade in de Adolescentie [The masculine parade in adolescence], Jeugd en samenleving [Youth and Society] 19, pp. 373—86.
Waal, M. de (1989) Meisjes: een Wereld Apart [Girls: a Separate World], Boom, Meppel.
Wacker, A. (1979) Zur Aktualität und Relevanz klassischer psychologischer Faschismustheorien — Ein diskussionsbeitrag, in Paul, G.—Schossig, B. (Eds.), Jugend und Neofascismus. Provokation oder Identifikation? Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main.
Walker, S.—Barton, L. (Eds.) (1983) Gender, Class and Education, Lewes, Falmer Press.
Walker, S.—BARTON, L. (Eds.) (1986) Youth, Unemployment and Schooling, Milton Keynes, Open University Press.
Walkerdine, V. (1987) Sex, power and pedagogy, in Arnot, M.—Weiner, G. (Eds.), Gender and the Politics of Schooling, London, Hutchinson/Open University, pp. 166—74.
Wallerstein, Immanuel (1983) A modern világgazdasági rendszer kialakulása, Bp., Gondolat könyvkiadó.
Walter, H.—Oerter, R. (Eds.) (1979) Ökologie und Entwicklung. Mensh-Umwelt Modelle in entwicklungspsychologischer Sicht, Donauworth, Auer.
Wasmund, Klaus (1982) Jugend und Wertwandel in modernen Industriegesellschaften, in Ders. (Hrsg.), Jugendliche-Neue Bewusssteinsformen und politische Verhaltensweisen, Stuttgart, pp. 104—121.
Watts, M., W. (1988) Orientations toward Conventional and Unconventional Participation among West German Youth. University of Wisconsin.
Watts, M., W.—Zinnecker, J. (1988) Youth culture and politics among German youth: effect of youth centrism. Amsterdam.
Watts, M., W.—Fischer, A.—Fuchs, W.—Zinnecker, J. (1989) Contemporary German Youth and Their Elders (A Generational Comparison), New York, Greenwood Press
Weber-Kellermann, I. (1979) Die gute Kinderstube. Zur Geschichte des Wohnens von Bürgerkindern in Niethammer, L. (Ed.), Wohnen im Wandel, Beiträge zur Geschichte des Alltags in der bürgerlichen Gesellschaft, Wuppertal, Hammer, pp. 44—64.
Weber-Kellerman I.—Eicke-Jennemann, D.—Falkenberg, R. (1985) Der Kinder neue Kleider: Yweihundert Jahre deutsche Kindermoden in ihren sozialen Zeichensetzung, Frankfurt/M., Insel.
Weijers, W. (1983) Als de Dood voor het Vrouwelijke. Fascisme het Wezen van Seksisme? [Scared to Death of Femininity. Is Fascism the Essence of Sexism?]', Krisis [Crisis], pp. 32—45.

Weiner, G.—Arnot, M. (Eds.) (1987) Gender Under Scrutiny: New Inquiries in Education, London, Hutschinson/Open University Press.
Whitty, G. (1985) Sociology and School Knowledge, London, Methuen.
Wiebe, H.-H. (Ed.) (1988) Jugend in Europa. Situation und Forschungsstand, Opladen, Leske + Budrich.
Willis, P. (1977) Learning to Labour, Farnborough, Saxon House.
Willis, P. (1978) Profane Culture, London, Routledge & Kegan Paul.
Willis, P. (1986) Unemployment: The final inequality, British Journal of Sociology of Education, 7, 2, pp. 155—69.
Winsborough, H., H. (1978) Statistical histories of the life cycle of birth cohorts: The transition from schoolboy to adult male, in Social Demography, Taueuber, K., L.—Bumpass, L., L.—Sweet, J. A. (Eds.), New York/San Francisco, Academic Press, pp. 231—59.
Woltring, L. (1988) Jongens Tussen Branie en Verlegenheid [Boys, Sometimes Tough ometimes Shy], B.V. Lemma, Culemborg.
Wouters, C. (1979) Informalisierung und der Prozess der Zivilisation, in Gleichmann, P. et al. (Hrsg.), Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie, Frankfurt/M, Schurkamp, pp. 279—298.
Youniss, J.—Smollar, J. (1985) Adolescent Relations with Mothers, Fathers and Friends, Chicago, University of Chicago Press.
Zeiher, H. (1988) Verselbständigte Zeit — Selbständigere Kinder?, Neue Sammlung, 28, 1, pp. 75—92.
Zeiher, H.—Zeiher, H. (1987) Lokale Umwelt und Eigeninitiative in der Tageslaufgestaltung zehnjähriger Kinder, mimeo, Berlin.
Ziehe, T.—Stubenrauch, H. (1982) Plädoyer für ungewöhnliches Lernen. Ideen zur Jugendsituation, Reinbek, Rowohlt.
Zinnecker (1981) Jugend '81. Portrait einer Generation, in JUGENDWERK DER (Hrsg.), Jugend '81. Bd. 1. Hamburg. pp. 80—114.
Zinnecker, J. (1982) Die Gesellschaft der Altergleichen, in Fischer, A. (Ed.), Jugend '81, Leske & Budrich, Opladen.
Zinnecker, J. (1986) Jugend im Raum gesellschaftlicher Klassen. Neue Überlegungen zu einem alten Thema, in Heitmeyer, W. (Hrsg.), Interdisziplinäre Jugendforschung. Fragestellungen, Problemlagen, Neuorientierungen, Weinheim / München, Juventa, pp. 99—132.
Zinnecker, J. (1987) Jugendkultur 1940—1985, Opladen, Leske + Budrich.
Zinnecker, J. (1991) Untersuchungen zum Wandel von Jugend in Europa — Das Beispiel westdeutscher und ungarischer Jugend, in Melzer, W.—Heitmeyer, W.—Liegle, L.—Zinnecker, J. (Hrsg.) Osteuropäsche Jugend im Wandel, Weinheim/München, Juventa Verlag, pp. 121—137.
Zinnecker, J.—Werner, G.—Molnár, P.—Gábor, K. (1988) Youth Generations of the 80s and the Generation of the Parents in Hungary and Western Germany, Bp.

Kiadja a Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága
Felelős kiadó: Bárdos Balázs

A szövegszerkesztést a JATEPRINT,
a JATE Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége végezte
WordPerfect 5.1 szövegszerkesztő programmal.

Készítette az Oktatáskutató Intézet Házi Nyomdája
XIII. Budapest, Victor Hugo u. 18—22.

Sokszorosító vezető: Orosz Józsefné

ISBN 963—481—957 5

10647

CIVILIZÁCIÓS KORSZAKVÁLTÁS ÉS IFJÚSÁG

SZOCIOLÓGIAI

MŰHELY

CIVILIZÁCIÓS KORSZAKVÁLTÁS ÉS IFJÚSÁG

kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái
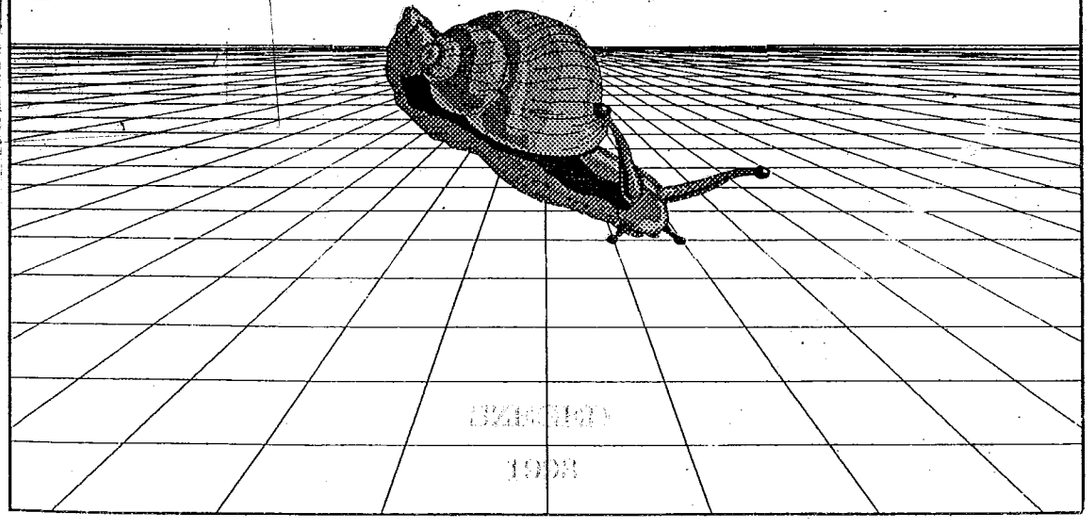
SZERKESZTETTE: GÁBOR KÁLMÁN